

Spoštovane bralke in spoštovani bralci!

Po naših prvotnih načrtih bi morali te dni za tisk pripravljati že drugo številko *Glasnika Slovenskega etnološkega društva* letnika 48, prva pa bi že prebrana ležala na vaših policah. Vendar pa bi za izdajo štirih števil v treh enotah porabili preveč denarja, zato smo se po skupnem premisleku tudi v letošnjem letu odločili za izdajo dveh malce obširnejših dvojnih števil; drugo boste prejeli decembra, tik pred koncem leta.

Kot smo napovedali že v prvi številki *Glasnika*, ki jo je decembra 2007 izdal nov uredniški odbor, smo spremenili njegov izgled, rubrike v njem pa bolj ali manj ostajajo iste. Uvodniku sledijo Razglabljanja z znanstvenimi in s strokovnimi članki ter intervjuji, poročila udeležencev simpozijev, konferenc in srečanj, knjižne ocene in poročila ter poročila o razstavah. Prav tako ostajajo nespremenjene rubrike delovnih skupin, ki delujejo znotraj Slovenskega etnološkega društva, in sicer Etnografski film, Etnologija je povsod in Društvene strani s članki o raznolikem tako strokovnem kot družabnem društvenem delovanju. Z veseljem bi naštetim trem rubrikam dodali nove, v katerih bi objavljali prispevke o delovanju številnih drugih skupin, ki delujejo znotraj Slovenskega etnološkega društva. Že v naslednji številki se bo obstoječim rubrikam, namenjenim obveščanju o delovanju delovnih skupin, pridružila tudi rubrika delovne skupine za konsekvatorstvo.

Naslovnico smo namenili oktobra 2007 umrlemu slovenskemu tržaškemu fotografu Mariu Magajni, ki se je leta 1916 rodil v Trstu in predvsem etnologom zapustil izjemno bogato fotografsko gradivo. Fotografija je nastala leta 1951 v Trstu, od koder je največ njegovih fotografij, v mestu, v katerega se je iz bližnjega Križa preselil kot enajstletni deček in v katerem je prav leta 1951 prvič in zadnjič razstavljal. Doslej so izšle tri publikacije z njegovimi fotografijami, njegovo zapuščino – 300.000 negativov – pa hrani Odsek za zgodovino pri Narodni študijski knjižnici v Trstu.

Med prispevki je tudi intervju z dobitnico Murkove nagrade za leto 2005, dr. Mojco Ravnik; z njo se je pogovarjal Tadej Pungartnik. Damjan M. Ovsec, dobitnik Murkove nagrade za leto 2006, nam je obljubil intervju za decembrsko številko, v kateri bomo že lahko poročali tudi o novih nagrajencih. Bodimo radovedni – in solidarni – spremljajmo delo svojih kolegic in kolegov in prispevajmo k temu, da ne bomo podeljevali samo Murkovih nagrad in listin, temveč da bomo za najboljši dosežek v etnologiji leta 2007 novembra 2008 ponovno podelili tudi Murkovo priznanje. Na predlog Komisije za podeljevanje Murkove nagrade, priznanja in listine je bil na občnem zboru Slovenskega etnološkega društva v Brežicah 14. februarja 2008 sprejet dopolnjen 11. člen Pravilnika o podeljevanju Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine za posebne dosežke v etnologiji na Slovenskem, in sicer so sklenili, da kandidatke in kandidate za nagrado, priznanje in listino poleg članic in članov Slovenskega etnološkega društva, družbenih organizacij, ustanov in posameznikov iz Republike Slovenije in tujine lahko predlagajo tudi Komisija oziroma njeni člani. Preberite si objavljeni razpis in Komisiji do 20. septembra 2008 pošljite svoje predloge.

Po odločitvi, da bomo namesto poročil o opravljenem delu v ustanovah, kjer so zaposleni etnologi, objavljali vsebinske prispevke o delu na projektih ali pri pripravi razstav ter predvsem o težavah in izzivih, s katerimi se ob tem srečujete, smo pričakovali večji odziv. O malce drugačnem sodelovanju etnologa z oblikovalci pri postavljanju razstave v Slovenskem etnografskem muzeju je svoj prispevek napisala le Adela Ramovš. Prejeli smo tudi dve oceni razstav: o njih tokrat pišeta Tita Porenta in Urša Šivic. Ker se bo večina simpozijev, konferenc in srečanj dogajala v poletnih mesecih, bo v decembrski številki več tovrstnih poročil, v pričujoči številki pa poleg znanstvenih in strokovnih člankov prevladujejo knjižne ocene in poročila.

Spremljajte delo svojih kolegic in kolegov in nas obveščajte o svojem!

Irena Destovnik,
glavna urednica

		Razglabljanja	Reflections
5	Duška Knežević Hočevar	Antropološka demografija: spodletela združitev antropologije in demografije? Anthropological Demography: A Failed Merger of Anthropology and Demography?	
13	Barbara Turk Niskač	Kaos in kozmos na ulicah Gostivarja v Makedoniji Chaos and Cosmos on the Streets of Macedonian Gostivar	
24	Alenka Bartulović in Dan Podjed	Razstavljeno telo The Body Exhibited	
35	Vito Hazler	Mlin brez mlina. Obnova domačije »Pri špenglerju«, kulturnega spomenika Kroflnov mlin A Flour Mill without the Mill. Restoration of the »Kroflnov Mlin (Krofl Mill)« Cultural Monument	
44	Nataša Gregorič Bon	Romanje na Stavridi, v Himarë/Himari na jugu Albanije The Pilgrimage to Stavridi in the Himarë/Himara Area of Southern Albania	
55	Liza Debevec	Problematika ilegalnega splava v urbanem Burkina Fasu: etnografski primer Illegal Abortion in Urban Burkina Faso: An Ethnographic Case Study	
62	Alenka Fikfak in Martina Zbašnik Senegačnik	Urbani ekoturizem v Goriških brdih Urban Ecotourism in Goriška Brda	
68	Brane Bevc	Vpliv dinastij Karađorđević in Obrenović na Srbijo v 19. stoletju The Influence of the Karađorđević and the Obrenović Dynasties on 19 th Century Serbia	
75	Polona Bajda	Leni Riefenstahl in »Triumf volje / Triumph des Willens« Leni Riefenstahl and »Triumph des Willens (Triumph of the Will)«	
79	Tadej Pungartnik	Moj prosti čas in delo se prepletata. Iz oči v oči z doc. dr. Mojco Ravnik – Murkovo nagrajenko za leto 2005 My Leisure Time and My Work Are Closely Intertwined. Eye to Eye with Dr. Mojca Ravnik, Recipient of the 2005 Murko Award	
		Poročila	Reports
82	Bojan Knific	Zlata plaketa Javnega sklada RS za kulturne dejavnosti Mirku Ramovšu Mirko Ramovš, Recipient of the Republic of Slovenia Public Fund for Cultural Activities Golden Plaque	
84	Tatjana Vokić	Center domače in umetnostne obrti v Veržeju The Centre of Traditional and Artistic Crafts in Veržej	
85	Martina Piko-Rustia	Sodelovanje med Slovenskim narodopisnim inštitutom Urban Jarnik in etnografskim oddelkom Deželnega muzeja Koroške v Celovcu Cooperation between Urban Jarnik Slovene Ethnographic Institute and the Department of Ethnography of the Carinthian Provincial Museum in Celovec/Klagenfurt	
86	Simona Govednik	Mednarodna konferenca Pripovedovanje zgodb na spletu: teoretska refleksija o medijih v digitalni dobi International Conference Digital Storytelling: Media-Theoretical Reflections in the Age of Digitalization	
87	Andrej Šumer	27. mednarodna konferenca o razvoju organizacijskih znanosti: znanje za trajnostni razvoj – sekcija management v turizmu 27 th International Conference on Organizational Science Development: Knowledge for Sustainable Development – Section Tourism Management	
90	Maja Lamberger Khatib	Odnos Pliskovljanov do razvoja turizma v vasi; Poročilo s terenskih vaj pri predmetu Antropologija turizma Tourism Development in the Village of Pliskovica: The Villagers' View; Fieldwork Report for the Anthropology of Tourism Course	

Knjižne ocene in poročila

Book Reviews

- 92 Kaja Širok Marta Verginella: Il confine degli altri – la questione giuliana e la memoria slovena
The Border of the Others – The Question of the Julian March and Slovene Memory
- 93 Karmen Medica Irvin Lukežič: Fluminensia Slovenica
- 94 Marko Smole Slavko Malnar: Povijest čabarskog kraja
The History of Čabar
- 95 Jerneja Ferlež Nina Vodopivec: Labirinti postsocializma: Socialni spomin tekstilnih delavk in delavcev
Labyrinths of Postsocialism: The Social Memory of Textile Workers
- 96 Iztok Ilich Borut Juvanec: Kozolec
The Haystack
- 97 Iztok Ilich Mons. Ivan Trinko (1863–1954); Zbornik o spodbujevalcu spoznavanja in dialoga med kulturama
Monsignor Ivan Trinko, Defender of Intercultural Dialog: Miscellanea
- 98 Martina Piko-Rustia Danijel Čotar: Domače sirarstvo za zabavo in zares
Cheese-Making at Home, Both Fun and a Serious Undertaking
- 99 Tanja Petrović Božidar Jezernik, Rajko Muršič in Alenka Bartulović (ur./Ed.): Europe and its Other:
Notes on the Balkans
- 101 Tita Porenta Marta Ciraj in/and Mojca Tercelj Otorepec (ur./Ed.): Po poteh kulturne dediščine v občini Komenda
On the Trail of the Municipality of Komenda's Cultural Heritage
- 102 Nina Vodopivec Mojca Šorn: Življenje Ljubljancev med drugo svetovno vojno
The Life of Ljubljana's Residents Prior to the Second World War
- 104 Saša Poljak Istenič Karla Oder in/and Anja Serec Hodžar (ur./Ed.): Etnologija in regije: Koroška
Ethnology and Regions: Koroška
- 105 Mojca Tercelj Otorepec Maruška Markovčič in Tadeja Primožič (ur./Ed.): Na podeželju: etnološke raziskave na območju
vzhodnega dela Mestne občine Ljubljana
In the Countryside: Ethnological Research of the Eastern Part of Ljubljana Municipality
- 107 Vesna Moličnik Natalija Vrečer: Integracija kot človekova pravica: Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji
Integration as a Human Right: Forced Migrants from Bosnia-Herzegovina in Slovenia
- 110 Iztok Ilich Novi tiski na kratko
Briefly on New Releases

Razstave

Exhibitions

- 112 Adela Ramovš Ko oblikovalka poišče etnologinjo
When a Designer Contacts an Ethnologist
- 113 Urša Šivic Zvoki Slovenije: od ljudskih godcev do »Avsenikov«
Sounds of Slovenia: From Folk Musicians to the Avseniks
- 114 Tita Porenta Predstavitve čevljarstva na stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja
Shoemaker's Trade as Part of the Slovene Ethnographic Museum Permanent Exhibit

		Etnografski film	Ethnographic Film
116	Naško Križnar	Astra film: 9. mednarodni festival dokumentarnega filma in vizualne antropologije Astra film: 9 th International Festival of Documentary Film and Visual Anthropology	
119	Nadja Valentinčič Furlan	Beograjski festival etnološkega filma Festival of Ethnological Film in Belgrade	
121	Naško Križnar	Francesco Marano: Il film etnografico in Italia Ethnographic Film in Italy	
		Etnologija je povsod	Ethnology Is Everywhere
123	Tita Porenta in Mojca Tercej Otorepec	Poročilo o tretji etnološko-muzejski delavnici SED Report on the Third Slovene Ethnological Society Ethnological and Museum Workshop	
124	Martina Piko-Rustia	Etnološka delavnica na domačem podstrešju Ethnological Workshop in One's Own Attic	
		Društvene strani	Society Pages
126	Marija Klobčar	Odrsko soočanje z dediščino – del raziskovalnega dela ali nastop za javnost? Heritage Enacted on Stage: An Integral Part of Research Work or a Public Appearance?	
128	Tanja Tomažič	Daleč je že murkovanje ali spomini na lansko leto Murko Awards Presentation Is Already a Thing of the Past: Memories of the Yeasteryear	
130	Mateja Habinc	Rajža v Zasavje A Jaunt to Zasavje	
131	Nadja Valentinčič Furlan	V Baško grapo! To Baška Grapa!	
133	Helena Rožman	Etnologija in regije: Ljubljana – mesto medkulturnega dialoga Ethnology and Regions: Ljubljana – The City of Intercultural Dialog	
		Razpisi, vabila, obvestila	Tenders, Invitations, Notices
134		Razpis za podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine za dosežke v etnologiji na Slovenskem za leto 2007 Tender for the Bestowing of the Murko Award, the Murko Special Recognition Award, and the Murko Certificate for Special Achievements in Ethnology in Slovenia for 2007	
135		Vabilo na 10. mednarodno bienalno konferenco EASA: Izkušnja raznoličnosti in vzajemnosti Invitation to the 10 th International Biennial EASA Conference: Experiencing Diversity and Mutuality	
136		Navodila za avtorje Instructions for Authors	

ANTROPOLOŠKA DEMOGRAFIJA: SPODLETELA ZDRUŽITEV ANTROPOLOGIJE IN DEMOGRAFIJE?

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: V pričujočem prispevku avtorica presoja uveljavljanje antropološke demografije na preseku med demografijo in antropologijo. Hkrati zatrjuje, da so okoliščine nastanka tega podpolja v demografiji pogojevale tudi bolj sistematično ukvarjanje z demografskimi pojavi v socialni in kulturni antropologiji. Ali bo antropologom in demografom uspelo oblikovati tako družbeno teorijo, ki bo zadovoljila ene in druge kljub njihovim konvencionalnim disciplinarnim epistemološkim in metodološkim razlikam, je temeljno raziskovalno vprašanje, ki usmerja razpravo v pričujočem besedilu.

Abstract: The focus of this article is an analysis of anthropological demography as a discipline situated at the cross section of demography and anthropology, and its recognition by professionals. The author posits that the circumstances that accompanied the birth of this subfield of demography also resulted in a more systematic research of the demographic phenomena in social and in cultural anthropology. Will anthropologists and demographers succeed in creating a social theory that will be able to satisfy both regardless of their conventional disciplinary epistemological and methodological differences?

Uvod

Zakaj je iskalec raziskovalnih spletnih zbirk podatkov in storitev bolj uspešen, ko vtipka geslo »antropološka demografija« kot pa »demografska antropologija«?¹ Sprva je odgovor preprost: antropološka demografija je že uveljavljena poddisciplina demografije, medtem ko skovanko demografska antropologija uporabljajo v svojih razpravah tisti socialni in kulturni antropologi, ki v svoji disciplini šele skušajo uveljaviti področje reprodukcije in rodnega vedenja. Izraz demografska antropologija torej še ni izenačen s prepoznavnostjo poddiscipline v socialni in kulturni antropologiji, je pa prepoznaven v biološki in arheološki antropologiji (Greenhalgh 1996: 99).

V pričujočem prispevku obravnavam prizadevanja demografov in antropologov v zvezi z oblikovanjem antropološke demografije, pri čemer se opiram na njihove presoje meddisciplinarnih razhajanj in zbliževanj. S tega vidika omejujem razpravo na dva časovna mejnika. Prvega umeščam v drugo polovico devetdesetih let prejšnjega stoletja, v čas, ko je bilo objavljenih kar nekaj odmevnih del, ki jih razumem kot programska izhodišča antropološke demografije. Čeprav avtorji teh del kritično presojajo bolj položaj in vlogo antropologije v prebivalstvenih študijah, slednje utemeljujejo prav skozi poudarjanje »neprehodnih« epistemoloških razlik med demografijo in antropologijo. Zaradi tega je prvi vtis ta, da si bolj prizadevajo za izgradnjo samostojne demografske antropologije znotraj antropološke discipline kot pa poddiscipline na preseku demografije in antropologije.

Desetletje pozneje razumem kot drugi časovni mejnik. Od prvega se razlikuje po poskusu preseganja epistemoloških razlik bodisi z zagovarjanjem interdisciplinarnega timskega dela demografov in antropologov bodisi s prizadevanji enih

in drugih po oblikovanju splošne družbene teorije, s katero bi presegli pomanjkljivosti in pristranosti obeh disciplin pri razlagi demografskega vedenja, zlasti zgodovinskega demografskega prehoda. Kakšna bo prihodnost demografske antropologije? Ali se bo uveljavila kot nova disciplina na preseku dveh konvencionalno epistemološko radikalno različnih disciplin – demografije in antropologije, je temeljno raziskovalno vprašanje pričujočega prispevka.

Kdaj se je začelo?

Prav gotovo je znameniti evropski rodnostni projekt, znan kot Princeton European Fertility Project, pogojeval bolj načrtno in sistematično ukvarjanje socialnih in kulturnih antropologov z rodnostnim vedenjem. Skoraj dve desetletji trajajoči projekt (1963–1979) so izvajali predvsem ameriški demografi z namenom sistematičnega zbiranja statističnih podatkov, ki bi dokumentirali stopnje rodnosti in družbenoekonomske spremembe v približno sedemsto evropskih provincah v obdobjih poglobitvega padca rodnosti v Evropi med letoma 1850 in 1950. Zakaj? Šele s tako evidenco bi lahko empirično preverili tačas edini razlagalni model zgodovinskih rodnostnih sprememb, bolj znan kot klasična teorija demografskega prehoda. To je teorija, ki je stopnje družbene rodnosti in smrtnosti razumela kot pokazatelje progressa in univerzalnega prehoda od predindustrijskega k modernemu življenju. S tega vidika je skorajda nujen ovinek k orisu nekaterih bolj odmevnih domnev klasične teorije demografskega prehoda.

Teorija demografskega prehoda od visokih stopenj rodnosti in smrtnosti k njihovim nizkim stopnjam se je uveljavila v petdesetih letih prejšnjega stoletja.² Kot splošna teorija je izhajala iz podmene, da se je populacijska rast sprva pojavila »v času industrializacije«. Zaradi dosežkov t. i. industrijske

1 ProQuest; multiple database; demographic anthropology/anthropological demography, <http://proquest.umi.com/pqdweb?RQT=302&cfc=1>.

2 Več o avtorjih teorije demografskega prehoda, njenih predpostavkah in družbenem ozadju njenega oblikovanja glej Knežević Hočevar 2006.

* Dr. Duška Knežević Hočevar, dr. zgodovinske antropologije, višja znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 2. E-naslov: duska@zrc-sazu.si

revolucije – znatnih izboljšav na področju proizvodnje, kmetijstva, transporta, zdravstva ipd., ki naj bi pogojevali dvig osebnega življenjskega standarda, naj bi smrtnost upadla, rodnost pa ostala visoka. Skladno s tem je eden med njenimi avtorji, demograf Frank Notestein, zatrjeval (v: Szreter 1993: 662), da se rodnost v primerjavi s smrtnostjo slabše odziva na procese modernizacije. V t. i. predmodernem obdobju naj bi namreč družbe ohranjale visoko rodnost zaradi hkratne visoke smrtnosti s pomočjo cerkvenih doktrin, z moralnimi kodeksi, zakoni, izobraževanjem, običaji skupnosti, s poročnimi navadami in z družinskimi organizacijami. Prav zaradi take vztrajne »kulturne vpetosti« naj bi se rodnostno vedenje spreminjalo le postopoma; rodnost naj bi začela upadati bolj kot rezultat kumulativnih učinkov industrializacije in modernizacije, ki jih je eden med ocenjevalci teorije prehoda, zgodovinski demograf Szreter, na podlagi Notesteinove razlage (str. 662) nekoliko poenostavljeno in shematično povzel takole: povečano preživetje, naraščajoča kultura individualizma, povečane potrošniške aspiracije, pojav obsežnih in družbeno mobilnih urbanih populacij, prenos raznoterih družinskih funkcij na tovarne in šole in upadanje fatalističnih mišljenjskih navad v prid bolj prizadevnih.

Na podlagi tako zasnovanega splošnega procesa demografskega prehoda je Notestein razločeval tri obsežne tipe nacionalnih populacij: prvega so predstavljale populacije t. i. evropskega izvora, značilno zanje pa naj bi bilo, da so takrat že prešle vse tri faze demografskega prehoda in da so bile v stanju »začetka upadanja« prebivalstvene rasti. Drugi tip so predstavljale »populacije v zgodnji fazi demografske evolucije«, v kateri se je dogajala hitra »prehodna populacijska rast«, ker je smrtnost že začela upadati, tradicionalno visoka rodnost pa je še vztrajala, ker se bojda »sile modernizacije« še niso povsem uveljavile. Zadnjo kategorijo pa so predstavljale tiste države, ki so komaj vstopile na pot demografskega prehoda. Čeprav so bile njihove stopnje prebivalstvene rasti šibke zaradi visoke smrtnosti, ki je dobesečno izravnala visoko rodnost, so bile za Notesteina populacije z »visoko potencialno rastjo«, ki bi bila mogoča takrat, ko bi te države zajela ekonomski razvoj in modernizacija (v Szreter 1993: 662).

Teorija demografskega prehoda je torej ponudila splošni zgodovinski model, ki je povezal upadanje rodnosti z zahodnim stilom družbenoekonomske modernizacije in politične liberalizacije, recept za pospeševanje razvoja v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki. V skladu z dejavnostjo ameriških načrtovalcev globalne povojne rekonstrukcijske politike, ki so videli nevarnost zlasti v ekonomsko nerazvitih predelih Azije s takrat eno tretjino svetovne populacije in izrazito prebivalstveno rastjo, so zagovorniki teorije demografskega prehoda svoja temeljna izhodišča prilagajali (Szreter 1993: 675). Če je torej Notestein še leta 1944 poudarjal, da je treba nujno in sočasno z vsemi sredstvi oblikovati tako »družbeno ozadje«, ki bo naklonjeno zmanjševanju rodnosti v nekaterih kolonialnih agrarnih državah, kar bi seveda zahtevalo »popoln in integriran program modernizacije«, je že leta 1947 dopuščal možnost, da lahko »skrbno načrtovanje« družine, še posebno v zgodnjih fazah, pospeši proces upadanja rodnosti v agrarnih

družbah in da je celo prednostna naloga vedeti, kako znižati stopnje rodnosti. Intervencijski programi družinskega načrtovanja, s katerimi bi lahko znižali rodnost v tretjem svetu, so bili torej utemeljeni v podmeni, da so kmetje racionalna bitja, ki jim zgolj primanjkuje kontracepcijskih sredstev za načrtovanje družine, zanemarjajo pa celoten kontekst oblikovanja reproduktivnih odločitev (Hodgson 1983: 22–23). Notestein je bil prepričan, da je prebivalstveni problem na svetovni ravni preveč resen, da bi lahko kar čakali na rezultate postopnih procesov urbanizacije, kakršni so se dogajali v zahodnem svetu. Zato pa bi morali poglobiti znanje o vzrokih bolj trajnega upadanja rodnosti, kjer se je prvič pojavilo, t. j. v podeželski Franciji v zgodnjem devetnajstem stoletju in v Vzhodni Evropi v obdobju med obema vojnama (v: Szreter 1993: 671–672).

S tega vidika so rezultati princetonskega projekta pokazali, da pred začetkom upadanja rodnosti v evropskih provincah ni bilo praks družinskega omejevanja (želeno število otrok); da je imel premik od naravne rodnosti k družinskemu omejevanju za posledico začetek upadanja rodnosti poročenih; da je upadanje celotne rodnosti posledica izključno upadanja rodnosti poročenih, medtem ko so bile spremembe v poročnosti (na primer zunajzakonske zveze) za samo upadanje rodnosti sorazmerno nepomembne; da se je upadanje rodnosti poročenih hitro zgodilo; in da je bilo upadanje, ko se je enkrat pojavilo, ireverzibilno. Toda ena med poglavitnimi in nepričakovanimi ugotovitvami je bila, da se je, kljub velikim družbenoekonomskim razlikam med njimi, upadanje rodnosti skoraj hkrati pojavilo v večini zahodnih in severovzhodnih evropskih provinc. Potemtakem ni obstajala nikakršna konsistentna relacija med časovnim začetkom padca rodnosti in meritvami družbenega in ekonomskega razvoja; zagovorniki teorije demografskega prehoda so se znašli v zagati: klasične napovedne spremenljivke teorije demografskega prehoda – urbanizacija, pismenost, smrtnost novorojenčkov in otrok ter industrializacija – niso utemeljile zgodovinskega padca rodnosti. Tako so avtorji projekta prišli do enega med poglavitnimi sklepi, da bi bilo kot alternativo nujno upoštevati t. i. kulturne dejavnike ali jih upoštevati vsaj kot dodatne razlagalne parametre. Ali, kot sta strnila dva člana projektne skupine:

Kulturno ozadje je vplivalo na začetek in razširitev upadanja rodnosti neodvisno od družbenoekonomskih okoliščin. Bližja območja s podobnimi družbenoekonomskimi okoliščinami so vstopila v obdobje prehoda v različnih obdobjih, medtem ko so območja, ki se razlikujejo v družbenoekonomskem razvoju, imajo pa podobno kulturo, vstopila v prehod v podobnih obdobjih (Knodel in van de Walle v: Kertzer in Ficke 1997: 11).

Rodnost je bila potemtakem signifikantno povezana s »kulturo«, ki so jo sodelavci projekta tačas opredelili s parametri, kot so: jezik, etničnost in geografska regija, in ne s parametri, s katerimi so merili družbenoekonomski razvoj v skladu s teorijo modernizacije. Tako so ti rezultati privedli demografijo naravnost h kulturni antropologiji, k domnevemu viru modrosti o naravi kulture (Greenhalgh 1995: 5–6; Kertzer in Fricke 1997: 10–11; Friedlander idr. 1999: 497–499; Douglass idr. 2005: 10–11).

Ob koncu princetonskega projekta, t. j. v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, je rodnost tretjega sveta začela upadati in potreba po teoretični podlagi za intervencijo v teh deželah, ki naj bi jo zagotavljala teorija prehoda, ni bila več tako aktualna. Za eno med bolj kritičnimi ocenjevalkami družbene konstrukcije prebivalstvene znanosti, antropologinjo Greenhalgh, je bil ta trenutek zamujena priložnost demografov, da bi se zgledovali po tedanjih študijah razvoja v družboslovju, ki so že »obračunale« s klasično teorijo modernizacije (1996: 47). Nanovo oblikovan demografsko difuzionistični ali kulturni pristop pa je bil še vedno vpet v teorijo modernizacije iz sredine prejšnjega stoletja – kultura je bila še vedno ozko gledana kot komunikacija o kontracepciji, padec rodnosti pa družbenotehnični proces, ki razširja kontracepcijsko tehnologijo (Greenhalgh 1996: 58).

Zakaj »rodnost« do nedavnega ni bila predmet preučevanja socialnih in kulturnih antropologov?

Trditev, da socialni in kulturni antropologi že »tradicionalno« niso preučevali demografskih pojavov, ni povsem točna. Kertzer in Fricke (1997: 3) sta našla zametke socialnoantropološkega zanimanja za popise prebivalstva v britanskem vodiču za izvedbo terenskega dela že v poznem 19. stoletju. Avtorja med drugim zatrjujeta, da ni naključje, da so prvotno bolj britanski kot pa ameriški antropologi kazali večje zanimanje za demografijo, saj naj bi prvi bolj poudarjali pristop družbene strukture in sorodstva kot pa kulturne rekonstrukcije, ki je zaznamoval druge. Hkrati naj bi tudi demografi uvozili vse implikacije bolj pravne, k pravilu usmerjene britanske strukturalnoantropološke predstave o kulturi (*ibid.*: 3), kar se je nazadnje pokazalo tudi pri obravnavi »kulture« v princetonskem projektu. Na drugi strani pa Greenhalgh ugotavlja (1990: 99–100), da so se v ZDA, z izjemo bioloških in arheoloških antropologov, kulturni antropologi zanimali predvsem za ekološke in evolucijske vsebine ter le obrobno za družbene, kulturne, ekonomske in politične vidike demografskega prehoda. Vzroke za tako stanje pripisuje dejstvu, da so antropologi na rodnost gledali zgolj kot na del vedenja, ki je bilo umetno izvzeto iz širših kontekstov obravnav sorodstva in družine. Na teorijo demografskega prehoda pa so gledali kot na preveč avtomatično, premočrtno podobo sprememb v demografskih režimih, na nadzorovanje rodnosti pa kot na preveč povezano z modernizacijo in vesternizacijo, t. j. s procesi, ki spodjedajo kulturno raznolikost, ki jo antropologi na terenu šele odkrivajo. Nazadnje naj bi jih od tovrstnih obravnav odvrčala povezanost demografije s kvantifikacijo in z upravljanjem s številkami; protikvantifikacijski predsodek naj bi bil sorazmeren naraščajočemu številu zagovornikov interpretativnih, strukturalističnih, v prakso usmerjenih in postmodernističnih antropologij (Greenhalgh 1990: 100).

Oblikovanje antropološke demografije in demografske antropologije

Čeprav so bili tvorci britanske socialne antropologije neke vrste predhodniki demografskih antropologov, rodnost ali katerikoli drugi demografski pojavi niso bili v središču

njihovega zanimanja; niso imeli izrazitega statusa predmeta preučevanja. Podobno bi lahko trdili za tiste demografe, ki so v svojih razlagah demografskih podatkov upoštevali njim znane in dostopne etnografije. Taki so bili predvsem predstavniki mikrodemografije, ki so prvi spregovorili o pomanjkljivosti temeljnega orodja demografskega preučevanja – obsežnih anketnih raziskav in obsedenosti z meritvami. Še posebno v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja se je namreč zdelo, da bodo anketne raziskave na svetovni ravni merile in pojasnjevale rodnost v revnejših državah z odkrivanjem signifikantnih povezav med opazovanimi spremenljivkami v enkratni časovni točki opazovanja. Demografi bi tako lahko zbrali ogromno podatkov o nacionalnih populacijah sveta, ne da bi karkoli vedeli o njih; tako so bile naravnane znamenite Svetovne rodnostne raziskave.³

Potreba po večjem razlagalnem dometu na terenu zbranih podatkov je narekovala postopno institucionalizacijo antropološke demografije. Leta 1982 so zagovorniki mikrodemografije ustanovili Delovno skupino o mikro pristopih demografskega preučevanja,⁴ nekaj let pozneje pa še Komite o antropološki demografiji pri Mednarodnem združenju za znanstveno preučevanje prebivalstva (IUSSP),⁵ da bi promovirali uporabo tudi antropoloških in drugih terenskih raziskovalnih metod v demografskem raziskovanju. Prepričani so namreč bili, da anketne raziskave niso pomanjkljive le zaradi narave zbiranja podatkov, ampak da so podatki sami vprašljive veljavnosti, saj so zbrani v kategorijah, ki jih oblikujejo demografi »iz naslanjača«, ne pa »s terena« in da so na ta način pridobivali le normativne odgovore o občutljivih rodnostnih temah ter proizvedli računalniško obdelane podatke zunaj kakršnegakoli konteksta in prav take mednacionalne primerjave (Kertzer in Fricke 1997: 11–12).

Čeprav je bila antropološka demografija postopno institucionalizirana kot veja demografije, niso zanemarljivi hkratni poskusi motiviranja večjega števila socialnih in kulturnih antropologov za ukvarjanje z demografsko antropologijo. Poskus oblikovanja te antropološke specializacije izhaja iz kritike antropoloških presojevalcev demografije, ki so prepričljivo oporekali epistemološkemu temelju prebivalstvenih raziskav. S tega vidika velja omeniti vsaj dva odmevna zbornika. Prvega, *Umestitev rodnosti: antropologija in demografsko preiskovanje*,⁶ je uredila Susan Greenhalgh leta 1995, drugega, *Antropološka demografija: k novi sintezi*,⁷ pa sta dve leti pozneje uredila Kertzer in Fricke. Cilji prvega zbornika se nanašajo predvsem na poziv antropologom, da bi reprodukcijo prepoznali za pomemben raziskovalni projekt tudi v kulturni antropologiji. Greenhalgh je prepričana, da kljub zanimanju mikrodemografov za antropološko metodologijo (terensko delo) kot nujnim dodatkom obsežnih anketnih raziskav, an-

3 V izvorniku World Fertility Surveys.

4 V izvorniku Working Group on Micro-Approaches to Demographic Research.

5 V izvorniku Committee on Anthropological Demography at International Union for the Scientific Study of Population (IUSSP).

6 V izvorniku *Situating Fertility: Anthropology and Demographic Inquiry*.

7 V izvorniku *Anthropological Demography: Toward a New Synthesis*.

tropologija lahko veliko več prispeva s svojo teorijo: »Ne le zato, ker je današnja demografska teorija šibka, ampak zato, ker je antropologija razvila analitične okvire, ki zagotavljajo vpogled prav v tiste sile, ki so bile spregledane v konvencionalnih demografskih teorijah rodnosti« (1995: 4–5). Ni pretirana ocena, da je na podlagi prispevkov povabljenih avtorjev⁸ oblikovala programsko uvodno poglavje antropologije rodnosti, saj je nanovo konceptualizirala rodnost kot predmet preučevanja skozi podrobno presojo štirih vidikov rodnostne dinamike: kulturo, zgodovino, spol in moč. Morda ni odveč pripomba, da Greenhalgh obravnava našete vidike rodnostnega procesa z vidika sodobnega antropološkega teoretiziranja – politične ekonomije, feminizma, študij spolov, družbenega konstruktivizma oz. splošnih pristopov praks.

Kertzer in Fricke sta v nič manj odmevni zbirki razprav ocenjevala zgodovino dela socialnih in kulturnih antropologov, ki so se v svojih študijah kakorkoli zanimali za demografske pojave, in tako identificirala predhodnike demografskih antropologov. Hkrati sta komentirala tudi dela demografov, ki so v svojih raziskovalnih načrtih upoštevali etnografsko evidenco, pri čemer sta upoštevala širši kontekst zgodovine obeh disciplin.

Avtorjem (zlasti antropologom) obeh zbornikov je skupna kritika teorije demografskega prehoda in implicitno teorije modernizacije. Pod kritični drobnogled so vzeli na eni strani domnevi, da je zgodovinska sprememba lahko primerno označena z linearno, dihotomizirano vizijo predindustrijskih in modernih stopenj ter da se premiki v pomenih in praksah reprodukcije dogajajo v vzorcih, ki so v kulturah skupni. Prav tako so kritizirali običajno prakso demografov – zanemarjanje presoj o globalnih in lokalnih neenakostih, ki se kažejo v raznosmernih prebivalstvenih trendih v evro-ameriških in nezahodnih kontekstih. Antropološki kritiki konvencionalnega demografskega podjetja so poudarili potrebo po alternativnem prebivalstvenem preučevanju, ki bo utemeljeno v obravnavi različnih vidikov moči, ki izhajajo npr. iz globalnih odnosov, držav in gospodinjstev. Hkrati zagovarjajo holistično obravnavo integrativnih prebivalstvenih procesov v zgodovinskih, političnoekonomskih in kulturnih okvirih in tako odpirajo nove poti za interdisciplinarno razpravo o rodnosti tudi v antropologiji (prim. Rivkin-Fish 2003: 289).

Demografi prisluhnejo

Leta 1993 so člani Komiteja o antropološki demografiji pri IUSSP v Barceloni organizirali delavnico z naslovom *Novi pristopi k antropološki demografiji*, da bi ocenili položaj antropološke demografije kot demografskega podpolja. Rezultat omenjenega posveta demografov in antropologov je zbornik *Metode in uporabe antropološke demografije*,⁹ ki sta ga leta

1998 uredila Basu in Aaby. Zbornik je namenjen predvsem demografom, da bi se seznanili z na novo nastajajočim poljem antropološke demografije in se vanj dejavno vključili. Čeprav so se zgoraj omenjeni antropologi v svojih delih že pritoževali, da so se nad etnografijami navdušeni demografi bolj zanimali za antropološko metodologijo kot pa teorijo, je pričujoči zbornik (1998) izrazita potrditev te bojazni. Antropološka teorija je samo posredno vpletena kot nujna, in sicer, ko so avtorji zbornika presojali pomen kulturnega in širšega družbenega konteksta kot dopolnila razlag rezultatov, pridobljenih predvsem z demografskimi tehnikami zbiranja podatkov. Sicer pa sta Basu in Aaby že v uvodnem poglavju poudarila, da avtorji zbornika ocenjujejo predvsem »demografov tradicionalni arzenal terenskih metod, analitičnih tehnik in konceptualnih okvirjev« in da priporočajo »antropološki vložek kot sredstvo, ki bo dopolnilo, ne pa nadomestilo ta arzenal« (Basu in Aaby 1998: 2). Hkrati sta poudarila, da je demografija vedno bolj privlačno polje raziskovanja tudi drugega družboslovja, saj se nanaša na številne težave v življenju ljudi. Potemtakem antropologi niso edini med družboslovci, ki lahko prispevajo k izboljšanju kakovosti odgovorov (*ibid.*: 2).

Vedno večja priljubljenost uporabe kvalitativnih metod kot dopolnila tradicionalnih demografskih analiz je spodbudila demografino Obermeyer, da je na letnem srečanju Ameriškega prebivalstvenega združenja¹⁰ leta 1997 v Washingtonu DC organizirala simpozij o Kvalitativnih metodah v prebivalstvenih študijah. Prispevki udeležencev so bili isto leto objavljeni v eminentni demografski reviji *Population and Development Review*. Avtorji prispevkov so razglabljali tako o prednostih kot omejitvah kvalitativne metodologije pri izboljšanju razumevanja prebivalstvenih procesov, saj je, kot je zapisala Obermeyer (1997: 813), popularnost kvalitativnih metod povzročila tako navdušenost nad tovrstnim dopolnilom kot tudi preplah; navdušenost zaradi spodbujanja večdisciplinarnega sodelovanja pri preučevanju demografskih pojavov, preplah pa zaradi poenostavljenih presoj, ki so lahko rezultat nekritične rabe kvalitativne metodologije in posledično površnih analiz. Večina udeležencev se je strinjala, da je nesmiselno pričakovati od demografov, da postanejo antropologi, in obratno, in da je zaradi neprehodnih ontoloških kot tudi epistemoloških razlik med disciplinama bolje, da si zagovorniki uporabe kvalitativnih metod v demografiji prizadevajo za med- in/ali večdisciplinarno sodelovanje kot pa kritiko z zunajdisciplinarne pozicije. Tako so npr. predlagali »mirno koeksistenco« med antropologijo in demografijo (Greenhalgh 1997: 822); pozvali raziskovalce, da oblikujejo ali uveljavijo bolj splošno družbeno teorijo v demografiji, ki ne bo obravnavala kulture le kot enega med parametri demografskega vedenja (Fricke 1997: 827–828); poudarili sugestijo, da lahko ekonomija igra vlogo posrednika med antropologijo in demografijo (Rao 1997: 833); poudarili sodelovanje strokovnjakov več disciplin (Kertzer 1997: 844); in nenazadnje, zagovarjali uporabo manj zahtevnih kvalitativnih tehnik v demografskem

8 Nekateri prispevki so prirejena besedila, ki so jih nekateri avtorji zbornika predstavili že na konferenci American Anthropological Association leta 1990, na sekciji: Rethinking Reproduction: Toward a Political Economy of Fertility. Drugo skupino avtorjev pa predstavljajo tisti med antropologi, ki si prizadevajo za oblikovanje demografske antropologije (prim. Greenhalgh 1995: xiv).

9 V izvorniku *The Methods and Uses of Anthropological Demography*.

10 V izvorniku Population Association of America.

preučevanju – fokusnih skupin in intervjujev, češ da sta ti tehniki bolj kot pa klasična antropološka metoda opazovanja z udeležbo združljivi z disciplinarno kulturo demografije (Knodel 1997: 847).

Zdajšnje stanje v antropološki demografiji in demografski antropologiji

Čeprav sta Randall in Koppenhaver (2004) nedavno s pregledom arhiva JSTOR v zvezi z uporabo kvalitativnih podatkov v prebivalstvenih študijah potrdila Knodlovo domnevo (1997) o tem, da demografi v skladu s svojo disciplinarno kulturo prednostno uporabljajo manj zahtevne kvalitativne metode, kot pa je klasično opazovanje z udeležbo, sta hkrati pokazala, da je povečanje uporabe kvalitativnih metod v prebivalstvenih študijah več kot očitno prav v zadnjih petindvajsetih letih (2004: 60).¹¹ Še vedno pa ostaja odprto vprašanje, do katere mere zmore znanstvena disciplina, ki je konvencionalno usmerjena v kvantitativno preučevanje, upoštevati in razumeti kvalitativno metodologijo?

Čeprav se antropološka demografija vedno bolj uveljavlja v prebivalstvenih študijah, se še vedno sooča s poglobitimi izzivi, kritikami in težavami zaradi različnih epistemoloških in metodoloških tradicij svojih konstitutivnih disciplin. To so potrdili tudi udeleženci delavnice, ki sta jo leta 2005 v Rostocku v Nemčiji sklicali demografiji Bernardi in Hutter v okviru Delovne skupine o antropološki demografiji Evrope pri Evropskem združenju za prebivalstvene študije (EAPS).¹² Cilj pričujočega dogodka je bil, da bi antropologi kot demografi ocenili empiričen, teoretičen in metodološki položaj antropološke demografije v Evropi in perspektivo njenega nadaljnjega razvoja; prispevki udeležencev so bili objavljeni decembra 2007 v posebni številki ugledne demografske revije *Demographic Research*.¹³

Večina avtorjev je opozorila na »tipične predsodke« predstavnikov obeh disciplin: demografi naj bi bili pogosto zmedeni zaradi določenih vidikov antropološke dejavnosti, kot je npr. sekundarna vloga preverjanja teorij, kritična obravnava univerzalnih analitičnih kategorij in konceptov in empirično osredotočanje na študije primerov, ki niso utemeljene na reprezentativnih vzorcih. Nasprotno pa antropologi dvomijo v statistično reprezentativnost in primerljivo naravo podatkov, zbranih v standardiziranih anketnih raziskavah, in očitajo

11 Avtorja sta pregledala arhiv JSTOR v zvezi z revijami o prebivalstvenih študijah, pri čemer sta analizirala povzetke in ključne besede o kvalitativnem preučevanju v prispevkih, ki so bili objavljeni do leta 1990 in po njem. Do leta 1990 se je večina člankov nanašala na antropološke ali etnografske metode, od leta 1990 pa je njihovo število ostalo konstantno, medtem ko se je bistveno povečalo število takih, ki so uporabili druge kvalitativne metode, zlasti fokusne skupine in globinski intervju (Randall in Koppenhaver 2004: 59–62).

12 V izvorniku Working Group on Anthropological Demography of Europe of the European Association for Population Studies (EAPS).

13 Prispevki avtorjev: L. Bernardi in I. Hutter; C. Bledsoe, R. Houle in P. Sow; E. Coast, K. Hampshire in S. Randall; A. Fleischer; K. Georgiadis; P. Heady (dva prispevka); J. Johnson-Hanks; M. Mynarska in L. Bernardi; C. Rossier so dostopni na spletnem naslovu: <http://www.demographic-research.org/Volumes>.

demografom, da namenljajo premalo pozornosti presojam o veljavnosti podatkov, analitičnim modelov ter njihovim razlagam (Bernardi in Hutter 2007: 542).

Metodologija je na prvi pogled še vedno najbolj sporno žarišče med disciplinami. Antropologi oporekajo demografom avtomatični prenos antropoloških metod v demografsko raziskovanje brez razumevanja antropološke epistemologije. Taka raba je po njihovem prepričanju protiproduktivna, saj ustvarja vtis, da je metodologija neodvisna od teorije. Ali povedano s primerom Johnson-Hanks: V svojem poskusu oblikovanja integrativnega intelektualnega programa na preseku med antropologijo in demografijo¹⁴ je Johnson-Hanks kritizirala standardno domnevo demografskih pristopov v raziskavah o rodnosti, da je padec rodnosti rezultat eksplicitnih reproduktivnih namenov posameznikov (Johnson-Hanks 2007: 7). Prepogosto naj bi se predpostavljalo, da so reproduktivni nameni ljudi vselej usmerjeni k celotnemu številu otrok, da so nespremenljivi v toku življenja in jasno artikulirani v kontekstu intervjuja ali anketne raziskave. Tak model »preprostega razmišljanja« je Johnson-Hanks ilustrirala s spodnjo enačbo, pri čemer so oznake v oklepajih komplikacije, ki jih povzročajo manjša plodnost (Pl), nehotene zanositve (N), iskanje partnerja (P), želeni spol (S) in konflikt, ki izhaja iz usklajevanja dela in družine (K).

$$\text{končna rodnost} = \text{nameravana končna rodnost (Pl, N, Pa, S, K)}$$

Model naj bi predpostavljala posameznika z jasno artikuliranimi stabilnimi nameni, ki so prevedeni v rodnostne izide z napakami, ki jih razložijo Pl, N, Pa, S, K. Johnson-Hanks ne oporeka primernosti modela za t. i. agregatno raven analize, dvomi pa v njegovo veljavnost na ravni posameznika (*ibid.*: 7). Pri tem se sklicuje na nedavne študije, ki so pokazale, da ni nujno, da imajo ljudje eksplicitne načrte svojih reproduktivnih dejanj; te načrte lahko spreminjajo še preden jih uredničijo, pa tudi dejanja z reproduktivnimi izidi imajo lahko druge funkcije. Kot vztraja Johnson-Hanks (2007: 8), so prav napake, komplikacije in dvoumnosti temeljne smernice sodobne kulturne antropologije, kajti raziskovalna vprašanja se ne nanašajo na odgovore, do kakšne mere so družbeni akterji zmožni učinkovito prevesti svoje nespremenljive namene v konkretno dejanje, ampak bolj na odkrivanje družbenega ozadja oblikovanja takih aspiracij, navad in namenov pri ljudeh. Prav način presoje človeškega delovanja pri demografih in antropologih se kaže Johnson-Hanks kot radikalen in neizogiben konflikt med disciplinami, saj oba modela predpostavljata povsem nasprotno izhodišče za analizo. Po njeni oceni je naloga antropološke demografije prav gradnja takih teoretičnih pristopov, ki se bodo ukvarjali hkrati s statističnimi zakonitostmi in kulturnimi pomeni (str. 8).

Seveda je gradnja družbene teorije na preseku dveh disciplin, ki se v epistemoloških izhodiščih radikalno razhajata,

14 Drug poskus utemeljitve skupnega teoretičnega okvirja, ki bi »spravil« antropologe z demografii, je primer teorije družbene izmenjave, ki jo je Heady (2007) oblikoval za razumevanje demografskega vedenja, še posebno poroke in rodnosti.

	Demografija	Antropologija
Zastavljata različna vprašanja	Katere so determinante ...? Kako močan je vpliv x, y in z na specifične izide? V čem se populacija p razlikuje od populacije q? Kako lahko kvantificiramo determinante teh razlik?	Kakšna je družbena konstrukcija ...? Kako lahko razumemo ...? Kako x deluje? Kakšen je (lokalni) pomen x, y? Kako ljudje zaznavajo/prakticirajo x, y? Kaj lahko razloži ta zaznava/praksa?
Uporabljata različne metode strategije vzorčenja	Anketne raziskave, neposredna vprašanja, statistične analize, vzorčni okvir, znano verjetnost, da bo vključen, naključni vzorci, obsežni vzorci.	Opazovanje z udeležbo, intervjuji, diskurzivna in narativna analiza, mediji, življenjske zgodovine, ključni informatorji, snežna kepa, majhno število dobro obveščenih vprašancev.
Različni pristopi k zbiranju/analizi podatkov	Kvantitativni podatki: vse je izraženo v zaprtih kategorijah. Odgovori so primerne reprezentacije. Protislovja so zavržena kot napake. Natančne definicije v izogib protislovjem. Zanesljivost, gotovost, objektivnost in ponovljivost. Domneva, da je odnos med tem, kar ljudje govorijo in delajo, neproblematičen.	Ni prednostne perspektive ali besednjaka. Analiza družbenih pojavov je pomenska. Odgovori se spreminjajo v času, prostoru, specifičnem kontekstu. Odkriva nasprotja in protislovja in jih ne opušta kot napake. Odnos med pripovedjo in prakso je manj odkrit. Znanje ni vrednostno nevtralnno, ampak umeščeno v odnose moči.
Raziskovalca različno umeščata v raziskovalno okolje	Raziskovalci so redko vključeni v pridobivanje podatkov na terenu. Tisti, ki pridobivajo podatke na terenu, imajo nižji položaj, so slabše plačani, manj izobraženi, najmanj razumejo namen zbiranja podatkov. Vprašanja so preverjena v pilotski raziskavi, prevedena in ponovno prevedena. Podatki dvakratno vneseni in prečiščeni; malo pozornosti namenjene vprašanju, kaj se je dejansko zgodilo z vidika intervjuja. Domneva, da bo dovolj izobražen raziskovalec sproduciral enake podatkovne izide.	Raziskovalci sami zbirajo podatke. Prednostno je učenje jezika, da bi razumeli emske kategorije. Zelo je občutljiv za interakcije s preučevancem: moč, spol, <i>insider/outsider</i> . Intimna raziskovalčeva refleksija.
O raziskavi različno poročata	Seminarji/konference – prezentacije, <i>Power Point</i> , grafi, tabele. Jezik je le sredstvo sporočanja objektivne realnosti. Objave v revijah.	Seminarji/konference z ustnim branjem prispevkov – jezik izraža ideje. Objave v zbornikih/avtorskih monografijah/monografijah.

Seznam najbolj običajnih metodoloških razhajanj med demografijo in antropologijo (Coast, Hampshire in Randall 2007: 508).

zelo ambiciozna naloga. V tem oziru lahko med oblikovalci antropološke demografije identificiramo vsaj tri smeri prizadevanj. Redki raziskovalci skušajo oblikovati povsem novo družbeno teorijo, ki bo zadovoljila tako antropologe kot demografe (npr. Heady 2007; Johnson-Hanks 2007). Nekoliko več je takih, ki dvomijo v uskladitev disciplinarnih neprehodnosti; večinoma jih najdemo med zagovorniki »alternativnih demografij« (npr. Schepers-Hughes 1997; Carrie Douglass idr. 2005) ali pa mikrodemografije (Knodel 1997). So tudi taki, ki verjamejo v oblikovanje nove teorije na podlagi sodelovanja raziskovalcev različnih ozadij v disciplinarno »mešanih« skupinah, ki so zmožne proizvajati večravske analize – od statističnih analiz na evropski do etnografij na lokalni ravni v eni sami raziskavi (npr. Kertzer idr. 2006).

Večina zagovornikov antropološke demografije pa še vedno vztraja pri tem, da je za oblikovanje nove družbene teorije, ki bo zmožna pojasniti demografska gibanja prebivalstva tako, da bosta zadovoljna demograf in antropolog, nujno najprej

opredeliti razhajanja med disciplinama in šele nato določiti skupna izhodišča za oblikovanje teorije (Johnson-Hanks 2007: 5). Tako bi morda presegle predstavo tistih demografov, ki verjamejo v neproblematično izposojanje metode brez teorije, kot da sta povsem neodvisni druga od druge. Če je bistvena komponenta antropološke metode »samorefleksija« ali zavedanje o lastni politiki, je ne moremo enostavno (raz)ločiti od logike, ki jo utemeljuje.

S tega vidika je korak naprej v gradnji antropološke demografije gornji seznam najbolj običajnih metodoloških razhajanj med demografijo in antropologijo, ki ga v celoti povzemam (Coast, Hampshire in Randall 2007: 508).

Sklep

Če so mikrodemografi kot predhodniki antropološke demografije v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja ugotovili, da so za razumevanje demografskega vedenja v državah v razvoju poleg standardiziranih podatkov nujni tudi

»spremljevalni terenski podatki«, kar jih je usmerilo k »izposoji« kvalitativnih tehnik pri antropologiji, so jim socialni in kulturni antropologi očitali prav lahkotnost takega početja. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja so začeli bolj sistematično pisati o vlogi antropologije v prebivalstvenih študijah in opozorili na neantropološko opredeljen koncept kulture – za demografe ene med spremenljivkami rodnostnega vedenja, ki se je v princetonskem rodnostnem projektu pokazala kot pomembno povezana z zgodovinskim padcem rodnosti v Evropi. Usmeritev demografov k preučevanju »demografsko opredeljene kulture na antropološki način« – z uporabo nekaterih kvalitativnih tehnik preučevanja brez upoštevanja epistemoloških izhodišč – so antropologi sprva označili za neakademsko. Vztrajali so, da so metode in teoretična izhodišča ontološko povezana:

Metode, ki imajo skupne formalne lastnosti lahko pomenijo različne stvari v različnih disciplinah zaradi spreminjajočih se intelektualnih zgodovin in kultur, v katere so metode vstavljene [...] V dveh poljih so kvalitativne metode kvalitativno različne (Greenhalgh 1997: 820).

Kazalo je, da bodo demografi še naprej uveljavljali antropološko demografijo, t. j. konvencionalno demografsko preučevanje skupaj z dodanimi kvalitativnimi tehnikami preučevanja ob nespremenjenih teoretičnih izhodiščih. Antropologi pa so svoje napore usmerili bolj v uveljavljanje rodnosti kot eksplicitnega predmeta preučevanja v socialni in kulturni antropologiji ter se zavzemali za oblikovanje demografske antropologije.

Desetletje pozneje se na demografsko antropologijo vedno bolj gleda kot na skupno prizadevanje demografov in antropologov ne glede na številna prej opredeljena razhajanja. Obe disciplini se zanimata za iste vsebine in dogodke, čeprav so načini njihovega razumevanja različni. Za antropologe so isti dogodki razumljeni kot kulturno specifični, nasprotno pa se v demografiji istovrstni dogodki obravnavajo kot zamenljivi – eno rojstvo ali smrt sta isti kot katerikoli drugi; razlikujeta se le glede posebnih značilnosti, kot so starost ali spol. Za demografe pomeni analiza na individualni ravni uporabo podatkov na individualni ravni, da bi se preučevalo agregate, pri čemer izjeme iz analize izključujejo – te razumejo kot funkcijo napake na določeni ravni podatkov. Nasprotno antropologi uporabljajo izjeme, da bi razumeli pravila. Za demografe je primerjava temeljno orodje analize in je vključena v statistično metodologijo, antropologi pa se običajno izogibajo primerjavi zaradi bojazni pred dekontekstualizacijo človeškega vedenja (Coast, Hampshire in Randall 2007: 505–506; Georgiadis 2007: 2–5).

Kaže, da je prihodnost antropološke demografije še vedno uganka. Prizadevanja demografov in antropologov so vidna tako v smeri večdisciplinarnega sodelovanja, t. j. vztrajanja pri svojih disciplinarnih epistemologijah ob hkratnem sodelovanju v skupnem raziskovalnem projektu, kot tudi v poskusih presejanja disciplinarnih meja in gradnji družbene teorije na preseku obeh disciplin. Še vedno pa je trenutno največji delež sodelovanja opazen na vmesni poti med omenjenima usmeritvama, ko vsaka disciplina obvešča drugo na vseh rav-

neh raziskovalnega projekta, ne da bi bil vsak udeleženec v projektu ekspert v obeh disciplinah (prim. Coast, Hampshire in Randall 2007: 499–502). Morda pa je prihodnost v smeri, ki jo Bernardi in Hutter vidita danes: »Antropološka demografija napreduje kot specialnost tako v antropologiji kot tudi demografiji« (2007: 560).

Viri in literatura

- BASU, Alaka Malwade in Peter Aaby: Introduction: Approaches to Anthropological Demography. V: Alaka Malwade Basu in Peter Aaby (ur.), *The Methods and Uses of Anthropological Demography*. Oxford: Clarendon Press, 1998, 1–21.
- BERNARDI, Laura in Inge Hutter: The anthropological demography of Europe. *Demographic Research* 17/2, 2007, 539–566.
- COAST, Ernestina E., Katherine R. Hampshire in Sara C. Randall: Disciplining anthropological demography. *Demographic Research* 16/1, 2007, 493–518.
- DOUGLASS, Carrie B. (ur.): *Barren states: The Population »Implosion« in Europe*. Oxford in New York: Berg, 2005.
- DOUGLASS, Carrie B., Rebecca Nash, Susan L. Erikson in Anna Lim: Introduction. V: Carrie B. Douglass (ur.), *Barren states: The Population »Implosion« in Europe*. Oxford in New York: Berg, 2005, 1–28.
- FRICKE, Tom: The Uses of Culture in Demographic Research: A Continuing Place for Community Studies. *Population and Development Review* 23/4, 1997, 825–832.
- FRIEDLANDER, Dov, Barbara S. Okun in Sharon Segal: The demographic transition then and now: Processes, perspectives, and analyses. *Journal of Family History* 24/4, 1999, 493–533.
- GEORGIADIS, Katerina: Anthropological Demography in Europe: Methodological lessons from a comparative ethnographic study in Athens and London. *Demographic Research* 17/2, 2007, 1–21.
- GREENHALGH, Susan: Toward a Political Economy of Fertility: Anthropological Contributions. *Population and Development Review* 16/1, 1990, 85–106.
- GREENHALGH, Susan: Anthropology theorizes reproduction: Integrating practice, political economic and feminist perspectives. V: Susan Greenhalgh (ur.), *Situating Fertility. Anthropology and demographic inquiry*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, 3–28.
- GREENHALGH, Susan (ur.): *Situating Fertility. Anthropology and demographic inquiry*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- GREENHALGH, Susan: The Social Construction of Population Science: An Intellectual, Institutional, and Political History of Twentieth Century Demography. *Comparative Studies in Society and History* 38(1), 1996, 26–66.
- GREENHALGH, Susan: Methods and Meanings: Reflections on Disciplinary difference. *Population and Development Review* 23/4, 1997, 819–824.
- HEADY, Patrick: Fertility as a process of social exchange. *Demographic Research* 17/16, 2007, 465–495.
- HODGSON, Dennis: Demography as Social Science and Policy Science. *Population and Development Review* 9/1, 1983, 1–34.
- JOHNSON-HANKS, Jennifer: What kind of theory for anthropological demography? *Demographic Research* 16/1, 2007, 493–518.
- KERTZER, David I.: Qualitative and Quantitative Approaches to Historical Demography. *Population and Development Review* 23/4, 1997, 839–846.
- KERTZER, David I. in Tom Fricke (ur.): *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis*. Chicago in London: The University of Chicago Press, 1997.
- KERTZER, David I. in Tom Fricke: Toward an Anthropological Demography. V: David I. Kertzer in Tom Fricke (ur.), *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis*. Chicago in London: The University of Chicago Press, 1997, 1–35.
- KERTZER, David I., Michael J. White, Laura Bernardi in Giuseppe Gabriel-

li: Toward a Better Theory of Very Low Fertility: Lessons from Italy. Paper presented at the Population Association of American 2006 meetings Los Angeles, <http://paa2006.princeton.edu/download.aspx?submissionId=60187>.

KNEŽEVIĆ HOČEVAR, Duška: Rodnost, etničnost in nacija: razmisleki o preučevanju demografskih značilnosti nacionalnih populacij. *Razprave in gradivo* (1990), št. 50/51, 2006, 184–210.

KNODEL, John: A case for Nonanthropological Qualitative Methods for Demographers. *Population and Development Review* 23/4, 1997, 847–853.

OBERMEYER, Carla Makhlof: Qualitative Methods: A Key to a Better Understanding of Demographic Behavior? *Population and Development Review* 23/4, 1997, 813–818.

RANDALL, Sara in Todd Koppenhaver: Qualitative data in demography: The sound of silence and other problems. *Demographic Research* 11/3, 2004, 57–94.

RAO, Vijayendra: Can Economics Mediate the Relationship Between Anthropology and Demography? *Population and Development Review* 23/4, 1997, 833–838.

RIVKIN-FISH, Michele: Anthropology, Demography, and the Search for a Critical Analysis of Fertility: Insights from Russia. *American Anthropologist* 105/2, 2003, 289–301.

SCHEPER-HUGHES, Nancy: Demography without Numbers. V: David I. Kertzer in Tom Fricke (ur.), *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis*. Chicago in London: The University of Chicago Press, 1997, 201–222.

SZRETER, Simon: The Idea of Demographic Transition and the Study of Fertility Change: A Critical Intellectual History. *Population and Development Review* 19/4, 1993, 659–702.

Anthropological Demography: A Failed Merger of Anthropology and Demography?

Examined is the derivation of anthropological demography as a subfield of demography and its recognition since the 1970s. Based on her analysis of the grounds for the formation of this specialized demographic field and its growing recognition during the period of the implementation of the Princeton European Fertility Project and the World Fertility Survey the author posits that in the 1990s an interest in a more systematic research of demographic sources increased within the field of social and cultural anthropology as well.

The dilemma that presents the nucleus of this article is as follows: will anthropological demography become widely recognized as a new discipline situated at the cross section of two old, well-established ones, that is demography and anthropology, or is it merely going to represent a specialized segment within each of the two disciplines, which is a more likely scenario? In either case, both demographers as well as anthropologists are trying to define the differences and the similarities between the two disciplines, both from the viewpoints of methodology and of epistemology. It is on these foundations that it will be possible to more realistically assess the future development of anthropological demography and/or demographic anthropology.

KAOS IN KOZMOS NA ULICAH GOSTIVARJA V MAKEDONIJI

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: Prispevek govori o tem, kako ulice v Gostivarju dojemata makedonska in albanska mladina, s poudarkom na različnih pogledih fantov in deklet. Pokazalo se je, da naj bi bila (predvsem makedonska) dekleta na ulicah izpostavljena ogovarjanju s strani albanskih fantov, fantje pa naj bi bili izpostavljeni pretepom. Avtorica ulice obravnava kot prizorišča, kjer se nenehno vzpostavljajo in ohranjajo ločnice med »nami« in »njimi« in kjer se oblikujejo in vzpostavljajo identitete, tako etnične kot spolne, na katere se najbolj osredotoča. Vzpostavljanje prostora oziroma identitet skuša povezati s konceptom kaosa in kozmosa; zanima jo tudi, kaj se zgodi, če posameznik/ca mejo med njima prestopi.

Abstract: Making a clear distinction between male and female views, the article discusses the way the streets of Macedonian Gostivar are perceived by Macedonian and Albanian youths. The study indicates that girls, especially those of Macedonian origin, are subjected to accosts of Albanian boys while boys are often the targets of fights. Streets serve as a setting in which boundaries between »us« and »them« are constantly formed and preserved, creating and forming ethnic and sexual identities which represent the focus of this study. Attempting to link this perpetual creating of space and identities to the concept of chaos and cosmos, the author also wonders what happens if somebody crosses the line between them.

Uvod

V okviru evropske prostovoljne službe sem devet mesecev preživela v Makedoniji, od tega pet mesecev v Gostivarju, kjer je tudi nastalo diplomsko delo z naslovom *Kaos in kozmos med albanskim in makedonskim prebivalstvom v Gostivarju v Makedoniji*. Pričujoči članek se osredotoča le na ulice ter predstavlja tisti del diplomske naloge, kjer sem raziskovala tudi *kafiče*, taksije, živilske trgovine, pa tudi stereotipe, druženje in intimne vezi med mladimi.

Zanimalo me je, kdaj, kje in kako (ne) prihaja do interakcij med albansko in makedonsko mladino, kako se skozi ločevanje v javnem življenju in prostoru oblikujejo in vzpostavljajo identitete ter kakšen je pri tem pomen spolnih vlog. Odgovoriti skušam tudi na vprašanje, kje se za določeno etnično skupino konča kozmos in začne kaos, pri čemer se mnenja deklet in fantov močno razlikujejo. Sicer pa se ne razlikujejo pogosto samo mnenja makedonske ter albanske strani, temveč tudi mnenja znotraj posameznih skupin, tako da bi težko našla eno in edino »sveto« resnico. Ali pa je resnica prav v tem, da ta ni nikdar dogmatična ter je vedno splet nasprotujočih si pogledov? Kot pravi Berger, si »z opazovanjem ustvarjamo mesto v svetu, ki nas obkroža, ta svet pojasnjujemo z besedami /.../ Kako vidimo stvari, je odvisno od tega, kar vemo ali verjame-mo. Odnos med tem, kar vidimo in kar vemo, ni nikdar urejen oziroma stalen« (Orehovec 2004: 75).

Metodologija

Poleg opazovanja s soudeležbo in naključnih pogovorov, ki sestavljajo večji del naloge, sem opravila devet poglobljenih polstrukturiranih intervjujev (s tremi Makedonkami, z dvema Makedoncema, dvema Albankama in dvema Albance-ma). Starostni razpon sogovornic in sogovornikov sega od letnika 1979 do 1988. Čeprav ni nihče nasprotoval objavi svojih imen, sem te spremenila. Makedonske sogovornike in sogovornice imenujem Vlado, Igor, Ružica, Mariana in Ana,

albanske pa Ardita, Lume, Bekim in Jeton. Razen dveh albanskih sem vse intervjuje opravila z mladimi, s katerimi sem se med svojim bivanjem v Gostivarju tudi sicer družila.

V gimnaziji Panče Poposki sem opravila tudi ankete odprtega tipa, in sicer v dveh makedonskih in dveh albanskih razredih. Rezultati so mi rabili pri oblikovanju sklepov na podlagi intervjujev in opazovanja s soudeležbo. Kljub druženju tako z Makedonci in Albanci kot s Turki in z Romi je bilo to najbolj intenzivno z makedonskimi vrstniki. Če mi intervjuji z makedonski mladimi niso povzročali težav, je bilo nekoliko težje z albansko stranjo. Zato bi lahko rekla, da se moje ugotovitve nekoliko bolj nagibajo k pogledu z makedonske strani.

Gostivar

Gostivar je mesto v severozahodni Makedoniji. Po podatkih iz leta 2002 šteje 35.847 prebivalcev, od tega 11.855 Makedoncev, 16.890 Albancev, 4.559 Turkov, 1.899 Romov in drugih (Publikacija 1 2006: 13). Celotna občina Gostivar šteje 81.042 prebivalcev, od tega 54.038 Albancev (66,6 odstotka), 15.877 Makedoncev (19,5 odstotka), 7.991 Turkov (9,8 odstotka), 2.237 Romov (3,8 odstotka) ter Vlahe, Srbe, Bosance in druge (www.stat.gov.mk, 12. 5. 2007). Čeprav je splošno mnenje, da imajo Albanci večjo nataliteto, kar je eden med dejavniki, ki povzroča strah pred »Veliko Albanijo«, rast prebivalstva v Gostivarju upada. Glavni vzrok je združevanje družin v tujini. Na vsakega otroka, rojenega v Gostivarju, se dva v tujini rodita staršem, ki prihajajo iz Gostivarja¹ (Publikacija 1 2006: 41).

¹ Večje število otrok med albanskim in romskim prebivalstvom naj bi bilo sicer poleg s položajem ženske v družini povezano s stopnjo izobrazbe, z nezaposlenostjo ter značilno za ruralne predele (Gaber in Joveska 2004: 102).

* Barbara Turk Niskač, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., 1000 Ljubljana, Lunačkova 4. E-naslov: turkova@yahoo.com

Glavni trg v Gostivarju.
Foto: Sašo Niskač, januar 2007

Albanska dekleta.
Foto: Fotografska delavnica, Gostivar, 1. 1. 2007

Ekonomskozgodovinski kontekst

Modernizacija in hitro rastoča industrija v socialistični Jugoslaviji sta pospešili migracije v mesta. Leta 1953 je 36 odstotkov Makedoncev živelo v vaseh, ki obkrožajo Gostivar, leta 1971 pa le še 12. Vendar so mnogi makedonski prebivalci prepričani, da je bil v preteklosti Gostivar izključno makedonsko mesto. Albanci naj bi naseljevali okoliške planinske vasi, se preživljali z živinorejo ter ob priseljevanju v mesto s seboj prinesli svojo ne-kulturo (podobno o Albancih razmišljajo tudi Turki, ki naj bi v nasprotju z njimi imeli daljšo tradicijo meščanskega življenja). Tu pa se že srečujemo s konceptom drugosti, ki je kompleksen in se lahko nanaša na spol, raso, narodnost, starost itd. Identiteta sebstva ali »drugega« je historični, družbeni, intelektualni in politični proces, v vsaki družbi povezan z razporeditvijo moči in nemoči (Said 1996: 408).

Proces identificiranja »nas« v odnosu do »drugega« se najpogosteje utemeljuje skozi opozicijo kultura – nekultura. Temeljna delitev kultura – nekultura ali kultura – narava je identična opoziciji človek – nečlovek ali jaz – ne-jaz (Hubinger po Šmitek 1997: 31). Zavedanje o osebi ali kulturi kot drugačni lahko »povzroči občutek ločenosti od narave (če je realnost drugega razumljena kot ne-kulturna oziroma naravna) ter občutek dominacije in večvrednosti« (Hubinger po Šmitek 1997: 31). Odnos namreč nikdar ne more biti simetričen: če je A pred B, B ne more biti pred A (Fabian 1983: 102).

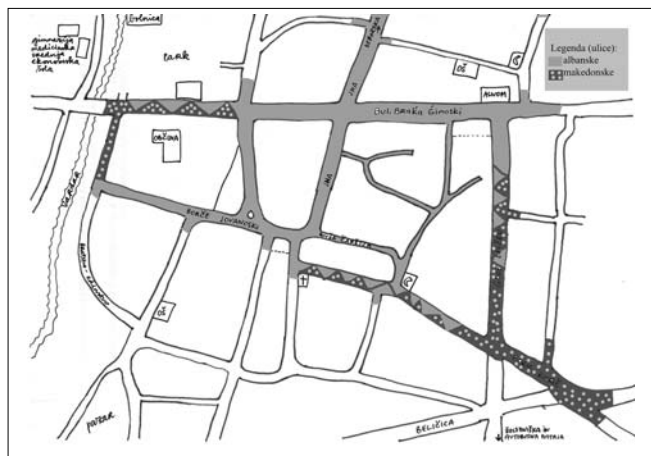
Po drugi svetovni vojni so bili Albanci in Turki slabše izobraženi ter nižje kvalificirani kot pravoslavno slovansko prebivalstvo (Hodža 1984: 57). Brunnbauer dodaja, da naj bi bili zaposlitveni vzorci v Jugoslaviji, posebno za administrativna dela, jasno etnično določeni (Brunnbauer 2002: 12; tudi Korsika 1989: 76–77). Medtem ko so se Makedonci zaposlovali v rastočih državnih podjetjih, so Albanci začeli emigrirati na Zahod. K temu naj bi pripomogli visoka nataliteta, nedostopnost delovnega trga (Albanci so bili večinoma zaposleni v kmetijstvu) ter povpraševanje po poceni delovni sili na Zahodu (Publikacija 1 2006: 33).

Po razpadu Jugoslavije so cvetoča državna podjetja propad-

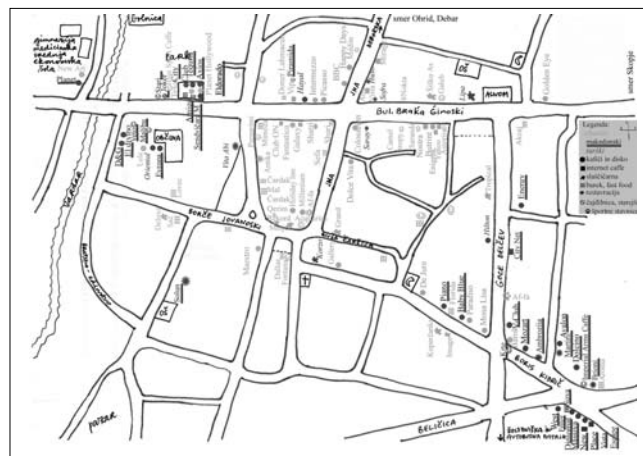
la. Število uradno registriranih služb se je od začetka 90. let skoraj prepolovilo. Veliko število Makedoncev je ostalo brez kakršnekoli državne podpore. Zaradi izgube virov prihodka (dostopa na jugoslovanski trg in uvedbe viz) ter nizke izobrazbe so ekonomsko in socialno krizo utrpeli tudi Albanci (de Rapper 1998; za statistiko o zaposlitvi glej Milosavljevski in Tomovski 1997: 317–323). Vendar se ti nikdar niso pretirano zanašali na državo. Bolj kot v državnem sektorju so bili prisotni v majhnih zasebnih enotah, s tem pa so imeli tudi prednost v prihajajoči novi kulturi poslovanja (Poulton 2000: 193).

Po mnenju Vankovske naj bi v albansko-makedonskih odnosih politična ekonomija »pripomogla k nasilnemu izidu: 'drugi' je bil identificiran kot glavni krivec za socialno neugoden in osiromašen položaj« (Vankovska 2006: 13). Rozi-ta Dimova je v Kumanovem raziskovala, kako je preobrat v razredni mobilnosti, privilegijih in ekonomiji med albanskimi in makedonskimi prebivalci pripomogel k medsebojnemu družbenemu oddaljevanju. Makedonci stežka sprejemajo neposredno bližino, ki so jo Albanci po letu 1991 dosegli v fizičnem in družbenem prostoru (Dimova 2005). Od tod mor-da občutek ogroženosti: »Kot da bi nekdo prišel k tebi domov kot podnajemnik, ti plačeval najemnino, potem pa bi te pregnal iz lastnega doma.« V podobni retoriki so napisane številne knjige, po katerih naj bi se Albanci na čisto makedonsko etnično ozemlje začeli priseljevati šele v 18. stoletju (Trifunovski 1988: 11, 125, 179; Konstantinov 1992: 35, 38, 173; Bilbiloski 2000: 9).

V medetničnih konfliktih gre hkrati za konflikt ekonomskih virov, ki so tesno povezani s politično močjo in z državno organizacijo (Brunnbauer 2002: 14). Albanci se pritožujejo, da plačujejo davke, ne da bi karkoli dobili od države, Makedonci pa so nasprotno prepričani, da država ne deluje zaradi Alban-cev, ki ne plačujejo davkov in ne spoštujejo zakonov (Dnevniški zapiski – v nadaljevanju DZ, 17. 12. 2006; glej tudi Željzalkova 2003: 114). Povezani naj bi bili z mafijo, drogo in nedovoljenimi stvarmi: »Kjerkoli že delaš, z navadno službo ne moreš zgraditi petnadstropne hiše in voziti audija.«

Gostivar – zemljevid ulic.
Narisala Barbara Turk Niskač, januar 2007

Gostivar – zemljevid lokalov.
Narisala Barbara Turk Niskač, januar 2007

V državnih inštitucijah so po eni strani še vedno zaposleni večinoma Makedonci, po drugi strani pa je ohridski sporazum prinesel zakon o pravični zastopanosti manjšin. Ružica pravi, da »sedaj jemljejo Albanke za razliko od Makedonk, sedaj imajo one bolj privilegirano položaj«. Igor dodaja, da so »njihovi pogoji boljši od naših /.../ od izobraževanja do zaposlovanja /.../ začudil sem se, ko sem videl, kako so za Albanca nižji standardi, da se vpiše na fakulteto«. Predvsem Makedonci, muslimani in Romi naj bi se zaradi večjih možnosti vpisa na fakulteto in zaposlitve opredeljevali za Albance.

Ulice

V diplomskem delu me je zanimalo, kako ulice Gostivarja dojemata albanska in makedonska mladina ter kako etnična delitev v mestu vpliva na dojetanje in obnašanje posameznikov. Če vzamemo pod drobnogled center mesta, naj bi ta veljal za pretežno albanskega. Makedonski sogovornik pravi, da za Makedonce dolgo časa ni bilo priporočljivo, da se sprehajajo po centru. Vendar pa dodaja, da ti drugega ne preostane, saj tudi če se mu ogneš, naletiš na veliko Albancev. Vsakodnevni sprehod po albanskih ulicah – vsaj v centru – je nujen na poti v šolo, službo, na občino itd. Vendar pa naj bi se, kadar govorimo o sprehajanju (gre za družabno kroženje po mestu v poznih popoldanskih oziroma večernih urah, intenzivnejše je v poletnem času), albanska in makedonska mladina sprehajali po različnih ulicah. Kot pravi Mariana: »In sedaj, če je petek ali sobota, če te nekdo vidi na tem delu (Ulica JNA – op. p.), mu bo čudno. /.../ Vprašal se bo, kaj iščeš tukaj, ker to ni naš del, tam je naš del.« Ko smo se na obisku pri makedonskih prijateljih pogovarjali, kako so se včasih mladi sprehajali po korzu² ter posedali na trgu, so dejali, da sedaj »Šiptarji šetajo korzo«, ter da na trgu zanje ni prostora za posedanje (DZ). Na priloženem zemljevidu zasenčene ulice med Makedonci veljajo za albanske oziroma ulice, kjer se gibljejo pretežno Albanci, pikčasto označene ulice pa naj bi bile makedonske. Večina kafičev in lokalov v ulicah, ki veljajo za albanske, je

res albanskih. Opazno je, da so albanski kafiči skoncentrirani v strogem centru, makedonski pa na dveh obrobjih centra, kar je razvidno iz priloženega zemljevida lokalov.

Ljudje ustvarjamo prostor in čas, tako kot prostor in čas ustvarjata nas. Človek nenehno poskuša rekonstruirati ločnice prostora (Risteski 2000). Kot pravi Brumen, je bil »skozi trajno interakcijo z okoljem, ki vsebuje zgodovinsko izkušnjo /.../ prostor socializiran v nasprotju z oddaljenim, anonimnim prostorom« (Brumen 1998: 71). Ardener piše, da »družbe proizvajajo svoja kulturno pogojena pravila tako, da postavijo ločnice na terenu; z nevidnimi ograjami in s prepadi družbeno razdelijo v sfere, ravni in teritorije« (Ardener 1997: 2). Po Muršiču pa moramo ob razmišljanju o prostoru dati prednost procesu njegove družbene konstrukcije, dejavnemu ustvarjanju prostora in ne samemu prostoru in njegovim konkretizacijam, kot so [po]krajina, območje, kraj, mesto, nahajališče ali lokacija (Muršič 2006: 51).

Glede na to, da je Gostivar manjše mesto, se ve, kdo kje živi in kako se prebivalci gibljejo. Navadno se gibljejo po predelih, kjer imajo opravke in družbo oziroma znance. Ana na primer nikdar ni bila v nekaterih predelih mesta, ne glede na to, ali so makedonski ali albanski. Enostavno za njihov obisk ni imela razloga. Ljudje se gibljemo glede na prostorske danosti mesta. »Vsakodnevne prostorske prakse proizvajajo asociacijski čut o posameznikovih poteh, gibanje ljudi je prepleteno z mentalnimi in s kulturnimi zemljevidi, ki so nastali skozi čas« (Lozanovska 2002: 140).

Varno, nevarno ali kaos in kozmos v prostoru

Svet razumemo s pomočjo naravnih nasprotij, ki jih najdemo v konkretnem okolju: zgoraj – spodaj, spredaj – zadaj, svetlo – temno, suho – vlažno, levo – desno, žalost – veselje, dobro – slabo, toplo – hladno itd. Mitska predstava o svetu govori o dvoboju dveh kozmičnih načel, prva je ustvarjalna sila, ki ustvarja svet iz kaotičnega prastanja in ga ureja, druga pa ga skuša uničiti in vrniti v kaos. Ti dve načeli sta vedno v sporu, prvo je načelo reda (kozmos), drugo pa načelo nereda (kaos). Spor med kaosom in kozmosom je torej temelj razumevanja

² Glavna ulica in sprehajališče, predvsem v mediteranskih deželah.

sveta okoli nas ter je navzoč v vseh segmentih življenja (Belaj 1998: 21, 24). Nasprotje med njima lahko izrazimo tudi skozi sakralno in profano. Družba in celoten univerzum imata sveto in posvetno stran; moško, močno in aktivno, ter žensko, šibko in pasivno, hkrati pa je vsako bitje sestavljeno iz obeh elementov (Hertz 1973: 10, 14). Pri tem pa so pomembne ločnice med njima, saj bi bil »vsak kontakt ali zamenjava bitij in stvari, ki pripadata nasprotujočim si razredom /.../ usoden za oba« (Hertz 1973: 7).

V naslednjem razdelku se osredotočam predvsem na primerjavo dojemanja prostora po etnični liniji (med pripadniki in pripadnicami albanske in makedonske etnične skupine), pa tudi na primerjavo med moškim in ženskim dojetjem. Med dele mesta, kjer se mladi ne počutijo varno, temveč negotovo, neprijetno ali pa jih je strah, makedonska stran prištevava več predelov (dele, oddaljene od centra, mesto v celoti, park, kjer se zbirajo narkomani in manijaki, tesne ulice, kjer ni veliko ljudi ali kjer ni razsvetljave, ter predele, kjer živijo osebe albanske in turške vere, celo mesto ter vasi Čegrane in Forino), medtem ko za albansko stran takšni predeli skoraj ne obstajajo (dekleta navajajo park, temne ulice, avtobusno postajo, dele, kjer se zadržujejo psi, ter dele mesta, kamor ne morejo iti same. Večina albanskih fantov sploh ne omenja takšnih mest, le eden je navedel predele, kjer živijo »cigani«). Med Makedonci je torej več strahu pred »albanskimi predeli« kot obratno. Vsem Makedoncem pa se Gostivar seveda ne zdi nevaren. Čeprav se Ružica na relaciji dom–služba giblje skozi mešani center, pravi: »Šla sem tudi po čisto albanskih naseljih in me ni bilo strah ali da bi se počutila nelagodno.« Kljub različnim dojetjem meja med kaosom in kozmosom lahko začrtamo nekaj vzporednic. Kaos narašča z oddaljevanjem od centra (doma), tako po prostorski kot etnični liniji. Vrhunec za Makedonce doseže v povsem albanskih vaseh (prostorska in etnična oddaljenost). Razliko med mestom in vami Igor opisuje takole: »Družbeno okolje v vaseh je drugačno kot v mestih, v mestih živijo bolj civilizirani ljudje, po vaseh /.../ imajo še zaostale predstave v zvezi z makedonsko-albanskimi odnosi, mislim da sploh ni priporočljivo, ni potrebno, da se gre.« Za vasi naj bi splošno veljalo, da Makedonci ne morejo v albansko, ter obratno, Albanci ne v makedonsko vas. Po Igorjevem mnenju bi ga kot Makedonca v albanski vasi pretepli, ter meni, da v nekatere vasi niti policija ne more, kaj šele Makedonec: »Ni govora, da prideš živ od tam.« Za takšni veljata predvsem vasi Čegrane in Forino, ki naj bi bili središče albanske mafije.

Človeška bitja stremimo k redu, ki ga vzpostavljamo iz centra, okoli katerega nizamo razlike in opozicije. Kot pravi Eliade, je »središče predvsem prostor svetega, prostor absolutne resničnosti« (Eliade 1992: 29). Ardener navaja, da »skupnosti prostor, najbližji družini, pogosto dojemajo kot varen in predvidljiv notranji svet, v nasprotju s potencialno nevarnim in nezanesljivim svetom zunaj. Ločnica, ki deli ta dva sveta, pa se razlikuje tako med kulturami kot znotraj različnih kontekstov iste kulture« (Ardener 1997: 10). Univerzalna praksa je, da v duhu določimo domači (naš) in tuji prostor (onkraj našega). Dovolj je, da »mi« določimo meje v svoji

glavi. »Njihova« ozemlje in mentaliteta sta s tem označena kot drugačna od »naših«. Predmetom, prostorom in časom tako pripisujemo vlogo in nadevamo pomene, ki pridobijo vrednost objektivne realnosti šele potem, ko smo jim vse to že pripisali (Said 1996: 74–75).

Koncepte kaosa in kozmosa bi lahko povezala s kategoriziranjem³ ter s stereotipnimi predstavami. Človek povezuje podobne stvari in fenomene ter jih združuje v kategorije, kar vodi k poenostavljanju informacij o svetu. Kategorije ustvarjajo spoznavno shemo. Tudi opozicije lahko razumemo kot spoznavno shemo, ki omogoča natančno kategoriziranje z delitvijo na skupine (npr. mi – drugi) ter hitro orientacijo (vsi drugi so si podobni) (Modnicka 1999: 104; Douglas 2004: 45–46).

Družbeno kategoriziranje je pomembno tudi za razumevanje oblikovanja skupin in identitet. Socializacija v našem otroštvu je stvar kategoriziranja: ker nam drugi ljudje to povedo, se naučimo, kdo smo. To vse življenje vpliva na posameznikovo identifikacijo. Biti kategoriziran je temeljni del posameznikovega razvoja in nadaljnega aktiviranja skupinskih identifikacij. Brez kategoriziranja ni socializiranih posameznikov (Jenkins 1997: 166). Občutek sebstva se oblikuje v kompleksnih interakcijah v ločevanju »od« in identificiranju »z« – med otrokom in označujočim »drugim« (Jenkins 1997: 58–59; glej tudi Danforth 2000: 87 in Elwert 1998: 110–111). Identitete se torej gradijo skozi razlike. Le skozi odnos s tem, kar ni, s tistim, kar mu manjka, kar je bilo imenovano konstitutivna zunanost, se lahko gradi pozitiven pomen kateregoli pomena – in torej njegove identitete (Derrida, Laclau in Butler po Hall 1996: 4–5). Po Barthu naj bi bile etnične skupine utemeljene na podlagi razlik: »Nasprotje med 'nami' in 'drugimi' je vtisnjeno v organizacijo etničnosti: drugost drugih je izrecno povezana z obrambo kulturnih razlik« (Barth 1995).

Na ulicah (pa tudi npr. v *kafičih*) se oblikujejo skupnosti kot »samozavedujoče se družbene formacije, ki so navznoter sicer razdeljene in diferencirane, toda vseeno obsegajo notranjo kompleksnost skupnih in razmeroma preprostih oblik za interakcije z zunanjim svetom« (Cohen po Muršič 1997: 228). »Šele ob vzajemnem prepoznavanju in priznavanju neke lokacije kot 'svoje' je mogoče govoriti o obstoju imaginarne 'skupnosti', ki temelji na priznanju te lokacije s strani vseh prisotnih posameznikov in posameznic. Toda prisotnost ne zadošča, bistvene so interakcije« (Muršič 2000: 436). Termina identiteta ne moremo uporabljati v ednini, saj so identitete večplastne in fluidne, posameznik pa jih tudi sam izbira (oziroma jim daje prednost) glede na položaj (Muršič 1997: 233).

3 Po internetni različici *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* imata pojma kategorizirati in klasificirati naslednje pomene: *kategorizirati* -am dov. in nedov. (i) *razvrstiti v kategorije*: kategorizirati šole po številu oddelkov / kategorizirati odgovore v konkretne in splošne; *razvrščati, deliti*; publ. ni mogoče ene fakultete kategorizirati za pomembnejšo od druge; *imeti za, šteti za*; *klasificirati* -am dov. in nedov. (i) *razvrstiti, razporediti kaj glede na enake ali podobne lastnosti*: klasificirati blago; klasificiral je vse rastline, živali.

Strah pred albanskim moškim

Makedonska dekleta se izogibajo temu, da bi zvečer sama hodila po mestu. Nekega večera sva se s prijateljico dogovorili, da se srečava ob 19. uri. Prišla je s taksijem, saj se je bala sama priti peš (DZ, 11. 11. 2006). Zdi se, da je večina makedonskih deklet prepričanih, da mesto za žensko ni varno prav zaradi Albancev. Kadar gre Ana zvečer ven, vedno koga zaprosi, da jo pospremi. Albanci naj bi ženske ogovarjali z vulgarnimi izrazi: »Vse živo govorijo, da te je strah, da greš mimo njih, nekdo bo stopil pred tebe, te ogovarjal, in to ne samo eden, več jih je, in če si sama ženska ali sta dve, se ne moreš postaviti po robu desetim moškim okoli tebe, za žensko je zagotovo veliko bolj strašno /.../ zato prakticiram, da imam kakšnega fanta ob sebi, ker so se mi že dogajale takšne stvari in ne želim, da se mi ponovijo.«

Za albanska dekleta je to, da gredo sama po mestu, manjši problem, ter se počutijo varneje, vendar pa imajo tudi one pogosto spremstvo. Pravijo, da jim ni zanimivo hoditi samim ali pa jih je strah.

Lume gre zvečer redko sama v mesto: »Ne da bi bilo problematično, toda naučila sem se, da grem z družbo in zato se ne morem navaditi, da bi šla sama; neudobno mi je, sami pri sebi mi je neudobno, saj mi nihče ne brani, da ne bi šla sama.« Navadno gre v mesto z bratom ali družbo.

Tudi Vale de Almeida v portugalskem mestu opaža, da se dekleta od malega naučijo, da se po ulicah sprehajajo v parih (1996: 50). »Različnih spolnih vlog, ki jih krepijo številne neformalne sankcije, se naučimo že v otroštvu. Mladim dekletom dodeljujejo gospodinjska opravila, zaradi katerih so bolj povezana z domom kot njihovi bratje. Z odraščanjem jim določajo strožje »policijske ure«, njihov videz in vedenje pa sta pod budnim očesom javnosti. Ostale naj bi urejene in skromne, izogibale naj bi se pretirani spontanosti in odkritosti, saj se takšno obnašanje lahko prenaša na področje seksualnosti. Od fantov se pričakuje, da živijo bolj svobodno, da ostanejo zunaj, kolikor dolgo želijo, pijejo s prijatelji ter iščejo žensko družbo« (Brandes 1981: 218; tudi Vale de Almeida 1996: 49–50).

Razločevanje glede na spol spada med primarna družbena razlikovanja, z izpostavljanjem razlike med zunaj in znotraj, nad in pod, moškim in žensko, se ustvarja videz reda⁴ (Douglas 2004: 5, 174). Kot piše Vale de Almeida, »spolna delitev ni linearna ali enostavna. Spreminja se glede na starost, družbeni razred, delovna razmerja, komaj opazno spremembo statusa, kopičenje ali izgubo prestiža« (1996: 54). Odnosi med spoloma so v večini obstoječih in zgodovinskih družb temeljni odnosi moči. Ta odnos je močno povezan z vsemi družbenimi odnosi in odnosi moči, tudi s političnimi in z ekonomskimi (Kesić 2002: 319). Številni avtorji so žensko povezovali s pasivno (zasebno), moške pa z aktivno (javno) sfero. Vendar so prav pri raziskavah v Makedoniji nekateri

4 Blok dalje niza opozicije čast – sramota, moškost – ženstvenost, močno – šibko, dobro – slabo, tiho – glasno, čisto – nečisto, zunaj – znotraj itd. (Blok 1984: 55, 56; glej tudi Bourdieu 1998: 13).

avtorji (npr. Risteski,⁵ Bošković, Schubert,⁶ Svetieva⁷) kritizirali poenostavljeno prepričanje, da naj bi imeli moški večji prestiž ali avtoriteto zaradi svojega položaja v javni sferi. Po Boškoviću naj bi odnose med moškim in žensko bolje razumeli skozi koncept komplementarnosti, kjer moški in ženska prav zato, ker sta različna, zagotavljata različne (in recipročno združljive) elemente, ki omogočajo delovanje skupnosti (Bošković 2000: 16).

Kulturne razlike

Kot ženske naj bi bile Makedonke na ulici izpostavljene ogovarjanju in ogledovanju Albancev. Iz istih razlogov naj bi tudi ne vstopale v albanske kafiče. Albanci naj bi bili po mnenju Makedonk bolj vsiljivi do žensk, imeli pa naj bi tudi drugačen način komunikacije. Že če se ženska pogovarja z njimi, naj bi to napeljevalo na nekaj več (DZ, 8. 12. 2006). Ogovarjanje na ulici poznajo tudi albanska dekleta, vendar se zaradi tega manj obremenjujejo.

Če gre Lume sama po mestu, se zgodi, da fantje gledajo za njo in jo ogovarjajo: »Bog ne daj, da bi bila preveč zrihtana, takrat je že konec, pa tudi če nisi zrihtana, te bodo ogovarjali ali ti sledili.« Nekatera albanska dekleta so se pritoževala nad takšnim obnašanjem (nekaterih) albanskih fantov, zaradi katerih slaba luč pade na vse Albance. Ardita pravi, da se ji je morda trikrat v življenju zgodilo, da jo je na ulici kdo ogovarjal s »sexy baby«. Vendar pa se zaradi tega ne počuti ogrožene, saj »gre za to, koliko jih boš ignorirala, pogledala bi ga in molčala, se ne odzvala, morda bi nadaljeval in še kaj rekel ali zažvižgal, nikoli pa se mi ne bi približal in dotaknil, ker ve, da bi takoj nekdo prišel, morda sosed, nekdo bi prišel in se spraval nadenj, vsi vedo, da se ti tukaj nihče ne more približati in te napasti«.

Tako Makedonke kot Albanke se na ogovarjanje odzivajo z ignoriranjem. Zdi pa se, da Albanke (čeprav jim je neprijetno) slednjemu ne pripisujejo večjega pomena, medtem ko je med Makedonkami zaslediti močne občutke strahu in ogroženosti. Kot se zdi, imajo Albanke zavest, ki je Makedonke nimajo. Gre za zavest o meji med ogovarjanjem in dejanjem, ki je fantje ne bodo prestopili (glej zgornji Arditin citat). Ta zavest daje albanskim dekletom občutek varnosti, njeno pomanjkanje pa makedonskim dekletom občutek ogroženosti. Obnašanje albanskih in makedonskih fantov se razlikuje bolj kot obnašanje deklet. Nikdar nisem opazila, da bi makedonski fantje na ulici ogovarjali dekleta. Lahko bi celo dejala, da so makedonski fantje v navezovanju stikov z dekleti v primer-

5 Ljupčo S. Risteski, The woman in Macedonian folk culture. V: Miroslav Jovanović in Slobodan Naumović (ur.), *Gender relations in South Eastern Europe: Historical perspectives on womanhood and manhood in 19th and 20th century* (Beograd in Gradec: Udruženje za društveno istoriju – ideje 4, 2002), 91–113.

6 Refusing to sing: gender, kinship and patriliney in Macedonia, <http://www.highbeam.com/library/docfree.asp?DOCID=1G1:131433227&ctrlInfo=Round19%3AMode19a%3ADocG%3AResult&ao=>, 16. 2. 2007.

7 The Status of the Woman in the Traditional Village Community and Family, http://www.iea.pmf.ukim.edu.mk/EAZ/EAZ_00/Contents_EAZ_00.htm, 4. 3. 2007.

javi z albanskimi bolj sramežljivi. Makedonska prijateljica ne zahaja več v diskoteke, saj naj bi makedonski fantje k njej nikdar ne pristopili, medtem ko pristopajo albanski fantje, s katerimi pa si ne želi biti (DZ, 15. 9. 2006).

V raziskavi o različnem dojemanju *repa* (*rap* kot način ogovarjanja) v ZDA Kochman navaja, da si »moški in ženske razlagajo določeno obnašanje v skladu s pomenom in z vrednostjo, ki ga ima znotraj njihove lastne kulture« (Kochman 1997: 97). Nesporazumi torej nastanejo, kadar se način komunikacije med različnimi skupinami razlikuje. Kochman *rap* med Afroameričani razlaga kot običajen in sprejemljiv način odprtega in neposrednega pogajanja med moškim in žensko, ki pa ga belci ne poznajo in zanje ni sprejemljiv. Tako kot se Afroameričanom njihov pristop ne zdi nespodoben, se pa takšen zdi belcem, se zdi, da se tudi ogovarjanje albanskih moških Makedoncem zdi nespodobno, verjetno pa je (do neke mere) povsem sprejemljivo med Albanci (po Kochmanu 1997: 98). Morda tako kot v Andaluziji tudi pri Albancih »uspeh pri ženski močno zadovolji samopodobo« ter je »glavno zagotovilo uspeha pri ženskah, če veš, kako govoriti z njimi« (Pitt Rivers 1972: 92, 94). Če je ženska postavljena v sfero pasivnosti in moški v sfero aktivnosti, je morda lahko ogovarjanje način aktivnega dokazovanja pred drugimi moškimi ter tekmovanje za dostop do ženske (ženska kot pasivna ogovarjanje le sprejema). »Moškost se vedno konstruira in potrjuje, medtem ko je ženstvenost dojeta kot stalna esenca, 'naravno' zagotovljena z nosečnostmi in rojstvi« (Vale de Almeida 1996: 54).

Kochman opaža, da nekatere belke *repanje* Afroameričanov dojemajo kot spolno žalitev in se bojijo posilstva. Vendar pa slednje ni cilj *repa*, saj je *rap* verbalni in ne fizični pristop (Kochman 1997: 99). Zdi se, da tudi reakcija Makedonk podobno (napačno) presoja namen ogovarjanja s strani albanskih moških. Vendar pa Kesićeva opozarja, da se »želja po nacionalizmu lahko zlahka preobrazi v spolno nasilje« (Kesić 2002: 314). Kadar govorimo o patriarhalni konstrukciji spola, je ženska primarna vloga biološka reprodukcija družine in naroda. »V ideološki definiciji ženskosti so ženska nedolžnost, njena čast in čast njene družine najvišje 'vrednote'. Njena nedolžnost tako postane stvar vseh – braniteljev in napadalcev. Le navidezno gre za paradoks, da so prav vrednote – kultura, tradicija, čast, ženska nedolžnost – ki jih nacionalisti branijo pred 'nihilizmom modernosti in globalizacije', vrednote, ki jih voljno napadajo in uničujejo, ko pripadajo drugim, naj si bodo drugega spola ali etničnosti« (Kesić 2002: 316).

Morda tovrsten strah med makedonskimi dekleti v Gostivarju izvira prav iz dogodkov na Kosovu, o katerih piše Kesićeva. Podobno tudi Jalušičeva in Kuzmanić v svojem prispevku o posilstvih na Kosovu pišeta, da gre za »presežni diskurz, ki definira specifično posilstvo (oziroma njegov poskus) kot dejanje, ki naj bi bilo storjeno iz nacionalnih, nacionalističnih oziroma velikoalbanskih nagibov« (Jalušič in Kuzmanić 1989: 213). V diskurzu o »nacionalističnih« posilstvih gre večinoma za »poskus' posilstva (ali napad), ne pa za izvršeno dejanje« (Jalušič in Kuzmanić 1989: 218). »Šele ko problem (poskusa) posilstva na Kosovu postavimo tako, da gre za fan-

tazemski akt (poskus) posilstva Naroda, naj bi bilo mogoče razumeti (poskus) posilstva iz 'nacionalnih', 'velikoalbanskih', 'iredentističnih' ... nagibov« (Jalušič in Kuzmanić 1989: 220). Po besedah Jalušičeve in Kuzmanića naj bi pri tem šlo za ideološki konstrukt, ki Albance predstavlja kot barbare ter temelji na domnevi o »splošni spolni, moralni in drugi izprinenosti nekega naroda« (Jalušič in Kuzmanić 1989: 221).

Sorodstvo

Ardita pravi, da se ji kot ženski ne more nič zgoditi, ker je mesto majhno in se vsi poznajo. Tudi ponoči se počuti varno in se ne boji sama hoditi po mestu. Ko sem ji povedala, da Makedonke navadno zvečer ne hodijo same, je bila presenečena: »Ljudje se bojijo delati takšne stvari /.../ Gre bolj za spoštovanje, saj vedo, da si lahko sestrična nekoga, ki ga poznajo.« »Središče albanske družbe v Makedoniji in na Kosovu je razširjena družina, sorodstvene vezi so močne« (Poulton 2000: 194). Tako pri Makedoncih kot Albancih k bližnjim sorodnikom spadajo tudi bratranci in sestrične iz drugega in tretjega kolena. Pojem bližnjih sorodnikov se včasih razširi do petega kolena (Bošković 2000: 6).

Ker so poroke med Albanci in Makedonci redke, se tudi njihove sorodstvene vezi ne križajo. Morda so prav sorodstvene vezi eden med faktorji, da si albanski fantje več dovolijo pri Makedonkah, saj vedo, da si zagotovo niso v sorodu ter da te za seboj nimajo (albanske) družine, ki bi jih branila. Če torej Albancam ulate v tem smislu predstavljajo sistem pozitivnega družbenega nadzora, ki ženski daje občutek varnosti, pa slednje za Makedonke ne velja.

Družbeni nadzor in ogovarjanje

Ob neki priložnosti sem se dogovorila z Mariano, da se dobiva pri meni doma, nato pa mi je poslala sporočilo, naj pridem na avtobusno postajo in skupaj sva odšli do pet minut oddaljenega stanovanja. Šele pozneje sem pomislila, da je stanovanje v »albanski« ulici ter bi bilo »čudno«, če bi se Mariana po njej sprehajala sama (DZ). Zdi se, da obnašanje (predvsem) deklet na ulicah pogojujejo mehanizmi družbenega nadzora. Izpostavljanje oziroma zoperstavljanje družbenim normam se lahko konča z opravljanjem ter obrekovanjem. Kot pravi Campbell, je opravljanje oblika »zunanjih sankcij, ki podpirajo notranje sankcije posameznikovih dejanj, samospoštovanje in občutek sramu« (Campbell 1974: 315). Z opravljanjem se seznanjamo s tem, kaj je prav in kaj narobe. Hkrati se oblikujejo vrednote in morala skupine, opravljanje pa skupnost tudi povezuje.

Opravljanje in ogovarjanje sta tudi obliki družbenega nadzora in vzpostavljanja reda (Ramšak 2006: 21). »Človekovo obnašanje določajo formalni in neformalni mehanizmi družbenega nadzora. Družba vpliva na svoje člane in jih nadzoruje tako, da sprejemajo njena pravila in norme. To vključuje pripravljenost delovati v skladu s pričakovanji« (Ramšak 2006: 197). Strah pred izgubo dobrega imena in časti dekletom narekuje, da se izogibajo položajem, ki bi vodile k opravljanju. »Čast ženske je odvisna od ugleda, ki ji ga je pripravljena podeliti skupnost, in ne od težko določljivih dokazanih dejstev.

Najbolj učinkovito torej ženska zavaruje svojo čast, če svoje obnašanje v vsakem pogledu prilagodi kodu spolnega sramu« (Campbell 1974: 270). Če bi makedonsko deklet samo videli na albanski ulici, bi se lahko razširila vest, da je obiskala albanskega fanta. Glede na to, da je ulica prostor, kjer si vsem na očeh ter da se tudi albanska dekleta pogosto sprehajajo v spremstvu, se zdi, da se s spremstvom dekleta zavarujejo pred takšnimi situacijami. Kot pravi Ardita, »*obstaja velika razlika med fantom in dekletom – težko je biti dekle, vedno moraš paziti, kako se obnašaš in kaj rečeš, kam greš in s kom govoriš*«.

Lozanovska na primer piše, da je makedonska vas Zajas arhitekturno zasnovana tako, da so ženske med opravljanjem raznih del vedno na očeh. »Prostorska ureditev hiše in gospodarskih poslopij deluje kot sistem nadzora skozi izpostavljanje /.../ vsaka ženska je izpostavljena slučajnemu pogledu druge ženske« (2002: 146). Logika moške dominacije in ženskega podrejanja je tako vtisnjena v družbene subjekte, da so ženske ženskam (z opravljanjem) pravzaprav največje sovražnice (Bourdieu 1998: 43, 46).

Način oblačenja

Poulton predpostavlja, da se nemuslimanke počutijo kot objekt neodobravanja s strani albanskih moških, ogrožene pa se počutijo tudi zaradi načina oblačenja (2000: 194). Željzkova piše, da se Albanke v Skopju oblačijo bolj konzervativno kot v Gostivarju in Tetovu (2003: 94). V Gostivarju se je marsikateri znanec pritoževal, da se mlade Albanke oblačijo pretirano pomanjkljivo celo za v šolo ter da po mejkapu prekašajo makedonska dekleta. Glede pravil oblačenja Ardita meni, da je religija pri Albancih močno pomešana s tradicijo: »*Če se skregam z mamo zaradi majice s kratkimi rokavi, najprej reče, ne pojdi ven, ker te bodo vsi videli na pol golo. Ko ji rečem, da me ne zanimajo drugi, pa odgovori, ne pojdi ven, ker te bo bog kaznoval.*« Med pravili oblačenja v islamu in emancipacijo Arditini starši iščejo kompromise: »*Lahko oblečem vse, razen majice brez rokavov, lahko pa imam majico s kratkimi rokavi; po islamu ne bi smela nositi nobene /.../ Gre za razliko treh centimetrov blaga.*« Način oblačenja gotovo vpliva na ogovarjanje na ulici. Dekleta naj bi bila ogovarjana predvsem, kadar gredo zvečer ven. Takrat so navadno oblečena lepše in bolj »našminkana« oziroma imajo bolj »izzivalen« videz.

Patriarhalni vzorci

Patriarhat lahko definiramo kot vrednoto, vpeto v sistem družbene strukture, ki kot dejavnika formiranja poudarja spol in starost. To strukturiranje je povezano z opredelitvijo sistema vrednot, ki vodi družinsko življenje in širše družbene enote (Halpern in Kaser 1997: 1). S to strukturo naj bi se skladalo podrejanje ženske znotraj konteksta preveč zaščitniške družine in okolice. Posebno v ruralnih skupnostih Makedonije moške še vedno dojemajo kot »glave družine«, ki skušajo zagotoviti, da bo družina uspešno delovala (Bošković 2000: 5). Kot pravijo makedonski sogovorniki, naj bi predvsem zvečer spremljali ženske prijateljice zaradi ogovarjanja in nadlego-

vanja, ki so ga te deležne na ulicah. Čez dan je v mestu veliko ljudi in ne prihaja do položajev, ko bi fantje »nadlegovali« dekleta. A tudi albanska dekleta zvečer redko same hodijo po mestu. Brandes omenja spremstvo deklet v Andaluziji: »Razen ob nedeljskem korzu naj bi se ženske izogibale kroženju po ulicah: kadar pa se že sprehajajo, naj bi imele spremstvo še ene ženske ali moškega sorodnika« (1981: 217).

Zanimiva se mi zdi izkušnja enomesečnega bivanja v mestecu Sveti Nikola, ki med domačini velja za najvarnejše in najmirnejše mesto v Makedoniji, in sicer zato, ker je mesto »čisto« (etnično makedonsko). Kot žensko in gostjo so me kljub temu stalno spremljali. Predvsem zvečer me je družba vedno pospremila do doma. Prijateljica iz omenjenega mesta pravi: »*Če imaš fanta, te pospremi on, drugače greš sama, ni problema. /.../ Navadno pa, ker je mesto majhno, ima vsak družbo, prijatelje iz svoje maale⁸ in gre z njimi*« (Dopisovanje po e-pošti, 15. 6. 2007). Če Makedonci v Gostivarju spremstvo pripisujejo dejstvu, da zaradi Albancev mesto ni varno, so dekleta v različnih kontekstih spremljana tudi v Svetem Nikoli, kljub neprisotnosti Albancev in (domnevni) varnosti mesta.

Muslimanske navade in običaji vsebujejo močne smernice za obnašanje žensk – ter tudi moških (Poulton 2000: 194). Toda ali gre res le za muslimanske navade? Po Loryu »ni mogoče razločevati med delovanjem tradicionalnih patriarhalnih kmečkih moralnih načel, vplivom pravoslavnega krščanstva in vlogo otomanske kulture kot take (ter v tem primeru islama)« (po Todorova 2001: 276). Čeprav ne morem trditi, da je spremstvo v Gostivarju pravilo, pa je bolj ali manj navzoče tako med makedonskimi kot albanskimi dekleti, ki so pogosto (predvsem pa v večernih urah) od njega odvisna. S tem ko je ženski dodeljeno spremstvo, je ta tudi nadzorovana.

'Pretepi' ali tepačke

Če so makedonska dekleta na ulicah izpostavljena »ogovarjanju in nadlegovanju«, pa naj bi bili fantje izpostavljeni pretepom. Igor je doživel kar nekaj konfliktov z albanskimi vrstniki: »*Vse to na njihovo izzivanje /.../, najpogosteje sem se umaknil, ker so bili preštevilni. Najpogosteje se držijo skupaj; tudi ko gredo po ulici, ne moreš videti dveh ali treh, temveč po deset skupaj (smeh – op. p.), enostavno se jim ne moreš postaviti po robu. Zgodilo se mi je, da me je na ulici Albanec porinil, porinil sem ga nazaj, bil sem z dekletom, on pa se je vrnil še z dvajsetimi prijatelji, obkolili so me sredi centra, ljudje so hodili mimo kot da ni nič, končalo se je z običajnimi modricami.*«

Nasprotno pa albanska sogovornika pravita, da predvsem v zadnjem času ne vesta za pretepe oziroma se ti redko dogajajo: »*Morda so se dogajali v srednji šoli, ampak mislim, da ni več takšnih bedarij.*« Jeton pravi, da do danes v mestu ni videl pretepa. Bekim dodaja, da so se topli na avtobusu na poti v srednjo šolo v Tetovo. Avtobusi so bili ločeni za makedonske in albanske učence: »*Kadar smo se hoteli tepsti, smo šli na njihov avtobus (makedonski – op. p.) in delali proble-*

8 *Maala*: 'četrť'.

me, oni pa v naš; ne, oni ne, le mi smo šli in delali probleme.« Vendar pa pravi, da so s fanti, s katerimi so se nekoč topli, danes najboljši prijatelji. Do pretefov naj bi prihajalo tudi v diskotekah. Če v diskoteki albanski fant pleše z Makedonko ter podobne situacije lahko vodijo do pretefov. Morda zaradi strahu pred pretepi mladi Makedonci tudi ne bi šli v albanski kafič ali diskoteko oziroma bi šli s strahom in z občutkom negotovosti. Vendar Vlado pravi, da do pretefov prihaja v vseh diskotekah, ne le albanskih, o katerih se največ govori, a vseeno: »Vedno je obstajal ta strah, lahko naredijo probleme za brez veze, mislim pa, da bi večini predstavljalo problem, ker jaz sem Makedonec in zakaj bi sedaj šel v albansko diskoteko, če imamo makedonsko.»

V svojem diplomskem delu o življenju mladih v Velenju Irena Rudolf med drugim piše tudi o pretepih. Poudarja, da gre za pravila ulice, pomembno je, da nisi *prpa* oziroma 'strahopetec', da si drzen, se znaš postaviti zase ter si s tem pridobiš ugled in spoštovanje. Potrebno je torej stalno dokazovanje (2006: 59). Kot opaža Rudolfova, je pomembno, »da imaš 'enega za sabo'. /.../ 'Prpa' namreč tukaj ne pomeni le strahopetca, ampak tudi tistega, ki nima zaledja in s tem grožnje svojemu napadalcu. Pravilo ulice namreč niti ni 'mož na moža', ampak kar cela skupina na posameznika« (2006: 59).

Če so ženske podrejene socializaciji, ki jih sili k odpovedovanju in postavlja v ozadje, pa moški niso nič manj ujetniki in žrtve svoje dominantne reprezentacije (Bourdieu 1998: 55). 'Moškost' (*virilité*) deluje v odnosu z drugimi moškimi in v strahu pred poženstvenostjo, v strahu pred žensko in samim seboj. Z izgubo samozavesti ali priznavanja skupine moški pristane v kategoriji žensk, kar je zanj največja žalitev. Moškost mora biti torej predvsem veljavna v očeh drugih moških ter jo je treba nenehno dokazovati (Bourdieu 1998: 56–59). Morda bi tako pretepe kot ogovarjanje na ulici torej lahko postavili v kontekst dokazovanja moškosti. Če je ženska postavljena v sfero pasivnosti in moški v sfero aktivnosti, je morda lahko ogovarjanje način aktivnega dokazovanja pred drugimi moškimi ter tekmovanje za dostop do ženske (ženska kot pasivna ogovarjanje le sprejema). »Moškost se vedno konstruira in potrjuje, medtem ko je ženstvenost dojeta kot stalna esenca« (Vale de Almeida 1996: 54).

Če so dekleta zapisana fizionomiji družinskega okolja v obliki opozicije med javnim (moškim) in zasebnim (ženskim) prostorom oziroma domom, je prav ulica mesto vseh nevarnosti (Bourdieu 1998: 64). Ridd v svoji raziskavi iz Južne Afrike ugotavlja, da »ženske povezujejo ulično življenje z neredom (ulica je moško področje), kar je v nasprotju z njihovimi težnjami po ugledu« (1997: 194). Ulica se torej kaže kot eden med prostori, kjer se soočata kaos in kozmos, moški in ženski pogled, prav tako pa tudi pogledi različnih etničnih skupin.

Ni vse črno-belo

Čeprav se na tem mestu nisem spuščala v globljo predstavitev drugih »lokacij«, naj povem, da je analiza *kafičev* in taksijev precej podobna ulicam. Zdi pa se, da ločevanje po etnični liniji izgubi svoj pomen na ekonomskem področju. Podobno Myhrvold ugotavlja, da trgovine, trgovski centri ter tržnice

(in javne ustanove) v Makedoniji predstavljajo skupne prostore (Myhrvold 2005: 7). Tako Albancem kot Makedoncem sta etnična pripadnost prodajalcev nepomembni, zato nakupujejo tam, kjer je ceneje in bližje. Tudi na *parazju*, 'veliki tedenski tržnici', kot pravijo, gledajo predvsem na ceno in kakovost. Tako na primer nakupujejo Anini starši: »*Plačamo za to, ni pomembno, ali je Makedonec ali Albanec. Poiščemo, kar potrebujemo, kupimo in gremo.*« Kot meni Igor, je ekonomski vidik prisoten tudi pri prodajalcih: »*Vsak prodajalec te hoče zadržati, da boš spet kupil pri njem. Enostavno ti si kupec in boš šel tja, kjer imajo boljše blago in kjer je boljša ponudba.*« Ana nakupuje v albanski trgovini, kjer so samo moški prodajalci, vendar pa je tukaj ni strah nadlegovanja, kot na primer na ulicah, v taksijih ali *kafičih*: »*Nimamo nobenega problema, zelo so fini.*« Podobno je z zaposlovanjem. Čeprav okolica ne odobrava, da se makedonsko dekletke zaposli pri albanskem delodajalcu, pa ta pogosto niti nima izbire. Medsosedski odnosi so tradicionalno dobri. Sosed je namreč vedno prvi, na katerega se lahko obrneš po pomoč. V Gostivarju so tako mešane soseske kot povsem makedonske, albanske ali turške. Ne glede na etničnost se sosedi pogosti obiskujejo na kavi, ob večjih verskih praznikih pa si izmenjujejo darila.

Sklepi

Raziskava je pokazala, da se z vzpostavljanjem in ohranjanjem ločnic v prostoru (na ulicah, v *kafičih* in taksijih) v Gostivarju nenehno vzpostavljajo in ohranjajo ločnice med kaosom in kozmosom oziroma med »nami« in »drugimi«. To pomeni med makedonsko in albansko etnično skupino, pa tudi med moškim in žensko. Ob tem se je pokazalo, da se mnenja albanske in makedonske strani pogosto bistveno razlikujejo. Etnične skupine so po Barthu oblika družbene organizacije, kontinuiteta etničnih enot pa je odvisna od ohranjanja ločnic (1969: 13–14). Tako kot vsaka generacija in celo vsak posameznik vedno znova izumljata in interpretirata »etničnost (kot eno od ultimativnih identitet, skupaj z lokalnimi, regionalnimi, s spolnimi, z religioznimi, razrednimi in generacijskimi)« (Marcus in Fischer po Muršiču 1997: 231), se hkrati izumlja in interpretira tudi prostor, v katerem se (etnične in spolne) identitete vzpostavljajo.

Identificiranje je povezano s prostorom, saj se ločnice med kaosom in kozmosom rišejo prav v njem. Kot pravi Barth, se etnična identiteta artikulira na 'ločnicah' (*boundaries*), kjer se etnične skupine srečujejo. Identiteta vsake skupine je prilagojena identiteti druge, ki jo hkrati tudi oblikuje (Cohen 1994: 10). Proces identificiranja poteka z določanjem podobnosti z »nami« ter z določanjem razlik od »nas«, ki smo v centru. Drugega postavljamo v sfero kaosa, saj predstavlja oddaljeno, tuje, neznano, neurejeno, nevarno in nečisto. Sebe postavimo v sfero kozmosa, ki jo enačimo z domačim, s poznanim, z urejenim, varnim ter s čistim. Identificiramo se v odnosu do drugega, prav kot se vsaka družba identificira v odnosu do zunanjega sveta. Da vemo, kdo smo, moramo vedeti, kdo nismo (Featherstone po Muršiču 1997: 229).

Ulice so za (albanske) fante prostor dokazovanja moškosti, in sicer z ogovarjanjem deklet in s pretepi. Če se izogibanje

kaosu pri dekletih zdi bolj izrazito v smislu izogibanja prostoru »etničnega drugega«, pa bi pri fantih lahko rekla, da so v ospredje postavljene spolne vloge, v katerih so ženske tisti »drugi«, ki predstavlja kaos. Da jim ne bi pripisovali ženskih lastnosti, fantje nenehno dokazujejo svojo moškost.

Z izogibanjem kaosu, prostoru »drugega«, se vzpostavlja identifikacija. Poleg tega se posamezniki izogibajo kaosu zato, da bi v očeh družbe ohranili dobro ime. Predvsem dekleta morajo paziti na svoje dobro ime oziroma čast, ki je pod stalnim nadzorom. Lahko bi rekla, da je v dveh razmeroma zaprtih sobivajočih etničnih skupinah občutek časti in osebne identitete v precejšnji meri in včasih popolnoma odvisen od članstva v teh skupnostih (po Blok 1984: 61–62). Kuškova skupnost obravnava »kot celoto, skupno telo, v katerem osebna čustva in spodbude v veliki meri določajo pogoje socialne interakcije in posameznika silijo v sprejemanje določenih strategij skupnostnega vedenja« (2004: 140). Prav opravljanje se kaže kot »cement«, ki družbo drži skupaj.

Skozi nenehno vzpostavljanje identitet ter ločnic med »nami« in »njimi« ali med kaosom in kozmosom se izraža strah pred izgubo identitete. Vsaka stran se boji, da bi postala »kot onik«. Kot pravi Barth, pomanjkanje zaupanja ali priložnosti za izpolnjevanje transakcij lahko ovira interakcijo, poleg tega notranje sankcije v skupnostih povečujejo kulturne razlike med njimi. Kadar je varnost neke osebe odvisna od podpore skupnosti, ji mora posameznik izražati svojo pripadnost. Vsako deviantno obnašanje se razume kot slabljenje skupne identitete ter s tem temeljne varnosti (Barth 1969: 36–37).

Z analizo in interpretacijo zbranega gradiva se je pokazalo, da so dekleta pri tem še posebno izpostavljena. V okoliščinah, ko prestopajo »ločnico med kozmosom in kaosom«, jih označijo za »kurve« oziroma pravijo, »da se prodajajo«. Če bi makedonsko deklet videli, da se sama sprehaja po albanski ulici, gre na kavo z Albancem (pa čeprav bi bil ta le prijatelj), ima albanskega fanta, sede v albanski taksi, dela za Albance/Turke oziroma z njimi ter v vseh podobnih situacijah, ki bi napeljevale na morebitno zvezo med njo in Albancem, bi jo označili za *kurvo*.

Svojo čast ženska brani tako, da svojo držo prilagaja vsem zunanjim vidikom koda seksualne sramote, v našem primeru z izogibanjem omenjenim položajem. Ženska, ki ji to uspeva, ohranja čast, če pa ji spodleti, je brezsrčna, »kurba«, ženska brez omejitev. Postane »uporabljena«, pa čeprav le v besedah, in s tem »izgubljena« (Campbell 1974: 270). Družbena identiteta ženske je odvisna od zveze z moškim. Z moškim, ki je v očeh družbe manjvreden, se tudi ženska počuti manjvredno (Bozon po Bourdieu 1998: 42). Ženske naj bi torej izbirale moškega preračunljivo, v prid lastnemu družbenemu položaju. V tem kontekstu je pomembna tudi etnična pripadnost, saj se družbeni položaj Makedonke, ki stopi v odnos z Albancem, močno zmanjša.

Morda so dekleta nadzorovana tudi zaradi dejstva, ker so medetnične zveze največji tabu. Vsako, še tako nedolžno dejanje, ki bi lahko napeljevalo na omenjeno zvezo, je podvrženo strogim sankcijam in družbenemu nadzoru, predvsem v obliki opravljanja. Po Douglasovi je tabu spontan meha-

nizem, ki varuje razločevalne kategorije univerzuma. Varuje splošno mnenje o tem, kako je svet sestavljen ter zmanjšuje intelektualni in družbeni nered (Douglas 2004: xi). Vzorci obnašanja (v obliki izogibanja takšnim položajem) na ulicah, v *kafičih* in taksijih se kažejo kot varovalni mehanizmi družbe oziroma skupnosti, da ne bi prišlo do medsebojnega druženja in intimnih vezi ter s tem do kršitve tabuja.

Ob razvijanju svoje misli bi lahko rekla, da tabuji, ki preprečujejo medetnične zveze, varujejo družbo pred kaosom, ki ga predstavlja »drugi«. Morda se pri tem zaznava strah pred dvoumnostmi in nepravilnostmi, ki bi kršile klasifikacijsko shemo reda. Pri medetničnih porokah se je poudarjalo vprašanje vzgoje otrok. Otroci iz mešanih zakonov niso ne Albanci ne Makedonci, niso ne pravoslavni ne muslimani. Po Mary Douglas red klasifikacijskega sistema odseva in simbolizira družbeni red. Pojavi, ki jih ne moremo kategorizirati, ogrožajo družbeno stabilnost (2004: 45). Otroke mešanih parov težko umestimo v klasifikacijski sistem, klasificiranje pa je temelj človeške koordinacije (Douglas 2004: xvii).

Če svetost ponazarja celost, zahteva, da so posamezniki podvrženi razredu, ki mu pripadajo ter da se različni razredi stvari ne mešajo (Douglas 2004: 67). Celovitost (red) se torej ohranja z ločevanjem. Morda se slednje kaže kot pomembno prav zaradi strahu pred izgubo lastne identitete ter zaradi prizadevanj obeh skupnosti po njenem ohranjanju, tudi s poudarjanjem ločnic ter z razlikovanjem od »drugih«.

Viri in literatura

- ARDENER, Shirley: Ground rules and social maps for women: An introduction. V: Shirley Ardener (ur.), *Women and space: Ground rules and social maps*. Oxford in New York: Berg, 1997, 1–30.
- BARTH, Fredrik: Introduction. V: Fredrik Barth (ur.), *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. Oslo: Scandinavian University Press, 1969, 9–38.
- BARTH, Fredrik: Ethnicity and the concept of culture. 1995. <http://www.wcfia.harvard.edu/ponsacs/docs/s95barth.htm>, 20. 8. 2007.
- BELAJ, Vitomir: *Hod kroz godinu: Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*. Zagreb: Golden marketing, 1998.
- BILBILOSKI, Janko: *96te gostivarski sela*. Skopje: BIGOSS, 2000.
- BLOK, Anton: Rams and Billy-Goats: A key to the Mediterranean Code of Honour. V: Eric Wolf (ur.), *Religion, Power and Protest in Local Communities: The Northern Shore of the Mediterranean*. New York: Moulton Publishers, 1984, 51–70.
- BOŠKOVIĆ, Aleksandar: The Other Side of the Window: Gender and Difference in Prespa, Republic of Macedonia. 2002, <http://www.unb.br/ics/dan/Serie269empdf.pdf>, 25. 5. 2007.
- BOURDIEU, Pierre: *La domination masculine*. Seuil: Liber, 1998.
- BRANDES, Stanley: Like wounded stags: Male sexual ideology in an Andalusian town. V: Sherry B. Ortner in Harriet Whitehead (ur.), *Sexual meanings: The cultural construction of gender and sexuality*. New York: Cambridge University Press, 1981, 216–239.
- BRUMEN, Borut: Time, space and social construction of identity. V: Bojan Baskar in Borut Brumen (ur.), *MESS, Mediterranean Ethnological Summer School, Vol. 2*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1998, 71–84.
- BRUNNBAUER, Ulf: The implementation of Ohrid agreement: ethnic Macedonian resentments. 2002. <http://www.ecmi.de/jemic/download/Focus1-2002Brunnbauer.pdf>, 23. 5. 2007.
- CAMPBELL, J. K.: *Honour, family and patronage: A study of institutions and moral values in a Greek mountain community*. Oxford in New York: Oxford

University Press, 1974.

COHEN, Anthony: *Self-consciousness: An alternative anthropology of identity*. London in New York: Routledge, 1994.

DANFORTH, M. Loring: How can a woman give birth to one Greek and one Macedonian?: The construction of national identity among immigrants to Australia from Northern Greece. V: Jane K. Cowan (ur.), *Macedonia: The Politics of Identity and Difference*. London: Pluto Press, 2000, 85–103.

DIMOVA, Rozita: On Similarity and Fear: Spatial Transformations of Class and Ethnicity in Contemporary Macedonia. 2005. http://www.gewi.kfuni-graz.ac.at/inasea/abstracts.htm#_Dimova_Rozita_Max_Planck%20Institute%20_1, 10. 5. 2007.

DE RAPPER, Gilles: Crisis in Kosovo: Reactions in Albania and Macedonia at the Local Level. 1998. <http://www.ethnobarometer.org/pdf/wp03.pdf>, 10. 5. 2007.

DOUGLAS, Mary: *Purity and danger: An analysis of the concepts of pollution and taboo*. London in New York: Routledge, 2004.

ELIADE, Mircea: *Kozmos in zgodovina: Mit o večnem vračanju*. Ljubljana: Hieron, 1992.

ELWERT, Georg: Boundaries, cohesion and switching: On we-groups in ethnic, national and religious form. V: Bojan Baskar in Borut Brumen (ur.), *MESS, Mediterranean Ethnological Summer School*, Vol. 2. Ljubljana: IMR, 1998, 105–121.

FABIAN, Johannes: *Time and the other: How anthropology makes its object*. New York: Columbia University Press, 1983.

GABER, Nataša in Aneta Joveska: Macedonian census results – Controversy or reality? 2004. <http://www.ceeol.com/asp/getdocument.aspx?logid=5&id=B5EA1B81-AFDB-4026-B695-97A2CA6E21D3>, 6. 2. 2007.

HALL, Stuart: Introduction: Who needs identity? V: Stuart Hall in Paul du Gay (ur.), *Questions of cultural identity*. London: SAGE publications, 1996, 1–17.

HALPERN, Joel Martin in Karl Kaser: Contemporary research on the Balkan family, anthropological and historical approaches. *Glasnik etnografskog instituta SANU* 46, 1997, 63–72.

HERTZ, Robert: The pre-eminence of the right hand: A study in religious polarity. V: Rodney Neeham (ur.), *Left and right*. Chicago: University of Chicago Press, 1973, 3–23.

HODŽA, Hajredin: *Afirmacija albanske nacionalnosti u Jugoslaviji*. Priština: Rilindija, 1984.

JALUŠIČ, Vlasta in Tonči Kuzmanić: Posilstvo po albansko: Poskus interpretacije fenomena posilstva na Kosovu. V: Slavko Gaber in Tonči Kuzmanić (ur.), *Kosovo – Srbija – Jugoslavija*. Ljubljana: Krt, 1989 (Knjižna zbirka Krt; 46), 213–225.

JENKINS, Richard: *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. London: Thousand Oaks; New Delhi: SAGE Publications, 1997.

KESIĆ, Vesna: Muslim women, Croatian women, Serbian women, Albanian women ... V: Dušan I. Bjelić in Obrad Savić (ur.), *Balkan as metaphor: Between globalization and fragmentation*. Cambridge: The MIT Press, 2002, 311–321.

KOCHMAN, Thomas: Race, Culture and Misunderstanding. V: James Spradley in David W. MacCurdy (ur.), *Conformity and conflict*. New York: Longman, 1997, 89–102.

KONSTANTINOV, Miloš: *Makedonci*. Skopje: Maring, 1992.

KORSIKA, Bojan: Srbija i Albanci: Pregled politike Srbije prema Albancima od 1944. do 1989 godine, knjiga treća. *Časopis za kritiko znanosti* 128, 1989.

KUŠKOVA, Ana. N.: Vaško opravljanje med strahom in užitkom: Nekaj beležk o ekonomiji čustev v socialni interakciji lokalne tradicije. *Etnolog* 14, 2004, 139–174.

LOZANOVSKA, Mirjana: The problematic of representing the everyday. *Space and culture* (5)2, 2002, 140–151.

MCDONALD, Maryon: The construction of difference: An anthropological

approach to stereotypes. V: Sharon MacDonald (ur.), *Inside European Identities: Ethnography in Western Europe*. New York: Berg Publishers, 1997, 219–236.

MILOSAVLEVSKI, Slavko in Mirče Tomovski: *Albancite vo Republika Makedonija 1945–1995: Legislativa, politička dokumentacija, statistika*. Skopje: NIP Studentski zbor, 1997.

MODNICKA, Noemi: Ethnic stereotypes: Before and after political transformations in Poland. V: Rajko Muršič in Borut Brumen (ur.), *Cultural processes and transformations in transition of the Central and Eastern European post-communist countries*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1999, 103–117.

MURŠIČ, Rajko: »Razkritje krinke«: O lokalno-globalnih identifikacijah. *Traditiones* 26, 1997, 223–236.

MURŠIČ, Rajko: *Trate vaše in naše mladosti: zgodba o mladinskem in rock klubu*. Ceršak: Subkulturni azil, 2000.

MYHRVOLF, Ronny: Former Yugoslav Republic of Macedonia: Education as a political phenomenon. 2005. <http://www.humanrights.uio.no/forskning/publ/publikasjonsliste.html>, 10. 2. 2007.

OREHOVEC, Martina: Vmešavanje v življenje drugih: Zagate antropološkega raziskovanja na terenu na primeru študije žensk in dela v Istri. *Etnolog* 14, 2004, 73–92.

PITT-RIVERS, Julian: *The people of Sierra*. Chicago in London: The University Chicago Press, 1972.

POULTON, Hugh: *Who are the Macedonians?* London: Hurst & Company, 2000.

PUBLIKACIJA 1: *How to make economy of Gostivar a champion?* Skopje: Center for research and policy making, CRPM, 2006.

RAMŠAK, Mojca: *Žrtvovanje resnice: Opoj zmuzljivih diskretnih nediskretnosti*. Maribor: Litera, 2006.

RISTESKI, Ljupčo S.: Space and boundaries between the worlds. 2000. <http://iunona.pmf.ukim.edu.mk/etnoantropozum/Risteski%20Ljupcho-angl%20.htm>, 10. 2. 2007.

RUDOLF, Irena: Velenje je geto: Zgodbe o življenju mladih v mestu. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006.

SAID, Edward W.: *Orientalizem: Zahodnjaški pogledi na Orient*. Ljubljana: ISH, 1996.

ŠMITEK, Zmago: Tibet and Europe: Stereotypes and archetypes. V: Božidar Jezernik in Rajko Muršič (ur.), *Prejudices and stereotypes in the social sciences and humanities*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1997 (Etnološka stičišča 5 & 7), 31–38.

TODOROVA, Maria: *Imaginarij Balkana*. Ljubljana: Vita activa/ICK, 2001.

TRIFUNOSKI, Jovan: *Albansko stanovništvo u socialističkoj republici Makedoniji: Antropogeografska i etnografska istraživanja*. Beograd: NIRO Književne novine, 1988.

VALE DE ALMEIDA, Miguel: *The hegemonic male: Masculinity in a Portuguese town*. Providence in Oxford: Berghahn Books, 1996 (New directions in anthropology let. 4).

VANKOVSKA, Biljana: The role of the Ohrid Framework Agreement and the peace process in Macedonia. 2006. http://www.transnational.org/SAJT/forum/meet/2006/Vankovska_Macedonia_Check.pdf, 28. 8. 2007.

ŽELJAZKOVA, Antonina: *Albanski perspektivi: Terenni proučavanja*. Sofija: Mežnarodnen center po problemite na malčinstvata i kulturnite vzaimodejstvija, 2003.

Chaos and Cosmos on the Streets of Macedonian Gostivar

This article is a part of a B. A. thesis that focuses on when, where, and how interactions take place (or do not take place) between Albanian and Macedonian youths. The author, who during 2006 and 2007 spent nine months in Macedonia, five of which were spent in Gostivar, used the method of participant observation in combination with nine half-structured interviews and an open-ended questionnaire in four grades of the Panče Popovski High School. She perceives the streets of Gostivar, its coffee shops and taxi cabs as a setting in which boundaries between »us« and »them« are constantly formed and preserved, thus creating and forming ethnic and sexual identities.

Analyzing the streets of Gostivar, the author is interested in the perception of these streets by Albanian and Macedonian youths and how ethnic division in the town affects the perception and behavior of the young. The study indicates that girls, especially those of Macedonian origin, are subjected to accosts of Albanian boys while boys are often the targets of fights. The author explains different views of the young by means of an analysis of their cultural differences, kinship structure, social control, clothing styles, and patriarchal concepts. She posits that identity formation is connected with the concepts of chaos and cosmos, or order and disorder, respectively. Identification is established by identifying similarities between and differences from »us«, who are situated in the very center (the cosmos), and by looking for boundaries between »us« and »them«, and thereby between the cosmos and the chaos. The fear of losing »our« identity and thus becoming like »them« creates mechanisms of social control that prevent the individual to enter the chaos represented by »the other« ethnic group. One of such mechanisms is slander. Especially liable to slander are girls who are labeled »whores« if they cross the boundary between the cosmos and the chaos. Interethnic relationships seem to represent the strongest taboo. Patterns of behavior in the street, but also in coffee shops and in taxi cabs, represent protective mechanisms of the society and the community that prevent them from taking place.

RAZSTAVLJENO TELO

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: V članku avtorja razmišljata o razstavljanju človeških teles v muzejih. Najprej spregovorita o etiki v sodobni etnologiji in antropologiji, predvsem v muzejskem delovanju, ter se ob tem osredotočita zlasti na dileme razstavljanja teles in posmrtnih ostankov, nato pa podrobneje predstavita dva razstavna eksponata – jermen iz človeške kože v Pokrajinskem muzeju Celje in skrčeno človeško glavo v Slovenskem etnografskem muzeju. Skozi kritično obravnavo izbranih muzealij prikažeta, kako se slovenski muzeji soočajo s tovrstnimi vprašanji. Ob omenjenih primerih ugotavljata, zakaj prav tovrstne muzealije izzevejo največ zanimanja in fascinacije pri obiskovalcih.

Abstract: The article focuses on the ways the human body is exhibited in museums. After examining the concept of ethics in contemporary ethnology and anthropology, and especially in museum work, it centers on the dilemma of exhibiting bodies and mortal remains. By closely examining two museum objects, a strap made of human skin from Celje Regional Museum and a shrunken human head from Slovene Ethnographic Museum, the authors discuss how museums in Slovenia address this topic and why such objects in particular provoke deep fascination of the public.

Uvod

Danes bi težko našli etnologue in antropologe, ki se ne bi strinjali, da je pri delu, ki ga opravljajo, treba ravnati etično. Zaplete pa se, ko skušamo doseči soglasje o kriterijih za vrednotenje, definiranje in prepoznavanje etičnega. Vsak posameznik je namreč imetnik in hkrati tudi stvarnik lastne interpretacije etičnega ravnanja, kar je povezano s korpusom specifičnih meril, katerih namen je učinkovito ubraniti lastno mnenje.

Očitek o neetičnosti je poleg tega tudi priročno orodje za diskreditacijo drugače mislečih, čeprav nemalokrat zakriva pomanjkanje drugih, boljših argumentov. Zato ni nič nenavadnega, da so razprave o etiki ponavadi začinjene z zadrego, s konfuznostjo, z nerazumevanjem in s protislovjem,¹ kar velja tako za akademske polemike kot tudi za diskusije, ki potekajo za muzejskimi zidovi. Vendar pa slednje zaradi javnega statusa institucije pronicajo tudi v javnost, ki je pogosto pobudnik za razprave in tudi najglasnejši diskutant. V zadnjih desetletjih namreč doživljamo večjo angažiranost gledalcev muzejskih zgodb, ki se v dialogu z muzejem ne zadovoljijo več s statusom podrejenega partnerja. Muzej tako izgublja avtoritativno vlogo, z vprašanji o etičnosti pa se kruši podoba vsevedne institucije.

Tako kot preteklosti etnologije in antropologije ni mogoče odeti v bleščečo preobleko, tudi muzejsko delovanje etnologov in antropologov (pa seveda tudi drugih muzejskih raz-

skovalcev, kustosov in delavcev) bremeni preteklost, ki bi jo nekateri najraje prekrili s plastjo pozabe. O tem pričajo kritične analize, skozi katere se razkriva muzejsko zakulisje. »V dobi postmodernizma se zdi, da raziskovalci pišejo več o antropologiji muzejev kot pa o antropologiji v muzejih« (Haas 1996: 7). To nazorno kaže na krizo identitete, prakse, s tem pa tudi poslanstva muzejev.

Muzejske zagate, ki smo jim priča v enaindvajsetem stoletju, povečujejo tudi vse glasnejše zahteve nekaterih skupnosti, ki so se rešile kolonialnih spon, da se jim povrne tisto, kar jim je bilo odtujeno. Gre tako za predmete kot tudi posmrtno ostanki, se pravi »telesa ali dele teles nekoč živih ljudi«, ki jih pripadniki neke skupnosti priznavajo za svoje daljne ali bližnje prednike. Med posmrtnimi ostanki, ki jih hranijo muzeji, so namreč tudi celotna okostja ali le njihovi deli, posamezne kosti ali deli kosti ter zobovja, mehko tkivo, ki vključuje organe in kožo, embrie in razne modifikacije posmrtnih ostankov ter predmetov, ki so iz njih izdelani.²

V pričujočem besedilu sta predstavljena dva primera spornih posmrtnih ostankov, ki doslej še nista pritegnila veliko pozornosti v znanstvenih krogih. Prva muzealija je jermen iz človeške kože, razstavljen v Pokrajinskem muzeju Celje. V stalni postavitvi muzejske zbirke si je brez natančno analizirane preteklosti prislužil eminentno pozicijo in tako že več kot stoletje kljubuje starim in novim etičnim kodeksom. Druga je čanca, skrčena in preparirana glava pripadnika južnoameriškega staroselskega ljudstva Hivaro (Jivaro) oziroma Švar (Shuar) in je na ogled v Slovenskem etnografskem muzeju.

V članku bova ugotavljala, da se nekateri muzeji, ki razstavljajo tovrstne predmete, pravzaprav skušajo ogniti etičnim dilemam. Poglobljanje v etičnost razstavljanja posmrtnih ostankov namreč ni v sozvočju s sodobnimi potrebami muzejskih

1 V tem kontekstu je presenetljiva brezbržnost etnologov v slovenskih muzejih. Od sedeminpetdesetih se jih je na vprašalnik o etiki, ki ga je sestavila in po muzejih razposlala Magda Peršič, odzvalo le sedem. Avtorica je odziv komentirala takole: »Vsaj v manjših muzejih se kustos srečuje z nezmožnostjo udejanjanja svojega znanja, kar mu onemogočajo materialne in politične ovire, srečuje se z neetičnim ravnanjem, zato se mu zdi razmišljanje o etiki nesmiselno, utopično« (Peršič 2002: 12). Pa vendar bi, če sledimo logiki, prav trk z neetičnostjo generiral premislek o etičnosti, še zlasti, če ta sproža frustracije in nezadovoljstvo.

2 <http://www.culture.gov.uk/NR/rdonlyres/0017476B3B8646F3BAB311E5A5F7F0A1/0/GuidanceHumanRemains11Oct.pdf>, 15. 6. 2006.

* Alenka Bartulović, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., asist. MR na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1000 Ljubljana, Zavetiška 5. E-naslov: alenka.bartulovic@gmail.com; Dan Podjed, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., asist. raziskovalec na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1000 Ljubljana, Zavetiška 5. E-naslov: dan.podjed@ff.uni-lj.si

obiskovalcev in njihovimi zahtevami po spektaklu. Kot bomo videli, je prav človeško telo postalo muzealija par *excellence*, ki najbolj pritegne obiskovalce. Ti pa seveda osmišljajo obstoj muzejev.

Etične zagate

V preteklosti so se raziskovalci pogosto lotevali zbiranja posmrtnih ostankov, k čemur so jih spodbujali tudi muzeji. Ti so namreč sanjarili o polnih razstavnih prostorih, ki bodo zadostili obiskovalčevim željam in potrebam, kar pa je terjalo srhljivo ignoranco mnenj in občutij Drugih (Simpson 1996: 176).

V devetnajstem stoletju so posmrtno ostanke umeščali v evolucionistično zasnovane etnografske razstave, ki so zahodni publiki pripovedovale zgodbe o razvoju kulture od »primitivnega« do »civiliziranega sveta« (oziroma od sveta Drugih do Našega sveta), s čimer so glorificirali triumf Evrope in se tako vse globlje potapljali v obstoječe imaginarije (Clifford 1996: 265). Raziskovalce je tedaj vodila znanstvena radovednost, ki so jo pogosto pragmatično upravičevali z nujo. Tako je Franz Boas v pismu, ki ga je leta 1888 poslal svoji sestri, priznal, da kraja kosti iz grobov ni nič kaj prijetno početje, ampak »nekdo to pač mora storiti« (po Marks 2005: 30).

Šele v drugi polovici dvajsetega stoletja so utišani spregovorili. Zavrgli so status opazovanih, raziskovanih in razstavljenih ter se uprli objektivitaciji (Simpson 1996: 3–4). Prav tako so javnost in muzeje manifestativno seznanili s stališči o posmrtnih ostankih svojih prednikov in pojasnili, da nočejo biti eksponat v vitrinah edukacijskih zabavišč.³ Vprašanje vračanja predmetov in posmrtnih ostankov je tako postalo eno najpomembnejših in najbolj perečih vprašanj sodobnega muzejskega managementa, saj je tesno prežeto z emocijami in zato tudi etičnimi dilemami.

Razkol med zagovorniki in nasprotniki razstavljanja posmrtnih ostankov kaže na soočenje dveh nasprotujočih pogledov. Na eni strani je t. i. znanstveni pogled, ki se sklicuje na vlogo »razsvetljevalca človeštva«, nasproti pa mu stoji lokalni pogled, po katerem se mora omejiti in zakonsko urediti dostop do lastnine določene skupine in njihovih prednikov, ki naj v miru počivajo v svoji zemlji (Simpson 1996: 171). Sledeč postmodernističnim nazorom se v prid slednjemu nagiba tudi sodobna akademska antropološka srenja. Kot kaže, pa se etnologi in antropologi, ki delajo v muzejih, le niso pripravljene odpovedati najbolj atraktivnim predmetom. Skratka, globoka razpoka med muzejskim in akademskim svetom⁴ o(b)staja tudi pri vprašanju o ravnanju s posmrtnimi ostanki (Bouquet 2000: 217–218). O tem pričajo tudi etični – akademski in muzejski – (antropološki) kodeksi, ki raziskovalce v muzeju spravljajo v neprijeten položaj.

Etični kodeksi etnologov in antropologov načeloma ne pri-

znajajo specifičnosti pozicije muzejskega etnologa oziroma antropologa, saj celotno skupnost etnologov in antropologov zavezujejo enakim etičnim standardom. Etični kodeks Ameriškega antropološkega združenja⁵ tako eksplicitno poudarja, da imajo antropologi pri raziskovanju etične dolžnosti in obveznosti do ljudi, ki jih proučujejo, opozarja pa tudi, da mora imeti etika prednost pred raziskovalčevimi težnjami po informacijah in znanju. Antropologi naj bi v procesu raziskovanja storili prav vse, kar je v njihovi moči, da raziskava ne bi ogrožala varnosti, dostojanstva in zasebnosti ljudi, s katerimi prihajajo v stik.

Predlog etičnega kodeksa, ki ga je pripravila Mojca Ramšak (1996), sledi podobnim smernicam. Zavzema se za tako delovanje etnologov, ki »bo pozitivno vplivalo na družbena in medčloveška razmerja«. Zato naj bi etnolog upošteval »načela humanih in demokratičnih odnosov med ljudmi, človekove pravice, še posebej svobodo in dostojanstvo vsakega človeka, človekovo telesno in duševno celovitost, njegovo zasebnost in osebnostne pravice« (Ramšak 1996: 33). Čeprav avtorica upošteva tudi muzejsko delo, pa se ne ukvarja posebej z vračanjem in razstavljanjem posmrtnih ostankov, kar je seveda precej bolj aktualno v državah s kolonialno preteklostjo.

V ospredju omenjenih kodeksov je spoštovanje posameznika in njegove zasebnosti ter dostojanstva, ob tem pa je seveda mogoče le špekulirati, če omenjeni kodeksi, ki so osredotočeni na žive osebe, priznavajo enake pravice tudi pokojnim. Če izločimo skrajno stališče, ki ga je izpostavil Thomas Jefferson, da »mrtvi nimajo pravic« (po Wylie 2005: 48), potem nemara lahko trdimo, da se je sodobna (zlasti akademska) antropološka in etnološka srenja zavoljo etičnega ravnanja in spoštovanja posameznika odrekla posmrtnim ostankom in jim priznala pravico do dostojnega pokopa. Kot rečeno, pa antropologi in etnologi v muzejih ter seveda tudi muzeji kot institucije na ta korak še niso povsem pripravljene.⁶ Zato ne preseneča, da se etični kodeksi muzejskih delavcev ne spuščajo v vprašanje, če je dopustno hraniti in razstavljeti posmrtno ostanke, temveč se sprašujejo predvsem, kako ravnati z njimi. Šele medvrstično branje nam tako odstre pogled v procese legaliziranja muzejskega posedovanja in razstavljanja posmrtnih ostankov, ki se odvija pod okriljem muzejske kodifikacije etičnega početja.

Muzejska (ne)etika

ICOM-ov etični kodeks⁷ – veljal naj bi tudi za Slovenijo, ki še nima nacionalnega etičnega kodeksa (Peršič 2002: 11) – jasno kaže, kakšno je prevladujoče stališče muzejev do posmrtnih ostankov. Kodeks v točki 2.5 namreč določa, da lahko te ostanke in svete predmete hrani muzej, če zanje zagotovi primerno in spoštljivo varovanje, ki ga določajo profesionalni

3 Seveda obstajajo tudi izjeme. Anita Harle je med sodelovanjem z ljudstvom Naga pri pripravljanju razstave ugotovila, da ti pravzaprav nimajo nikakršnih zadržkov, ko gre za razstavljanje posmrtnih ostankov, saj menijo, da gre preprosto za del njihove kulture (po Simpson 1996: 187).

4 Pri tem gre seveda le za pragmatično konstrukcijo, kajti nobena skupnost ni homogena in enako misleča.

5 <http://aaanet.org/committees/ethics/ethics.htm>, 16. 6. 2006.

6 Posmrtnim ostankom se ne morejo odreči niti fizični antropologi. Vse do leta 2003 je bilo Ameriško združenje fizičnih antropologov (The American Association of Physical Anthropologists) eno izmed redkih profesionalnih ameriških organizacij, ki ni imelo etičnega kodeksa, pa četudi bi ga prav pri njih najbolj pričakovali (Marks 2005: 29).

7 <http://icom.museum/code2006eng.pdf>, 12. 9. 2006.

standardi ter interesi in prepričanja članov etničnih ali religioznih skupnosti, od koder predmeti izhajajo. Enaki standardi in zahteve veljajo tudi za raziskovanje in razstavljanje posmrtnih ostankov in predmetov posebnega simbolnega pomena. Ti morajo biti razstavljeni »s posebnim občutkom in spoštovanjem do človekovega dostojanstva«. Zahteve skupnosti, ki si želijo, da bi te posmrtne ostanke umaknili iz razstavnih prostorov in zahtevajo njihovo vračilo, je treba obravnavati s »spoštovanjem in z uradnimi postopki«, muzeji pa morajo jasno definirati proceduro, kako se s tovrstnimi prošnjami soočiti in nanje odgovoriti. Skratka, ICOM-ov etični kodeks nikjer eksplicitno ne zapiše, da je razstavljanje posmrtnih ostankov in svetih predmetov nedopustno, poleg tega pa uporablja dehumanizacijski diskurz, ko posmrtne ostanke brez senzibilnosti, ki jo predlaga muzejskim delavcem, klasificira kot objekte oziroma artefakte. Zadnji člen, ki določa, da se drugi konflikti interesov, ki nastanejo med posameznikom in muzejem, rešujejo tako, da prevlada interes muzeja, kaže na to, da muzealci, ki se držijo navodil iz kodeksa, pravzaprav ravnavajo egoistično in da je v ospredju kodeksa poskus zagotavljanja lojalnosti muzeju kot instituciji. S tem se poudarja superiorna pozicija muzeja kot javne in avtoritativne ustanove, ki narekuje razumevanje etičnega tudi širšemu krogu obiskovalcev in ne le muzejskim delavcem.

David Hurst Thomas zagalja trdoživost muzejske avtoritativnosti in superiornosti, ki se zelo očitno kaže v odnosu do posmrtnih ostankov ter v prepričanju muzejev in tudi raziskovalcev, ki znotraj njih delujejo, da s svojim početjem požrtvovalno služijo človeštvu. Interesi skupnosti ne morejo biti pomembnejši od interesov celotnega človeštva, ugotavljajo muzealci, in na podlagi domnevno sebičnih zahtev skupnosti, ki zahtevajo nazaj, kar je njihovo, gradijo samovšečno podobo o darežljivosti. Prav tako menijo, da sebični interesi ne smejo preprečiti raziskovalcem, ki so edini dovolj opremljeni z znanjem in veščinami, da predstavijo vse, kar je dostopno, na vsakomur razumljiv način (po Wylie 2005: 48). Zato, menijo, ima muzej vse pristojnosti za status najboljšega skrbnika drugih kultur. Pod parolo o služenju človeštvu pa se pogosto skrivajo osebni interesi in interesi muzeja ter ideologij, ki nadzirajo tamkajšnje dogajanje.

Čeprav je definicija etičnega izjemno fleksibilna, ni dvoma, da je muzejska etika v odnosu do skupnosti, ki zahtevajo vračilo posmrtnih ostankov, nemalokrat neetična. Zato so v zadnjih desetletjih vznikali novi dogovori in dokumenti, s katerimi so skušali urediti odnose in dokončno razrešiti to vprašanje. Tako je bil leta 1990 podpisan dokument NAGPRA – Native American Graves Protection and Reparation Act, ki določa, da morajo vsi muzeji in vse univerze, ki imajo muzejske zbirke v ZDA in v njih hranijo predmete in posmrtne ostanke staroselskih ljudstev, tem ljudem priskrbeti natančne podatke o stanju v depojih. Dokument ponuja navodila pripadnikom ljudstev, kako naj vodijo postopke za vračilo posmrtnih ostankov in določenih svetih predmetov s simbolnim pomenom (Haas 1996: 2). Leta 2005 so izšla tudi navodila za ravnanje s posmrtnimi ostanki v muzejih – *Guidance for the*

Care of Human Remains in Museums.⁸

Ta dokument je eden redkih, v katerem jasno piše, da imajo posmrtni ostanki v muzejskih zbirkah poseben status, kar zahteva odgovornost in previdnost, ko gre za njihovo pridobivanje, hranjenje in razstavljanje. Avtorji, ki so posebno poglavje posvetili razstavljanju posmrtnih ostankov, menijo, da morajo muzeji ugoditi željam obiskovalcem, s čimer sugerirajo, da je umik posmrtnih ostankov iz muzejskih vitrin nespametno dejanje. Četudi dokument ne predlaga odstranitve posmrtnih ostankov, pa poziva k spoštovanju želja skupnosti in tudi k etičnemu ravnanju. Muzealcem svetuje, da jasno definirajo razloge, zakaj v muzeju hranijo in razstavljajo posmrtne ostanke, ter naj jih v kontekstu razstave umestijo v primerno zgodbo.

Kot kaže, se delovanje muzealcev še vedno bolj nagiba k etičnemu ravnanju in razstavljanju posmrtnih ostankov kot k njihovemu vračilu. Vsekakor pa je debata sprožila marsikateri umik spornih »eksponatov«, denimo amputiranega penisa avstralskega staroselca, ki so ga vse do leta 1990 hranili v Britanskem muzeju, in »predstavnik« ljudstva San iz Bocvane, ki so ga razstavili v muzeju Darder v španskem mestu Banyoles (Simpson 1996: 174). Kljub temu lahko v številnih muzejih še vedno vidimo posmrtne ostanke (od mumij do čanc), muzealci pa vedno znova najdejo opravičila za njihovo razstavljanje.⁹ Le redki pravzaprav priznavajo, da za njihovo razstavljanje nista edina razloga vzgoja in znanost. Med njimi je Ann Brothers, ki poudarja, da sta glavni čar in odlika muzejev v tem, da na ogled postavljajo »resničnost« ter ponujajo nekaj, kar je mogoče imeti za pristno in avtentično. To je tisto, kar buri obiskovalčevo domišljijo. Le »resnični artefakt« lahko komunicira z obiskovalcem na osebni in neposreden način, le »resnično« se nas dotakne in nam ponuja občutek, da smo izkusili nekaj pomembnega (Brothers 2001: 27). Zato človekovega telesa, ugotavlja avtorica, na muzejskih razstavah ne morejo zamenjati fotografije, besedilo ali anatomski modeli. »Resnično« spodbuja zvedavost, ki jo muzeji zelo cenijo. Skratka, »gre za nekaj, kar je treba negovati in spodbujati« (Brothers 2001: 28). Muzej torej še vedno stavi na atrakcije. Navkljub odkritemu odobravanju spektakularnosti, če ta rabi radovednosti, po mnenju Brothersove vendarle ne gre zgolj za to. Posmrtni ostanki so namreč tudi pripomoček za razumevanje nas samih in mogoče tudi tega, kaj pravzaprav sploh pomeni »biti človek« (Brothers 2001: 29).

Hadley Swain iz Londonskega muzeja prav tako ne nasprotuje razstavljanju posmrtnih ostankov. Prepričan je, da so »okostja manj osebna kot čevlji, ki jih je nekoč nosil preminuli«.

8 <http://www.culture.gov.uk/NR/rdonlyres/0017476B3B8646F3BAB311E5A5F7F0A1/0/GuidanceHumanRemains11Oct.pdf>, 15. 6. 2006

9 *Guidance for the Care of Human Remains in Museums* (<http://www.culture.gov.uk/NR/rdonlyres/0017476B-3B86-46F3-BAB3-11E5A5F7F0A1/0/GuidanceHumanRemains11Oct.pdf>, 15. 6. 2006) tako poudarja edukacijsko vlogo posmrtnih ostankov, ki naj bi predstavljali izjemen vir podatkov o preteklosti, saj pričajo o človeški evoluciji, ponujajo podatke o demografiji, boleznih in smrti ter odstirajo pogled v pogrebne prakse in odnos ljudi do pokojnika, zagotavljajo vpogled v spreminjajoče se odnose do telesa v različnih okoljih in obdobjih ...

Ob takšni srhljivo brezbrizni argumentaciji pa se tudi Swain kmalu spotakne, ko ugotavlja, da večina njegovih kolegov (arheologov) vendarle čuti, da to, kar počnejo, ni spodobno in »ni prav«. Ker pa v svoji zbežanosti ne morejo natančno identificirati, kaj je pravzaprav vzrok za nelagodje, sklenejo kompromis: posmrtno ostanke postavijo na ogled, a to storijo »z vsem spoštovanjem«.¹⁰

Najmočnejši argument muzealcev pri razstavljanju človeških ostankov je, kot kaže, dejstvo, da je etiko mogoče žrtvovati in podrediti želji po znanju, ki je v prid celotnemu človeštvu. Pa vendar: če muzeji in raziskovalci dejansko želijo delovati v prid človeštvu, potem morajo biti pretekli grehi v resnici stvar preteklosti.¹¹ V prihodnje se mora slišati glas vseh, uslišane pa morajo biti tudi želje posameznikov in skupnosti, ki zahtevajo vračilo posmrtnih ostankov njihovih prednikov. Ne gre zgolj za pravice živih, ampak tudi za pravice posameznikov, katerih posmrtni ostanki so končali v muzejih. Tam skozi procese rekontekstualizacije postajajo primerki (Shunmugan 2003: 20), kajti muzej deluje kot mehanizem objektivacije (Pearce 1996: 100), ki uspešno nadomešča osebne in zasebne kategorije z znanstvenimi (dos Santos 2003: 37).

Dehumanizacija posameznika poteka skozi zelo enostaven prijem, ki je po mnenju Dahla in Stadeja (2000: 166) nepričakovana posledica postmoderne obrata, ki je narekoval umeščanje muzejskih predmetov v kontekst kolonialnih srečanj. Pozornost je preusmerjena v preteklost, zato se zdi, da imajo razstavljeni predmeti zgolj izvor in končno destinacijo – muzej – in zato ostajajo brez življenjske zgodbe (glej Appadurai 1996). Enaka usoda je namenjena tudi posmrtnim ostankom, vendar je pri teh reprezentacija še bolj problematična, saj gre za brezčutno reduciranje življenja posameznika na njegovo smrt. Izbris življenja in molk o njem je mogoče tolmačiti tudi kot prefinjen mehanizem, ki obiskovalce odreši nadležne empatije in nelagodja, ko se zazrejo v razstavljene posmrtno ostanke.

Pa vendar je v sodobni družbi dehumanizacija Drugega v okviru muzejev še vedno dovoljena in tolerirana prav zaradi »drugosti« posmrtnih ostankov in še vedno nespremenjenega razmerja moči. Številni dokazi pričajo, da je usoda posmrtnih ostankov, ki jih na plan prinesejo arheološka izkopavanja, odvisna od etnične pripadnosti pokojnih. Medtem ko posmrtni ostanki ameriških in avstralskih staroselcev končajo v muzejih, posmrtno ostanke tistih, ki so prepoznani kot Evropejci, dostojno pokopljejo (Simpson 1996: 179). Razsojanje o tem, ali je razstavljanje posmrtnih ostankov etično sporno, je torej še vedno v rokah tistih, ki posedujejo družbeno moč. Slednjo

10 http://www.culture.gov.uk/hr_cons_responses/wg_submission/S06.pdf, 15. 6. 2006.

11 Trdimo lahko, da je umikanje posmrtnih ostankov iz muzejev na nek način poskus brisanja zgodovine. Umikanje zbirk, denimo deformiranih okostij iz muzejev, ki so delovali v okviru koncentracijskih taborišč, bi nedvomno lahko označili za takšen poskus (glej Jezernik 2007). Pa vendar se zdi, da ima Moira Simpson prav, ko ugotavlja, da so tovrstne zgodbe pomembne in da morajo ostati v javni zavesti, pri čemer je naričajo razstavljanja treba nadomestiti z bolj primernimi in subtilnimi načini pripovedovanja (1996: 177).

pa »še najbolj perfidno – a učinkovito – legitimira prav navidez 'vrednostno' nevtralnno, 'neideološko', čisto, objektivno znanje« (Muršič 2002: 8), na katerega se sklicujejo muzealci. Poskusi opredeljevanja etičnega se torej gradijo na etskem pristopu, ki se oblikuje z distanciranim pogledom in se skuša otresti empatije. Prav empatija pa je ključna in neizogibna tako pri etičnih vprašanih kot tudi pri razumevanju razstavljenih ostankov človeškega telesa. Da bomo dojeli, kako muzejski obiskovalci pravzaprav zaznavajo tovrstne eksponate, pa moramo najprej razumeti, zakaj jih tako močno prevzame prav človeško telo.

Razčlovečenje in učlovečenje telesa

V fluidnosti postmoderne sveta, ki je ostal brez fiksnih referenčnih točk, se nenehno sprašujemo o razlikah med »resničnim« in »neresničnim« oziroma med »pravim« in »lažnim« (Baudrillard 1999: 11). Neskončna reprodukcija identičnih izdelkov, s katero se je še v drugi polovici dvajsetega stoletja poigraval Andy Warhol, je v enaindvajsetem stoletju postala ne posebno zabavno globalno dejstvo. Kopiranje in reciklaža namreč nista več vir parodičnega navdiha, temveč povsem samoumevna in pogosto edina načina produkcije. Tako bi zdaj le težka izrekli floskulo, da so kopije postale bolj resnične od originalov, saj so slednji pravzaprav izginili. »Resničnih« odlitkov, iz katerih bi nastajale replike, ni več; le kopije se reproducirajo in sproti ustvarjajo novo resničnost.

Tudi muzeji in druge ustanove, ki naj bi bili čuvaji zadnjih preostalih referenčnih točk iz preteklosti, se niso mogli izogniti simuliranju resničnosti in ustvarjanju kopij (glej Walsh 2001). Da bi artefakte zaščitili pred propadom (in da bi sočasno prihranili denar za ohranjanje in restavracijo), jih namreč pogosto nadomeščajo s kopijami, ki naj bi potešile obiskovalcevo radovednost in vedoželjnost. Tako so v Franciji, na primer, kompleks jam Lascaux nadomestili z repliko, ki je odprta za obiskovalce; ti pa si lahko pred obiskom nadomestnih jam skozi odprtino za kratek čas ogledajo tudi prave jame z izvornimi paleolitskimi poslikavami. Baudrillard domneva, da bo takšno repliciranje sčasoma zabrisalo spomin na izvorne jame, in dodaja, da pravzaprav »že zdaj ni več razlik med njima: podvojitve zadostuje, da sta obe razumljeni kot umetni« (1999: 19).

V baudrillardovskem svetu simulakrov, v katerem niti muzealije niso več »resnične«, je fizično telo eno zadnjih zatočišč prave in nepotvorjene »resničnosti«, ki ostaja neponovljivo v svoji edinstvenosti (če seveda odmislimo kloniranje), pa četudi je spremenjeno s postopki preparacije ali z drugimi načini trajnega ohranjanja. Prav fascinaciji z edinstvenostjo telesa kot poslednjega nosilca individualne identitete (Walter 2004: 466) lahko zato pripišemo uspeh razstave Körperwelten/Body Worlds,¹² na kateri so razstavljeni človeška trupla. Večinoma so brez kože, da se vidijo mišice in notranji organi, pripravljena pa so s posebno tehniko (plastinacijo), ki jo je iznašel nemški anatom Gunther von Hagens. Ta trupla niso predstav-

12 Od leta 1996, ko so razstavo odprli, pa do danes, si jo je ogledalo približno 20 milijonov ljudi, <http://www.koerperwelten.de>.

ljena kot pasivni mrlič, temveč so jih razstavili v različnih uprizorjenih aktivnostih – pri igranju košarke, teku, plavanju, igranju šaha ipd. Z modeli, ki bi človeško telo le posnemali (pa četudi bi bili ti navidez povsem »avtentični«), izjemnega zanimanja obiskovalcev zelo verjetno ne bi dosegli.

Takšna fascinacija z »avtentičnostjo«¹³ človeškega telesa ni sodoben izum, temveč ji lahko sledimo daleč v preteklost, ko so ljudje množično obiskovali kraje, kjer so bili shranjeni ali razstavljeni posmrtni ostanki svetnikov. A zakaj ljudi še vedno (in morda celo še bolj) fascinirajo telesa neznancev, ki si jih lahko ogledajo v muzejih ali na razstavah? Kot kaže, so kadavri, ki so tako ali drugače zaščiteni pred propadanjem, postali nekakšne svetinje, ki slavijo in častijo človeško telo oziroma njegovo individualnost (Walter 2004: 484). Takšno čaščenje pa pri gledalcih osmisli človeški obstoj, saj sprevidijo, da sta edinstvenost in neponovljivost lastni le še fizičnemu telesu (seveda ne le tistemu, ki je postavljeno na ogled, temveč tudi njihovemu). Fascinacija nad razstavljenimi telesi ter čudenje drugih obiskovalcev sta podmeni svojevrstnega ugodja, ki je preplet voajerizma in ekshibicionizma. Obiskovalec namreč uživa ob razkritju edinstvenosti brezimnega Drugega, ki pa bi lahko bil tudi on sam, saj njegovo lastno telo ni nič manj zanimivo kot tisto na razstavi. Ko gleda v razkrito drobovje, vidi pravzaprav sebe. V jedru fascinacije s tujim telesom je tako še ena postmoderna kolektivna deviacija: narcisizem.

Pomembna značilnost omenjene razstave je še desubjektivizacija človeškega telesa. Razstavljeni »eksponati« so v očeh obiskovalcev namreč brezimna telesa brez individualne zgodovine. O njihovi preteklosti govori le še telo (Walter 2004: 468). Nabrekel trebuh, na primer, kaže, da je plastificirano bitje nosečnica, medtem ko katranasta pljuča izdajajo kadilca.¹⁴ Posmrtni ostanki pa so poleg tega postavljeni v kontekst, ki jim pripisuje novo zgodovino, saj človek, čigar telo je na razstavi upodobljeno med vožnjo na kolesu, morda nikoli ni znal kolesariti, zdajšnji plavalec pa morda ni znal plavati (Walter 2004: 469). Ob objektih, ki so bili nekoč pravzaprav subjekti, se torej ustvarja nov kontekst oziroma nove zgodbe, ki nastajajo po potrebi in tudi v nenehnem »dialogu« z obiskovalci razstave.¹⁵ Proces kreacije zgodbe o eksponatih med avtorji razstave in obiskovalci tako ne poteka le v eni smeri, kot bi to veljalo v najbolj preprostem komunikacijskem modelu, ko sporočilo od pošiljalca potuje k prejemniku, temveč v bolj kompleksni povratni zanki. Ko je v muzejski komunikacijski proces aktivno vključen še sprejemnik, torej obiskovalec, se proces namreč spremeni, saj »[p]omena sporočila ne definira

le pošiljalatelj, temveč ga oblikuje tudi prejemnik« (Hooper-Greenhill 2000: 44). Rekontekstualizacija oziroma kreacija novih kontekstov je torej dinamičen in nikoli končan proces, zaradi katerega muzejski eksponati pravzaprav nikoli niso bili fiksne referenčne točke, temveč se je zaradi njihove fluidnosti zgodovina vedno kreirala »za nazaj«.

Prav tovrstna rekontekstualizacija pa pomaga zblížiti opazovalca in opazovani objekt, ki se tako spet spremeni v avtografski subjekt (Douglas 1994) z individualno zgodovino. Šele resubjektivizacija je namreč podlaga za empatično doživljanje človeškega telesa v muzejskem oziroma razstavnem kontekstu in hkrati tudi podlaga za identifikacijo z objektom/subjektom, kar spet povzroči fascinacijo in tudi »voajersko žgečkljivost« (Douglas 1994: 15), ki se prepleta z ekshibicionističnimi mislimi ob pogledu na nekaj, kar ni (več) umetno, temveč je (bilo) živo in ima (spet) individualno zgodovino.

Kibernetika muzejskega spektakla

Nenavadna anomalija pri ravnanju z mrtvimi, ki ni le sodoben fenomen, je razstavljanje¹⁶ mrtvih teles v posebnih časovnih in prostorskih kontekstih. Značilen primer so javne usmrtitve, ki so bile še v začetku osemnajstega stoletja na ogled tudi v Evropi. Rablju in predvsem občinstvu pogosto ni zadoščala le javna usmrtitev, temveč ji je sledilo še razkosanje, kot je bilo na primer tisto, ki je opisano v *Observations et maximes sur les matières criminelles* iz leta 1715, ko je udarcu s kladivom po sencah obsojenca sledilo rezanje kit na petah in paranje trebuha. Rabelj je nato izvlekel srce, jetra, vranico in pljuča, jih razrezal na kose in nataknil na kavljce, »kakor se ravna s kosi živali«. Na takšnem raztelesenju (in seveda tudi razčlovečenju) se »neskončna destrukcija telesa pridružuje spektaklu: sleherni kos je postavljen na ogled« (Foucault 2004: 60).

Usmrtitev in mučilna ceremonija sta bili še v osemnajstem stoletju torej teater oziroma javni spektakel, v katerem pa glavne vloge pravzaprav ni imel »akter« na odru, kot se morda zdi, temveč je bilo v tej vlogi ljudstvo, ki je moralo biti navzoče, da je osmislilo dogodek. »Mučenje, ki bi zanj vedeli, godilo pa bi se tajno, sploh ne bi imelo smisla,« pojasnjuje Foucault (2004: 67) ter dodaja, da je z javnimi manifestacijami moči oblast izkazovala »realnost svoje nadoblasti« (2004: 66) in sposobnost nadzora nad življenjem in smrtjo.

Usmrtitve in mučenja v enaindvajsetem stoletju v »civilizirani« Evropi niso več javno na ogled (razen posredno, prek medijev, ki prikazujejo usmrtitve v »manj civiliziranih« delih sveta), kar pa še ne pomeni, da je oblast spustila iz rok ta vzvod moči in vsenavzočnost nadzora (Bennett 2002: 60). Metode, ki ljudstvu zagotavljajo spektakel in oblastnim strukturam moč, so postale le bolj sofisticirane, kot so bile nekoč. Muzeji, na primer, so navadno še vedno locirani v središčih mest in so še vedno materialno in simbolno utelešenje foucaultovskega prepleta znanja in moči, ki se, kot pravi Tony

13 Ko je razstava Körperwelten/Body Worlds gostovala v Bruslju, je bil njen oglaševalski slogan *la fascination de l'authentique*.

14 Takšna pljuča so, kot zagotavljajo avtorji, na ogled zato, da bi ljudi osveščali o zdravem načinu življenja, kar naj bi bil pravzaprav temeljni namen razstave, <http://www.koerperwelten.de>.

15 Če v knjigi vtisov izrazijo željo po čem novem, se bodo avtorji razstave potrudili, da bodo željam tudi ustregli. Na željo obiskovalcev so tako leta 2002 plastificirali več ženskih teles, in to kljub von Hagensovemu začetnemu nasprotovanju, saj ni hotel, da bi avtorje razstave kdaj obtožili, da so »moškimi omogočili, da so lahko postali voajerji ženskih teles« (Walter 2004: 483).

16 Pri tem imava v mislih oba slovarska pomena besede *razstavljanje* po SSKJ: tako 'dajati, postavljati na ogled', kot tudi 'dajati kaj na sestavne dele'.

Bennett v *The birth of the museum*, ambivalentno dopolnjeta z neko drugo institucijo, ki je bila (in je še vedno) utelešenje Janusovega obraza oblasti – z zaporom. V preteklosti je veljalo, da je tiste, ki niso znali, zmogli ali hoteli slediti vzgojnemu procesu, ki so ga simbolizirala odprta muzejska vrata, čakala drugačna lekcija moči za zaprtimi vrati kaznilnice. »Če pouk in besede niso zalegle, se je začelo kaznovanje,« dodaja Bennett (2002: 88).

Muzeji tudi danes ostajajo »učilnice«, v katerih se izvaja narativni proces, s katerim ta institucija (navadno pod mecenstvom države) definira, kaj je prav in kaj ni. Razstavljena človeška telesa v tem kontekstu rabijo kot primer in svarilo, kaj se lahko zgodi s tistimi, ki prekršijo družbene norme in pravila. Obiskovalcem muzejev je seveda jasno, da je sodobno kaznovanje drugačno, bolj »civilizirano«, in da jim oblast ne more več odrobiti glave ali odrezati dela telesa. A ker je sodobno kaznovanje skrito za zidovi, je še bolj zavito v tančico groze in strahospoštovanja. Kot ugotavlja Foucault, v (post)modernem svetu »'mučilno' ozadje« še vedno ostaja prisotno, le da je očem bolj skrito, prav tako pa tudi smrt še vedno ostaja »spektakel, ki ga je prav zato treba prepovedati« (2004: 23).

Ljudje pravzaprav še vedno hlepijo po usmrtitvah, kot so jih izvajali do devetnajstega stoletja. V »družbi spektakla«, kot jo opisuje Guy Debord, v kateri se je »[v]se, kar je bilo neposredno doživeto, /.../ oddaljilo v predstavo« (1999: 29), javnost pravzaprav še bolj potrebuje prizore, ki jo čustveno vznemirjajo. Mediji (predvsem televizija) tej potrebi strežejo z okrutnimi dokumentarnimi posnetki v informativnem programu in z igranimi filmi, ki včasih celo presegajo raven posameznikovega in družbenega »dobrega okusa«. Kaj pa muzeji, ki so pravzaprav tudi medij množične komunikacije (Hooper-Greenhill 2000: 35–53)? Se lahko kosajo s sodobnimi komunikacijskimi sredstvi in si tako zagotovijo »občinstvo«? Lahko, če se zavedajo, da obiskovalci od muzejev ne pričakujejo (več) le intelektualnih izzivov. »Bolj kot to upajo, da bodo presenečeni in vznemirjeni, ko bodo začasno pobegnili iz predvidljivih meja bivanja. /.../ [K]ar občinstvo pričakuje od umetnostnega muzeja, je predvsem magična transformacija izkustva,« pravi Mihaly Csikszentmihalyi (po Kotler in Kotler 1998: 174). Na drugem mestu pa Csikszentmihalyi še ugotavlja, da v muzejih največ pozornosti pritegnejo dinosavska okostja in mumije, »tako dinosavri kot mumije izvirajo iz davnine in so zato skrivnostni; oboji zbujejo strahospoštovanje in vznemirjenje ob strahu, a oboje brez dejanske nevarnosti. To so, kot kaže, univerzalni razlogi, da ljudje pokažejo zanimanje« (2001: 153). Pa ne zanimanje za zgodovino, saj je ta »bolj ali manj bedarija,« kot je dejal industrialec Henry Ford, in nadaljeval, da je »edina zgodovina, ki je sploh vredna pozornosti, zgodovina, ki jo delamo danes« (po Bauman 2002: 166). Fordova izjava o bedasti zgodovini pa je v sodobnem času še bolj simptomatična, kot je bila pred skoraj sto leti.

In kako naj v svetu, ki je odpisal zgodovino, preživijo muzeji kot njeni varuhi? Za obstoj potrebujejo obiskovalce, te pa si lahko zagotovijo s predmeti, ki jih bodo fascinirali in

vznemirili. Poleg dinosavskih kosti je le še človeško telo postmoderna muzejski razstavni artikel *par excellence*, saj je fascinantno že samo po sebi, brez dodatne pripovedi. Je bolj resnično od vsega, kar zmorejo prikazati klasični mediji, in napravi večji vtis na ljudi kot podoba s televizijskega ekrana. Človeško telo pa je idealna muzealija tudi zaradi domneve, s katero naj bi zadostilo kriterijem za umestitev na razstavo. Velja namreč, da so kosti najboljša priča o preteklosti, saj »nikoli ne lažejo in nikdar ne pozabijo« (Klinenberg 2001: 121–136).

To, da kosti ne lažejo, drži, a tega ne bi mogli reči za ljudi. Čeprav ponavadi ne gre za načrtno laž, se »resnica« o fascinantnih muzealijah, kot so človeški ostanki, nenehno spreminja v recipročnem procesu med avtorji razstave oziroma vodniki po razstavi in obiskovalci (Hooper-Greenhill 2000: 45). V tej »kibernetiki spektakla« obiskovalci zahtevajo bolj spektakularno zgodbo o preteklosti, avtorji oziroma vodniki pa se tem zahtevam trudijo ustreči. Naracija o razstavnih predmetih in njihovi preteklosti se seveda ne spreminja nujno zavestno, načrtno in hipno, temveč ta proces poteka spontano in postopoma. Razstavljeni ostanki telesa se tako zlagoma pomikajo na bolj eminentna mesta v kontekstu muzejske postavitve, vodniki po razstavi pa se ob njih zadržijo dalj časa kot pri drugih predmetih in jim namenijo bolj »sočne« pripovedi.

Da ne bova krivična: muzeji niso klasičen medij, ki bi bil podvržen le željam in zahtevam obiskovalcev. Ves čas so namreč tudi pod pritiskom državnih in drugih nadzornih struktur in institucij (kot je na primer ICOM), ki jim zapovedujejo, kaj je dovoljeno in česa ni dovoljeno razstaviti. Razstavljanje človeških teles oziroma delov človeškega telesa pa je skrajno kočljiva in nedorečena tema.

Mar zadovoljevanje ljudske potrebe po spektaklu res sodi med razstavljanje »s posebnim občutkom in spoštovanjem do človekovega dostojanstva«?¹⁷ Verjetno človeška telesa ne sodijo na razstavo. Po drugi strani si muzeji z »navadnimi« muzealijami težje zagotovijo obstoj. Ker ljudje zahtevajo telesa v vitrinah, jim muzeji morajo ustreči, če želijo (bolje) živeti oziroma preživeti. Preživetje muzejev pa je konec koncev tudi v interesu države in nadzornih struktur, saj jim muzeji zagotavljajo moč in jih pravzaprav osmišljajo. Govorimo lahko torej o tristranskem kibernetičnem odnosu med obiskovalci, nadzornimi strukturami in muzeji: če želijo imeti muzeji več obiskovalcev, morajo ostanke človeškega telesa postaviti bolj v ospredje; če to storijo, vznemirijo nadzorne strukture, ki zahtevajo njihov umik; muzeji jih torej nekoliko umaknejo iz fokusa, kar pa povzroči upad zanimanja s strani obiskovalcev ... In tako se proces ponavlja *ad infinitum*.

Zgodovina, o kateri naj bi nam muzeji pripovedovali, se pri tovrstnih muzealijah izkaže kot bolj ali manj irelevantna. Z ignoriranjem preteklosti razstavljenega telesa pa so muzeji postavljeni pred očitno dilemo, saj ne le, da izbrišejo posameznika z lastno življenjsko zgodbo, temveč se tako tudi oddaljujejo od svojega poslanstva in podobe muzeja kot »zabavne šole«. V nadaljevanju bova ugotavljala, kako se s

17 http://icom.museum/code2006_eng.pdf, 12. 9. 2006.

tovrstnimi dilemami soočajo v dveh slovenskih muzejih.

Jermen iz človeške kože

Ko obiskovalci Pokrajinskega muzeja Celje vstopijo v glavno muzejsko dvorano, najprej zagledajo znameniti Celjski strop, ki naj bi blestel »kot dragocena krona nad zbranim in razstavljenim muzejskim bogastvom« (Cvirn idr. 1993: 51). Mnogokrat pa ta imponantni umetnostni spomenik iz začetka sedemnajstega stoletja, ki meri skoraj 140 m², zasenči precej manjša muzealija, ki je razstavljena tik ob vhodu v glavno dvorano – jermen iz človeške kože. V vitrini, ki je označena z inventarno številko 1, si lahko obiskovalci ogledajo rjavkast svitek kože, na katerega začetku in koncu se jasno razloči posušen človeški prst.

Kako se je jermen znašel v vitrini in kako je ta »predmet« sploh nastal? Odgovora na to vprašanje ne ponuja noben napis ob eksponatu. Tudi v vodniku po muzejskih zbirkah je »nenavadna, pretresljiva muzealija« (Cvirn idr. 1993: 54) omenjena le z nekaj besedami; pravzaprav tam piše le, da so jermen v celjski muzej prenesli iz Žičke kartuzije.

Malce bolj obsežno razlago o jermenu najdemo v prvem vodniku po Pokrajinskem muzeju Celje – *Führer durch die Sammlungen des Localmuseums der Stadt Cilli* – iz leta 1889, kjer je opisan kot »žalosten preostanek iz časov krutega sodstva in mučilnih postopkov« (Museal-Vereines 1889: 24). Ta vodnik bolj natančno pojasni tudi, kakšen naj bi bil mučilni postopek, s katerim so ga izdelali. Človeku so namreč najprej odrezali palec na desni roki ter mu nato od prsta dalje rezali za prst debel jermen kože. Kožo so mu odrli od roke, prek rame ter zatilja in vse do leve noge. Postopek so sklenili pri mezinu leve noge, ki so ga prav tako odrezali. V vodniku po celjskem muzeju še piše, da je ta jermen »edinstven primer v avstrijskih zbirkah« (1889: 24), ni pa nobene navedbe o tem, kdaj naj bi jermen nastal in kdo naj bi pravzaprav bil mučitelj ter koga naj bi s to metodo kaznovali. Več podrobnosti o jermenu moramo zato poiskati drugje.

Avguštin Stegenšek v drugem zvezku *Umetniških spomenikov Lavantinske škofije*, ki je posvečena Konjiški dekaniji, piše, da naj bi jermen, ki se nahaja v celjskem muzeju, »dali hudodelcu žički menihi izrezati« (1909: 204). Stegenšek pa to domnevno krutost kartuzijanov že v istem odstavku odločno zanika, ko pravi:

Vse to pa je prazna in hudobna domišljija, ker kartuzijani še hudodelcev soditi niso smeli, ampak so jih morali izročiti zbelovskemu krvnemu deželnemu sodišču, sami so imeli le nižje sodstvo glede malih preprirov. Razsojal pa ni nobeden menih, ampak zato najeti in plačani posvetni sodnik, obenem upravitelj kartuzijanskih posestev (1909: 204).

Je bil Avguštin Stegenšek, profesor bogoslovja in cerkveni konservator, nekoliko pristranski, ko je vnaprej zanikal možnost, da bi prav kartuzijani komu odrli kožo? Preden odgovorimo na to vprašanje, moramo pojasniti, kakšno je bilo kazensko pravo v času, ko je jermen morda nastal.

Eden prvih kazenskopravnih zakonikov v spodnjeavstrijskih deželah je bil ljubljanski malefični red cesarja Maksimiljana

iz leta 1514, ki ga je leta 1532 nadgradil kazenski zakonik in postopnik Karla V. *Constitutio Criminalis Carolina* (na kratko Karolina). Ta je vseboval načelna pravila kaznovanja, ki so veljala za vse nemško cesarstvo. Na določila iz Karoline se je precej opiral sodni red za Štajersko, ki ga je leta 1574 izdal nadvojvoda Karel II., pa tudi mnogo poznejši kazenski zakonik in postopnik cesarice Marije Terezije *Constitutio Criminalis Theresiana* (na kratko Terezijana) iz leta 1768. Na omenjenih zakonikih so od šestnajstega do osemnajstega stoletja temeljile tudi mučilne in kaznovalne metode, ki so bile sicer deloma prepuščene običajem in izbiri lokalnih sodišč in so imele le pomožno veljavo, vendar so močno vplivale na sodno prakso (Studen 2004; Vilfan 1996).

Čeprav so mučilni postopki, ki so opisani v Karolini in Terezijani, izkazovali izjemno iznajdljivost, inovativnost in okrutnost, ki se razteza vse od najblažjih metod, kot je na primer stiskanje palcev v primežu, do najhujših oblik torture, kot so na primer mučenje na lestvi, ježa na španskem kozlu in privezovanje skled z živo podgano na trebuh (Studen 2004), pa v literaturi ne najdemo omembe mučenja oziroma kaznovanja z izrezovanjem jermena (na primer v Dolenc 1935; Studen 2004; Vilfan 1996). Tatvine so po Karolini sicer kaznovali s sekanjem prstov, roke ali celo nosu, po Terezijani pa so zločince ob izgonu iz dežele ožigosali z znamenji, ki so jih vžgali na hrbet (Studen 2004: 46–47, 50), a rezanje jermena, kot kaže, ni bila običajna praksa.

Od kod se je potemtakem v Žički kartuziji in naposled v Pokrajinskem muzeju Celje znašel jermen iz človeške kože? Odgovor je morda podal Stegenšek, ko je opisal otomanske vpade na območje kartuzije in mučenje priorja Andreja. Prvič so Otomani v kartuzijo namreč vdrla leta 1494 ter s sabo odvedli priorja in dva redovnika, drugič pa so tja prišli leta 1529 (po nekaterih navedbah pa leta 1531). Takrat so umorili priorja Andreja, ki so ga zajeli, ko se je odpravil na občni zbor (Zelko 1984: 18) oziroma na zasedanje generalnega kapitlja (Mlinarič 1991: 247). Po nekaterih virih je bil Andrej takrat »z nekaterimi brati umorjen z mečem« (Mlinarič 1991: 247), le eden med viri pa poroča, da so Otomani brate – laike presenetili pri delu v samostanskih delavnicah in jih mučili, patre so pomorili v samostanski cerkvi, priorja Andreja pa naj bi obesili na vrh nad oltarjem. Stegenšek Andrejevo torturo takole opiše:

Ker ni hotel sv. vere zatajiti, je bil mučen in red ga je zato vpisal med mučenike. S pestmi in kamni so ga bili v obraz, da mu je kri curkoma tekla iz nosa in ust, potegnili so mu kožo v obliki venca raz glavo in slednjič so ga prebodli s helebarde (1909: 238).

Stegenšek omeni še, da so s takšno metodo v tistem času mučili tudi druge klerike in konverze v kartuziji, zaradi česar se je zmanjšalo število redovnikov, novi pa niso več prihajali (1909: 238). Otomanski vpadi so tako pomenili postopen zaton Žičke kartuzije, ki je odtlej postopno propadala »v gmotnem in moralnem oziru« (Zelko 1984: 19).

Ali lahko izvor jermena iz človeške kože pojasnimo z otomanskimi vpadi in s smrtjo priorja Andreja? Morda res. Jermen, ki ga danes hranijo v Pokrajinskem muzeju Celje, bi

lahko bil ostanek katerega od mučenikov, ki ga je otomanska vojska v kartuziji pustila kot opomin, kartuzijani pa so ga shranili kot relikvijo. Po takšni razlagi je imel Stegenšek prav, ko je trdil, da je domnevna okrutnost kartuzijanov le »prazna in hudobna domišljija« (1909: 204).

Možna pa je tudi druga razlaga, ki nasprotuje tem trditvam. Stegenšek v poglavju o sodstvu v kartuziji namreč pravi, da so »glede malih preprirov« (1909: 204) žički kartuzijani lahko izvajali nižje sodstvo nad podložniki, za kar so imeli celo svojega dvornega sodnika (1909: 280). Studen (2004: 43) pojasnjuje, da so bile male kazenske zadeve v večji meri prepustene domačemu običajnemu pravu in so bile včasih tudi povsem improvizirane. V Ljubljani so tako leta 1620 nekega živinskega tatu privezali za kamniti steber (pranger) in mu odrezali uho, leta 1637 pa je ljubljanski rabelj nekemu krojaču odrezal nos in ga izšibal (2004: 46–47). Je tudi rezanje jermena iz kože, ki je za zmeraj stigmatiziralo in pohabilo kaznjenca, vendarle plod domače, ne pa otomanske domišljije pri mučenju oziroma kaznovanju?¹⁸

Kakorkoli, ta muzealija, ki je na ogled v Pokrajinskem muzeju Celje, je izjemno fascinantna kljub temu, da zgodovinarji in muzealci o njenem nastanku doslej še niso izbrskali nič bolj določenega. Trdna zgodovinska dejstva pa pri takšnih »predmetih« niti niso tako pomembna, saj jermen iz človeške kože pravzaprav ne potrebuje zgodovine. Že sam po sebi je tako privlačen in šokanten, da se o njem spletajo nove zgodbe brez znanstvene podlage. Ob vsakem ogledu in vsaki pripovedi o nastanku tega »predmeta« vodniki in obiskovalci namreč dodajo delček v nenehno spreminjajoči se mozaik o njegovi zgodovini. Zgodovina se tako spreminja v mit, sočasno pa mit postaja zgodovina.¹⁹

Obiskovalce pa k ogledu jermena še najbolj pritegne dejstvo, da gre za del človeškega telesa. Temelj fascinacije z jermenom je tako empatičen identifikacijski proces ob ogledu vitrine, ki se dopolnjuje s pripovedjo o domnevni preteklosti eksponata. Prepreka med objektom (muzealijo) in subjektom (obiskovalcem) se tako zabriše, saj obiskovalec ob ogledu vitrine in pripovedi o mučenju kar se da doživeto vpiše v zavest zgodbo iz preteklosti. Brez »preostanka resničnosti« – dela človeškega telesa – bi bilo takšno empatično doživljanje zgodbe nemogoče.

S tega zornega kota torej ni nenavadno, da ostaja jermen prva in zadnja muzealija, ki je že od leta 1974 na istem mestu – neposredno ob glavnem vhodu – na ogled obiskovalcem stalne razstave Pokrajinskega muzeja Celje. Muzej se v uradnem vodniku po razstavi z jermenom sicer posebej ne postavlja (morda tudi zaradi dejstva, da razstavljanje delov telesa vendarle ni najbolj etično); je pa jermen gotovo izvrstno sredstvo

za motiviranje obiskovalcev in vpisovanje domnevne zgodovine v njihovo (pod)zavest.

Pomanjšana glava

Pot do čance, nenavadne muzealije v zbirki neevropskih predmetov Slovenskega etnografskega muzeja z naslovom *Odsev daljnih svetov*, vodi skozi muzejsko predstavitev Afrike in Severne Amerike, ki se konča v prostoru, kjer lahko obiskovalci preberejo nekaj samokritičnih opazk o muzejskem delovanju, muzejski vlogi pri ustvarjanju stereotipov o drugih kulturah in pri vzpostavljanju hierarhij nadrejenosti in podrejenosti. Po mnenju piscev omenjenega besedila lahko predmete, ki producirajo stereotipe, uporabimo tudi kot sredstva za njihovo dekonstrukcijo. Po tej poti pravzaprav hodi Slovenski etnografski muzej, ko na ogled postavi dva »predmeta«, in sicer »čanco – skrčeno in preparirano glavo južnoameriških Indijancev Hivaro (Jivaro) ali Švar (Shuar) iz Ekvadorja, in čevlje, kakršne so nosile Kitajke, ki so jim skladno z lepotnim idealom deformirali stopala« (iz spremnega besedila k razstavi).

Kot ugotavlja Michael Ames, se obiskovalci na muzejskih razstavah pogosto izogibajo prebiranju kakršnihkoli spremnih besedil (1986: 76). Tudi obiskovalci, ki so prišli na organizirano vodstvo po razstavi, ki se ga je udeležila ena od avtorjev pričujočega besedila, so raje prisluhili pripovedi vodnika, medtem ko so se otroci takoj zagnali v ograjene prostore, kjer sta razstavljeni obe nenavadni muzealiji. Njihovo navdušenje ob čanci je bilo očitno. Najbolj je očarala fante, ki so klicali starše, naj si pridejo pogledat, »kako majhne glave so imeli včasih«, medtem ko so deklice in ženske iz razstavnega prostora prihajale zgrožene. Navdušenje in zgroženost sta se še potencirala ob prebiranju pojasnila, kaj pravzaprav je čanca in kako je nastala:

.../ Priprava čance je potekala takole: najprej je bojevnik zarezal kožo od temena do tilnika in jo odrl z glave in vratu. Prekuhal jo je v vodi, ki ji je dodal izbrana zelišča; s tem se je koža utrdila in razkužila. Potem jo je obesil na palico in zašil razrezano kožo, ki se je počasi zožila. Napolnil jo je z vročim peskom in natančno zašil usta in druge odprtine. Pri tem je pazil, da je obraz obdržal značilnosti osebe. Glava se je pri postopku zožila na približno četrtno premera. Ob delu je izdelovalec čance izrekal magične formule in molitve, pomembne zato, da se je energija bojevnika pomirila in prenesla na izdelovalca. Pri samem postopku je še posebej pazil na lase, obrvi in druge dlake, ki so v kulturi Švarjev središče bojeviške moči.

Takšen opis je seveda namenjen širši publiki in se ne spušča v detajle. Bolj gostobesedni so nekateri etnografski opisi, ki v ospredje postavljajo zanimivost, ki na razstavi Slovenskega etnografskega muzeja ni omenjena, četudi bi se zlahka usidrala v kontekst stereotipov in predsodkov, v okviru katerega je čanca predstavljena. Ob koncu devetnajstega stoletja je bila kultura Švarjev v evropskem imaginariju prepoznavna prav zaradi čanc. Evropejci so se pričeli zanimati za skrčene glave okoli leta 1860, ko se je pričelo trgovanje s pripadniki plemena Hivaro (Rubenstein 2004: 16). Prav takrat se je pri Švarjih lov na glave stopnjeval. To je bil celo najpomemb-

18 Če je jermen nastal pred 16. stoletjem, kar je seveda prav tako mogoče, je to še bolj verjetno.

19 Po besedah ene od vodnic po zbirkah Pokrajinskega muzeja Celje se pri vitrini z jermenom obiskovalci dolgo zadržijo. Jermen menda posebej fascinira šolarje, ogled te muzealije pa je hkrati priložnost za njihove učitelje, da prevzamejo besedo in ubesedijo svoj pogled na kaznovanje v preteklosti v primerjavi s sodobnimi načini, češ: »Glejte, kako veseli ste lahko danes, ko dobite le pisni opomin!«

nejši motiv, ki je okrepil nasilje in boje med plemeni (Steel 1999: 745–746). Takrat je lov na glave potekal vsaj enkrat mesečno, odprave pa so vključevale nekaj sto oboroženih bojevnikov (po Steel 1999: 754). Le čance so lahko Švarjem priskrbele strelno orožje, drugo blago pa so pridobili tudi od misijonarjev, ki so jih neuspešno skušali pritegniti na svojo stran. Nenasitno zanimanje za čance je diktiralo celo spremembo bojnih pohodov. Enrique Vacas Galindo je leta 1895 zapisal, da je poglavar Švarjev zaradi velikega povpraševanja po čancah svojim vojščakom ukazal, naj pobijejo vse sovražnike, ne glede na njihovo starost in spol, razen mladih žensk. Ujetnikom naj odrobijo glave in iz njih izdelajo čance. Ta ukaz priča o odstopanju od dotedanjih praks, saj po švarskem verovanju glave otrok in žensk zaradi neposredovanja maščevalnega duha za izdelavo čanc niso bile uporabne. Z izdelavo čance so duhu namreč onemogočili maščevanje (po Steel 1999: 755). Menjava čanc za orožje se je nadaljevala še vse do druge polovice dvajsetega stoletja (Steel 1999: 755), kar je dolgoročno le še utrjevalo začarani krog bojevanja. Zanimanje za čance je navdihnilo tudi mnoge posameznike z dobro razvito poslovno žilico. Mnogi nagačevalci so uporabili trupla (neznanih) pokojnikov iz bolnišnic in mrtvašnic, nemalokrat pa so kot originalne čance prodajali ponaredke, ki so jih naredili iz kozje ali opičje kože.²⁰

Na razstavi so čance opisane kot del druge in drugačne kulture, zanimanje zanje pa je v resnici del »zahodne kulture«, česar v spremnem besedilu ne navajajo. V oxfordskem muzeju Pitt Rivers imajo, denimo, seznam desetih najbolj priljubljenih predmetov, ki so ga sestavili najmlajši obiskovalci. Na tem seznamu je na prvem mestu prav čanca (Wylie 2005: 174). Še danes pa se najdejo fanatični zbiralci, ki so za čance pripravljene odšteti nekaj tisoč dolarjev. Med njimi je Bill Jamieson, ki v svojem novodobnem kabinetu čudes hrani kar nekaj čanc, številne ponaredke pa ima shranjene v veliki skledi za sadje na mizi v dnevni sobi. V intervjuju je izjavil, da so skrčene glave »podobne želvinemu oklepu: tistega, kar je bilo nekoč v njih, ni več«.²¹ Privlačnost čanc se je pokazala tudi, ko so fotografijo ene od njih natisnili na embalaži kosmičev Kellogg's. Čanca je zašla tudi v Melvillov roman *Moby Dick*, sredi petdesetih letih dvajsetega stoletja pa so ameriški otroci gumijasto čanco, ki je bila prava prodajna uspešnica, za dolar in pol lahko naročali prek prodajnih katalogov.²²

Ne glede na to pa čance še zdaj enačimo s Švarji, čeprav se je njihova kultura, ki seveda ni bila nikoli statična, od šestdesetih let dvajsetega stoletja pričela naglo spreminjati. Leta

1969 je ekvadorska vlada prepovedala lov na glave in trgovanje s čancami (Steel 1999: 753), pa vendar čance za ljudstvo Švar ostajajo še vedno (vsiljena) identifikacijska točka, ki jo še v začetku enaindvajsetega stoletja posamezni pripadniki migrantskih skupnosti Švarjev sprejemajo za svojo. Čance pa »ne vidijo kot nečesa, kar predstavlja njih (ker sami ne krčijo glav); glave predstavljajo tisto, kar oni niso« (Rubenstein 2004: 18). Odrobilne glave v resnici niso pripadale njim, temveč sosednjim ljudstvom, zlasti Achuarom. Danes to niti ni pomembno. Tisto, kar šteje, je dejstvo, da glave niso odrobili in skrčili oni, temveč njihovi predniki. Skratka, čance so najbolj materializiran in viden simbol, s pomočjo katerega se Švarji identificirajo kot ljudje, ki imajo zgodovino, zato vsaj nekateri med njimi nimajo nič proti razstavljanju (Rubenstein 2004: 18).

Če se vrnemo k muzejski reprezentaciji čanc, ne moremo spregledati dejstva, da se pri razstavljanju čanc dogaja zamrzitev ene med neevropskimi kulturami. Kenneth Hudson lucidno opazuje, »da nihče pri zdravi pameti ne misli, da se sodobni Italijani vedejo kot Rimljani v času vladavine Cezarja in Cicerona, kljub temu pa ima ogromno ljudi občutek, če niso celo prepričani, da so današnje šege in navade ljudstev, denimo v Gani, v mnogih ozirih zelo podobne tistim, ki bi jih našli na istem območju pred sto leti«. Hudson dodaja, da so prav muzeji tisti, ki krepijo tovrstno, povsem zgrešeno percepcijo (1991: 459).

Čanca tako postaja sinonim za »abstraktno celoto« kulture Švarjev (Clifford 1996: 60), ki zajema preteklost in sedanost ter Druge prisili na domovanje v etnografskem sedanjiku (Simpson 1996: 35), skratka v času in svetu, ki ni Naš (glej Fabian 2001). Muzealija je predstavnik kulture in v muzeju nemudoma pridobi oznako nečesa »tipičnega«. Kot taka pa zagotavlja pomembne odgovore na vprašanja, kako je živeti v določenem času in prostoru (Dahl in Stade 2000: 160). Skratka, katerakoli izjava, ki spremlja predmet, je obenem tudi izjava in stališče o kulturi kot celoti (Baxandall 1991: 34).

Kot poudarja muzejski svetovalec Ralf Čepk Mencin, je odločitev o razstavljanju čance v zahtevala temeljit premislek in sklepanje kompromisov. Da gre dejansko za premišljen pristop, kaže med drugim dejstvo, da so se muzealci oziroma pisci spremnih besedil skušali izogniti zapletanju v etnografski sedanjik. Kljub temu pa so se mestoma tudi sami zapletli v stereotipe, saj so ameriški staroselci še vedno predstavljeni kot posamezniki, ki naseljujejo Drugi svet. Pri njih, beremo, »ni glava tista, ki misli, pri njih misli srce, glava je le izvajalka« (spremno besedilo k razstavi). Skratka, Drugi so popolnoma drugačni od Nas. Umeščanje čance v okvir učne lekcije o nevarnosti stereotipov in predsodkov, kar je dejansko hvalevreden cilj, opozarja obiskovalca (sicer na nekoliko nenavaden način) o predsodkih, ki jih ima tudi sam. Pa vendar ta okvir v resnici zasenči vprašanje etike razstavljanja posmrtnih ostankov, ki ostaja zaprt v okvir muzejskih razprav. Da so bile te burne, priča sam način razstavljanja čance, ki je odmaknjena od neposrednega obiskovalčevega pogleda. Prav to pa je tisto, kar narekujejo avtorji napotkov v *Guidance for the Care of Human Remains in Museums*, kjer

20 <http://www.head-hunter.com/fakes.html>, 19. 6. 2006; Želja po dobičku ni bila edina, ki je posameznike pripravila do tega, da so začeli krčiti človeške glave. Prek te dejavnosti so se izražale tudi bolesterne ideološke težnje. V koncentracijskem taborišču Buchenwald so pod nadzorom Enna Lollinga skrčili vsaj tri človeške glave. Po osvoboditvi leta 1945 so ameriški vojaki v taborišču našli mnogo človeških lobanj in skrčene glave dveh Poljakov, ki so ju obtožili spolnega občevanja z nemškimi dekletimi (Jezernik 2007: 44).

21 <http://www.head-hunter.com/fakes.html>, 19. 6. 2006; glej http://www.head-hunter.com/art_TOLife.html, 24. 6. 2006.

22 Glej <http://www.angelfire.com/id2/tower7/BwanaMuseum.htm>, 18. 6. 2006.

piše, da naj muzealci posebno skrb posvetijo temu, da obiskovalce pripravijo na soočenje s posmrtnimi ostanki. Zato muzejem predlagajo, da te razstavijo v ločenem ali skritem delu razstavnega prostora.²³

Temu nasvetu sledi tudi Slovenski etnografski muzej, pri čemer je etični poduk pravzaprav nekoliko bolj namenjen varovanju občutljivih obiskovalcev kot pa spoštovanju posameznika, ki se je v muzejskem okolju spremenil v eksponat.

Ko zapremo čance za zidove, ne ščitimo posmrtnih ostankov dehumaniziranega posameznika, kajti ta je tam le zato, da si ga ljudje ogledujejo; muzej s tem v resnici ščiti gledalca oz. obiskovalca. Tak prijem ima lahko povsem nasprotno učinke, kajti način, kako se obiskovalci pomikajo po razstavi (če ob njih ni strokovnega vodstva), priča o tem, da muzealci stežka pritegnejo in obdržijo obiskovalčevo pozornost dlje kot za trenutek (Dahl in Stade 2000: 163). Ograjeni prostori so zato idealna priložnost in orodje, kako obiskovalca dalj časa zadržati pri predmetu. Čanca pravzaprav s tem pridobi še močnejšo avro nečesa unikatnega, kar si zasluži posebno pozornost in zanimanje, ki se dodatno stopnjuje z edinstveno pozicijo med preostalimi muzejskimi predmeti (dos Santos 2003: 40).

Sklep

Muzej se je od nekdaj kazal kot samozavesten pripovedovalec, ki je zarisoval robove sprejemljivega in etičnega. Kustosom, raziskovalcem ter intelektualcem različnih profilov je država ves čas podeljevala pristojnosti za razsojanje, ti pa so jo ob pogostem sklicevanju na objektivnost znanstvenega delovanja (Bond in Gilliam 1994: 15) izrabljali za vsiljevanje uradne optike svojega časa in lastne percepcije o moralnem. V muzejih se še danes odvija selektivni proces informiranja, ki je opremljen s pečatom avtoritativnosti. Že res, da so muzeji obremenjeni z zapuščino selektivnih posegov predhodnikov, o čemer priča pogled onkraj depojskih vrat (Haas 1996: 9), kljub temu pa ne moremo mimo osebnih preferenc in angažiranosti sodobnega muzejskega delavca. Izbrani predmeti niso zgolj trivialni objekti vsakdanjika. Domala vsi – obiskovalci in muzealci – imajo raje nenavadne in posebne predmete, ko gre za predstavitev lastne ali tuje kulture (Dahl in Stade 2000: 160), saj ti pritegnejo pozornost obiskovalcev, očaranih nad »resničnim«, »avtentičnim« in spektakularnim. Prav zato (in kljub prežetosti akademske sfere z razpravami o etičnem ravnanju) se muzeji še vedno niso pripravljene odpovedati razstavljanju posmrtnih človeških ostankov. Ker pa je »etičnost« zelo pomembna vrlina, jo skušajo povezati z lastnim delom, čeprav se marsikomu, ki se odpravi v muzej, to delo ne kaže v enaki luči kot muzealcem.

Druga cenjena lastnost je resnicoljubnost. O tej lastnosti muzejev naj bi pričali najbolj »resnični« muzejski primerki: posmrtni ostanki človeškega telesa. Tovrstne muzealije naj bi s svojo »resničnostjo« legitimizirale muzejsko pripoved in ji zagotovile status Resnice. Absurdno pa je, da prav ti »mu-

zejski artefakti« izpričujejo muzejsko podložnost sodobnosti in sodobnim interesom ter najbolj povedno razkrivajo muzejske selektivne posege in (usmerjeno) zaslepljenost. Zato ne preseneča, da se nam ravno ob pogledu na razstavljenega telesa v vitrinah zastavi vprašanje, ali v sodobni družbi sploh še potrebujemo muzeje, in tudi, ali se ti lahko še vedno kitijo z nazivom »posvetnih katedral« in se z mirno vestjo postavljajo za zgled.

Za konec ostaja odprto vprašanje, kakšna prihodnost čaka sporne muzealije v slovenskih muzejih, ki še vedno »stražijo« vhode in izhode iz muzejskih zbirk.²⁴ Kot kaže, bodo etična načela muzealce naposled prepričala, da čanco umaknejo iz razstavnih prostorov. A tega ne bodo storili (le) iz spoštovanja do preminulega in rehumanizacije muzealije, temveč zaradi etičnega kodeksa, ki jim nalaga skrb za ohranjanje in varovanje.²⁵

Čanca je v svoji kratki razstavni karieri namreč posvela in dobila glivice. Medtem ko se o odstranitvi čance potihoma razpravlja, pa so tovrstne debate zaenkrat bolj ali manj obšle jermen iz Pokrajinskega muzeja Celje. Morda zato, ker času kljubuje bolje kot čanca?

Literatura

- AMES, Michael M.: *Museums, the Public and Anthropology: A Study in the Anthropology of Anthropology*. Vancouver in New Delhi: University of British Columbia Press, Concept Publishing Company, 1986.
- APPADURAI, Arjun (ur.): *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge in New York: Cambridge University Press, 1996.
- BAUDRILLARD, Jean: *Simulaker in simulacija*. Ljubljana: ŠOU, Študentska založba, 1999.
- BAUMAN, Zygmunt: *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba / *cf, 2002.
- BAXANDALL, Michael: Exhibiting Intention: Some Preconditions of the Visual Display of Culturally Purposeful Objects. V: Ivan Karp in Steven D. Lavine (ur.), *Exhibiting Cultures*. Washington in London: Smithsonian Institution Press, 1991, 33–41.
- BENNETT, Tony: *The Birth of the Museum: History, Theory, Politics*. London in New York: Routledge, 2002.
- BOND, George Clement in Angela Gilliam: Introduction. V: George Clement Bond in Angela Gilliam (ur.), *Social Construction of the Past: Representation as Power*. New York in London: Routledge, 1994, 1–22.
- BOUQUET, Mary: Thinking and Doing Otherwise: Anthropological Theory in Exhibitionary Practice. *Ethnos* let. 65/2, 2000, 195–216.
- BROTHERS, Ann: Exhibiting etically with human remains at the new Melbourne museum. V: Megan Hicks (ur.), *Exhibiting Human Remains*. Sydney: Health and Medicine Museums, 2001, 26–32.
- CLIFFORD, James: Collecting Ourselves. V: Susan Pearce (ur.), *Interpreting Objects and Collections*. London in New York: Routledge, 1996, 258–268.
- CSIKSZENTMIHALYI, Mihaly in Kim Hermanson: Intrinsic Motivation in Museums: Why Does One Want to Learn? V: Eilean Hooper-Greenhill (ur.), *The Educational Role of the Museum*. 2. izdaja. London in New York: Routledge, 2001, 146–160.

23 <http://www.culture.gov.uk/NR/rdonlyres/0017476B3B8646F3BAB311E5A5F7F0A1/0/GuidanceHumanRemains11Oct.pdf>, 15. 6. 2006.

24 Kot smo ugotavljali, njihovo umeščanje na začetek ali konec razstave ni naključje, temveč premišljena poteza.

25 <http://www.culture.gov.uk/NR/rdonlyres/0017476B3B8646F3BAB311E5A5F7F0A1/0/GuidanceHumanRemains11Oct.pdf>, 15. 6. 2006; http://icom.museum/code2006_eng.pdf, 12. 9. 2006; Peršič 2002; Porenta 2002.

CVIRN, Janez, Vera Kolšek, Milena Moškon in Vladimir Šlibar: *Vodnik po zbirkah Pokrajinskega muzeja Celje*. Celje: Pokrajinski muzej, 1995.

DAHL, G. B. in Ronald Stade: Anthropology, Museums, and Contemporary Cultural Processes: An introduction. *Ethnos* let. 65/2, 2000, 157–171.

DEBORD, Guy: *Družba spektakla*. Ljubljana: ŠOU, Študentska založba, 1999.

DOLENC, Metod: *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje*. Ljubljana: Akademsko založba, 1935.

DOUGLAS, Mary: The Genuine Article. V: Stephen H. Riggins (ur.), *The Socialness of Things: Essays on the Socio-Semiotics of Objects*. Berlin in New York: Mouton de Gruyter, 1994, 9–22.

FABIAN, Johannes: *Vrijeme i Drugo: Kako antropologija pravi svoj predmet*. Nikšić: Jasen, 2001.

FOUCAULT, Michel: *Nadzorovanje in kaznovanje: Nastanek zapora*. Ljubljana: Krtina, 2004.

HAAS, Johnathan: Power, Objects, and a Voice for Anthropology. *Current Anthropology* let. 37, 1996, 1–22.

HOOPER-GREENHILL, Eilean: *Museums and their Visitors*. London in New York: Routledge, 2000.

HUDSON, Kenneth: How Misleading Does an Ethnographical Museum Have to Be? V: Ivan Karp in Steven D. Lavine (ur.), *Exhibiting Cultures*. Washington in London: Smithsonian Institution Press, 1991, 457–464.

JEZERNIK, Božidar: The Construction of the Other through State Terror: Museums in German Concentration Camps 1933–1945. V: Rajko Muršič in Jaka Repič (ur.), *Places of Encounter: In Memoriam Borut Brumen*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2007 (Zupaničeva knjižnica; 21), 35–64.

KLINENBERG, Eric: Bodies that Don't Matter: Death and Dereliction in Chicago. *Body & Society* let. 7/2–3, 2001, 121–136.

KOTLER, Neil in Philip Kotler: *Museum Strategy and Marketing: Designing Missions, Building Audiences, Generating Revenue and Resources*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1998.

MARKS, Jonathan: Your Body, My Property: The Problem of Colonial Genetics in a Postcolonial World. V: Lynn Meskell in Peter Pels (ur.), *Embedding Ethics*. Oxford in New York: Berg, 2005, 29–45

MLINARIČ, Jože: *Kartuziji Žiče in Jurklošter*. Maribor: Obzorja, 1991.

MURŠIČ, Rajko: Kultura v primežu globalizacijskih procesov in vseprisotne popularne kulture: Izločitev pojma iz strokovnega besednjaka? *Glasnik SED*

let. 42/3, 2002, 4–10.

MUSEAL-VEREINES: *Führer durch die Sammlungen des Localmuseums der Stadt Cilli*. Celje: samozaložba, 1889.

PEARCE, Susan M. (ur.): *Interpreting Objects and Collections*. London in New York: Routledge, 1996.

PERŠIČ, Magda: Poklicna etika v muzejih. *Glasnik SED* let. 42/4, 2002, 11–13.

PORENTA, Tita: Predlogi za dopolnitev skupnega etičnega kodeksa slovenskih etnologov. *Glasnik SED* let. 42(4), 2002, 6–10.

RAMŠAK, Mojca: Etični kodeks slovenskih etnologov (predlog). *Glasnik SED* let. 36/1, 1996, 33–37.

RUBENSTEIN, Steven L.: Shuar Migrants and Shrunken Heads Face to Face in a New York Museum. *Anthropology Today* let. 20/3, 2004, 15–18.

dos SANTOS, Myrian Sepúlveda: Museums and Memory: The Enchanted Modernity. *Journal for Cultural Research* 7(1), 2003, 27–46.

SHUNMUGAN, Natalia: Human remains: A response to Josie Appleton. *Anthropology Today* let. 19/5, 2003, 20.

SIMPSON, Moira G.: *Making Representations: Museums in the Post-Colonial Era*. London in New York: Routledge, 1996.

STEEL, Daniel: Trade Goods and Jivaro Warfare: The Shuar 1850–1957, and the Achuar, 1940–1978. *Ethnohistory* let. 46/4, 1999, 745–776.

STEGENŠEK, Avguštin: *Umetniški spomeniki Lavantinske škofije: Drugi zvezek (Konjiška dekanija)*. Maribor: Pisatelj, 1909.

STUDEN, Andrej: Rabljev zamah: *K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2004.

VILFAN, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.

WALSH, Kevin: *The Representation of the Past: Museums and Heritage in the Post-Modern World*. London in New York: Routledge, 2001.

WALTER, Tony: Body Worlds: Clinical Detachment and Anatomical Awe. *Sociology of Health & Illness* let. 24/4, 2004, 464–488.

WYLIE, Alison: The Promise and Perils of an Ethic of Stewardship. V: Lynn Meskell in Peter Pels (ur.), *Embedding Ethics*. Oxford in New York: Berg, 2005, 47–68

ZELKO, Ivan: *Žička kartuzija*. Ljubljana: samozaložba, 1984.

The Body Exhibited

Claims of aboriginal communities, which have been freed from the ties of colonialism, to recover what had been taken from them have become increasingly louder during the last several decades. The items in question may be objects as well as mortal remains, either corpses or their parts, which have been recognized as their ancestors by members of an aboriginal community. Such items, currently incorporated into museum collections, may be entire skeletons or their parts; bones or particles of bones; sets of teeth; soft tissues such as skin; internal organs; fetuses; and modifications of mortal remains, including objects that have been fashioned from them.

Two examples of such remains that have become museum objects are a strap made of human skin and a shrunken human head. The former, whose history has not been precisely determined, has been allocated a prominent place within the permanent exhibit at Celje Regional Museum. The shrunken head, or the chanca, once belonged to a member of the aboriginal Jivaro (Shuar group) people from South America. It is on display at the Slovene Ethnographic Museum.

As many others, museums in Slovenia have been faced with the dilemma of whether to put such objects on display or not. On the one hand, this is a question of museum ethic. Museums have not yet made a decision to completely remove such objects from their exhibits although they frequently do so. On the other hand, the public desires and needs such attractions. Due to their authenticity, the human body and body parts are museum objects par excellence that fascinate the public more than any others; and it is the public that makes the existence of museums worthwhile.

MLIN BREZ MLINA

Obnova domačije »Pri špenglerju«, kulturnega spomenika Kroflnov mlin

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: Na Slovenskem je etnološka veda v konservatorstvu zastopana že več kot pol stoletja. Sprva se je izrazito posvečala problematiki ljudskega stavbarstva, pred nekaj desetletji pa se je predmet njenega zanimanja občutno razširil tudi na druga družbena okolja, kar etnologijo uvršča med najpomembnejše člene izrazito interdisciplinarno koncipiranega konservatorstva oziroma po starem spomeniškega varstva. Etnologi – konservatorji so usposobljeni za prepoznavanje in vrednotenje kulturne dediščine in vodenje zahtevnih obnov kulturnih spomenikov. Ob tem se vse bolj poudarja raziskovalni vidik obravnave dediščine, ki je nujen, v kolikor želimo prenovitveni postopek izpeljati čim bolj korektno, programsko primerno in spomeniku zagotoviti ohranitev kulturnega poslanstva. Tem načelom je sledila tudi prenova kulturnega spomenika Kroflnov mlin na obrobju trga Kozje.

Abstract: In Slovenia, ethnological discipline as a part of the process of conservation has been represented for over five decades. Initially focusing mostly on folk architecture, several decades ago it expanded to other social milieus as well, which makes ethnology one of the most important segments of the distinctly interdisciplinary designed field of conservation – or, as it was once called, of monument protection. Ethnologists – conservators are being trained to recognize and evaluate cultural heritage and to conduct the highly demanding task of the restoration of cultural monuments. There is an increasing emphasis on research that is virtually indispensable in order to execute the process of restoration in a professional manner and preserve the monument's function of the mediator of cultural heritage. The restoration of the Kroflnov Mlin (Krofl Mill) situated on the outskirts of a market town called Kozje followed these directives.

Uvod

Prepoznavanje, vrednotenje in varstvo stavbne dediščine je zahteven in dolgotrajen proces, kjer z različnih zornih kotov sodeluje več znanstvenih disciplin, ne glede na to, ali je njihova temeljna usmeritev raziskovanje preteklosti, sodobnosti ali razvojnih spodbud. V kolikor za pregled varstvenih zanimanj upoštevamo trenutno veljavne klasifikacije in šifrante Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije,¹ ki vede razvrščajo v šest temeljnih področij, se s širokim področjem dediščine ukvarjajo tako humanistične in družboslovne kot nekatere naravoslovno-matematične, tehniške, medicinske in biotehniške vede. Številne, zlasti humanistične vede so raziskavam dediščine podredile večino svojih znanstvenoraziskovalnih ciljev in jim prilagodile ves znanstveni aparat, druge pa poleg pregleda zgodovine lastnega razvoja sodelujejo predvsem pri analizah sestavin in lastnosti gradiv dediščine, kar je pomemben predmet in cilj varstvenih prizadevanj.

V nekaterih institucionalnih okoljih je varstvo dediščine koncipirano izrazito interdisciplinarno, saj samo ena stroka že dolgo ne more izpolniti vseh varstvenih nalog. Med tako organizirane sodi konservatorstvo oziroma spomeniško varstvo, kot s starim in z nadvse praktičnim izrazom ponavadi označujemo varstvo stavb in naprav. Zaradi različnih varstvenih oblik, modelov, metod in tehnik dela ter zahtevnosti in raznovrstnosti opravil so v konservatorstvu že desetletja zastopani arheologija, etnologija, umetnostna zgodovina, zgodovina, geografija, arhitektura, urejanje krajine in biologija, zaradi

zahtevnosti nalog pa vse pogosteje tudi gradbeništvo, kemija, geologija, geodezija, vodarstvo, gozdarstvo, lesarstvo, mehanika, računalništvo in druga strokovna področja. Dejavnost je že tako razvejana, da si brez njihovega sodelovanja uspešnega varstva ni mogoče več niti zamisliti.

Sodelovanje v interdisciplinarno koncipiranih delovnih skupinah je v spomeniškem varstvu ustaljena praksa že nekaj desetletij in je morda bolj razvita kot v marsikaterem drugem delovnem okolju. A se tudi tu še marsikje in marsikdaj srečujejo s priljubljenim »vrtičkarstvom« posameznih strok. Temu so se med prvimi uprli prav etnologi, ki varstvo razumejo celostno in ne zgolj po preživeli delitvi nalog t. i. plastne teorije na visoko, srednjo in nižjo kulturo, ali celo po prav tako preživeli delitvi na matične in pomožne, manjvredne vede. Po teh delitvah naj bi na primer »gosposki«² umetnostni zgodovini pripadalo polje visoke in tu in tam še srednje plasti kulture, medtem ko naj bi bila etnologom prepuščena skrb za nižjo kulturo, to je predvsem za t. i. ljudsko stavbarstvo oziroma tiste vrste stavb in naprav, ki ustrezajo pomenskemu pojmu etnološka (etnografska) dediščina in spomeniki.

Takšna delitev dela načeloma ni povsem napačna, če izhajamo s stališča, da ni pomembno kaj, temveč kako raziskujemo. Za razvoj konservatorstva je temeljna ovira stanje, ko se posameznim strokam še vedno dopušča branjenje lastnih ograd, čeprav sodobna varstvena doktrina vse bolj upošteva načela celostnega obravnavanja dediščine. Etnologija je s svojega zornega kota tej problematiki nedvomno kos, kar je nekajkrat

1 <http://www.arrs.gov.si/sl/>, 17. 2. 2008.

2 Izraz je menda prvi uporabil kulturni antropolog Miha Zadnikar. Za to krilatico, ki ponazarja razmere v spomeniškem varstvu, mu topla hvala.

* Dr. Vito Hazler, univ. dipl. etnol. in umetn. zgod., izredni profesor na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1000 Ljubljana, Zavetiška 5. E-naslov: vito.hazler@email.si

že dokazala,³ zato je sposobna predstavljati svoje vrednostne ocene tudi o gradovih, cerkvah, mestnih in trških hišah, ravnanjih in odnosih ljudi do bivalnega in naravnega okolja, regionalnih in pokrajinskih pripadnostih in še marsičem. Njena udeležba na področju konservatorstva je nadvse pomembna, saj prispeva k oblikovanju in razumevanju doktrine varstva, ki je danes vsebinsko mnogo bolj razširjeno kot pred desetletji.

Seveda skušajo nekateri konkurenti etnologov na področju interpretacije stavbne dediščine polje delovanja etnologov omejiti in »deetnologizirati«, ga usmeriti sebi v prid in statusno opredeliti z bolj atraktivnimi izrazi, kot so vernakularna, anonimna, tradicionalna in identitetna arhitektura ali stavbarstvo podeželja. Morda so ti poskusi povezani tudi z načelnim izgubljanjem etnološke (etnografske) avtoritete na »klasičnem« polju njenega delovanja, torej na področju t. i. ljudske kulture, ki se sramežljivo želi otresti tradicionalnih ljudskokulturnih spon in pognati korenine v polju vsemočega pojasnjevanja o vsem. S tem si interpreti podeželja, tradicije in identitet vse bolj prisvajajo nekoč permanentno delovno področje etnologov in poudarjajo predvsem svoje vidike prepoznavanja in vrednotenja. Takšno, zgolj tehnično razumevanje kulture in »sistemsko« izločanje nekaterih njenih sestavin vodi le v dvome, nerazumevanje, poenostavljanje in ustvarjanje novih (pol)resnic in pojmov, ki so etnološkim interpretacijam povsem tuje, saj ne razumejo kulture v vseh razsežnostih življenja.

Ena največjih prednosti in priložnosti etnologije na področju razvoja doktrine varstva je usposobljenost prepoznavanja in vrednotenja tudi tistih kulturnih pojavov, ki nimajo izrazitih likovnih in estetskih lastnosti in značilnosti. Etnologija je s svojimi metodološkimi izhodišči usposobljena preseči avtorske, razvojne in topološke ravni meril, ki so še vedno del uradnega pravnega varstva.⁴ Za etnologue je obvladanje pomena zgodovinskopričevalnih, prostorskih, socialnih, likovnih, gradbenorazvojnih in funkcionalnih razsežnosti pojavov ključno za prepoznavanje in vrednotenje dediščine, kar so potrdile natančne evalvacije varstvenih prizadevanj. Etnologi s svojimi vidiki vrednotenja bistveno širijo in poglobljajo polje varstva ter zato omogočajo zaščito likovno in estetsko manj atraktivnih sestavin kulture, ki bi bile brez etnološkega deleža sicer prezrte. In ko smo pred leti dobili nalogo prepoznati in ovrednotiti kulturo in način življenja več rodov družin, ki so se rojevale, živele in umirale na popolnem robu »purgerskega« Kozjega, v mrzli, vedno vlažni in bolj ali manj temačni soteski Bistrega grabna, so nam prav ta izrazito etnološka me-

nila omogočila ovrednotenje in obnovo skromnega in »anonimnega« doma mlinarja, žagarja, kleparja in mizarja, torej okolja, kjer so se rojevali sindikalni funkcionarji, domoljubni gasilci, učenjaki in povsem vsakdanje gospodinje.

Imeniten trg Kozje je ob upoštevanju etnoloških vidikov vrednotenja z obnovo domačije »Pri špenglerju«, danes uradno imenovane Kroflnov mlin, pridobil popolnejšo podobo izjemno pisane socialne razdrobljenosti večinoma nekmečkoga prebivalstva. S Kroflnovim mlinom je trg Kozje obdržal še en pomemben kulturni spomenik, ki ga niso obnovili le zaradi njegovih likovnih in oblikovnih posebnosti, temveč predvsem zaradi možnosti predstavitve stoletnega življenja v okolju vsakdanjosti, vpetega v okvir skromnih bivalnih in gmotnih razmer, ki so trajale vse tja do leta 1996, ko je ugasnilo življenje zadnji stalno živeči lastnici na domačiji »Pri špenglerju«.⁵

Izbor modela prenove in celostne predstavitve domače »Pri špenglerju«, kulturnega spomenika Kroflnov mlin, Kozje 5

Vpis domačije na seznam kulturnih spomenikov in priprave na obnovo

Predmet raziskav in varstvenih ukrepov spomeniškovarstvenih strokovnjakov so praviloma stavbe in naprave, ki so del poselitvenega prostora. Po veljavni spomeniškovarstveni zakonodaji morajo biti vpisane v register dediščine in spomenikov, od leta 1981 pa najpomembnejše razglašene za kulturni spomenik.

Vpisi v registre so zahtevni delovni postopki, saj terjajo temeljite predhodne raziskave, zbiranje in preverjanje najrazličnejših podatkov, delo na terenu, obravnavo literature in predvsem zbiranje podatkov med lastniki in uporabniki stavb in naprav. Večinoma je delo sistematično razdeljeno po občinah, ki po pridobitvi spomeniškovarstvene dokumentacije pripravijo pravne podlage za razglasitev odbranih delov dediščine za kulturne spomenike.

Takšen postopek je bilo treba speljati tudi za domačijo »Pri špenglerju« v Bistrem grabnu na robu trškega jedra Kozje. Občinski svet občine Kozje je leta 1997 sprejel Odlok o razglasitvi Kroflnovega mlina za kulturni spomenik⁶ in s tem so bili izpolnjeni vsi pogoji za začetek prenove. Postopek razglasitve je bil izjemno kratek, saj so zanimanje za obnovo pokazali lastnik, Občina in Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje.

Zavod je prostorski in vsebinski pomen domačije prvič evidentiral leta 1983, ko so ponovno nastajali razširjeni sezname kulturne dediščine za takratno občino Šmarje pri Jelšah,⁷ nato

3 Gorazd Makarovič, Pričevanja romanskega gradu Gamberka o stanovanjski kulturi. *Varstvo spomenikov* 30 (1988), 125–162; Gorazd Makarovič, Grad Vodriž – spomenik zgodnjegotske viteške stanovanjske kulture. *Etnolog* let. 1, št. 52 (1991), 30–80.

4 Gl. Pravilnik o metodologiji za ocenjevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti (Ur. l. RS, št. 24/1992). Ta pravilnik bi bilo treba nadomestiti z ustreznjšim, kjer bi bili upoštevani tudi etnološki vidiki vrednotenja. Zato je prav zaradi neživljenjskih in neuporabnih meril, ki izhajajo iz meril za vpis v seznam svetovne dediščine (sic!), delo etnologov pod takšnimi pogoji zelo omejeno.

5 Vsem tem življenjskim zgodbam je namenjena razstava z naslovom *Pri špenglerju*, ki jo je pripravil na domačiji rojeni profesor v pokoju Slavko Kremenšek ob pomoči upokojene fotografkinje Vladke Kobal.

6 Ur. l. RS, št. 65/97.

7 Prvi tak seznam je pripravil Ivan Sedej. Gl.: Ivan Sedej, *Etnološki spomeniki na območju občine Šmarje pri Jelšah* (Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije, 1974; Topografsko gradivo). Kroflnov mlin tako kot drugi mlini ob porečju Bistrice v njej ni omenjen.

pa je dokumentacijo postopoma zbiral vse tja do razglasitve. Zelo pomemben je bil podatek, da je na tem mestu nekoč stal grajski mlin, kjer se je tudi po prenosu lastništva v zasebno last v začetku 19. stoletja obdržala mlinarska dejavnost in obstala vse tja do začetka šestdesetih let 20. stoletja. Toda s podrobnejšimi raziskavami, ki jih je z zornega kota življenja in gospodarskega prizadevanja opravil na domačiji rojeni Slavko Kremenšek, se je pomen Kroflnovega mlina vse bolj krepil še z drugih zornih kotov. Analize pisnih virov, slikovnega in grafičnega gradiva so se namreč močno ujemale s predpostavkami in z analizami, ki jih je z zornega kota razvoja domačije in njenih stavb opravil odgovorni konservator. Zato ni bilo težko najti skupnega jezika in pripravljenosti vseh zainteresiranih za razglasitev domačije za kulturni spomenik in končno tudi volje za začetek njene fizične prenove.

Leta 1996 je umrla zadnja na domačiji stalno živeča lastnica in to je bila priložnost, da spomeniškovarstvena služba na »parnas spomenikov«⁸ uvrsti tudi povsem vsakdanjo domačijo in predstavi bivalno kulturo obrtniško-delavske družine z obrobja »purgerskega« Kozjega.⁹ Takšnih primerov v slovenski in tudi tuji spomeniškovarstveni praksi ni prav veliko, zato je bil izziv toliko večji. Z močjo etnoloških argumentov je bilo treba prepričati državno in občinsko uradništvo, da je tudi Kroflnov mlin pomemben kulturni spomenik in po tem statusu povsem enakovreden kateremukoli drugemu spomeniku. Nazadnje so bila prizadevanja uspešna, saj je Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino pri Ministrstvu za kulturo tri leta zapored odobrila glavnino finančnih sredstev, ki so bila spodbuda za sofinanciranje spomeniškovarstvene akcije iz občinskih in družinskih virov.

Pregled prostorskega in vsebinskega razvoja domačije

Iz raziskave »omenjene domačije in še zlasti rodovin, ki so bile z njo v dveh preteklih stoletjih v večji ali manjši zvezik«,¹⁰ predstavljene v obliki razstave,¹¹ je mogoče povzeti dejstva, ki se dokaj ujemajo s konservatorsko analizo prostorskega, časovnega, socialnega, likovnega, gradbenega in funkcionalnega razvoja domačije.¹² Iz obdelanih virov izvemo, da sta bila grajska žaga in mlin pod njo¹³ do leta 1815 last kozjanske-

ga trgovca Johanna Antona Schmidta, ki ju je tega leta prodal Francu Vovku, podložniku kozjanskega gospostva.¹⁴

Grafična mapa franciscejskega katastra izkazuje, da so domačijo leta 1825 sestavljala tri poslopja, in sicer: hiša z mlinom, gospodarsko poslopje in vodna žaga. Stala so ob desnem bregu potoka Bistri graben, v gruči, na razmeroma ozki polici pod pečinami Kozjaka. Nekaj let (desetletje?) pozneje je novi lastnik Vovk hišo v bivalnem delu podaljšal, kar je razvidno iz dodane šrafure na grafični mapi. Iz »kupne pogodbe, sklenjene 26. januarja 1843. leta med Francem Voukom, mlinarskim mojstrom v Kozjem, in imetnikom kozjanskega gospostva Johannom Eduardom Sekollom«¹⁵ pa izvemo, da je Vovk domačijo razširil s postavitvijo hleva na manjšem kupljenem zemljišču na levem bregu potoka, »med cesto v Bistri graben in skalami pobočja Starega gradu«.¹⁶ Takšno zasnovo je domačija obdržala tudi po spremembi lastništva leta 1874, ko je domačijo kupil Mihael Feltrin, klepar v Kozjem, po rodu iz Šentviške Gore.¹⁷

Mihael Feltrin domačije ni bistveno preurejal. Ohranil je mlin s hišo v obsegu, kot jo poznamo danes, gospodarsko poslopje, žago in hlev čez potok. Žago je verjetno ob koncu 19. stoletja opustila šele družina Mihaelove nečakinje Marjane, ki se je poročila s tesarjem Antonom Kroflom iz bližnjega Podrebra. Marjana je bila izučena kleparske (špenglerske) obrti. Odkupila je »stričevo posest in se po poroki bolj posvetila delu v mlinu«. Naporno in manj donosno delo na žagi v zelo utesnjeni soteski Bistrega grabna so nadomestile druge dejavnosti, a spomin na žago je med starejšimi domačini še vedno živ. Sondažne raziskave stavbne substance pred in med obnovo so leta 1998 pokazale, da je hiša z mlinom prvotno obsegala le dva približno enaka prostora, in sicer po nivoju tal nižji mlinski prostor in za približno 60 cm višje enoprostorno bivališče. Ob izkopu nasutja v bivalnem delu so se namreč razkrili temelji ožjega severovzhodnega pročelja, ki so približno po sredi prečkali sedanjo »hišo« s krušno pečjo. V mlinskem prostoru je ohranjena odprtina kurišča v prvotno krušno peč, ki zaradi višjega nivoja tal v bivalnem prostoru ni imela značilnega podstavka (stola), ampak so bile pečnice postavljene le za dobro ped od tal. Podobna namestitvev kurišča in postavitev krušne peči v višji bivalni prostor je v porečju reke Bistrice dokumentirana še pri Kukovičičevem mlinu, Podsreda 3, in v podrtem Živičevem mlinu, Trebče 45, kjer je bil nivo tal v bivalnem delu 70 cm višji kot v mlinskem.¹⁸

8 Zanesen izraz, ki so ga v spomeniškovarstvenih besedilih uporabljali še v 70. letih 20. stoletja (npr. Marjan Zadnikar).

9 Kakšne so bile v preteklosti v Kozjem razsežnosti socialnih in poklicnih razmerij, se je pisec tega sestavka poučil neposredno med »razseljenimi Kozjani«, 7. 5. 2000, na kosilu v »gostišču Pri ribniku«, ko so po jedi, v prostem predstavitvenem pogovoru, predvsem preživeli izbranci »purgerskih avtoritet« drug drugemu dokazovali svojo rodbinsko imenitnost. Take izvrstne predstave ne kaže zamuditi, zato sem kolegu Kremenšku zanj iz srca hvaležen, saj bi verjetno nikoli ne uspel v uri in pol ob kakih drugih družabnih srečanjih ali ob stikih s posamezniki zbrati toliko poučnih podatkov z metodo »opazovanja z udeležbo«, kot mi je bilo to omogočeno na kosilu v »gostišču Pri ribniku« v Kozjem.

10 Besedilo s prvega panoja razstave Pri špenglerju.

11 Razstava na panojih je del stalne Muzejske zbirke Kroflnov mlin.

12 Prav omenjena raziskava domačije in rodovin potrjuje izjemen pomen uporabe vseh razpoložljivih virov pri načrtovanju in izbiranju prenovitvenih smernic vsakega kulturnega spomenika.

13 Gl.: Janko Orožen, *Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi v ljudskem izročilu* (Celje: samozaložba, 1936).

14 Besedilo drugega panoja razstave Pri špenglerju – povzetek vsebine prevoda kopije kupoprodajne pogodbe.

15 Besedilo drugega panoja.

16 Prav tam.

17 Besedilo četrtega panoja.

18 Tehnični posnetek Živičevega mlina, Trebče 45, oktober 1974 (Arhiv Zavoda za kulturno dediščino Slovenije, območna enota Celje). To je konstrukcijska posebnost omenjenih treh mlinsko-stanovanjskih stavb, namenjena ohranjanju suhih bivalnih prostorov, kadar je mlin zajela poplava. Te pomembne posebnosti, ki je bila domnevno uporabljena predvsem pri mlinih ob hitro tekočih in občasno hudourniških vodah, niso imeli vsi mlini v porečju Bistrice, kar dokazuje npr. Levstikov mlin, Podsreda 74, kjer so poznali drugačno obliko reševanja pred poplavami. Levstikov mlin ima v mlinskem in bivalnem delu približno enak nivo tal.

Črna kuhinja.
Foto: Vito Hazler, 1. 3. 2008

Notranja oprema v »hiši«.
Foto: Vito Hazler, 1. 3. 2008

Verjetno je dvoprostorno zasnovo hiša z mlinom obdržala do tridesetih let 19. stoletja, ko je Franc Vovk stavbo podaljšal in ji dal današnjo prostorsko razporeditev. Nespremenjen je ostal mlinski prostor, v povečanem bivalnem delu pa so pridobili vsaj dva prostora: veliko črno kuhinjo in bivalno »hišo« s krušno pečjo, ki so jo kurili iz kuhinje. Staro kurišče v mlinskem prostoru so zazidali. Približno v istem času je stavba dobila fasadni plašč s členitvijo v malti; okna so obdale maltne obrobe z značilnimi klasicističnimi cofki, fasadna polja so delili pilastri, mejni in strešni zidci.¹⁹ Domnevno so takrat uredili tudi sobo na podstrešju (t. i. »dahcimer«), ki je imela dostop po lesenih stopnicah iz mlinskega prostora. Reprezentančno pročelje proti trgu je poudarila še baročno stilizirana kartuša, kjer naj bi bila narisana letnica omenjene obnove, vendar je sondiranje beležev leta 1998 ni potrdilo.

Franc Vovk je med ljudmi veljal za premožnega človeka, a je po izročilu s kartanjem nepremišljeno zaigral vso posest. Zato je bil prisiljen prodati domačijo z mlinom (takrat Kozje 29) kleparju Mihaelu Feltrinu, ki je kmalu po nakupu zamenjal lesen zunanji vhod v kuhinjo z novim in na podboje vrezal letnico 1874.

Predvidoma se je nadaljnjih posodobitev bivališča lotila šele podjetna Marjana z možem Antonom Krofom. Zagospodarila je na domačiji, ki se je zaradi njenega kleparskega poklica prijelo ime »Pri špenglerju«. Ker ne obstajajo drugi viri, kot so pripovedne ocene še živečih sorodnikov, naj bi Kroflovi nadaljnji obnovitveni poseg izvedli v letih pred prvo svetovno vojno, ko so del črne kuhinje na potočni strani preuredili v belo, del ob zunanjem vhodu pa je ostal še naprej črn. Bela kuhinja je dobila novi zidan štedilnik, ki se je le z manjšimi izboljšavami ohranil do danes. Sodeč po izvedbi lesenega opaža so bistveno pozneje predelili črni del na zelo zmanjša-

no črno kuhinjo in vhodno vežo (»loup«); domnevno je opaž pred drugo svetovno vojno izdelal Marjanin sin Stanko, ki je takrat prevzel mlinarsko obrt in je bil več mizarskih del. Sredi petdesetih let 20. stoletja so Kroflovi zadnjič gradbeno preuredili hišo z mlinom. V bivalnem delu so odstranili tri klasicistično oblikovana okna in vgradili dve veliki dvodelni okni, domnevno odstranili čope na strehi in v »hiši« podrli krušno peč. Leta 1961 je Stanko Krofl dokončno opustil mlinarsko obrt in se redno zaposlil v obratu tekstilne tovarne »Metka« Celje²⁰ v bližnji graščinski stavbi. Ker je približno v istem času tovornjak podrli leseno mizarsko delavnico, ki je stala na levem bregu potoka Bistri graben na mestu nekdanjega hleva, je priložnostno mizarjenje nadaljeval v opuščnem mlinu. S temi preureditvami so Kroflovi preurejanje domačije bolj ali manj končali. Opravljali so le redna vzdrževalna dela in v takšni podobi se je domačija, ki sta jo po letu 1961 sestavljala le še hiša z mlinskim prostorom in gospodarsko poslopje, obdržala do avgusta 1998, ko so stekle priprave na njeno celotno spomeniškovarstveno prenovu.

Koncept preнове

Koncept preнове določenega kulturnega spomenika se razvija po zamislih spomeniškovarstvenih strokovnjakov, največkrat odgovornega konservatorja, ki osnutek predstavi lastniku, sodelavcem, projektantu, predstavnikom lokalnih oblasti in drugi zainteresirani javnosti. V primeru Kroflovega mlina je konservator predlagal predstavitev podobe iz leta 1996, ko se je pretrgala stalna naselitev domačije. S tem časovnim rezom – modelom »plomba«,²¹ so želeli predstaviti podobo domačije z vsemi njenimi dobrimi in manj uspešnimi preureditvami in bivalno kulturo obrtnika in delavca z vsemi sodobnimi prituklinami, kot so npr. televizor, pralni stroj, plastično okrasje, številni drobni predmeti, stensko okrasje,

Ob poplavi so se stanovalci iz bivalne »hiše« varno umaknili skozi odprtino v stropu nad krušno pečjo in nato čez podstrešje in most na brežinjo nad mlinom.

¹⁹ Vsa navedena fasadna členitev ni mogla nastati leta 1874, ko na domačiji zagospodarijo Feltrinovi, saj likovno nikakor ne sodi v drugo, temveč prvo polovico 19. stoletja.

²⁰ Besedilo dvanajstega panoja razstave Pri špenglerju.

²¹ Povzetek besedila Spomeniškovarstvene ocene domačije »Kozje 5 – Kroflov mlin«, ki je bila strokovna podlaga za razglasitev domačije za kulturni spomenik. Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Celje.

Kroflnov mlin okrog leta 1960.
Foto: Erna Kremenšek

Podoba osrednje hiše z nekdanjim mlinom.
Foto: Vito Hazler, februar 2008

slika maršala Tita, skratka vse, kar se je v več desetletjih do leta 1996 nabralo kot oprema, posodje, jedilni pribori, posteljnina, spominki in okrasje. S tem predlogom so se strinjali vsi, tako lastnik, konservatorjevi sodelavci kot sofinancerji. Izbrano je bilo temeljno določilo, da se stavba v bistvu samo konzervira in čim manj restavrira, da se v bivalnem pritličju prikaže bivalna kultura Kroflove družine kot stalna ambientalna muzejska zbirka in da se nekdanji mlinski prostor preuredi za seminarsko-galerijsko dejavnost, da se na mlinski strani prizidajo stopnice in stranišče ter da se podstrešje v celoti preuredi v stanovanje.

Lastnik Edi Krofl je Občini Kozje ponudil »v zakup stanovanjsko-mlinsko stavbo, gospodarsko poslopje in funkcionalno zemljišče, na katerem stoji domačija Kozje 5«. ²² Predlagal je ločitev javnega muzejskega dela od zasebnega in si je za uporabo pridržal »t. i. 'dahcimer' in podstrešni prostor nad nekdanjim mlinom, v bodočem prizidku pa stopnišče in nadstropni del prizidka, v katerem bodo zasebne sanitarije«. ²³

Po dogovoru je pritličje v celoti pridobilo javni, podstrešje pa ohranilo zasebni značaj. Vlogo javnega prostora so deloma namenili tudi funkcionalnemu zemljišču in delu gospodarskega poslopja, kjer bi po prenovi uredili prostore za prikaz kleparske delavnice in izseke iz bivalne kulture – na podu so predvideli rekonstrukcijo nekdanjega »dahcimra« s hiše, ki so ga Kroflovi in Kremenškovi v šali imenovali porodnišnica.

V smislu teh programskih usmeritev obnove in prezentacije so bili izdelani tudi vsi aproksimativni in projektantski predračuni, ki jih je v prvi stopnji načrtovanja prenove izdelal projektant in odgovorni nadzornik del. ²⁴

²² Dr. Slavko Kremenšek, Kroflnov mlin (Stanje, problemi, predlogi, rešitve). Ljubljana, 4 maj 1998, 2 (tipkopis). Zasebni arhiv V. Hazler.

²³ Isti, prav tam.

²⁴ To področje je ves čas pokrival inž. gr. Milan Kremenšek.

Prenova

Leta 1997 je celjski Zavod na podlagi občinskega odloka o razglasitvi in pripravljene konservatorske dokumentacije prijavil Kroflnov mlin na razpis Ministrstva za kulturo RS za sofinanciranje obnovitvenih akcij v letu 1998. Prijava je bila uspešna in po pridobitvi vseh načrtov, pogojev, soglasij in dovoljenj od varstvenih in upravnih ustanov ter potrditvi cenovno najugodnejšega izvajalca ²⁵ so bili podani vsi pogoji za začetek prenove. Na pobudo Zavoda se je formirala delovna skupina, ki so jo sestavljali odgovorni konservator, konservatorjev tehnični sodelavec, projektant in nadzornik gradbenih del, lastnik, lastnikov sofinancer in vodja gradbišča. Skupina je odločala o vseh vprašanih prenovi in v koledarskih štirih letih ²⁶ se je formalno sestala več kot dvajsetkrat. Poleg grad-

²⁵ Izbiranje izvajalcev za obnovo kulturnih spomenikov izključno na podlagi cenovno najugodnejše ponudbe je velika neumnost. Številni primeri potrjujejo, da so najcenejši ponudniki praviloma najdražji, saj niso večji prenovitvenih postopkov, zato se obnova dejansko draži. Zaradi neznanja se povečuje obseg popravil, kajti z neprestanim nadziranjem in učenjem izvajalcev se ne draži samo njihova enota dela, temveč tudi delo nadzornikov, projektantov in konservatorjev, prizadet pa je tudi lastnik, saj se bistveno podaljša rok obnove. Te stroške preračunavajo le redki. Avtor sestavka je v preteklosti nekajkrat uveljavljal takšno povečanje stroškov tako, da izvajalcem del ni podpisal obračunskih situacij vse dotlej, dokler niso opravili dodatnih del v vrednosti konservatorjevih dodatnih stroškov (urne postavke, kilometrino). Izbrane izvajalce je podpisani na to možnost »sponzoriranja« opozoril že pred začetkom prenovitvenih del oziroma med praktičnim preverjanjem njihovih referenc. Pomene referenc, ki bi naj v postopkih prenove dediščine izkazovale predvsem obvladovanje historičnih tehnologij, izvajalci največkrat razumejo v pomenu kakovostne zidave, priprav podaljšanih malt, polaganja keramičnih ploščic, montiranja straniščnih školjk in tako naprej. Zdi se, da takšno razumevanje zadostuje tudi državnim uradnikom in politikom, ki se ob vsučnem programu vsesplošnega varčevanja ne zavedajo, da najcenejša ponudba le redko vodi tudi v najcenejšo realizacijo. Žal pri nas dosežkov spomeniškovarstvenih akcij še nihče ne evalvira s celostnega strokovnega in cenovnega zornega kota – važnejša so zgolj finančna in strokovna poročila, skratka računovodsko-knjigovodski red!

²⁶ Obnove naj bi potekale v najugodnejših letnih obdobjih, spomladi in jeseni. Zima ni ugodna zaradi zmrzali in počasnega sušenja določenih materialov, prav tako ne poletje, ker se nekatere vgrajene sestavine (npr.

bene prenove je vzporedno potekalo še reševanje vsebinskih vprašanj, povezanih s prihodnjo namembnostjo prenovljene-ga kulturnega spomenika.²⁷

Prenova stavbnih spomenikov poteka podobno kot vse druge gradbene obnove in mora upoštevati gradbeniška, spomeniškovarstvena in druga pravna določila. V primeru Kroflnovega mlina je zaporedje določal konservatorski program, načrt obnove in sklepi delovne skupine, ki se je redno sestajala neposredno na gradbišču. Po podpisu pogodbe o financiranju²⁸ in pogodbe z izvajalcem del²⁹ so 26. avgusta 1998 stekla obnovitvena dela, ki so sporadično potekala vse do leta 2000. A ker je sestavek namenjen predvsem predstavitvi načinov konservatorskega dela etnologov in javnosti večinoma nepoznanih postopkov prenove, je v nadaljevanju obnova domačije faktografsko predstavljena po letnem zaporedju.

Leto 1998

Pred začetkom obnovitvenih del je lastnik izpraznil vso notranjo opremo stanovanjsko-mlinske stavbe in jo večinoma deponiral na sosednje gospodarsko poslopje. Nato so pod nadzorom odgovornega konservatorja izvedli prve sondažne raziskave ometov, stropov in stavbnega pohištva. Izkazalo se je, da je stavba v bistveno slabšem gradbenem stanju, kot so kazale prve ocene, zato je konservator³⁰ preusmeril programski potek prenove v bolj radikalno smer, ki je bistveno okrepila dediščinsko in gradbeno vrednost domačije. Izjemna vlaga

ometi) sušijo prehitro in neenakomerno.

27 Na pobudo S. Kremenška je bila leta 1999 ustanovljena »iniciativna skupina za obnovo in ureditev Muzejske zbirke Kroflnov mlin«, ki so jo sestavljali predstavniki družin Krofl in Kremenšek, trenutni župan občine Kozje (od začetkov obnove do danes so sodelovali trije), etnologinja Jasna Sok in odgovorni konservator. Člani skupine (odbora) so pripravljali program dejavnosti po obnovi in zbirali podatke o življenju v mlinu in trgu Kozje. Posebej dejaven je bil S. Kremenšek, ki je v letih od 2000 do 2007 ob pomoči Vladke Kobal pripravil več odmevnih razstav (obnova, pomembne osebnosti Kozjega, Pri špenglerju, stalna zbirka kleparskega orodja in izdelkov, Odpor Kozje 1941–1942 idr.).

28 Med 10. in 19. avgustom 1998 so pogodbo podpisali Uprava RS za kulturno dediščino pri Ministrstvu za kulturo RS, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje, Občina Kozje, lastnik Edvard Krofl in lastnikov sofinancer Slavko Kremenšek. Pogodba »o izvedbi akcije v skladu z republiškim programom kulture za leto 1998« je predvidevala predračunsko »vrednost te akcije ... 2.125.000,00 SIT«, s tem, da se je Uprava obvezala, »da bo za realizacijo te akcije prispevala 80-odstotni delež iz državnega proračuna v višini 1.700.000,00 SIT, kot nepovratna sredstva, ki bremenijo proračunsko postavko 8594 – Spomeniki«.

29 Med 5. in 20. avgustom 1998 je bila pripravljena in podpisana pogodba treh investitorjev z izbranim izvajalcem del IPI d. d., Zdraviliški trg 13, Rogaska Slatina. Predračunska vrednost izvajalca je znašala 4.280.063,00 SIT; finančno se je porazdelila na podpisnike, to je izvajalce pogodbe, in sicer – ZVNKD Celje: 1.700.000,00 SIT (39,7 odstotka) (za prenovno spomeniškega dela) – Občina Kozje: 425.000,00 SIT (9,9 odstotka) (za prenovno spomeniškega dela) – Slavko Kremenšek: 2.155.063,00 SIT (50,4 odstotka) (za ureditev podstrešnega stanovanja in prenovno) – Po dogovoru E. Krofla s S. Kremenškom z dne 9. marca 1998 je S. Kremenšek prevzel sofinancerske obveznosti obnove Kroflnovega mlina, zlasti bivalnega podstrešja, in si je po določilih druge pogodbe pridobil pravico doživljenjske uporabe stanovanja na podstrešju hiše in drugih delov domačije.

30 Vse so bile potrjene v soglasju z delovno skupino.

in dotrajanost ometov, stropov, stavbnega pohištva in ostrešja so prisilile nosilce prenove, da pristanejo na odstranitev dveh dvodelnih oken v »hiši«, ostrešja, stropov in podnic ter na odbijanje ometov na zunanjsčini in v notranjsčini.

Med drugim so se pokazale vse slabosti zadnje obnove iz srede petdesetih let 20. stoletja, ko so z vgraditvijo velikih dvodelnih oken močno omajali trdnost stavbe. Zato ni bila več mogoča obnova po modelu »plomba«, saj bi se brez vgraditve obodnih vezi in armiranobetonske plošče stavba podrla sama od sebe. Najprej je bilo treba v celoti razkriti ostrešje, odstraniti preperle stropne, vgraditi ploščo, utrditi star dimnik, z ognjem ožgati plesnivo ostenje in injektirati zidove. Ob odstranjevanju talnega nasutja v »hiši« in kuhinji se je razkrila prvotna zasnova enoprostornega bivališča. Sondiranja sten so potrdila ležišča nekdanjih treh klasicističnih oken s spodnjimi in parapetnimi policami in mesto prvotne vgradnje lesene zidne omarice. Do konca sezone je izvajalec pozidal prizidek ob mlinskem prostoru, izravnal dvorišče, vgradil novo ostrešje,³¹ dvokapno streho z rekonstruiranimi čopoma prekril s starim opečnim zareznikom, grobo ometal zidove, položil podložne betone, vgradil tri klasicistična okna v »hiši«, grobo napeljal vodovod in elektriko in na kapeh montiral pocinkane žlebove.

Leto 1999

V prvih mesecih leta so potekala predvsem zaključna zidarska dela, ki jih zaradi hude zime 1998/99 jeseni 1999 ni bilo mogoče dokončati. V ta obseg so sodila tudi popravila slabo ometanih sten. Na podlagi nove pogodbe³² in aneksa k stari gradbeni pogodbi³³ so se nadaljevala naslednja dela: rekonstrukcija okrasnega kroga na stropu v »hiši«, rekonstrukcija klasicistične fasadne členitve s pilastri in obrobami oken s cofki, vgraditev lesenega stropa v mlinskem prostoru, obložitve prizidka z opažem iz desk,³⁴ pozidava greznice, napeljava

31 Prvotna strešna konstrukcija ni znana. Na novo je bila izvedena konstrukcija trapezastega povezja, ki jo je projektiral nadzornik del. Ker je podstrešje v celoti preurejeno v stanovanje, je strešna konstrukcija vidna le na nekaterih mestih.

32 Med 26. aprilom in 6. majem 1999 je bila podpisana Pogodba o izvedbi akcije v skladu z republiškim programom za leto 1999. Podpisali so jo Uprava RS za kulturno dediščino MK (kot uprava), Edvard Krofl (kot izvajalec), Občina Kozje (kot sofinancer) in Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine (kot zavod). Prijavljena predračunska vrednost akcije je bila 4.375.000,00 SIT. Uprava se je obvezala, da bo za realizacijo akcije prispevala 80-odstotni delež iz državnega proračuna v višini 3.500.000,00 SIT. Drugi 20-odstotni delež ali 875.000,00 SIT je po določilih te pogodbe zagotovila Občina Kozje.

33 Dne 3. 5. 1999 so aneks k gradbeni pogodbi št. G – 09/98 podpisali Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje (v imenu Uprave RS za KD), Občina Kozje in Slavko Kremenšek. Predračunska vrednost pogodbe je znašala 5.250.000,00 SIT. Denar so prispevali: – ZVNKD Celje: 3.500.000,00 SIT (za prenovno spomeniškega dela) – Občina Kozje: 875.000,00 SIT (za prenovno spomeniškega dela) – Slavko Kremenšek: 875.000,00 SIT (za ureditev podstrešnega stanovanja in prenovno).

34 Gradnja prizidka v podaljšku mlinskega prostora je bil radikalen poseg, a ga je odgovorni konservator upravičil z utemeljitvijo, da je do leta 1961 na istem mestu stal leseni svinjak. Po odstranitvi mlinskega mehanizma je lastnik mlinski prostor preuredil v priročno mizarsko delavnico, zato je svinjak podrl in v ožjo JZ steno vzdal veliko dvodelno okno.

kanalizacije in drenažnega jarka, pozidava kamnite škarpe in stopnic, tlakovanje dvorišča s kamnom, vgraditev kovanih okenskih mrež, vseh oken in vrat, popravilo obstoječega stavbnega pohištva idr. Pečar je popravil zidani štedilnik v kuhinji in pozidal krušno peč v »hiši«.³⁵

Pri snovanju končne podobe so bili nosilcem prenove pri ključnih zaključnih delih v pomoč nekdanji stanovalci Kroflove domačije. Po spominu in iz razpoložljivega slikovnega gradiva so pripovedno rekonstruirali podobo hiše, tehnično opremljenost in delovanje mlina, ureditev okolice, zunanjo zasaditev okrasnega grmičevja, podobo mostu čez potok, skratka obnova je potekala ob aktivni udeležbi lastnikov.³⁶

V začetku junija 1999 je območje Kozjega in Bistrega grabna prizadelo hudo neurje. Voda in mulj sta zalila okolico, prizidek in mlinski prostor Kroflnovega mlina. Poplava je povzročila precej škode, zlasti pa so se stene ponovno napojile z vlago; leseni opaž prizidka, stavbno pohištvo in strop v mlinskem prostoru so pričeli plesniti. Lastnik je poskušal plesen samostojno reševati po navodilih strokovnjakov Belinke, a se je videz lesa še poslabšal. V prostorih je zračna vlaga nekajkrat dosegla skoraj 100 odstotkov, kar je sprožalo neprijeten vonj in mokrenje sten. Prava rešitev je bila poznejša nabava izsuševalnega aparata, ki sedaj deluje skozi vse leto.

Leto 2000

Pred začetkom del je bila podpisana pogodba o sofinanciranju v skladu z republiškim programom.³⁷ V kuhinji, veliki sobi in mlinskem delu³⁸ so bile vgrajene smrekove podnice, ki so bile pred tem obdelane z žičnato krtačo, da se je videz novih desk približal starim, izrabljenim. V veži in črni kuhinji je bila po tleh položena opeka starega formata. Nadaljevala se je fina montaža elektrike, ki je bila zaradi pomanjkanja starih bakelitnih stikal končana šele naslednje leto.

Hiša je postopoma pridobivala zunanjo in notranjo podobo iz petdesetih let 20. stoletja. Po zaključku vseh gradbenih in

35 Starih pečnic ni bilo mogoče dobiti in tudi podobe njihovega okrasja se nekdanji stanovalci niso več spominjali, zato so nosilci prenove izbrali pečnice pečarskega mojstra Felicijana iz Vojnika, ki je pred leti svoje izdelke prodajal tudi na kozjanskih sejmih.

36 Vrsto del, kot je npr. urejanje okolice, so lastnik in souporabniki domačije opravili sami. S. Kremenšek in V. Kopal sta npr. dvorišče vzorno tlakovala s kamnom. Vsako navedenih del je bilo opravljeno po skrbni analizi zbranih podatkov; navodila načina izvedbe je pripravil odgovorni konservator.

37 Pogodba o izvedbi akcije v skladu z republiškim programom kulture za leto 2000. Predračunska vrednost akcije je bila 5.625.000,00 SIT. Uprava RS za kulturno dediščino se je obvezala, da bo za realizacijo prispevala 80-odstotni delež »kot nepovratna sredstva, ki bremenijo proračunsko postavko 8594 – Spomeniki«. Delitev sredstev je bila sledeča: – Uprava RS za KD: 4.500.000,00 SIT ali 80 odstotkov (za obnovo spomeniškega dela) – Občina Kozje (kot sofinancer): 1.125.000,00 SIT ali 20 odstotkov (za obnovo spomeniškega dela) – Pogodbo sta podpisala tudi Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje (kot zavod) in Edvard Krofl (kot izvajalec). Ker je Krofl (dejansko je ta sredstva prispeval S. Kremenšek) svoj delež (3.728.200,00 SIT) poravnal že v letih 1998 in 1999, tokrat pogodbeno ni bil vključen v sofinanciranje.

38 Podnice v nekdanjem mlinskem prostoru so mizarji večinoma položili po dolžini hiše, le na mestu, kjer je nekoč stal mlinski mehanizem, so jih pritrtili povprek.

obrotniških del jeseni 2000 so študentje 3. in 4. letnika Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani sodelovali pri ponovnem nameščanju restavrirane notranje opreme. Izbran je bil načrt ambientalne muzejske postavitve, ki je najbolj primerno predstavil bivalno kulturo Kroflove družine do leta 1996. Tudi nekdanji mlinski oziroma po novem seminarsko-galerijski prostor je dobil novo opremo. To ni bil mlinski mehanizem, temveč panoji za občasne razstave. Prva razstava v prostoru, 7. maja 2000, je prikazala prvotno stanje domačije in potek prenovitvenih del.

Jeseni je stekla tudi obnova ob breg prislonjenega vrhkletnega gospodarskega poslopja, kjer so bili izvedeni predvsem nujni sanacijski posegi,³⁹ ki so se osredotočili na odstranitev prekomerne vlage, utrditev sten in stropov, namestitvi pocinkanih strešnih žlebov in vrsto drobnih popravil. Po obnovi je lastnik levi kletni prostor namenil hranjenju kurjave, v desnem pa sta Slavko Kremenšek in Vladka Kopal uredila pregledno kleparsko zbirko. Zaradi pomanjkanja sredstev ni bila realizirana zamisel o rekonstrukciji »dahcimra« na »podu«, zato so prostor namenili razstavi Pri špenglerju. Konec leta 2000 je bila končana akcija obnove kulturnega spomenika Kroflnov mlin.

Leto 2001 in pozneje

Zgodaj spomladi so stekle priprave na svečano odprtje prenovljenega kulturnega spomenika Kroflnov mlin. Iniciativna skupina (odbor) za obnovo Kroflnovega mlina je sodelovala pri natisu promocijske zloženke in svečanem odprtju stalne Muzejske zbirke Kroflnov mlin Kozje. Svečanega odprtja, 18. maja 2001, ob 17. uri popoldne, so se udeležili številni slovenski etnologi, domačini in gostje od vsepovsod.

Obnova Kroflnovega mlina je bila odmeven kulturni dogodek, ki je sprožil več drugih podobnih prenovitvenih posegov in prispeval k oživljanju domoznanskega zanimanja. Rezultat omenjenih prizadevanj je ustanovitev Muzejskega društva Kozje, ki je imel ustanovni občni zbor 8. junija 2002. Po dvajsetih dneh mu je sledil prvi redni sestanek izvršnega odbora in nato cela vrsta odmevnih prireditvev, zlasti tematskih razstav o kulturnem, likovnem, političnem, vojnem, vojaškem in drugem življenju Kozjanov.⁴⁰ Delo društva nemoteno poteka že šesto leto in 1. februarja 2008 so v priljubljenem Motelu Ribnik pripravili nadvse obiskan občni zbor.

Mlin brez mlina

Prenovljen kulturni spomenik Kroflnov mlin, ki ima v svojem uradnem imenu celo besedo mlin, vzbuja upravičena pričakovanja, da mlinski mehanizmi ob Bistrem grabnu dejansko delujejo in da je oživljena mlinarska dejavnost. Zato se obiskovalci pogosto sprašujejo, čemu ime mlin, če mlina ni več? Teh in podobnih ocen in kritik so bili nosilci prenove, zlasti pa odgovorni konservator, deležni že na svečanem odprtju, kajti

39 Predračunska vrednost obnove gospodarskega poslopja je bila 1.429.238,00 SIT.

40 Avtor vseh razstav je S. Kremenšek ob tehnični pomoči V. Kopal.

dejstva, da v mlinu ni več mlina, so več kot očitna. Zagotovo bi bil pomen prenovljene domačije »Pri špenglerju« mnogo večji, če bi mlin deloval, tako kot npr. delujeta Soržev mlin v Polžah pri Novi Cerkvi in Levstikov mlin v Podsredi, kjer je pri obnovi sodeloval isti konservator kot v Bistrem grabnu. Soržev in Levstikov mlin sta »zgodbi o uspehu«, saj so lastniki neprekinjeno ohranjali mlinarsko dejavnost vse do danes in uspešno tržijo vrsto mlevnih proizvodov. Dejavnost jima zagotavljajo tam stalno stanujoči lastniki, ki se preživljajo z mlinarstvom.

V primeru Kroflovega mlina so možnosti oživitve mlinarstva skrajno omejene in v sedanjem času skorajda nemogoče. Rekonstrukcija mlinskega mehanizma in dejavnosti ne bi vzdržala resne strokovne kritike, saj so lastniki mlinarstvo opustili že pred skoraj pol stoletja in razen mlinskega prostora ni ohranjenih materialnih ostankov mlina. Zato je odgovorni konservator izbral simbolno predstavitev mlina, ki odseva le v nekaj ohranjenih predmetih (tehtnica, slika sv. Miklavža in nekaj drobnih detajlov), besedilih in slikovnem gradivu. Več pozornosti so zato deležni kleparska obrt, bivalna kultura in predstavitev tematskih raziskav. Vsekakor je Kroflov mlin poučen primer konservatorskih dilem in odločitev za ali proti takšni spomeniškovarstveni predstavitvi in programu po modelu spremenjene namembnosti.⁴¹

Za Kroflov mlin so nosilci prenove sprva tudi preverjali možnosti rekonstrukcije mlinskih mehanizmov, vključno s koriti, z dvema pogonskima kolesoma in s parom mlinskih kamnov. Vendar so jih stanje ohranjenosti spomenika in druge okoliščine odvrnile od teh namer iz sledečih razlogov:

1. Na Kroflovi domačiji oziroma »Pri špenglerju« se je po opustitvi mlinarske obrti ohranilo zelo malo mlinarskih predmetov, orodja in skoraj nič mehanizmov. Še mlinski kamni, ki so pogosto simbolno in okrasno dopolnilo takšnih okolij, so izginili; torej bi bila za oživitev podobe mlina potrebna res popolna rekonstrukcija; mlinske mehanizme bi lahko rekonstruirali le po bledem spominu lastnika in sorodnikov.
2. Lastnik doslej ni pokazal zanimanja za oživitev mlinarske dejavnosti, ker ne obvlada več mlinarskih veščin; z mlinarsko hišno obrtjo ni bil nikoli tesno povezan, saj je relativno zgodaj zapustil dom.
3. Na domačiji nihče več ne živi stalno; lastnik in uporabniki bivanjske pravice jo občasno obiskujejo le od pomladi do jeseni. Zato bi bilo težko uskladiti dejavnost morebitnih mlinarskih najemnikov in interese lastnikov.
4. Iz tehničnih vidikov ni nobenih ovir za rekonstrukcijo, toda zastavlja se vprašanje prenašanja analognih sestavin v

izvirno okolje, kar je v nasprotju s temelji varstvene doktrine – če je le mogoče, se v avtentičnem okolju varujejo le avtohtone kulturne sestavine.

5. Nosilci prenove nikakor niso pristali na scensko obliko prezentacije mlinskih mehanizmov, kot je npr. prikazana na folkloristično urejeni Trubarjevi domačiji v Rašci pri Velikih Laščah.
6. Ocene lokalnih kmetijskih strokovnjakov ne potrjujejo zanimanja kmetovalcev po povečani pridelavi žit in koruze, da bi dejavnost upravičila ekonomski interes.
7. Na upadanje zanimanja za mletje v vodnih mlinih kaže podatek, da v širši okolici Kozjega deluje le še Levstikov mlin v Podsredi, medtem ko so lastniki Kukovičičevega mlina mlinarstvo pred leti opustili.

Iz navedenih, predvsem pa praktičnih in ekonomskih pomslekov bi bilo težko upravičiti smiselnost rekonstrukcije mlinskega mehanizma. Morda bodo čez leta razmere drugačne in bo do posega vendarle prišlo. A do nadaljnjega ostaja le spomin, pripoved o mlinu, ki je znana v obsegu razpoložljivih virov in čaka vsebinske okrepitve. Nosilci prenove kulturnega spomenika Kroflov mlin so načrtovali predvsem okrepitev njegove snovne in simbolne ravni. Snovna naj bi obsegala predvsem kakovostno prenovo, ambientalno muzejsko postavitev v bivalnem delu in stalne ter občasne razstave, medtem ko naj bi simbolna okrepitev učinkovala predvsem v pomenu krepitve zavesti o dediščini tako med domačini kot obiskovalci. Odpirala na bi temeljna metodološka vprašanja konservatorstva in muzeologije ter večne dileme načinov predstavitve in utrjevanja spomina na preteklost, ki je tak, kakršnega nosimo v sebi.

Viri in literatura

- BOGATAJ, Janez: *Mlinarji in žagarji v dolini zgornje Krke*. Novo mesto: Dolenjski muzej Novo mesto, 1982, 192.
- FAKIN BAJEC, Jasna: Raziskovanje kulturne dediščine na Krasu. Po sledih jezikoslovca in narodopisca dr. Karla Štreklja. *Glasnik SED* 47/1,2, 2007, 51–62.
- FISTER, Peter: *Umetnost stavbarstva na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986, 440.
- FISTER, Peter in sod.: *Poselitev 1. Glosar arhitekturne tipologije*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor Republike Slovenije, Zavod za prostorsko planiranje, 1993, 144.
- GRAHAM, Brian: *A geography of heritage: power, culture and economy*. London: Arnold in New York: Oxford University Press, 2000, 284.
- HAZLER, Vito: *Podreti ali obnoviti? Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Rokus, 1999, 325 + 49 (priloga).
- HAZLER, Vito in sod.: *Mlinska cesta / Mühlenweg*. Šoštanj–Črna na Koroškem–Železna Kapla-Bela. Izdale občine Šoštanj, Črna na Koroškem, Železna Kapla-Bela 2002, 51.
- KRISTIFOROVIČ, Ivan: *Osnovi tehnologije mlinarstva*. Beograd: Udruženje industrije za proizvodnjo i prerađu brašna Jugoslavije, 1961.
- LAH, Ljubo: Od arhitekturnega konzervatorstva, obnove in prenove do integralnega varstva dediščine. *Urbani izziv* let. 12/1, 2001, 31–45.
- MAROEVIČ, Ivo: *Sadašnjost baštine*. Zagreb: Društvo povijesničara umjetnosti Hrvatske, 1986, 389.
- MATULA, Z. (ur.): *Etnografski atlas Slovenska*. Bratislava: Národopisný ústav slovenskej akadémie vied, 1990, 123.

41 S takšnimi in podobnimi vprašanji se etnologi konservatorji redno srečujejo pri svojem delu, še posebej, če so jim blizu načela celostne prenove, ko je treba poleg fizične prenove objekta poskrbeti še za uravnoteženo sodelovanje različnih strok in se nikakor ne izogibati raziskovanju in delovnim nalogam, kompatibilnim z muzeologijo. Obe stroki naj v vseh možnih primerih resnično sodelujeta povezovalno in nikakor ne po vse preveč razširjenem vrtničarstvu (»najprej naj stavbo obnovijo 'spomeničarji', nato bomo zbirko uredili mi 'muzealci'«), ki smo ga omenili že ob delitvi dela znotraj konservatorstva.

MLINAR, Ana (ur.): Zaštita i očuvanje tradicijske kulturne Baštine / Varstvo nepremične etnološke dediščine (Simpozij etnologa konservatora Hrvatske i Slovenije; Starigrad-Paklenica). Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel, 2003, 324.

MOIR, James: *Thatch: thatching in England 1790–1940*. London: James & James, 1999, 218.

PREŠEREN Damjana in Nataša Gorenc (ur.): *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2005, 215.

SANZ, Nuria: *Living wooden culture throughout Europe*. Strasbourg: Council of Europe, 2002, 205.

ŠUMI, Nace: Ustvarjalnost in konservatorstvo. *Varstvo spomenikov* 33, 1991, 7–11.

TITL, Jurij: *Vodni mlini in mlinarstvo v slovenski Istri*. Koper: Lipa, 1988, 163.

ŽIVKOVIĆ, Zdravko: *Hrvatsko narodno graditeljstvo*. Sv. 2, Južna Hrvatska (Dalmacija). Zagreb: Zavod za zaštitu spomenika kulture Ministarstva prosvjete, kulture i športa Republike Hrvatske, 1993, 75.

A Flour Mill without the Mill

Restoration of the »Kroflnov Mlin (Krofl Mill)« Cultural Monument

The field of conservation or, as it was once called, monument protection is a distinctively interdisciplinary field that combines several disciplines such as the natural sciences, mathematics, the technical sciences, medicine, biotechnology, the social sciences, and the humanities. One of the latter is ethnology that has been present in conservation for over five decades. Ethnologists' tasks are as versatile and complex as they are demanding. Ethnologists have to be equally qualified for research work and for entirely empirical, practical issues. They are namely faced with highly exacting tasks that require the knowledge of construction, architecture, restoration, and a number of specialized trades. In order to restore architectural heritage ethnologists-conservators first prepare a conservation program that is as exacting as any basic research in any scientific discipline, and is of crucial importance; an expertly prepared program is a prerequisite for successful restoration of a cultural monument that will result not only in an improved physical appearance of the monument but also in its enhanced symbolic value. A specific feature of ethnological work lies in the fact that by employing special methods ethnologists are able to recognize also those cultural elements that may appear less visually attractive, but whose function and social versatility are nevertheless extremely important. A good example is the home in Bistri Graben outside Kozje whose restoration took place between 1987 and 2001. Also known by its vernacular name »Pri Špenglerju« (At the Tinsmith's) this complex of houses is now known as the Krofl Mill Cultural Heritage. This article presents the program scheme for its restoration, the many dilemmas connected with it, and the conservation strategies that have not always been approved of either by experts or by the local community. Some people are still of the opinion that the mill would have been suitably restored and presented only if it had also displayed its mill mechanism. After a careful consideration from several aspects it has been decided that due to more reasons speaking against this than in favor of it, this will not take place. The restored cultural monument nevertheless displays an expertly restored exterior and interior, enhanced with a new function. Its museum part that displays the dwelling culture of the past and a presentation of tinsmith's activities is open to public while the building that once housed the mill has been turned into a gallery for seminars and exhibits. The renovation of the Krofl Mill certainly followed the doctrine that renovation of cultural monuments is justifiable only once it is combined with a careful consideration of their new function.

ROMANJE NA STAVRIDI, V HIMARË/HIMARI NA JUGU ALBANIJE¹

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: Romanje na Stavridi, na predvečer pravoslavnega praznika Marijino zaspanje (vnebovzetje), je poleg praznovanja velike noči in božiča eden osrednjih verskih dogodkov na območju občine Himarë/Himara v južni Albaniji. Prispevek predstavi in analizira prakse in diskurze, ob katerih izseljenci in lokalni prebivalci iz vasi v občini Himarë/Himara poustvarjajo svojo pripadnost oz. lokalnost. Na ta način izseljenci, ki sicer živijo v Grčiji in se vsako leto vračajo v rojstno vas svojih staršev, poustvarjajo svoj prostor in kraj. Pomeni prostora, kraja in pripadnosti niso statični in nespremenljivi, temveč so v skladu s praksami in načinom bivanja izseljencev nenehno premakljivi. Romanje ni le umik v liminalno območje svetosti, kakor predlagata zakonca Turner (1978), temveč je nadaljevanje vsakdanjega sveta nenehnih selitev in sprememb v liminalnosti.

Abstract: Besides Easter and Christmas feasts the pilgrimage to Stavridi on the eve before the Dormition feast of Saint Mary represents one of the important Christian orthodox activities in the Himarë/Himara area of Southern Albania. By presenting and interpreting practices and discourses of the emigrants and the local people, who are believed to originate from the Himarë/Himara area, the paper describes the ways in which they continuously constitute their sense of locality and of belonging. A special focus is placed on the emigrants who live in Greece and return to their home village in the Himarë/Himara area almost every year. Their continuous returns to the village and their pilgrimage to Stavridi are constitutive and constituting processes through which they recreate space and place of their belonging. The notions of space and place are not fixed and static but continuously change according to the practices and ways of dwelling. In contrast to Victor and Edith Turner (1978), who define the pilgrimage as retreatment to the sacred world of liminality, the pilgrimage to Stavridi represents the continuity of the secular world of movements and changes in liminality.

Uvod

Romanje na Stavridi na predvečer pravoslavnega praznika Marijino zaspanje / vnebovzetje (*Panayia kimisis*),² ki ga prebivalci posameznih vasi v občini Himarë (uradno, albansko ime) ali Himara (lokalno, grško ime) v južni Albaniji praznujejo vsako leto 15. avgusta, je ena izmed osrednjih verskih aktivnosti v teh krajih. *Panayia kimisis* ali *Mikri Paska* oz. mala noč, kakor jo imenuje večina domačinov, je skupaj z veliko nočjo (*Paska*) in božičem (*Hristughjena*) pomemben verski praznik v albanski in grški pravoslavni cerkvi. V članku predstavljam in analiziram romanje na Stavridi; udeležila sem se ga avgusta 2005 v družbi najstnice iz vasi Dhërmi/Drimades in njene tete, ki živi v izseljenstvu v Grčiji ter se vsako poletje vrača v rojstno vas.

Samostan Stavridi (Križ) leži v zaledju gore Gjinvlashi med vasema Dhërmi/Drimades in Ilias. Še posebno v zadnjih letih je Stavridi za vaščane nekaterih vasi v občini Himarë/Himara (predvsem Dhërmija/Drimadesa, Iliasa, Vunoja in navsezadnje občinskega mesteca Himarë/Himara) ter za izseljence postal eden pomembnih romarskih krajev. Večina izseljencev

med letom živi v Grčiji, v poletnih mesecih (zlasti med 1. in 25. avgustom, med kolektivnimi počitnicami v Grčiji) pa se vrnejo v rojstno vas svojih staršev. Mnogi med njimi živijo na obrežju omenjenih vasi, v novozgrajenih počitniških hišah. V nasprotju z večino leta, ko so mnoge vasi Himarë/Himare skoraj povsem zapuščene, so njihova obrežja poleti polna turistov, med katerimi prevladujejo izseljenci. Ta prostor je zanje mesto srečanj s sorodniki in z znanci, ki živijo v vasi ali pa Grčiji. Zdi se, da je romanje na Stavridi in poklonitev (*proskinima*) ikoni svete Device Marije (*Panayie*), vnebovzete na dan njene smrti oz. zaspanja, osrednja priložnost za njihovo druženje, saj se ga poleg starejših vaščanov iz Dhërmija/Drimadesa in Iliasa (prevladujejo starejše ženske, rojene med letoma 1930 in 1940), v največjem številu udeležijo prav izseljenci.

Stavridi je torej prostor, kjer se obnavlja in izraža družbena povezanost in kjer se utrjujejo socialne mreže, predvsem tudi z diskurzivnim razmejevanjem od »drugih«. Pojma kohezivnost ne enačim s pojmom *communitas* ('skupnost'), ki ga predlagata Victor in Edith Turner (1978: 15). V nasprotju s *communitas* namreč družbena povezanost, ki jo domačini in izseljenci ustvarjajo na Stavridiju, ne pomeni obrata in osvoboditve od struktur vsakdanjika in tudi ne umika v liminalno svetost. Družbena povezanost romarjev na Stavridiju je povezana s strukturami vsakdanjika in posvetnimi praksami. Menim, da romanje na Stavridi ne označuje umika v liminalni svet svetosti, temveč pomeni nadaljevanje liminalnega »sveta nenehnih premikov in mobilnosti«. Romanje torej ni izjemna praksa, kakor sta trdila zakonca Turner (1978), saj so gibanja

¹ Besedilo temelji na antropološki terenski raziskavi, ki je potekala v okviru doktorskega študija in projektov znanstvenoraziskovalnega sodelovanja med Republiko Albanijo in Slovenijo ter raziskovalnega projekta Ciljnega raziskovalnega programa Znanje za varnost in mir. Raziskavo so podprli Agencija za raziskovalno dejavnost RS, Ministrstvo za znanost RS in Ministrstvo za obrambo RS. Za pomoč se iskreno zahvaljujem.

² Besede in besedne zveze iz lokalnega grškega narečja so zapisane *poševno* in *podčrtano*, tiste v južnoalbanskem narečju (*tosk*) pa *poševno*.

* Mag. Nataša Gregorič Bon, dipl. antropologinja, Inštitut za antropološke in prostorske študije pri ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 2. E-naslov: ngregoric@zrc-sazu.si

in potovanja v tem svetu del vsakdanjih družbenih praks izseljencev. Kakor predlagajo nekateri drugi raziskovalci (Morinis 1992; Kaelbe 2002; Swatos in Thomasi 2002), je romanje metafora modernosti oz. sodobna oblika bivanja in vključuje različne načine gibanja, ki so konstitutivna in konstituirajoča za pomen pripadnosti (Coleman in Eade 2004: 4).

V prispevku opozarjam na načine – prakse in diskurze, s katerimi izseljenci in domačini na območju Himarë/Himara postvarjajo svojo pripadnost oz. lokalnost na podlagi pomena prostora. Ko se izseljenci, ki živijo v Grčiji, vsako leto vračajo v rojstno vas staršev, vedno znova zarisujejo meje svojega prostora in kraja. Pomeni prostora, kraja in pripadnosti niso statični in nespremenljivi, temveč so v skladu s praksami in z načinom bivanja izseljencev nenehno premakljivi.

V besedilu predstavljeni podatki so bili zbrani na temelju dvanajstmesečnega terenskega dela, ki sem ga opravila med letoma 2004 in 2005 v vasi Dhërmi/Drimades v občini Himarë/Himara. Večino pogovorov z romarji sem zapisala v terenski dnevnik, saj mnogi sogovorniki niso soglašali z magnetofonskim snemanjem pogovorov. Z večino sogovornikov, predstavljenih v besedilu, sem imela redne, skoraj dnevne stike, kar mi je omogočilo tekoče preverjanje vsebine naših pogovorov.

Romanje

Številni raziskovalci (Turner in Turner 1978; Eade in Sallnow 1991; Coleman in Eade 2004) se v študijah o pomenu romanja³ osredotočajo na prakso obrednih delovanj in potovanja in gibanja skozi čas in prostor. Edith Turner (1978: xiii) je romanje definirala kot »kinetični obred«, saj potovanje in gibanje prinašata začasno družbeno in psihološko transformacijo. Edith in Victor Turner sta romanje razumela kot liminalno stanje in ga primerjala z Van Gennepovim obredom prehoda. V analizi krščanskega romanja sta poudarila, da se romarji oddaljijo od družbene hierarhije njihovega vsakdanjika in spodbujajo izkušnjo 'skupnosti' oz. *communitas*.

Eade in Sallnow (1991: xii) sta kritizirala koncept *communitas*, ker dihotomija med strukturo in *communitas* ne more zaobjeti kompleksnosti družbenih odnosov med romanjem in tistimi odnosi, ki so povezani s posvetnimi dejavnostmi. Čeprav se avtorja deloma strinjata z opredelitvijo romanja, kakor sta ga razumela zakonca Turner, ki menita, da gre za ponovitve širših družbenih in političnih ureditev, poudarjata, da romanja ne ustvarjajo *communitas*, temveč so le podlaga za družbene interakcije. Raziskovalca razumeta romanje v postmodernem duhu in ga definirata kot skupek tekmiških diskurzov, ki ne podpirajo, a tudi ne zavračajo obstoječega

družbenega reda (Eade in Sallnow 1991: 5). Romanje je »prijazno spornih religioznih in posvetnih diskurzov«, v katerih se utrjujejo obstoječi in oblikujejo novi religiozni pomeni, razkrivajo nesporazumi, ki na eni strani vzpostavljajo skupinskost in enakost ter na drugi razlikovanja in ločenost (Eade in Sallnow 1991: 2–3).

Trinajst let po objavi zbornika *Contesting the Sacred. Anthropology of Christian Pilgrimage* (1991) sta Eade in Coleman v zborniku *Reframing the Pilgrimage* (2004) tako kakor zakonca Turner opredelila romanje kot kinetični ritual (Coleman in Eade 2004: 3), le da pri tem v romanju ne vidita nečesa izjemnega, kar sta poudarila zakonca Turner. Romanje ni izoliran fenomen, temveč »imitacija« sodobnega sveta transnacionalizma in premakljivih identitet. Romanja niso le instrumentalna oz. niso le »objekt« družbenih procesov, temveč so tudi sama del tovrstnih procesov. Romanja torej govorijo o družbeni strukturi in identitetnih procesih (glej tudi Adler 2002: 26; Gregorač 2005) ter o procesih konstrukcije kraja in prostora (glej tudi Sallnow 2000). Romanje je proces, s katerim in v katerem se oblikujejo družbene mreže in se rekonstruirajo lokalni spomini (Coleman in Eade 2004: 13). Podobno kot Sallnow (2000: 53) ga tudi Coleman in Eade vzporejata s kinetičnim kartiranjem prostora. Po de Certeaujevi opredelitvi kraja in prostora⁴ (de Certeau 1984; glej tudi Gregorič Bon 2007a: 160) romarji pri potovanju v sveti kraj nenehno preoblikujejo prostore v kraje in kraje nazaj v prostore.

Izhajajoč iz opredelitev omenjenih avtorjev me pri analizi procesa romanja zanima retorična konstrukcija pomenov prostora in kraja kakor tudi s tem povezana ideologija o lokalnosti, distinktivnosti in grškosti romarjev, med katerimi prevladujejo izseljenci. Ti – podobno kakor ob vsakoletnem vračanju v rojstno vas svojih staršev – tudi z romanjem na Stavridi vedno znova tkejo stike z rojstnim krajem. Zdi se, da z romanjem kolektivno uprizarjajo pot vračanja v rojstno vas in s tem vsakič znova iščejo in opredeljujejo svojo pripadnost in identiteto. Vračanje v vas, nenehno opredeljevanje identitete in romanje na Stavridi so metafora poti (gl. Basu 2004). Metafore poti so namreč inherentne sodobnemu mobilnemu svetu, ki ga živijo izseljenci. Prav metafore poti so ključni element identitetnih procesov, s katerimi se nekateri izseljenci, ki prihajajo iz ene od vasi Himarë/Himare, samo-opredeljujejo kot »Grki« ali lokalci – *horiani*, v nasprotju z »Albanci«.

Pomen religije v Himarë/Himari nekoč in danes

Po ocenah raziskovalcev (npr. Clayer 2003; de Rapper in Sintès 2006) je religiozna podoba dandanašnje postkomunistične Albanije močno določena z obdobjem ateizma, ki ga

3 Prve antropološke študije romanj segajo v 60. in 70. leta preteklega stoletja, ko so se osredotočile predvsem na nekrščanska romanja, npr. hinduistična in budistična romanja v svetišča v južni Aziji (Karve 1962; Obeyesekere 1978; Pfaffenberger 1979; Morinis 1984; Van der Veer 1988; Skultans 1987; Gold 1990), na muslimanske kulte na Bližnjem Vzhodu in v vzhodni in severni Afriki (Eickelman in Piscatori 1988; Marx 1977). Okoli leta 1970 so se pojavile prve študije krščanskih romanj v Evropi (Campbell 1982; Gross 1971; Sallnow 1981; Eberhart 2004) in zunaj Evrope (Newman 1998; Stirrat 1977).

4 De Certeau (1984) prostor razume kot dinamičen, premakljiv in nenehno vzpostavljajoč. 'Prostor' (*espace*) je sestavljen iz križanj gibljivih elementov. Je skupek gibanj, ki tečejo v njem in se v njem razvijajo. »Prostor je kot izgovorjena beseda, ki je v trenutku, ko je ujeta v dvoumja dejanskosti, preoblikovana v termin, ki je odvisen od različnih trenutnih dogovorov (ali od časa) in spremenjen glede na zaporedne kontekste« (de Certeau 1984: 117). V nasprotju s premakljivim prostorom pa je 'kraj' (*lieu*) stabilen in temelji na ureditvi različnih konfiguriranih pozicij.

je leta 1958 uveljavil avtarkični vodja Enver Hoxha. Zaradi množičnih izseljevanj (najpogosteje v Italijo in Grčijo, v zadnjih nekaj letih v ZDA) po razpadu komunizma leta 1990, ostaja religiozna struktura prebivalcev Albanije do določene mere nejasna. Nekateri najzanesljivejši podatki izhajajo iz raziskav, opravljenih leta 1989. Po podatkih Urada za statistiko je v Republiki Albaniji okoli 70 odstotkov muslimanov, 20 odstotkov pravoslavcev in 10 odstotkov rimskih katolikov. Medtem ko so muslimani razpršeni po vsej Albaniji, rimski katoliki naseljujejo pretežno severozahodni del, pravoslavci pa večinoma južni del Albanije (Clayer 2003).

Kljub obstoju Albanske avtokefalne (avtonomne) cerkve, ki jo je leta 1922 ustanovil Fan Noli, se večina prebivalcev vasi Himarë/Himara opredeljuje za grško pravoslavno cerkev. Podobne opredelitve je mogoče zaslediti tudi med prebivalci uradno priznane grške manjšine, ki živijo v okolici Sarande, Gjirokastru in Delvini (gl. Berxholi 2005). Po uredbah vlade Republike Albanije in tudi v splošnem javnem mnenju v Albaniji občanom Himarë/Himara ni priznan status grške manjšine. Vlada Republike Grčije in splošno javno mnenje v Grčiji pa jih kljub temu opredeljujeta kot Severne Epirce oz. Grke. Na temelju njihovega soglasja jim Republika Grčija omogoča priznanje statusa tujca helenske narodnosti (gl. Gregorič Bon 2007a: 161, 2007b: 19, 2008: 60–61).

Vzporedno s političnimi (padec komunizma), ekonomskimi (privatizacija) in družbenimi (rastoče število izseljencev) spremembami se dandanes težnje manjšinskih pravic pri lokalnih prebivalcih Himarë/Himare vedno bolj izražajo v poskusih ustvarja lokalnosti in razločljivosti. Omenjene težnje pa v politiki Evropske unije, ki podpira regionalizacijo Evrope in postopno vključitev držav t. i. zahodnega Balkana v EU, postajajo vedno bolj žgoče.

Težnje za priznanje statusa manjšine je treba razumeti v zgodovinskem kontekstu. V obdobju Otomanskega cesarstva je bila večina ozemlja današnje Albanije pod njegovo oblastjo. Izjema so bili le nekateri kraji in vasi v hribovitih območjih Mirdite na severu Albanije in območje Himarë/Himara, kjer se je število vasi in prebivalcev skoz stoletja postopoma krčilo (Gregorič Bon 2008: 44–45). Prebivalci Himarë/Himare in gorskih vasi in krajev v Mirditi niso nikoli povsem sprejeli oblasti Otomanov in muslimanske vere, ki jo je vsiljeval tedanji otomanski režim. Med 18. in 19. stoletjem, ko je moč Otomanov že začela slabeti, je bilo območje Himarë/Himare del t. i. administrativnih enot, miletov. Ti so združevali vse nemuslimane oz. 'nevernike' ali *kaure*, ki so morali v zameno za ohranitev krščanstva in samouprave plačevati davke. Razlike med ljudmi, ki so tedaj temeljile na njihovi religiji, so se pozneje s pojavom nacionalizmov še poglobljale in postvarjale.

Leta 1913 je bila pod nadzorom velesil razglašena avtonomna kneževina Albanija. Verske ločnice so nadomestile nacionalne, pri čemer so bili najpomembnejši razločevalni elementi teritorij, jezik in nacionalna pripadnost. Neskladja med otomanskim in nacionalnim načinom delitev ljudi in krajev so se pokazala v številnih napetostih, iredentističnih težnjah in teritorialnih sporih, ki se od tedaj nenehno porajajo, izginjajo in

zamegljujejo (Green 2005: 151; prim. Gregorič Bon 2007b: 19–20). Še posebno so bile očitne na območju današnjih državnih meja, in sicer v krajih, kjer skupaj živi grško in albansko govoreče prebivalstvo. Leta 1914 je progrška stranka, ki je bila tedaj precej vplivna v Gjirokastru na jugu Albanije, razglasila vlado avtonomnega Epira (Papadakis 1958). Zaradi nestabilne svetovne politične situacije, ki je kmalu pripeljala do prve svetovne vojne (1914–1918), je vlada avtonomnega Epira hitro razpadla. Kljub temu pa so se težnje po priznanju avtonomnosti Severnega Epira in »grškosti« grško govorečih prebivalcev Albanije nadaljevale. Po končani prvi svetovni vojni je nadškof albanske pravoslavne cerkve Fan Noli spodbudil uveljavitev pravic grške manjšine v Albaniji. Manjšinske pravice so pridobili prebivalci vasi Palasa, Dhërmi/Drimades, Himarë/Himara in drugih vasi in krajev ob Gjirokastru, Delvini in Sarandi (de Rapper in Sintès 2006: 22; Gregorič Bon 2007b: 19–20). Med komunizmom (1945–1985) so te pravice prebivalcem vasi Palasa, Dhërmi/Drimades in Himarë/Himara odvzeli z uradnim pojasnilom, da je v njih premalo grško govorečih prebivalcev. Zaradi lažjega nadzora so bila druga območja grško govorečega prebivalstva, torej Gjirokastra, Delvina in Saranda, razglašena za t. i. manjšinske cone (de Rapper in Sintès 2006: 12). V tem času so se iredentistične težnje progrške politične stranke v južni Albaniji umaknile v ozadje. Po razglasitvi demokracije in odprtju državnih meja, ki so bile med komunizmom povsem neprehodne, so sledile množične selitve v Grčijo in manjšinske težnje so se ponovno okrepile (Hatziprokopiou 2003: 1033–1059; Mai in Schwandner-Sievers 2003: 939–949; Papailias 2003: 1059–1079). Zaradi ekonomskih, političnih, družbenih in kulturnih sprememb se te težnje zdaj izražajo na drugačen način. V občini Himarë/Himari se pri večini lokalnega prebivalstva, ki se opredeljuje kot 'lokalci' ali *horiani* (oz. 'tisti »iz« kraja', *apo ton topo*), te težnje kažejo v zahtevah po postavitvi lokalnosti in distinktivnosti. Medtem ko distinktivnost opredeljujejo na temelju avtonomije, ki so jo ohranili skoz stoletja, lokalnost pojmujejo na podlagi razločevanj v primerjavi z »albanskostjo« oz. Albanci.

Večina domačinov v vaseh občine Himarë/Himare se izreka za *hristiane*, pripadnike krščanske ortodoksne cerkve. Po letu 1990 se je zaradi naraščanja priseljevanja iz osrednjih in severnih delov Albanije spremenila tudi religiozna struktura posamičnih vasi. Večina priseljencev je v nasprotju z domačini muslimanske veroizpovedi, nekateri se izrekajo za ateiste. Tisti prebivalci, ki se izrekajo za muslimane, se le redko udeležujejo svojih verskih praznovanj in veliko jih ni še nikdar stopilo v mošejo. Ob splošnem preziru s strani lokalnih prebivalcev, ki jih slabšalno imenujejo *Turkos* ali *Musliman*, svojo vero v večji meri prikrivajo. Veliko jih je tudi spoznalo, da jim njihova vera »zapira vrata v Grčijo in drugam«. Nekateri so zato svoja muslimanska imena zamenjali za krščanska, da bi si izboljšali možnosti za emigracijo v Grčijo ali Italijo ali da bi jih domačini bolje sprejeli. Tisti, ki so prestopili v krščansko vero, se udeležujejo cerkvenih obredov ob pomembnih verskih praznovanjih. Lokalni prebivalci njihovo spreobrnitev sprejemajo različno. Nekateri jo pozdravljajo, drugi pa v

njej vidijo le potrditev mnenja, da »so muslimani ljudje brez *bese*⁵ in ponosa«.

Romanje na Stavridi

Odhod in pot na Stavridi

Ura je odbila štiri popoldan, ko sem se skupaj z Eleni, eno redkih najstnic, ki je tedaj še živela v vasi Dhërmi/Drimades, in njeno teto Zaharulo, ki je po rodu prav tako iz vasi, a že vrsto let živi v izseljenstvu v Grčiji, odpravila od Eleninega doma proti vaški cesti. Tam nas je pred kavarno Eleninega očeta že čakal njen brat Janis in nas s svojim srebrnim BMW-jem zapeljal do sosednje vasi Ilias. Ob hitri in sunkoviti vožnji smo hitro prispeli do kapelice sv. Dimitrija tik ob lokalni cesti, na katero se priključi makadamska pot, ki vodi v Ilias in proti samostanu Stavridi. Opremljene s torbami, v katerih sta Eleni in Zaharula poleg toplih oblačil in odev za prenočitev nosili tudi večerjo, smo začele z romarsko potjo proti Stavridiju. Medtem ko sva se z Zaharulo podali na pot v športnih copatah, se je Eleni odločila, da jo bo tokrat prehodila bosa. Eleni je bila ena izmed tistih redkih romark, ki se odločijo za to dejanje iz prepričanja, da je Devica Marija bolj milostna do tistega, ki Stavridi obiše bos.

Makadamska pot, ki se je vila skoz vasi, se je ob izhodu začela postopoma ožiti in rahlo vzpenjati. Med prvim delom poti mi je Zaharula, ki sem jo spoznala pred nekaj dnevi, na moje vprašanje o življenju v Atenah odvrnila, da tam že vrsto let živi s svojim možem. Zaposlen je kot zidar, Zaharula je snažilka. Iz vasi sta odšla takoj po poroki, ko sta še v času komunizma zaprosila za relokacijo⁶ v Vloro. Prošnjo so jima

odobrili, ker je njen mož tedaj že delal v Vlora kot mehanik. Po selitvi v Vloro je Zaharula delala kot šivilja. Leta 1990 sta se skupaj z otroki preselila v Atene.

Po mnenju Zaharule se je v zadnjih nekaj desetletjih življenje v Dhërmiju/Drimadesu občutno spremenilo: nekoč je bilo življenje na vasi mirno, ljudje so bili srečni in so se med seboj razumeli. »Bilo je drugače kot danes, ko se večina ljudi prepira okoli zemlje,« je dejala Zaharula in nadaljevala, da so dandanes »važčani *kakos* (op. 'slabi'). Le opravljajo in se ne menijo za svojo vas in niti za same sebe!« Prav to pa je po njenem mnenju eden glavnih razlogov, da je vas zapuščena, nasmetena in da so številne hiše obsojene na propadanje.

Medtem ko se je Zaharula pritoževala nad vasjo in njenimi ljudmi, jo je Eleni nekoliko nejevoljno poslušala in se z izrečenim ni povsem strinjala. Pozneje mi je omenila, da teta v marsičem pretirava, saj navsezadnje ne živi v vasi, temveč v Atenah. Zaharula je nadaljevala z opisom svoje družine, ki po njenem mnenju pripada eni najpremožnejših, najuglednejših in najstarejših *soia/fis*⁷ v vasi. S ponosom je dodala, da je bila hiša njenega očeta zgrajena že daljnega leta 1920 s pomočjo denarja, ki mu ga je pošiljal brat iz Neaplja, kjer je služil v najemniški vojski. Dedov brat naj bi bil pozneje postal celo »desna roka« neapeljskega kralja. Medtem ko je opisovala zgodovino svoje družine in povzdigovala pogum dedovega brata, smo nadaljevale s hojo po makadamski poti. Tekla je vzporedno z malim kanjonom, ki ga je urezal eden številnih hudournikov, ki se vijejo po kraški pokrajini Himarë/Himare. Makadamska pot se je neenakomerno dvigala in spuščala, medtem ko je pokrajina postopoma prehajala iz sredozemskega grmičja v mešani gozd. Ko je bila polovica poti že za nami, se je začela romarska pot še bolj ožiti in vzpenjati, pogled na široko pokrajino pa so začele postopoma zapirati okoliške gore in iglasti gozd. Ščasoma smo začele srečevati tudi druge

5 Martin Berishaj v delu *Skrita moč bese* to definira kot »etično-moralno kategorijo« in temeljno vrednoto albanskega splošnega prava. *Besa* »je temeljno načelo in regulator družbenih odnosov v albanski tradicionalni družbi« (Berishaj 2004: 15). Berishaj jo razloži kot spoštovanje posameznikov zaobljube, kot čast in ponos, vero v povezanost širše družine. Tudi po mojih pogovorih z domačini je *bese* sinonim za čast in vero.

6 Med komunizmom so bila gibanja v državi strogo nadzorovana, ljudje so za selitev oz. t. i. relokacijo potrebovali posebna dovoljenja lokalnih oblasti. 'Dovoljenja', *pashaportizim*, je bilo še posebno težko dobiti za premike z ruralnih območij v mesta, kar je bila posledica partijske politike, s katero so ljudi na silo zadrževali na podeželju. Mladi so se sicer lahko pridružili delu pri velikih državnih projektih (graditve železniških povezav, mostov, hidroelektrarn in tovarn). Precejšnje število sodelujočih je bilo prostovoljcev, ki so po koncu projekta lahko ostali v novem kraju, če so zaposlili za ustrezna uradna dovoljenja. Opazen delež ruralno-urbanih premikov se je tako zgodil v 60. in 70. letih 20. stoletja, ko je mnogo mladih odšlo delat v kraje, kot so Berat, Korçe, Koman in drugi. – Nekateri posamezniki so se lahko gibali med deli države ves čas. To so bili predvsem visoki državni uslužbenci, npr. osebe na ministrstvih ali v državni upravi, tak privilegij so imeli tudi njihovi družinski člani. Nekateri strokovnjaki pa mesta svojega bivanja sploh niso mogli izbirati, kar je veljalo predvsem za vojake in druge javne uslužbenice – učitelje, zdravnike in birokrate. S svojim poklicem so morali sprejeti tudi obveznost, da so se selili, kamor je bilo treba. Le ob redkih priložnostih so lahko vplivali na to, kam so jih poslali. – Študenti iz vseh delov Albanije, ki so študirali na Univerzi v Tirani, so si prizadevali čimprej najti zaposlitev, ki bi jim omogočila, da bi tudi po koncu študija lahko ostali v Tirani. Seveda se vsem ni posrečilo. Večina selitev v državi se je zgodila po letu 1990, ko so se ljudje z vseh koncev države selili predvsem proti obrežju in v Tirano (Julie Vullnetari, Sussex Centre for Migration Re-

search, University of Sussex, osebna komunikacija).

7 Kadar vaščani Dhërmija/Drimadesa govorijo o skupinah več *ikoyenia/familje*, ki imajo skupni priimek, uporabljajo pojem *soi/fis*. Čeprav se omenjena izraza uporabljata sinonimno, sta v različnih študijah različno definirana. V klasičnem prispevku o sorodstvu v Grčiji Campbell (1963 in cf. 1964: 36–58) na primeru Sarakatsanija definira *soi* kot bilateralno sorodstvo. Podobno je *soi* definirala tudi du Boulayeva, ki je raziskovala (1974: 144fn.) v Ambeliju. V Glendiju na Kreti je Herzfeld (1985) ugotovil, da se *soi* uporablja kot sinonim za očetno linijo, medtem ko je v Spatohori definiran agnatsko in združuje dva ali več posameznikov z istim priimkom, vendar ne poznajo podrobnosti o svojem sorodstvenem razmerju (Just 1991: 121). – Medtem ko se *soi* pomensko večinoma povezuje z očetno linijo, je *fis* definiran kot 'klan'. De Waalova ga tako v Mirditi v severni Albaniji (2005: 158, 210) opredeli kot klan, ki združuje več 'bratovščin' (*vllazni*) z istim imenom. Domačin Spiro Rusha (2001: 119) v Qeparoju podobno omenja *fis* kot 'skupino bratovščin' (*vëllazërisë*), lingvistka Natasha Sotiri (2001: 5) pa opaža, da v vsakdanjem pogovoru ljudje pogosto govorijo o 'bratovščin' *vellazëri* ali 'soseski' *me-hallë* kot o sinonimomu *fisu*. – Po mojih pogovorih z domačini je *soi/fis* v Dhërmiju/Drimadesu sestavljen iz patrilinijskih potomcev z istim prednikom, priimkom in 'isto krvjo' ali *ena ema*, pogosto pa imajo tudi skupno zemljiško posest, ponavadi gozdove in pašnike. Pomen *soi/fis* lahko torej primerjamo s pomenom *yenja* na Notranjem Maniju, ki vključuje »vse patrilinijske potomce skupnega prednika ter drugo krvno ali fiktivno sorodstvo, ki se je s procesi asimilacije vključilo v potomstveno linijo« (Seremetakis 1991: 25).

Romarska pot na Stavridi.
Foto: Nataša Gregorič Bon, avgust 2005

romarje, ki so si bodisi peš ali pa z avtomobili utirali pot na Stavridi. Zaradi drvečih osebnih avtomobilov, ki so se z vsemi močmi vzpenjali po kamniti poti, smo postale previdnejše in hodile ob robu, druga za drugo. Večina voznikov je namreč vedela, da hitrosti ne sme zmanjšati, saj se jim drugače ne bo posrečilo pripeljati do vrha, do cerkve Stavridi. Hitrost in številni poskusi, da bi prevozili klanec, so pot ovili v siv dim, po gozdu pa je odmevalo glasno trobljenje. Zaradi hribovite pokrajine je bil zrak vse hladnejši. Na zadnjem delu poti smo srečevale vedno več romarjev, prevladovali so najstniki, družine z majhnimi otroki in starejši vaščani.

Prihod na Stavridi

Izza ovinka sta se pred nami razprla kamnita ograja in obokan vhod na dvorišče samostana, kjer je že bilo zbranih približno 20 do 25 romarjev. Ženske in moški so se veselo pozdravljali in klepetali. Na levi, zahodni strani dvorišča nekoliko nižje stoji rumena cerkvice, do katere vodijo kamnite stopnice. Na desni, vzhodni strani pa stoji dvonadstropna hiša, kamor se je pred nekaj leti vselila šestčlanska družina iz Mirdite. Sledila sem Eleni, ki je odšla proti stopnicam, ki so vodile v cerkvico. Zaradi ozkega prehoda se je na majhnem stopnišču nabralo že kar nekaj ljudi. Morali sva počakati nekaj minut, da se je prehod sprostil. Medtem je Zaharula že odšla v cerkev. Na pragu cerkvice sva srečali Elenino teto, s katero sva se z nekoliko tišjim glasom pozdravili in se poljubili na lica.

Ko sva stopili v cerkvico, je v njej vladala tišina, ki je bila zaradi vrveža zunaj cerkve še toliko izrazitejša. Notranjost cerkve je sijala v soju sveč, ki so gorele ob oltarju in na desni strani, kjer je stalo stojalo za sveče. Kljub gneči na stopnišču je bilo v sami cerkvici bolj malo ljudi. Ženici sta se poklanjali ikonam, drugi dve sta molili in ob stojalu je stal mladenič, ki je prižigal svečo. Z Eleni sva v košarico ob vratih vrgli nekaj kovancev za podolgovate sveče, ki sva jih vzeli iz kartonaste škatle pod stolom. Nato sva se približali ikoni *Panayie*, ki je stala na posebnem stojalu, nekaj korakov stran od košarice in sveč. Druga za drugo sva se poklonili, poljubili ikono *Panayie* z Jezusom v naročju in odšli k stojalu, kjer je vsaka prižgala tri sveče. V cerkvici sva postali še nekaj minut, nato

Notranjost cerkve.
Foto: Nataša Gregorič Bon, avgust 2005

pa sva se postopoma zadenjsko začeli pomikati proti vratom. Pri izhodu sva spet srečali eno izmed Eleninih tet, si vljudno izmenjali pozdrave in odšli ven. Na majhnem hodniku pred cerkvico se je zbralo še več romarjev, ki so prav tako želeli najprej obiskati cerkvico in se pokloniti ikoni *Panayie*. Začelo se je temniti. Dolina, obkrožena z okoliškimi hribi, je zaživela v vrvežu ljudi, ki so se zbirali v njenem zaledju. 'Ploščad' oz. *platia* zadaj za betonskim dvoriščem je bila prekrita z odejami, ki so jih pogrnili ženske in njihovi vnuki, da bodo tam prebili noč. Za *platio* se je razprostiral travnik, ki se je v terasah vzpenjal proti gozdu. Prehod med terasami so povezovala kamnite stopnice, po katerih sta se povzpeli Eleni in Zaharula, da bi si rezervirali prostor na balkonu župnišča, kjer so si nekateri romarji že pripravljali ležišča. Velika večina si je odeje sposodila iz župnijske sobe, kjer so jih ljudje z leti ob takšnih srečanjih shranili precejšnje število. Medtem ko sta Zaharula in Eleni nameščali odeje, sem se zadržala na *platii*. Tam me je ustavila ženska iz Dhërmija/Drimadesa, saj me je želela predstaviti vnukinjama, ki sta se za poletne počitnice s starši vrnili v vas. Po kratkem klepetu z deklicama sem se pridružila Eleni, ki me je nestržno pričakovala na terasi, saj razen svojih tet in duhovnika ni poznala nobenega med romarji. Skupaj sva opazovali prihajajoče romarje, ki so se veselo pozdravljali in radoživo klepetali. Veliko jih živi izseljenih v Grčiji, zato je romanje na Stavridi ena redkih priložnosti za srečanje s številnimi znanci in s sorodniki, ki jih niso imeli priložnosti videti že vrsto let.

Medtem ko sva opazovali vrvež romarjev, se je na terasi poleg naju namestila družina treh parov z mlajšima deklicama. Izvirajo iz Dhërmija/Drimadesa in živijo kot izseljenci v Grčiji. Nameščali so si ležišče. En zakonski par, Kiqosa in njegovo ženo, sem spoznala že pred mesecem dni na obrežju Dhërmija/Drimadesa. Po vljudnostnem pozdravu sem Kiqa vprašala, kako so prišli na Stavridi. »Peš, peš,« je pohitela z odgovorom Kiqova žena Katerina in poudarila, da so se v nasprotju z drugimi romarji, ki so se na Stavridi podali prek vasi Ilias, odločili za pot čez hribe, na katere so se vzpeli iz vasi Dhërmi/Drimades. Od tam so nadaljevali proti gorski ka-

Zbiranje romarjev in priprave na sveto mašo.
Foto: Nataša Gregorič Bon, avgust 2005

Sveta maša.
Foto: Nataša Gregorič Bon, avgust 2005

pelici sv. Panteleona in se nato spustili v dolino proti cerkvi Stavridi. Tako so nekoč romale njihove mame in stare mame, je dodala Katerina. Kiqos je pohvalil naravne lepote gorske poti in dejal, da je zaradi vzpona mestoma precej naporna. Ko smo nehali klepetati, sem ponovno zapustila Eleni in odšla k izviru po sveto vodo, za katero številni vaščani menijo, da je zdravilna.

Izvir je bil nekoliko nižje, nekoliko pred *platio*, ki je bila zaradi teme, ki se je postopoma spuščala v dolino, razsvetljena s staro cestno lučjo. Na poti sem srečala Marka, starejšega vaščana iz Dhërmija/Drimadesa, ki se je pogovarjal z nečakom Lukom. Marka sem vljudno pozdravila in ga vprašala po njegovem počutju. Luka me je z zanimanjem vprašal, od kod sem. Namesto mene mu je odgovoril Marko in povedal, da sem »antropologinja, ki preučuje zgodovino vasi«.⁸ Luka me je povprašal o sklepih moje raziskave. Moj odgovor, da je za sklepe še prezgodaj, saj sem v vasi komaj pol leta, ni zadovoljil njegove radovednosti. Trmasto je vztrajal pri vprašanju in navsezadnje pomenljivo dodal: »Kakšne so torej tvoje ugotovitve, smo mar Grki ali Albanci?« Moj odgovor, da so prav tisto, za kar se samoopredeljuje večina lokalnih prebivalcev, mu tudi ni bil všeč. Medtem ko me je Luka znova vprašal o nacionalni pripadnosti prebivalcev Himarë/Himare, se je Marko nejevoljno muzal in naju navsezadnje zapustil, Luka pa je nadaljeval s spomini na rano mladost, ki jo je preživel v Vlora, kamor se je iz Dhërmija/Drimadesa preselil skupaj s starši:

Res ne razumem teh Albancev! Še danes se spomnim, kako nisem maral hoditi v srednjo šolo v Avloni (op. Vlora). Številni sošolci so me zmerjali z grško svinjo. Tega se še danes spomnim. Tedaj mi ni bilo jasno, kaj to pravzaprav pomeni, predvsem pa nisem vedel, čemu so mi namenjene takšne zbadljivke. Danes pa je zgodba povsem drugačna. Kadarkoli se vrnem iz Grčije, kjer živim že vrsto let, in poleg rodne vasi obiščem tudi Avlono, me Avlonci želijo

prepričati, da sem Albanec in ne Grk. Pa kakšni ljudje so to? Povej mi? En dan rečejo, da sem Grk in naslednji dan, da sem Albanec! Ti ljudje res ne vejo, kaj hočejo in se ne znajo odločiti!

Pogovor z Lukom je prekinil eden njegovih bratrancev, s katerim se nista videla že vrsto let. Ko sta se zaklepetala, sem se poslovila in odšla k izviru. Medtem se je na travnatih terasah zbralo še več romarjev. Prevladovali so najstniki, večina je v nasprotju s starejšimi ženicami in možakarji, ki so se pripeljali z avtom, prišla na Stavridi peš. Veliko jih je prišlo iz enega izmed novejših zaselkov Dhërmija/Drimadesa, t. i. Kondraqe, ki je bil od Stavridija oddaljen dobre tri ure hoda. Mladi fantje in dekleta, ki so se večinoma že prej srečali na plaži Dhërmija/Drimadesa, so se veselo pozdravljali in pomenkovali o tem, kdo je še na poti, kdo bi moral priti, koga ne bo in kdo se tisto leto ni vrnil v vas na počitnice. Do osme ure zvečer se je na travnatih terasah zbralo okoli 90 mladih. Večina si ni pripravila prenočišča, saj so nameravali noč prebedeti v družbenju z vrstniki. Le redki med njimi so si postavili manjše šotore. Starejši vaščani in mlade družine, bilo jih je okoli 40, so posedali na ležiščih na terasi pred župniščem in na *platii* pred cerkvijo. Nekatero starejšo žensko z vnuki so si postlale kar v cerkvi Stavridi, kjer so imeli pozneje t. i. *olanikto* ('celonočnico').

Ko je ura odbila devet, je bila dolina že povsem odeta v temo. Končno sem prišla do izvira in napolnila plastenko z izvirske vodo. Takrat me je poklicala vaška učiteljica, ki je bila v času komunizma premeščena iz severozahodnega dela Albanije na jug v Dhërmi/Drimades. Priselila se je z možem, ki je bil po poklicu policist in je leta 1997 umrl v prometni nesreči. Učiteljica je prišla s tremi hčerami, svakovo ženo in z osemnajstletnim nečakom. Na Stavridi jih je pripeljal svak z osebnim avtom. Zaradi dela, ki ga je čakalo v vasi, se sam ni mogel udeležiti slavlja *Mikri Pashke*. Čeprav so učiteljica in njeni sorodniki po veroizpovedi muslimani, so se udeležili romanja. Podobno kakor večina drugih mladih izseljencev, ga tudi oni niso opredeljevali kot izključno versko slovesnost, temveč kot del družabnega življenja v vasi. Učiteljica je bila

⁸ Kljub številnim pojasnilom, da nisem zgodovinarica in da pravzaprav zgodovina ni moje primarno zanimanje, to številnih vaščanov ni zadovoljilo in so ostali prepričani, da je moja raziskava zgodovinskega značaja.

na Stavridiju prvič. Povedala je, da se je romanja udeležila na pobudo svojih hčera, ki so si zelo želele priti. Dodala je, da je bila najvztrajnejša njena najstarejša, tedaj šestnajstletna Brikena, ki se je želela srečati s prijateljicami iz šolskih klopi osnovne šole v Dhërmiju/Drimadesu. Med najinim pogovorom se je njena hči pridružila Eleni na terasi.

Med osmo in deveto uro je v cerkvi potekala krajša večerna maša. Udeležilo se je le nekaj starih žena, pevci psalmov in nekaj starejših mož. Drugi romarji so ostali zunaj in se prepuščali družabnemu vrvežu večera. Številni med njimi pravzaprav sploh niso vedeli, da poteka večerna maša. Ko se je končala, si je večina starejših romarjev in mladih družinic postregla s hrano, ki so jo prinesli s seboj v nahrbtnikih in torbah. Zaradi mesnega posta, ki je po pravoslavnem kalendarju veljal tistega dne, so na jedilniku prevladovalle sardele iz konzerv, pečene paprike, paradižnik, čebula, domače olive, špinačna pita in nepogrešljivi kruh. Moški so pili žganje, ženske in otroci pa Coca Colo in druge brezalkoholne napitke. Večina starejših romarjev je sedela na ploščadi ali travniku poleg ploščadi, medtem ko je na višjih travnatih terasah posedala mladina, ki si je za razloček od starejših postregla z že pripravljenimi sendviči ali pa so jedli čips in piškote. Duhovnik in pet cerkvenih pevcev psalmov so posedli za mizo v eni izmed sob župnišča. Žena enega od pevcev in Zaharula sta jim postregli z ocvrtimi sardelami, s paradižnikovo solato s čebulo, z olivami in oljčnim oljem, s pečeno papriko s česnom, kruhom in z žganjem. Okrog devetih, ko so romarji potešili lakoto, se je začela zabava.

Duhovnik in pevci so začeli prepevati ljudske polifonije. Peli so v lokalnem grškem narečju, tako verske kot tudi posvetne pesmi. Po koncu vsake polifonije je sledila zdravica z žganjem in nato ponovno polifonija. V tem času so se razživel tudi najstniki, ki so se zbirali v gručah. Nekateri so si postregli z alkoholnimi pijačami, s pivom, z vinom in ouzom, vse so prinesli od doma. Zadovoljno so se pozibavali ob zvokih grške in tuje popularne glasbe, ki je hreščala iz radijskih tranzistorjev, ki so jih prinesli s seboj. Drugi so popevali starejše grške popevke iz 70. in 80. let prejšnjega stoletja, ki so jih v njihovi rani mladosti poslušali in prepevali njihovi starši. Tretji so kartali, četrti so igrali različne družabne igre, odbojko, vleko vrvi, preskakovanje ovir in podobno. Ob popivanju in igri se je mladina povsem razvnela. Po dolini sta odmevala smeh in glasen klepet. Eleni in Brikena sta sedeli na terasi poleg ograje in radovedno opazovali najstnike. Čeprav sta si želeli, se jim nista mogli pridružiti, saj je na Brikeno pazilo budno oko mame in bratranca, medtem ko je bila Eleni pod skrbnim varstvom svojih tet in brata, ki se je družbi mladih pridružil pred dobro uro in ji ni dovolil, da bi se mu pridružila.

Trojica mlajših zakoncev z otroki, ki so si za prenočišče postlali na terasi, se je v klepetu s sorodniki in z znanci zavijala v odeje, saj je kljub poletnim temperaturam zaradi vlage in bližine gora postajalo vse hladneje. Kiqos in Katerina sta živahno klepetala s svojimi prijatelji, njuni hčeri pa sta utrujeni od naporne poti že dremali, zaviti v tople odeje, ki so jih prinesli s seboj. Za nekaj uric sem se pridružila njuni družbi, saj

ju je zanimala tematika moje raziskave. Podobno kakor Luka je tudi Kiqos povprašal o mojih sklepih. Še preden sem mu odgovorila, je dejal, da bom po današnjem srečanju 'lokalnih prebivalcev' oz. *horianos*, ki vsi govorijo grško, gotovo zaključila, da je Himarë/Himara grška. Kljub moji pripombi, da tovrstne ugotovitve niso glavni namen raziskave, je Kiqos nadaljeval, da »grškost« prebivalcev Himarë/Himare ni razvidna le iz rabe grškega jezika, temveč tudi iz njihove religiozne pripadnosti, saj so vsi *hristiani*. Nadaljeval je, da poleg tega *horiane* povezujejo tudi skupna »kultura« in »navade«, imena *soia/fise* (mn.) ter navsezadnje tudi imena družin. Tako so *soia/fise* Rutci, Duni in Bifsha »avtohtone« na tem območju, medtem ko so se nekatere druge *soia/fise* na območje Himarë/Himare preselile pozneje v teku stoletij. Katerina, ki je poslušala monolog svojega moža, je dodala tudi ime *soi/fisi* (ed.) svojega očeta in povedala, da je ta prav tako eden med večjimi *soi/fisi* v vasi. V istem hipu jo je Kiqos posmehljivo zavrnil, češ da je *soi/fisi* njenega očeta ena manjših v vasi, saj šteje le nekaj družin. Kiqov prijatelj Stavros je nemudoma dodal še nekaj drugih imen premožnih *soia/fise*. Kiqos je zavrnil tudi njegovo trditev in kmalu se je med njima vnel prepir. Medtem ko sta trmasto vztrajala pri svojem, je Pavlos, ki je poprej sedel tiho poleg nas, za razrešitev nesporazuma natočil žganje v majhne kozarčke in nazdravil »*Ajde jamas*«! Zdravica je ublažila prepir in nadaljevali so s prepevanjem grške popevke iz 70. let.

Stavrova žena Pavlina se je obrnila k meni in dejala, da so zbrani moške prijatelji še iz otroštva. Nihče od njih ni stalno živel v Dhërmiju/Drimadesu. V vas so se vračali poleti, ko so pri starih starših preživeli počitniški mesec ali dva. Grška pesem, ki so jo prepevali, je bila ena popularnih popevk iz časa njihove mladosti. V času komunizma so jo na skrivaj poslušali na grškem radijskem programu. Čeprav so tudi Pavlinini starši iz Dhërmija/Drimadesa, poletnih počitnic ni preživljala v vasi. Za razloček od Stavra in njenih prijateljev, ki so živeli v Vlari, je do padca komunizma živel v Elbasanu. Pozneje se je s starši izselila v Atene, kjer je spoznala Stavra in se poročila. Leto dni po poroki je rodila prvega sina, dve leti pozneje drugega. Zaradi vse slabšega življenjskega standarda sta se s Stavrom odločila, da bosta poskusila srečo v Ameriki. Tja sta se izselila leta 1997, v času padca piramidnih varčevalnih shem in posledičnih nemirov po vsej Albaniji. Štiri leta pozneje sta v ZDA skušala pridobiti status političnih beguncev. Ker je bila njuna prošnja zavrnjena, sta se vrnila v Atene, kjer živita še danes. Ko sem Pavlino vprašala o njunem življenju v Atenah, mi je povedala, da z možem delata ves dan in pravzaprav skoraj nimata časa zase in za otroka. Zato sta ju zaupala Stavrovim staršem, ki živijo v Dhërmiju/Drimadesu. Pavlini življenje v Atenah ni všeč, saj meni, da je večina Grkov rasistov. Za razloček od moža se nima za Grkinjo. Razlog za različnost njunih opredelitev vidi v njunem otroštvu, saj je odraščala v Elbasanu, Stavros pa v Vlari in deloma v grško govoreči vasi Dhërmi/Drimades. Pred izselitvijo v Grčijo ni znala grško. Tudi v njeni družini v nasprotju s Stavrovo v vsakdanjih pogovorih niso nikoli govorili v lokalnem grškem narečju. Potem sva govorili o delovnih razmerah v Grčiji in

negativnem odnosu grških delodajalcev do albanskih delavcev. Med najinim klepetom so možje nadaljevali z zdravicami in s prepevanjem grških pesmi. Starejše ženske, ki so si postlale na *platii*, so že legle k počitku, nekateri mladi pari na terasi pa so tiho klepetali in se niso menili za hrup, ki ga je povzročala mladina. Ura je bila dve zjutraj in zabava se je nadaljevala. Brikena in Eleni sta še vedno sedeli na terasi in iz daljave opazovali veselje mladih. Okoli četrte ure zjutraj se je hrup polegel, saj je večina mladine, omamljene z alkoholom, vendarle legla h kratkemu počitku.

Sveta maša

Ura je bila pet zjutraj, ko me je Eleni zbudila rekoč, da se bo kmalu začela sveta maša v čast *Panayii*. Sonce je mežikalo izza gora in dolina Gjinvlashi je bila že preplavljena s svetlobo jutranje zarje. Večina romarjev je bila že budna, ženske na *platii* so že skoraj pripravile odeje, saj je prav tam pozneje potekala sveta maša. Številni romarji so se utrujeni od neprespance noči umivali v izviru in se skušali predramiti za jutranjo svečanost. Tudi sama sem pohitela k izviru, da bi se umila in pripravila za mašo. Srečala sem nekatere vaščane, ki so šele zjutraj prišli na Stavridi, da bi se udeležili cerkvene slovesnosti. Ko je ura odbila pol šestih, je bilo skoraj vse že pripravljeno za začetek svete maše. Romarji so se zbirali ob *platii*, kjer je čakala miza, pogrnjena z belim prtom. Na levem koncu mize so stali kruh, vino in olje. Nekaj korakov nasproti mizi je bilo pripravljeno stojalo, na katerem je počivala knjiga psalmov. Romarji so že bolj radoživo klepetali in komentirali sinočnje slavje. Ob prihodu novih romarjev, ki so prišli iz okoliških vasi, se je ozračje v dolini dokončno predramilo. Po približni oceni je bilo tedaj na Stavridiju okrog 180 do 200 romarjev.

Petnajst minut pred šesto se je cerkveni obred vendarle začel. Iz cerkve je najprej stopil deček, ki je v roki nosil sveči, za njim je stopal duhovnik z Biblijo in na koncu sprevoda pevcu psalmov. Možje so se povzpeli po stopnicah na *platio*. Župnik se je postavil ob glavno mizo, nanjo je odložil Sveto pismo, pevcu pa so se v polkrogu postavili okoli stojala s knjigo psalmov. Po duhovnikovem uvodnem nagovoru so sledili napevi iz knjige psalmov, ki so v starogrščini opevali zaspanje oz. vnebovzetje *Panayie*, Božje matere. Nekaj romarjev je dogodek snemalo z videokamerami. Številni romarji so bili od nočnega veseljačenja preutrujeni, da bi prisluhnili maši. Še posebej tisti, ki so stali v ozadju na travnatih terasah, so se potihoma pomenkovali o tem in onem. Sledil je blagoslov kruha, vina in olja, s katerim se je cerkveni obred sklenil v molitev in interpretacijo evangelija. Okoli sedme ure je bilo liturgije konec, sledilo je obhajilo, ki so ga sprejeli le nekateri mlajši romarji in starejše ženske. Drugi pa smo si postregli s koščki kruha *prospora*⁹ in sladko *kollivo*.¹⁰

9 *Prospora* je kruh, ki ga gospodinja speče dan pred godom bližnjega sorodnika. Na godovni dan odnese *prosporo* v cerkev, kjer jo duhovnik posveti v sklepnem delu cerkvenega obreda.

10 *Kolliva* je kuhana pšenica, sladkana in včasih zabeljena z rozinami in orehi. Gospodinja pripravi *kollivo* dan pred godom svojega bližnjega in pokojnih sorodnikov. Na godovni dan jo odnese v cerkev, kjer jo duhov-

Vrnitev v vas

Okoli osme ure zjutraj se je ceremonija končala. Dolina je bila že močno obsijana s soncem in postajalo je vse bolj vroče. Na izhodu s cerkvenega dvorišča so stale košare z na koščke narezano *prosporo* in posode s sladko *kollivo*, ki so jo ženske romarjem delile v slovo. Gruča romarjev se je postopoma pomikala proti izhodnim vratom in odhajala proti domu. Tisti, ki so prišli do Stavridija z avtom, so se glasno poslavljali in si drug drugemu želeli prijetno praznovanje *Panayie*. Utrujena mladina se je zbirala ob izhodu samostana in se pripravljala na pohod proti vasi.

Prvi del naše poti je bil pospremljen z izpuhi številnih avtomobilov, ki so glasno obračali na vrhu hriba in trobili romarjem v pozdrav. Vračala sem se v družbi Zaharule, Eleni in Brikene, ki ji je bilo dovoljeno, da gre z nami vse do Iliasa, kjer nas je čakal Elenin brat Janis. Po uri hoje smo prispele do kapelice sv. Dimitrija, kjer smo ga počakale. Pridrvel je pol ure pozneje, saj se je s prijatelji zadržal na Stavridiju. Hitro nas je odpeljal proti domu, kjer smo zaradi pomanjkanja spanca vsi legli k počitku.

Romanje in pripadnost

Grški jezik, kakor tudi lokalno grško narečje, ne poznata dobesednega izraza za 'romanje' (ali angl. *pilgrimage*). Beseda *proskinima*, ki jo uporabljajo sogovorniki, kadar govorijo o romanju, bolj ustreza slovenskemu pomenu besede 'posvetitev' ali 'poklonitev cerkvi in ikonam v njej' kakor pa romanju oz. gibanju (prim. Dubisch 1991: 46). Romanje na Stavridi se ne osredotoča toliko na poklonitev ikoni *Panayie*, temveč bolj na samo potovanje v dolino gore Gjinvlashi in hkrati na proces ustvarjanja družbene povezanosti med izseljenci in lokalnimi prebivalci. Kakor predlagata Eade in Sallnow (1991: xii, 5), je romanje družbeni dogodek in glavno prizorišče družbene interakcije. V pohodu na Stavridi izseljenci in lokalni prebivalci spletajo družbene mreže in poustvarjajo medsebojno povezanost. Romanje in pohod, druženje izseljencev in lokalnih prebivalcev iz posamičnih vasi Himarë/Himare, prepevanje grških pesmi, praznovanje *Mikri Pashke* in raba grškega jezika so konstitutivni in konstitutirajoči elementi, s katerimi izseljenci in drugi lokalni prebivalci opredeljujejo svojo pripadnost Himarë/Himari, ki jo definirajo v nasprotju z »drugostjo« oz. »albanskostjo«.

Tako npr. izseljenec Lukas, ki zdaj živi v Grčiji in se pogosto vrača v rojstno vas svojih staršev, v spominih na šolska leta in zbadljivke sošolcev razmejuje med seboj kot »Grkom« in »drugimi« oz. »Albanci«. Takšna razmejevanja so del identitetnih procesov, s katerimi Lukas in drugi ustvarjajo svojo samopodobo in pripadnost vasi. Ko se identificira kot »Grk«, postavlja svojo pripadnost na geopolitični zemljevid nacionalnih držav, kjer Himarë/Himaro povezuje z in postavlja v Grčijo in ne v Albanijo. Podobno razmejevanje med »grškostjo« in »albanskostjo« je opazno tudi pri izseljenec Kiqu, ki se vsako poletje vrača v rojstno vas svojih staršev. Svojo pripadnost povezuje z jezikom, s pravoslavno cerkvijo, z nava-

nik posveti v sklepnem delu cerkvenega obreda.

dami in navsezadnje imeni pomembnih *soia/fise* v vasi, ki jih tudi on kartira na geopolitični zemljevid nacionalnih držav.

Eade in Salnow (1991) menita, da je romanje prizorišče nasprotujočih si in tekmiških diskurzov, ki niti ne podpirajo niti ne zavračajo, temveč skoznje le preseva obstoječi družbeni red. Razločevanja med »Grki« oz. »lokalci« (*horiani*) in »Albanci«, ki jih postavljajo Lukas, Kiqos in tudi Pavlina, so opredeljena z nasprotji in izražajo dejanske družbene odnose. Pomeni kategorij, kot so »Grk«, lokalci in »Albanec«, so kompleksni in se spreminjajo glede na položaj govorca v mreži družbenih odnosov. Tako se npr. Pavlina, ki je po rodu iz Dhërmija/Drimadesa in je odrasla v albansko govorečem okolju v Elbasanu, opredeljuje kot Albanka. Nasprotno pa se njen mož, ki je prav tako kot Pavlina po rodu iz ene od vasi v Himarë/Himari, a je odrasel v grško govorečem okolju, opredeljuje kot »Grk«. Podobno kakor pomeni kategorij in nasprotovanj je tudi pomen družbenega reda nenehno premakljiv, saj se kontinuirano spreminja glede na spremenljive družbenokulturne, ekonomske, politične in tudi zgodovinske okoliščine.

Družbena in prostorska razmejevanja, kakor se izražajo med romanjem na Stavridi, imajo svojo zgodovino. Kakor je opisano v razdelku o religiji v Himarë/Himari nekoč in danes, je bila v obdobju otomanske oblasti v poznem 18. in zgodnjem 19. stoletju religija pomemben dejavnik ločevanj med muslimani in nemuslimani oz. pravoslavci. Relativna avtonomija in ohranitev lokalne samouprave v Himarë/Himari, ki so jo njeni prebivalci uspeli zadržati skozi vrsto stoletij, kakor tudi ohranitev pravoslavne vere so pustile pomemben pečat v konstrukciji razločevanj skozi stoletja. S nastankom nacionalnih držav so razločevanja in kategorizacije ljudi po verski pripadnosti dobile tudi teritorialni in nacionalni predznak. Kot posledica neskladnosti med otomanskim in nacionalnim razlikovanjem in kategorizacijo ljudi in krajev so se porodile številne težnje, ki se zdaj na območju Himarë/Himare izražajo bodisi v manjšinski problematiki ali pa v težnjah po postavitvi in utrjevanju lokalne razločljivosti. Kakor sta v zvezi s številnimi krščanskimi romanji predložila zakonca Turner (1978) in pozneje Eade in Sallnow (1991), je tudi romanje na Stavridi presevo širših družbenih, političnih in zgodovinskih ureditev.

Nasprotovanja in kategorizacije se pogosto postavljajo zgolj na retorični ravni, medtem ko v praksi velja prav nasprotno. Navkljub družbenim razmejevanjem med »lokalci« oz. *hristiani* ter »Albanci« oz. *muslimani*, kakor jih na retorični ravni poustvarjata Lukas in Kiqos, pa vaška učiteljica, ki se kot muslimanka udeleži romanja, potrjuje, da lahko družbena razmejevanja v vsakdanji praksi postanejo irelevantna. Podobno potrjuje tudi Pavlinin primer, ki navkljub različnim samoopredelitvam z možem složno živi v zakonu.

Nasprotovanja in razmejitve opisuje tudi Zaharula, ko ločuje med preteklo in današnjo podobo vasi Dhërmi/Drimades in njenih ljudi. V opisovanju idealne preteklosti vasi in mitiziranju takratne harmonije in prijateljstva med vaščani Zaharula poustvarja sedanost, v kateri opredeljuje prostor in kamor postavlja sebe in svojo pripadnost. Kot izseljenka, ki se je že v času komunizma preselila v sosednje mesto Vlora in po-

zneje v Atene, kjer zdaj živi, v razlikovanju med preteklo in sedanjo podobo vasi rekonstruira obstoječe družbene mreže. Ko opisuje družino svojega očeta in *soi/fisi*, kateremu družina pripada, idealizira pomen svoje širše družine, v okviru katere opredeljuje tudi sama sebe. Zaharulina mitizacija preteklosti je torej konstitutivnega pomena pri procesu konstrukcije njene lastne identitete, prav tako pa so identitetni procesi konstitutivni tudi za ustvarjanje podob o preteklosti in sedanosti. Podobno idealiziranje širše družine in *soi/fisi* je razvidno tudi iz Kiqove konstrukcije »grštva«, ki ga opredeljuje glede na jezik, religijo, navade in šege, navsezadnje tudi z osebnimi imeni posamičnih družin. Podobno kakor Zaharula postavlja svojo družino in *soi/fisi*, ki jima pripada, za osrednja in pomembna gradnika družbene strukture vasi. S tem poustvarja lokalno hierarhijo in opredeljuje svoj prostor v njej. Skladno s spoznanji o krščanskih romanjih (Coleman in Eade 2004) tudi Zaharula in Kiqos v romanju na Stavridi na retorični ravni zarisujeta družbene mreže in rekonstruirata lokalni spomin. Iz povedanega sledi, da romanje na Stavridi ni nekaj izjemnega in svetega, kakor sta za večino krščanskih romanj trdila zakonca Turner (1978). Romanje je v tem primeru nekaj precej posvetnega in kot takšno izraža trenutne družbene odnose in razmerja, ki so vselej v procesu nastajanja. Je le eden od medijev¹¹ družbenih in prostorskih razlikovanj, na podlagi katerih prebivalci vasi iz Himarë/Himare definirajo svojo pripadnost in lokalnost.

Etnografski podatki potrjujejo Colemanovo in Eadejevo (2004) misel, da je romanje kinetično kartiranje prostora. Izseljenci in lokalni prebivalci namreč s pohodom ali z vožnjo na Stavridi, druženjem, zabavo in udeležbo pri sveti maši ustvarjajo prostor, ki ga postavljajo in razumejo upoštevajoč geopolitično delitev na nacionalne države. Zaradi manjšinske problematike, ki je na tem območju živa že nekaj desetletij, kakor tudi zaradi vse pogostejših izseljevanj v Grčijo, kjer se večina srečuje s stereotipnimi podobami o Albancih in Albaniji (Triandafilydou in Veikou 2002; Mai in Schwandner-Sievers 2003), ki so razširjene tako v splošni javnosti kot tudi v medijskem diskurzu v Grčiji, večina izseljencev postavlja Himarë/Himaro na geopolitični zemljevid Grčije.

Če upoštevamo spoznanja Colemana in Eadeja (2004), romanje na Stavridi lahko vidimo kot posnetek sodobnega potovanja oz. izseljevanja lokalnih prebivalcev in njihovega nenehnega vračanja v vas ter opredeljevanja identitete in pripadnosti. Prostor, ki nastaja pri takšnih potovanjih, ni statičen in nespremenljiv, temveč premakljiv in prestavljiv. Predstavljeni etnografski podatki potrjujejo uvodno, da romanja niso umik v liminalno območje svetosti, kakor sta jih interpretirala zakonca Turner (1978), temveč so liminalni odsev vsakdanjega sveta z njegovimi nenehnimi spremembami in premakljivostmi. Romanje na Stavridi je torej lahko ena od metafor poti s časovnimi in prostorskimi razsežnostmi, ki je povezana s procesi konstrukcije identitet.

11 Družbena in prostorska razmejevanja se izražajo tudi v pripovedovanju zgodb o preteklosti (Gregorič Bon 2007a: 159–174), pa tudi v aktualnih težavah s smetmi na enem od vaških obrežij (glej Gregorič Bon 2007b: 17–26).

Literatura in viri

- ADLER, Judith: The Holy Man as Traveler and Traveler Attraction: Early Christian Ascetism and the Moral Problematic of Modernity. V: Jr. Swatos in L. Thomasi (ur.), *From Medieval: Pilgrimage to Religious Tourism: The Social And Cultural Economics of Piety*. Westport: Praeger, 2002.
- BASU, Paul: Route Metaphors of Roots-Tourism in the Scottish Diaspora. V: Simon Coleman in John Eade (ur.), *Reframing Pilgrimage: Cultures in Motion*. London: Routledge, 2004.
- BËRXHOLI, Arqile: *Minoritetet në Shqipëri*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2005.
- BERISHAJ, Martin: *Skrita moč bese. Ženske v imaginariju albanskega tradicionalizma. Dodatek Skenderbegov Kanon*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2004.
- DU BOULAY, Juliet: Cosmos and Gender in Village Greece. V: Peter Loizos in Evthymios Papataxiarchis (ur.), *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece*. Princeton: Princeton University Press, 1991.
- CAMPBELL, John K.: *Honour, Family and Patronage: a Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*. Oxford: Clarendon Press, 1964.
- DE CERTEAU, Michael: *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press, 1984.
- CLAYER, Nathalie: God in the 'Land of the Mercedes'. The religious communities in Albania since 1990. V: Peter Jordan idr. (ur.), *Österreichische Osthefte, Sonderband 17, Albanien*. Wien: Peter Lang, 2003, 277–314.
- COLEMAN, Simon in John Eade (ur.): *Reframing Pilgrimage: Cultures in Motion*. London: Routledge, 2004.
- DUBISCH, Jill: Gender, Kinship, and Religion: 'Reconstructing' the Anthropology of Greece. V: Peter Loizos in Evthymios Papataxiarchis (ur.), *Contested Identities. Gender and Kinship in Modern Greece*. Princeton: Princeton University Press, 1991.
- EADE, John in Michael J. Sallnow (ur.): *Contesting the Sacred: The Anthropology of Christian Pilgrimage*. London in New York: Routledge, 1991.
- EBERHART, Helmut: Romanje: Sodobne težnje in raziskave. *Traditiones* 33(1), 2004, 35–57.
- EICKELMAN, Dale F. in James PISCATORI (ur.): *Muslim Travellers: Pilgrimage, Migration, and the Religious Imagination*. Berkeley: University of California Press, 1990.
- GREEN, Sarah F.: *Notes from the Balkans. Locating Marginality and Ambiguity on the Greek-Albanian Border*. Princeton: Princeton University Press, 2005.
- GREGORAC, Andrej: Romanje in identitetni procesi. *Etnolog* 15, 2005, 205–227.
- GREGORIČ BON, Nataša: Kartiranje in vzpostavlanje prostorov v Dermiju/Drimadesu v južni Albaniji. *Traditiones* 36(2), 2007a, 159–174.
- GREGORIČ BON, Nataša: Smeti kot stvari zunaj kraja v Dermiju/Drimadesu, južna Albanija. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 47(3/4), 2007b, 17–26.
- GREGORIČ BON, Nataša: *Contested spaces and negotiated identities in Dhërmi/Drimades of Himarë/Himara area, southern Albania* (Disertacija). Nova Gorica, 2008.
- GROSS, D.: Ritual and Conformity: A Religious Pilgrimage to Northern Brazil. *Ethnology* 10, 1971, 129–148.
- GOLD, Ann Grodzins: *Fruitful Journeys: the Ways of Rajasthani Pilgrims*. Berkeley: University of California Press, 1988.
- HATZIPROKOPIOU, Panos: Albanian Immigrants in Thessaloniki, Greece: Process of Economic and Social Incorporation. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 29(6), 2003, 1033–1059.
- HERZFELD, Michael: *The Poetic of Manhood. Contest and Identity in a Cretan Mountain Village*. Princeton: Princeton University Press, 1985.
- JUST, Roger: The Limits of Kinship. V: Peter Loizos in Evthymios Papataxiarchis (ur.), *Contested Identities. Gender and Kinship in Modern Greece*. Princeton: Princeton University Press, 1991.
- KARVE, Irawati: On the Road: A Maharashtra Pilgrimage. *Journal of Asian Studies* 22, 1962, 13–29.
- MARX, Emmanuel: Communal and Individual Pilgrimage: The Region of Saints Tombs in South Sinai. V: Richard Werbner (ur.), *Regional Cults*. Association of Social Anthropologists Monograph 16, London: Academic Press, 1977.
- MAI, Nicola in Stephanie Schwandner-Sievers: Albanian Migrations and New Transnationalisms. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 29(6), 2003, 939–948.
- MORINIS, Alan: *Pilgrimage in the Hindu Tradition: A Case Study of West Bengal*. Delhi: Oxford University Press, 1984.
- MORINIS, Alan (ur.): *Sacred Journeys: the Anthropology of Pilgrimage*. Westport in London: Greenwood Press, 1992.
- NEWMAN, Andrew R.: Pilgrimages and Easter Destinations in the Ghostly Tales of Russell Kirk. *Modern Age* 40(3), 1998, 314–318.
- OBEYESEKERE, Gananath: The Conscience of the Parricide: A Study in Buddhist History. *Man, New Series* 24(2), 1989, 236–254.
- TRIANDAFYLIDOU, Anna in Mariangela Veikou: The Hierarchy of Greekness. Ethnic and National Identity Considerations in Greek Immigration Policy. *Ethnicities* 2(2), 2002, 189–208.
- PAPAILIAS, Penelope: 'Money of Kurbet is Money of Blood'. The making of a 'Hero' of Migration at the Greek-Albanian Border. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 29(6), 2003, 1059–1078.
- PAFFENBERGER, Bryan: The Kataragama Pilgrimage: Hindu-Buddhist Interaction and its Significance in Sri Lanka's Polyethnic Social System. *The Journal of Asian Studies* let. 38, št. 2, 1979, 253–270.
- DE RAPPER, Gilles in Pierre Sintès: Composer avec le risqué: la frontière sud de l'Abanie entre politique des États et solidarités locales. *Revue d'études comparatives Est-Ouest* 37(2), 2006, 6–37.
- RUSHA, Spiro: *Himara ne stuhitë e shekujve*. Tiranë: Shtëpia Botuese 'ARBRI', 2001.
- SALLNOW, Michael J.: *Communitas Reconsidered: The Sociology of Andean Pilgrimage*. *Man, New Series* 16(2), 1981, 163–182.
- SALLNOW, Michael J.: Pilgrimage and Cultural Fracture in the Andes. V: John Eade in Michael J. Sallnow. (ur.): *Contesting the Sacred: The Anthropology of Christian Pilgrimage*. London in New York: Routledge, 2000.
- SEREMETAKIS, Nadia C.: *The Last Word. Women, Death, and Divination in Inner Mani*. Chicago: The University of Chicago Press, 1991.
- SOTIRI, Natasha: E Folmja dhe Toponimia e Qeparoit. Konica: Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë. Instituti i Gjuhësisë dhe Letërsisë, 2001.
- SKULTANS, Vieda: Trance and the management of mental illness among Maharashtra families. *Anthropology Today* 3(1), 1987, 2–4.
- STIRRAT, R. L.: The Shrine of St Sebastian at Mirisgama: An Aspect of the Cult of the Saints in Catholic Sri Lanka. *Man, New Series* 16(2), 1981, 183–200.
- SWATOS, William H. Jr. in Luigi Tomasi (ur.): *From Medieval Pilgrimage to Religious Tourism: the Social and Cultural Economics of Piety*. Westport in Connecticut: Praeger, 2002.
- TURNER, Victor in Edith Turner: *Image and Pilgrimage in Christian Culture*. New York: Columbia University Press, 1978.
- VAN der VEER: *Gods on Earth; The management of religious experience and identity in a North Indian pilgrimage centre*. London: Athlone Press, 1988.
- DE WAAL, Clarissa: Decollectivisation and Total Scarcity in High Albania. V: Ray Abrahams (ur.), *After Socialism. Land Reform and Rural Social Change in Eastern Europe*. Oxford: Berghahn Books, 1996.

The Pilgrimage to Stavridi in the Himarë/Himara Area of Southern Albania

The pilgrimage to Stavridi on the evening before the Dormition Feast of Saint Mary (*Panayia kimisis*), which is celebrated every August 15, is one of the most important Christian Orthodox activities in the villages of the Himarë (official, Albanian name) or Himara (local, Greek name) area in Southern Albania. Drawing upon Morinis (1992), Kaelbe (2002), Swatos, and Thomasi's (2002) conceptualisation of pilgrimage, I define it as a metaphor of modernity or a contemporary mode of dwelling that also includes various movements upon which the local people constitute their feelings of spatial belonging (Coleman and Eade 2004: 4).

The paper describes practices and discourses through which emigrants and local people of Himarë/Himara recreate their place and reconstruct their feelings of belonging. When the emigrants, who live in Greece during the year, return to their parents' home village in the Himarë/Himara municipality every summer they continuously map and redefine their space and place. The meanings of space, place, and belonging are not static and fixed but constantly shift according to social, cultural, political, and historical contingencies. Neither in the Greek language nor in the local Greek dialect of Himarë/Himara there is a word that would literally correspond to the meaning of the English word pilgrimage. The word *proskinima*, to which local people resort whenever discussing the pilgrimage, literally means consecration or dedication to the church and the holy icons. Nevertheless in actual life the pilgrimage to Stavridi does not relate as much to the consecration to the holy icon of *Panayia* as it refers to the pilgrims' journey and the processes of construction of the social cohesion between the emigrants and the local people. According to Eade and Sallnow (1991: xii, 5), the pilgrimage is a social event and represents a basis for social interactions. When the emigrants and the locals of the Himarë/Himara area travel to Stavridi they create social networks and reconstruct mutual relations.

My ethnographic research confirms the Coleman and Eade's (2004: 12) definition of pilgrimage as a kinaesthetic mapping of space. During their journey to Stavridi, the emigrants and local people constitute their space, which is redefined according to the geopolitical division of the nation states. Drawing upon minority issues that have already been present in the area for several decades and following the increasingly stronger emigration of local people to Greece, many emigrants tend to place Himarë/Himara within the geopolitical map of the Greek Republic. Building on Coleman and Eade's (2004) definition of pilgrimage as the imitation of contemporary movements, I conceptualise the pilgrimage to Stavridi as an imitation of contemporary journeys and migrations of the local people and the emigrants' continuous returns and redefinitions of their identity and belonging. The space produced in their movements is not static and fixed, but shifts according to the social, cultural, political, and historical contingencies. The pilgrimage to Stavridi, however, is not a retreat to a sacred space of liminal experience, as defined by Victor and Edith Turner (1978), but is a reflection of the everyday world of movements and continuous shifting, which often makes everyday experiences liminal. The pilgrimage to Stavridi may be interpreted as a metaphor of a route, with its temporal and spatial dimensions related to the processes of identity formation.

PROBLEMATIKA ILEGALNEGA SPLAVA V URBANEM BURKINA FASU: ETNOGRAFSKI PRIMER¹

Izvorni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: Članek analizira izkušnjo ženske iz Burkina Fasa, ki se je zaradi neželene nosečnosti odločila za ilegalni umetni splav, in se hkrati osredotoča na raziskovanje kompleksnega odnosa med močjo/oblastjo in zdravjem. Nastal je na podlagi opazovanja z udeležbo in je obogaten z materialom, pridobljenim v pogovorih z drugimi ženskami, ki so prav tako splavile ali so o umetnem splavu razmišljale. Avtorica analizira korake, ki si sledijo pri odločanju za splav, in osebne zgodbe postavi tudi v kontekst s pozicijo ginekologinje v državni bolnici, ki zdravi ženske s komplikacijami po opravljanem ilegalnem umetnem splavu. Preuči tudi razloge, zakaj družba po eni strani obsoja prakso ilegalnih splavov, po drugi pa družine mlada neporočena dekleta pogosto prisilijo, da neželena nosečnost zaradi strahu pred njihovo osramotitvijo prekinejo z umetnim splavom.

Abstract: Presented is a case study into the experience of a Burkinabé woman who chose a clandestine abortion as the way of dealing with her unwanted pregnancy. In particular, it explores the complex relationship of political power/authority and health. Based on participant observation, and supplemented by material obtained from interviews with women who have had, or have thought about having, an induced abortion, the author examines the steps involved in such a decision. These deeply personal stories are confronted with the position of a gynecologist in a government hospital who treats women with medical complications after induced abortion. Examined are also the reasons why on the one hand, the society seems to condemn the practice of illegal abortion while on the other hand families often put pressure on unmarried young women to undergo illegal procedures to terminate unwanted pregnancies that would otherwise bring shame upon the family.

Uvod

Umetna prekinitvev nosečnosti je tudi v najbolj ugodnih razmerah kočljiva raziskovalna tematika, saj njeno izvajanje tudi v državah, kjer je z zakonom dovoljena, stigmatizira vsaj določen odstotek prebivalstva. V državah, kjer je z zakonom prepovedana, sta tako izvajalec kot tudi ženska v nevarnosti, da ju obsodijo na zaporno kazen; v teh družbah je tematika splava še toliko bolj kočljiva in se o njej težko odkrito in javno razpravlja. Zato se ne smemo čuditi, da so študije o umetnem splavu v afriških državah,² kjer je večina prakse ilegalne, zasnovane na gradivu, zbranim z metodami, ki največkrat ne omogočajo razkritja in razumevanja kompleksnosti omenjene prakse, in to tako s strani ženske kot tudi izvajalca. Večina študij poskuša pridobiti statistične podatke o pogostosti umetnega splava; zaradi pomanjkanja ustreznega gradiva gre pri pridobivanju gradiva pogosto zgolj za predvidevanje (Johnston in Hill 1996: 108). Prav zaradi pomanjkanja podatkov se večina avtorjev strinja, da nujno potrebujemo bolj natančen vpogled v to zelo razširjeno prakso (Henshaw 1990: 65; Des-

gres du Lou idr. 2000: 211; Bankole, Singh in Haas 1998: 126; Johansson idr. 1996: 107).

V medicinski antropologiji je reproduktivna tematika zelo pomemben sklop (Lock in Kaufert 1998; Ginsburg in Rapp 1995; Unnithan-Kumar 2004; Tremayne 2001; Davis-Floyd, Sargent in Turshen 1991; Bledsoe 2002), vendar umetni splav v Zahodni Afriki ni najbolj običajna tema antropološkega raziskovanja. Kljub temu je bilo v Burkina Fasu v zadnjih desetih letih kar nekaj tovrstnih raziskav; večinoma se je z njo ukvarjala ista skupina avtorjev (Rossier 2002; Guiella 2002; Rossier, Guiella, Ouedraogo in Thieba 2006; Rossier 2007a; Rossier 2007b). Omenjene študije so ponudile predvsem statistične podatke, ki so sicer uporabni in poučni, vendar ne odgovarjajo na vprašanje, zakaj se ženske v Burkina Fasu pogosto odločajo za ilegalni splav in kakšne so njihove osebne izkušnje. V pričujočem prispevku kot socialna antropologinja opisujem izkušnjo ženske, ki se je odločila za umetno prekinitvev nosečnosti. Namen članka je prikazati to sicer zapostavljeno tematiko z bolj osebnega vidika in tako prispevati k boljšemu razumevanju te sicer ilegalne, toda v Afriki izjemno razširjene prakse. S člankom želim obogatiti že obstoječe statistično gradivo in zapolniti morebitne razpoke v razumevanju.

Uradni diskurz o umetnem splavu v Burkina Fasu

Do leta 1996 je bila v Burkina Fasu zakonodaja o splavu utemeljena na napoleonskih zakonih iz leta 1810, po katerih »ne obstaja nikakršna izjema v splošni prepovedi izvajanja splava« (Sai 2004). Po vladni reviziji kazenske zakonodaje leta 1997 je splav dovoljen samo v primeru ogroženosti materinega duševnega ali fizičnega zdravja ter posilstva, incesta

- 1 Skrajšan članek sem predstavila na konferenci Health and illness in Africa na University of Texas at Austin v ZDA, na letnem srečanju African Studies Association novembra 2005 v Washingtonu, v okviru predavanj Sociologija zdravja študentom Fakultete za družbene vede ter na podiplomskem modulu Antropologija zdravja, bolezni in zdravljenj na Univerzi v Novi Gorici. Za kritiko in predloge se zahvaljujem Blanki Tivadar, Duški Knežević Hočevar, vsem udeležencem obeh konferenc in predavanj ter tudi anonimnemu/i recenzentu/ki *GSED*.
- 2 Čeprav nobena afriška država splava popolnoma ne prepoveduje, pa je samo v Tuniziji, na Kapverdskih otokih in v Južni Afriki ta dovoljen na zahtevo ženske same (Guillaume, <http://ceped.cirad.fr/avortement/swit-ch.html>).

* Doc. dr. Liza Debevec, socialna antropologinja, Inštitut za antropološke in prostorske študije pri ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 2. E-naslov: liza.debevec@zrc-sazu.si

ali malformacije fetusa (Guillaume brez letnice). Ogroženost zdravja ženske zaradi nosečnosti morata ugotoviti dva lečeča zdravnik, prav tako v primeru, ko obstaja možnost malformacije ploda. Državni tožilec mora dokazati, da je nosečnost rezultat posilstva ali incesta, splav pa se lahko izvede samo do desetega tedna nosečnosti.³ Toda statistike, nastale na podlagi kvalitativnih analiz v zadnjih nekaj letih, kažejo na precej visoko stopnjo izvajanja ilegalnih splavov, predvsem pri dekletih med 15. in 19. letom starosti, pa tudi med odraslimi ženskami.⁴ Ti podatki so bili zbrani za območje glavnega mesta, Ouagadougouja, vendar sem s pomočjo raziskave v drugem največjem burkinskem mestu, Bobo-Dioulassu, lahko te ugotovitve vsaj delno potrdila tudi za ta del države. UERD, Enota za proučevanje in raziskave v demografiji, je novembra 2001 v raziskavi, v katero je vključila mlada dekleta iz Ouagadougouja, ugotovila, da dekleta med 15. in 19. letom vsako leto naredijo kar 8.000 ilegalnih splavov.⁵ Po isti študiji naj bi vsako leto za posledicami ilegalnega splava umrlo vsaj 28 deklet, okoli 60 odstotkov pa naj bi jih imelo resne zdravstvene težave. Že samo te številke so dovolj alarmantne, da bi se tako raziskovalci kot zdravstveno osebje morali zganiti; grozljivi detajli, ki se skrivajo za statistiko, so še veliko bolj zaskrbljujoči.

V želji po razumevanju uradnega diskurza o splavih sem se pogovarjala z zdravnico v glavni bolnici v Burkina Fasu, Hôpital Yalgado Ouedraogo v mestu Ouagadougou. Dr. Blandine Thieba je ginekologinja, ki je sodelovala pri nekaj kvantitativnih študijah o splavih, opravljenih v Burkina Fasu (Rossier, Guiella, Ouedraogo in Thieba 2006). Po njenem mnenju je treba splav z biomedicinskega stališča legalizirati. Čeprav ima na zasebni ravni kot kristjanka zaradi svoje veroizpovedi pomisleke, se ji zdita vprašanji zdravja in varnosti ženske v tem primeru pomembnejši. Po njenih izkušnjah je edina resnična rešitev za številne komplikacije, ki so posledica ilegalnih splavov, v izobraževanju žensk o različnih tipih kontracepcije. Problem splošnega dostopa do kontracepcije pa tudi temeljnega poznavanja biomedicinskih postopkov je zelo očiten in pereč tako v Burkina Fasu kot tudi v drugih delih Afrike. Cene kontracepcijskih sredstev, ki so na voljo v lekarnah in zdravstvenih domovih, so relativno dostopne, saj je mesečna doza tabletk leta 2002 stala okoli 100 FCFA – okoli 0,15 evra, kontracepcijske injekcije okoli 300–500 FCFA, kar je okoli 0,45 do 0,76 evra.⁶ Tudi kondomi so cenovno dostopni,

v paketih po štiri so po ceni 75 FCFA (0,11 evra) naprodaj v vseh trgovinah in pri prodajalcih cigaret, poleg tega pa so jih v zadnjih letih precej brezplačno razdelili v kampanjah za preprečitev okužbe z virusom HIV.⁷ Glavna razloga za neuporabo različnih kontracepcijskih sredstev torej nista povezana s ceno ali z dostopnostjo, temveč predvsem s pomanjkanjem splošnih zdravstvenih informacij in omejenega poznavanja temeljnih elementov reproduktivnega zdravja žensk samih, pa tudi zaradi kulturnih razlogov, povezanih z neenakopravno dinamiko moči in dejstvom, da večina žensk v Burkina Fasu in Afriki ne more samostojno odločati o svojem seksualnem in reproduktivnem življenju (Braam in Hessini 2004: 43). Razlogi njihove podrejenosti so povezani z lokalnimi koncepti o vlogi ženske v skupnosti in njenem podrejenem položaju, ki korenini v tradicionalni skupnosti, nanj pa dodatno vpliva tudi islam.

Razlogi, zakaj številne Afričanke in tudi ženske v drugih manj razvitih državah ne želijo uporabljati oralne ali drugih oblik kontracepcije, so po mnenju številnih raziskovalcev povezani s strahom, da bi pozneje težje zanosile ali pa s strahom pred neželenimi stranskimi učinki (Otoide, Oronsaye in Okonfua 2001: 104).⁸

V Burkina Fasu živi več kot 12 milijonov prebivalcev. Ta številka vztrajno raste, vendar je bilo po nam dostopnih podatkih leta 2002 v državi le 26 šolanih ginekologov, medtem ko so v državnih bolnišnicah za zdravje žensk večinoma odgovorne medicinske sestre ali babice; prav babice ali medicinske sestre in tehniki pa največkrat izvajajo ilegalne splave. Kot bo razvidno iz predstavljenega primera, sta imela oba izvajalca splava nekaj biomedicinske izobrazbe – eden je službo v bolnišnici izgubil prav zaradi izvajanja ilegalnih splavov. Kljub odpustu z mesta medicinskega tehnika je imel med preprostimi, nešolanimi ljudmi še vedno avtoriteto nekoga, ki je 'iz medicine'.⁹ Omenjena avtoriteta oziroma ugled sta povezana z mistifikacijo zdravniškega poklica med preprostimi ljudmi v afriških skupnostih (pa ne le tam).

V študiji o plodnosti, ki jo je opravila v sosednjem Maliju, nizozemska antropologinja Saskia Brand pravi, da v Zahodni Afriki, predvsem v mandinških skupnostih,¹⁰ med katere

kondomi povprečnemu prebivalcu urbanega Burkina Fasa cenovno dostopni. Pri ženskah lahko ceno kontracepcijskih tablet primerjamo s ceno za ureditev naenostavnejše pričeske, kar si ženske redno privoščijo in so zanjo pripravljene odšteti trikrat toliko kot za mesečno dozo tabletk.

7 Kondom v večini afriških kultur ni idealno kontracepcijsko sredstvo; pod vprašaj namreč postavlja »moškost« uporabnika. Ženske zaradi svojega podrejenega položaja od partnerja ne morejo zahtevati njegove uporabe, ne da bi se s tem povzročile konflikt. Moški kondome zavračajo zaradi različnih razlogov: zmanjševal naj bi spolni užitek, pa tudi zaradi prepričanja, da žena, ki od moža zahteva uporabo kondoma, dvomi v moževo/partnerjevo zvestobo ali pa ima slabo vest zaradi lastne nezvestobe.

8 To pa ni omejeno samo na manj razvite države, saj se je strah pred negativnimi učinki zlasti oralnih kontracepcijskih sredstev tudi pri mladostniških nosečnicah v Sloveniji pokazal kot eden poglobitvenih razlogov za zavračanje tovrstne kontracepcije (Rajgelj 2005: 69).

9 Iz francoščine *quelqu'un de la médecine*.

10 Mandinški svet obsega območja, kjer govorijo mandinške jezike, med katere spada tudi jezik Jula, ki ga govorijo v Bobo Doulassouju. Drugi

3 <http://www.un.org/esa/population/publications/abortion/doc/burkina1.pdf>

4 Clémentine Rossier, avtorica številnih člankov o ilegalnem splavu v Burkina Fasu sicer ugotavlja, da v praksi to pravilo le redko izvajajo, oziroma da so kljub razširjenosti prakse ženske in izvajalci splava redko sodno preganjani (Rossier 2007a: 230).

5 Spletna publikacija organizacije Združenih narodov Irin news, 21. januar 2004, <http://www.irinnews.org>

6 Kljub dejstvu, da je Burkina Faso med najrevnejšimi državami na svetu in po ocenah UNDP iz leta 2000 okoli 45 odstotkov prebivalstva živi pod pragom revščine, kar pomeni, da zaslužijo največ dolar dnevno, pa moje terenske izkušnje kažejo, da te vsote niso nedosegljive, sploh ne v urbani okolju. Če na primer primerjamo ceno kondomov s ceno cigaret, ki jih predvsem moški prebivalci redno kupujejo, lahko ugotovimo, da so

spada tudi velik del Burkina Fasa, »obstaja nagnjenje k temu, da se znanje zadrži zase, da se ga ne deli. Babice, medicinske sestre in tehniki črpajo svoj družbeni status in zaslužek iz vedenja o nečem, česar preprost človek ne ve; bolj ko se to znanje mistificira, bolj cenjena dobrina postane« (Brand 2001: 266).

Poklic izvajalca splavov je pogosto družinska tradicija, ki se iz ene generacije prenaša v drugo. Dr. Thieba pravi, da se pri najbolj razširjeni metodi v maternico vstavi sonda, ki sproži maternično krvavitev, ta pa splav. Krvavitev poskušajo sprožiti tudi tako, da v maternico vstavijo prah ali strupeno zelišče.¹¹ Dr. Thieba pozna tudi primere, da so ženske zaužile različne vrste zdravil in strupov. Zdravniška stroka ugotavlja, da to škoduje samo ženski in ne sproži splava. Poudariti moramo tudi to, da gre po mnenju nekaterih znanstvenikov v omenjenih primerih za prikrit poskus samomora kot rešitev iz brezizhodnega položaja (Koster-Oyekan 1998). Poleg tradicionalnih in pa kvazi biomedicinskih procedur v nekaterih večjih mestih obstajajo tudi zasebne ginekološke klinike, kjer nosečnost prekinejo na bolj profesionalen in manj nevaren način, toda še vedno ilegalno. Tak postopek je zelo drag, leta 2002 je stal tudi do 250.000 FCFA, kar je okoli 380 evrov. To pa je v Burkina Fasu, državi, kjer večina prebivalstva preživi z manj kot 70 stotinov evra dnevno, dostopno le izredno majhnemu številu žensk. Dr. Thieba je zaradi posledic neprofesionalno opravljenega ilegalnega splava operirala številne ženske. Ker je praksa v burkinski družbi stigmatizirana, pacientke pogosto ne razkrijejo resničnega izvora svojih zdravstvenih težav, še posebno, če so v bolnišnico prišle v spremstvu sorodnika, ki ni seznanjen z njenim splavom, in bi v primeru, da bi to izvedel, žensko pozneje tako ali drugače sankcioniral. Delo zdravnika, ki poskuša zdraviti tovrstne posledice, je zato oteženo. Dr. Thieba meni, da bi večino smrti zaradi ilegalnega splava lahko preprečili, če bi ženske v javnosti lahko o njem spregovorile brez strahu pred neprijetnimi posledicami.

Etnografija splava

V nadaljevanju bom predstavila primer ilegalnega splava, ki sem ga imela priložnost opazovati med svojim terenskim delom v urbanem Burkina Fasu. V obdobju med novembrom 2000 in julijem 2003 sem preživela 18 mesecev v mestu Bobo Dioulasso na jugozahodu Burkina Fasa, kjer sem za svojo diktorsko disertacijo raziskovala vsakdanje življenje. Po približno 10 mesecih, le nekaj tednov pred načrtovanim enomesečnim bivanjem v Sloveniji, se je moja asistentka in prijateljica Bintou z menoj želela pogovorila o neki svoji težavi. Najprej sem pomislila na družinski spor, precej pogost v njeni razširjeni družini; toda izkazalo se je, da je problem veliko bolj zasebne narave. Zaradi zamude menstruacije se

je bala nosečnosti. Pri splavu, za katerega se je odločila, je potrebovala mojo logistično in tudi finančno pomoč.¹²

Za boljše razumevanje njenega položaja naj povem, da je bila Bintou, po veroizpovedi muslimanka, takrat stara 36 let, imela je osnovnošolsko izobrazbo in opravljen nekajletni tečaj za tajnice. Poleg maternega jezika Jula je tekoče govorila francosko in pa Moore, lokalni jezik iz osrednjega dela Burkina Fasa.¹³ Imela je dva otroka iz razmerja z moškim krščanskega porekla, s katerim se ni smela poročiti, ker so poroki iz verskih razlogov nasprotovali njeni starši. Po neuspešni zvezi z očetom svojih dveh otrok Bintou nikoli več ni bila v dolgotrajnem razmerju. Ni imela redne službe, delno se je preživljala s prodajo blaga, ki ga je kupovala v Maliju in prodajala v Burkina Fasu. Živela je v mali dvosobni hiški, ki jo je delila z materino sestro in njenimi šestimi otroki. Njeni hčerki sta živeli s starimi starši, ena pri Bintoujinih starših nedaleč od Bobo Dioulassoja, druga pri očetovi mami na severovzhodu države.

Ko mi je Bintou zaupala svoj sum, sem ji svetovala, naj najprej opravi nosečnostni test. Po njenem bi bil ta le nepotreben dodatni strošek, saj je bila v nosečnost popolnoma prepričana. Ker sem pri nosečnostnem testu vztrajala, sva v lekarni za 1.500 FCFA – 2,2 evra – kupili test (precej drag za lokalne razmere). Kljub njenima pismenosti in aktivnemu znanju francoščine sem ji prebrala navodila, sama pa je opravila test. Navodila so bila namreč napisana v strogo klinični francoščini, ki je precej nejasna za nekoga z osnovno šolo in ki večino časa komunicira v lokalnem jeziku. Na začetku je kazalo, da je rezultat negativen, toda Bintou je palčko shranila in me naslednje jutro seznanila s pozitivnim rezultatom. Zaradi tega je že zvečer pojedla osem tablet Nivakina (zdravil proti malariji), ker je mislila, da bo to sprožilo splav.¹⁴ Tolikšna doza omenjenih močnih zdravil bi pri marsikomu povzročila zastrupitev in resno ogrozila zdravje, Bintou pa ni kazala nobenih znakov prekomerne zaužitve zdravil.

Naslednje jutro je bila še vedno prepričana, da bo poiskala izvajalca splavov. Vedela je za žensko, ki je kot medicinska sestra delala v glavni bolnišnici in hkrati opravljala splave. Ker ni imela svojega prevoznega sredstva, sem jo na njeno prošnjo do tja zapeljala s svojim mopedom. Ženske, ki jo je iskala, takrat ni bilo v službi. Medicinska sestra, katero je povprašala po njej, je takoj razumela, zakaj jo išče in ji povedala, da v operacijski sobi dela nek moški, ki opravi splav za 5.000 FCFA (okoli 7,65 evra). Treba ga je počakati v neki hotelski sobi, ki se najema na uro. Ko sva razpravljali o tej izbiri, sem se spomnila znanke iz Evrope, ki je živela v Boboju in je finančno pomagala neki Burkiniki, da je splavila nekje v mestu. Postopek naj bi bil hiter, skoraj neboleč in brez neželenih posledic. Bintou sem obljubila, da bom poiskala ome-

mandinški jeziki so še Mandingo, Bamana, Soninke, Mendem, Kuranko in drugi, območje pa obsega velik del Zahodne Afrike.

11 Za podroben seznam tradicionalnih in farmacevtskih metod za umetno sprožanje splava glej The Alan Guttmacher Institute: Sharing Responsibility: Women, Society and Abortion Worldwide (1999), <http://www.agi-usa.org/pubs/sharing.pdf>.

12 Neformalni pogovori z drugimi raziskovalkami v Zahodni Afriki so pokazali, da lokalne ženske pogosto za pomoč v primeru neželene nosečnosti zaprosijo svoje belske znanke.

13 Jezika Jula (džula) in Moore sta oba priznana kot »nacionalna jezika« v Burkina Fasu. Uradni jezik v državi je francoščina.

14 Antimalariki, kot je Nivakin, so pogosta izbira za predoziranje pri Afričankah, ki želijo splaviti (Koster-Oyekan 1998: 1308).

njeno Burkinko in izvedela za naslov izvajalca splavov, saj se mi je ta možnost zdela boljša od srečanja v hotelu z neznanim izvajalcem splavov.

Ženska je bila takoj, ko sem ji povedala, zakaj jo iščem, pripravljena pomagati; šla je z menoj k Bintou domov. Skrbelo me je, da bi se obe ženski – bežno sta se poznali z raznih družabnih srečanj v mestu – počutili neprijetno, vendar se je med njima na podlagi skupne izkušnje ustvarila nekakšna vez. Bintou je dobila telefonsko številko izvajalca splavov, jaz pa sem žensko odpeljala nazaj domov, kjer je njen mož, ki ni vedel, kaj se dogaja, ležal v senci drevesa.¹⁵

Naslednji dan se je Bintou oglasila pri meni takoj po kosilu. Izvajalec splavov ji je namreč naročil, naj takoj pride k njemu. Ko sva se ustavili pred hišo, sem se spomnila, da sem bila tukaj že dvakrat na muslimanskem krstu. Bintou mi je razložila, da je možki, ki izvaja splave, dejansko pripadnik kaste griotov, tradicionalnih pevcev in glasbenikov, da je vodja orkestra, prej pa je delal v bolnici, od koder so ga verjetno odpustili zaradi izvajanja ilegalnih splavov.

Ženske, ki so sedele pred hišo, so nama, ko sva vprašali po njem, rekli, naj počakava v dnevni sobi. Soba je bila umazana, nastlana s pohištvo in škatlami ter izredno prašna, s stropa so visele pajčevine. Po desetih minutah se je pojavil možki srednjih let in okrogle postave. Ko je ugotovil, da njegove usluge potrebuje Bintou, jo je povabil v drugo sobo. Po nekaj minutah se je vrnil in v sobo povabil tudi mene; tam me je Bintou prosila, naj mu plačam. Plačala sem 10.000 FCFA (okoli 15 evrov). Vzel je denar in nama rekel, da mora Bintou zaradi preprečitve infekcije takoj vzeti antibiotike, pa tudi nekaj proti bolečinam, ki jih bodo povzročili krči. V roke je vzel blok z listi, na katerih je pisalo *ORDONANCE MEDICALE*¹⁶ in napisal recept za antibiotike in analgetike. Na moje vprašanje, koliko časa bo vse skupaj trajalo, je odgovoril, naj se, če se v štirih dneh ne bo nič zgodilo, vrne k njemu. V lekarni sva kupili zdravila, ki jih je Bintou takoj zaužila, in čakali. Nič se ni zgodilo. Bintou je ves čas govorila, da ne bo uspelo, da je ona to metodo že preizkusila v preteklosti, pa brez uspeha, jaz pa sem menila, da mora, če je uspelo pri tisti drugi ženski, uspeli tudi pri njej.

Toda Bintou je imela prav; ker se ni nič zgodilo, sva se vrnili k najinemu presenečenemu možakarju. Ponovno me je poslal v lekarno kupit zdravilo in injekcijo, ki naj bi mu pomagala pri postopku. Na priloženih navodilih je pisalo, da ubrizganje sproži umetne popadke. Moški je vzel zdravilo in injekcijo in stopil v sobo k Bintou. Ko sta prišla ven, je naročil, naj takoj vzame antibiotike in rekel, da bo v nekaj dneh vse mimo. Preden sva odšli, sem moža vprašala o metodi, ki jo je uporabil za sprožitev splava. Dejal je, da je »odprl materični vrat, kar sproži splav«. Glede na opis gre verjetno za metodo, ki jo v literaturi o nevarnih metodah umetnega splava opisujejo kot

»ročna manipulacija materničinega vratu« ali pa »ročno razdrtje maternice«, medtem ko je bilo zdravilo verjetno *pitocin* ali *oxytocin*.

Spet je minilo nekaj dni in nič se ni zgodilo. Zdaj me je že močno skrbelo, toda ničesar nisem mogla storiti. Poleg tega sem čez nekaj dni letela v Slovenijo. Ko sem se po mesecu dni vračala v Burkina Faso, me je najbolj skrbelo, ali je Bintou uspela splaviti in ali je sploh preživela, ali pa je postala le še ena med številnimi žrtvami nepredvidnih izvajalcev splavov.

Veliko sem razmišljala tudi o svoji vpletenosti v to ilegalno prakso. Ob vrnitvi sem z velikim veseljem ugotovila, da je Bintou živa in zdrava in da se je znebila neželene nosečnosti. Povedala mi je, da je splav uspel šele po treh dodatnih poskusih, zadnjih dveh pri drugem izvajalcu oziroma izvajalki – prav tisti medicinski sestri, ki sva jo prvič neuspešno iskali v bolnišnici. Njena usluga je stala 15.000 FCFA (okoli 23 evrov). Bintou sem dejala, da sem vesela, da je stvar mimo in naj od zdaj uporablja kontracepcijo ali kondome, saj je ne želim ponovno spremljati v podobnih grozotah. Odgovorila mi je, da zdaj enostavno ne misli več imeti spolnih odnosov.

Umetni splav kot vsakdanja praksa

Leto dni po dogodku sem se v pogovoru z Bintou odločila, da bom zabeležila njeno osebno zgodbo. Med snemanjem sem presenečena ugotovila, da je imela že več umetnih splavov oziroma njegovih poskusov. O tem je govorila kot o nečem popolnoma samoumevnem, nepomembnem, kar me je presenetilo, glede na to, da gre za dogodek, ki je močno stigmatiziran tako v njeni skupnosti kot tudi v zahodnem svetu. Nasprotniki splava o njem pogosto govorijo kot o travmatični izkušnji, ki za seboj pušča dolgotrajne psihološke posledice. In vendar so znanstvene raziskave na ženskah, ki so splavile, pokazale, da je splav, ki mu ne sledijo posebne komplikacije, dogodek, ki nima posebne teže v življenju ženske in nanj pogosto pozabijo (Rossier 2004). Bintou se jih sicer spominja, vendar o njih ne govori kot o travmatičnih izkušnjah. Prvič je poskušala splaviti pri 17. letih, ko je zanosila s svojim krščanskim fantom, in sicer z zaužitjem zdrobljenega stekla. Za ta način, ki ga izvajajo v različnih delih Afrike, ženske steklo strejo v možnarju. Večinoma povzroči le notranje krvavitve in ne more sprožiti splava. Ko je Bintou trla steklo, jo je pri tem zalotil prijatelj njenega fanta in ji preprečil, da bi steklo zaužila. Plod je donosila in pozneje z istim partnerjem imela še enega otroka. Drugič je poskušala splaviti po razpadu zveze z očetom svojih otrok. Moški se je izkazal za nasilnega in alkoholika, poleg tega so tudi tej zvezi zaradi različne veroizpovedi nasprotovali njeni starši. Kmalu po razpadu zveze je ugotovila, da je noseča. Odločila se je za splav in ga tudi izpeljala.

Če verjamemo Bintou in tudi nekaterim drugim informatorjem, lahko sklepamo, da njena zgodba in številne izkušnje s splavom niso nič nenavadnega. Ko sem se začela zanimati za ilegalne splave, sem kmalu izvedela za številne primere splavov tako v Bintoujini družini kot tudi v drugih družinah

¹⁵ V nekaterih primerih ženske splavijo s pomočjo oziroma podporo partnerja, s katerim so zanosile, za veliko poročenih žensk pa je splav nekaj, kar morajo premostiti same, brez strinjanja ali pomoči moža, katerega osnovna želja je imeti čim več potomcev, ne glede na to, kakšno breme je to za ženo.

¹⁶ Francosko za 'zdravniški recept'.

v mestu.¹⁷ Izvedela sem, da ženske poskušajo splaviti tako, da zaužijejo različne škodljive snovi, ali zdravila ali druge zvarke. Nekatere ženske, ki niso uspele pri poskusu splava, skrivajo svojo nosečnost pred drugimi in se znebijo novorojenčka, včasih ga odvržejo na smetišču, včasih v latrino (straniščno luknjo v stranišču na »štrbunk«). Ta odločenost, da se otroka ne donosi, je izredno živo opisana v knjigi nizozemske antropologinje Saskie Brand, ki opisuje primer mlade Malijke iz glavnega mesta Bamaka. Sira, ki je zanosila pri šestnajstih, je v eni sami nosečnosti kar štirikrat neuspešno poskušala splaviti. Kot opisuje Brandova, je Sira poskusila vse možne tehnike, vendar ji ni uspelo (2001: 199). Ta in podobni primeri zagotovo kažejo na težavno naravo položaja, v katerem se znajdejo ženske, ki iz neželene nosečnosti ne vidijo drugega izhoda kot splav. Takšna ženska ogrozi svoje življenje preko vsej meja, pogosto pa zaradi nepravilno izvedenega splava pozneje težje zanosi.

Umetni splav in javno mnenje ali kako se pretvarjati po burkinsko

Zaradi pomanjkanja podatkov o tradicionalni praksi opravljanja splavov v Burkina Fasu je težko ugotoviti, ali stigma, povezana s splavom, korenini v tradicionalni družbi ali pa je rezultat kolonialnih zakonov. Medtem ko je obsojanje splava pri krščanski populaciji verjetno povezano z naukom rimokatoliške cerkve, pa so islamski pogledi na umetni splav bolj popustljivi. Po nekaterih interpretacijah islamskega prava naj bi bila kontracepcija dovoljena in splav toleriran¹⁸ (Musallam 1983: 11). Ne glede na zgodovinske razloge ostaja dejstvo, da je danes v Burkina Fasu splav zelo obsojana praksa tako na uradni zakonodajni ravni kot tudi v očeh javnosti. Zaradi tega sem morala Bintou obljubiti, da ljudem v njeni in moji burkinski družini o splavu ne bom pripovedovala, saj bi najini dejanji obsojali. Tudi ženska, ki ji je pomagala moja znanka iz Evrope, je prosila, naj ta tega ne razkrije njenemu možu in sorodnikom.

Toda kot bo razvidno iz naslednjega primera, je po eni strani splav javno strogo obsojan, po drugi strani pa zelo pogosta praksa v večini burkinskih družin. Madina, štiriindvajsetletno dekle iz muslimanske družine, je imela romantično razmerje s kristjanom, ki jo je zaprosil za roko. Ker so muslimani, so Madinini skrbniki zavrnili prošnjo in dejali, da dekle še ni pripravljeno na poroko. Čeprav spolni odnosi pred poroko niso »dovoljeni« oziroma odobravani, prav tako ne zunajzazonske zveze, pa so zelo razširjeni (Rossier 2004). Tako kot številna druga mlada dekleta, tako v urbanem kot tudi ruralnem okolju v Burkina Fasu, je imela Madina spolne odnose

s svojim fantom in je zanosila. Odločila se je, da ne bo povedala nikomur v družini, dokler ne bo že vsaj nekaj mesecev noseča. Ko mi je zaupala, da je noseča, sem jo vprašala, zakaj tega nikomur v družini ni povedala. Z novico je tako dolgo čakala, ker je vedela, da bi jo odrasle ženske v družini na začetku nosečnosti prisilile v splav. Njena izjava sicer nasprotuje »uradnemu« družinskemu mnenju o umetnih splavih, saj ženske na glas obsojajo tako splav kot ženske, ki ga izvajajo. Toda pogovori z drugimi informatorji so pozneje potrdili, da veliko burkinskih mater in tet iz strahu pred osramotitvijo družine svoje mlade neporočene hčerke ali nečakinje prisili v splav.¹⁹ Če bi jih javno vprašali za njihovo mnenje o splavih, bi prakso in vse, kar je povezano z njo, obsodile. Tukaj je treba poudariti, da sta v mandinških družbah pri ohranjanju dobrega družinskega imena zelo pomembna javno mnenje in zunanji videz. Kadar se s tem ohranja vsaj navidezno idealen položaj, je tisto, kar počnemo na skrivaj, naj bo še tako problematično, nepomembno (Brand 2001: 121).

Razširjenost prakse umetno induciranih splavov v afriških skupnostih je v nasprotju s pomembnostjo ženske plodnosti in njihove vloge kot roditeljice. Na primeru žensk v ruralni Gambiji ameriška antropologinja Caroline Bledsoe piše, da je edino, kar je za ženske pomembnejše od poroke, rojevanje otrok (Bledsoe 2002: 71). To velja tudi za ženske v Burkina Fasu, ki so zelo ponosne na svoje otroke, in ženska, ki nima otrok, podobno kot neporočena ženska, nima lahkega življenja, saj ji v očeh večine predstavnikov njene družbe ni uspelo izpolniti njene temeljne življenjske vloge, biti žena in mati. Toda nosečnost sama po sebi ne zagotavlja uspešne zveze med moškim in žensko. Obstajajo še druga pravila, ki se jih je treba držati, kot je recimo poroka s spoštovanja vrednim moškim, ki izhaja iz dobre družine in ima dober družbeni standard, predvsem pa mora biti iste veroizpovedi. V primeru Madine in Bintou ta pogoj ni bil izpolnjen, zato nosečnost ni bila dobrodošla. Medtem ko je Bintou poskušala splaviti in ji je to preprečil fantov prijatelj, bi v primeru, da bi ženske sorodnice za nosečnost pravočasno izvedele, najbrž predlagale splav. Madina pa se je odločila obdržati otroka kljub temu, da je njena družina močno nasprotovala njenemu razmerju s kristjanom. Čeprav gre tukaj samo za ugibanje, je mogoče, da je bil za Madino otrok način, da pove družini, da je odrasla in ne odobrava njenega vmešavanja v svoje ljubezensko življenje. Nosečnost je zanjo lahko pomenila tudi poskus, da v očeh okolice postane ženska, saj je bila pri 24. letih, ker še ni bila poročena, še vedno dekle in so jo odrasle ženske v družini obravnavale kot sebi podrejeno in so z njo grdo ravnale. Saskia Brand pravi, da čeprav v mandinških družbah dekle postane ženska s poroko (2001: 120), je vendar mogoče, da se z rojstvom otroka prav tako povzpne na hierarhični lestvici, čeprav nezakonski otrok v očeh širše skupnosti me-

17 Prav tako je praksa izredno razširjena po celi Afriki, o čemer pričajo ne samo zabeleženi primeri, temveč tudi dejstvo, da se v afriškem leposlovju umetni splav pogosto pojavlja kot središčna ali pa vsaj obrobna tema (Hunt 2007).

18 V Egiptu je podobno kot v Burkina Fasu zakonodaja o splavu izpeljana iz francoskega kazenskega zakonika in »s tem ostanek kolonialnega vpliva« (Lane v: Inhorn 2003: 286ff). Kljub temu da je umetni splav ilegalen, pa se njegovo izvajanje v zgodnji fazi nosečnosti tolerira (Inhorn 2003: 286).

19 Tudi avtorica kvalitativne študije o mladostniških nosečnostih v Sloveniji ugotavlja, da je bila mladostniška nosečnost pogosto negativno sprejeta s strani članov osebnega omrežja sogovornic; zlasti starši so jih pogosto nagovarjali k umetni prekinitvi nosečnosti ter s tem skušali vplivati na končno odločitev glede rojstva otroka (Rajgelj 2005: 67).

če slabo luč na družino.²⁰ Problematika nezakonskih otrok je precej kompleksna, saj otrok pripada očetovi strani družine, kar ustvari neke vrste dvojne standarde, po katerih sina, ki ima otroka zunaj zakona, lahko hvalijo, ker je dobil potomca, medtem ko je dekleta obsojeno, saj bo otrok na koncu pripadel očetu ali njegovi družini.

Sklep

Razlogi za visoko stopnjo ilegalnih splavov pri burkinskih ženskah so številni in kompleksni. Prvič: po uradnih ocenah le 27 odstotkov žensk uporablja kontracepcijska sredstva in tako so številne nosečnosti nezaželene.²¹ Omejena uporaba kontracepcijskih sredstev je resna težava, ki korenini v lokalnih konceptih o plodnosti, pomanjkanju znanja o reproduktivnem zdravju tako pri povprečni ženski kot tudi moškem, v mistifikaciji zdravniškega poklica in zlorabi moči s strani zdravniškega osebja. Drugič: čeprav imajo številne ženske nezakonske otroke, so samske matere še vedno potisnjene ob družbeni rob; splav je za neporočena dekleta pogosto najboljša možnost. Tretjič: številne ženske se odločijo za splav zaradi revščine, saj že za rojene otroke težko poskrbijo. Možje pogosto vztrajajo pri številnih otrocih, medtem ko so za ženo dva ali trije dovolj.²² Zadnji, a pomemben razlog so številna zunajzakonska razmerja. Številni možje in žene imajo ljubice/ljubimce; splav je pogosto rešitev za zanositev z ljubimcem. Najbolj pereč problem izvajanja ilegalnih splavov so seveda grozljivi detajli te prakse. Ženske so namreč izpostavljene nemogočim, prav alarmantnim razmeram. Ženske, ki se znajdejo v brezupni situaciji, so pripravljene poiskati pomoč kogarkoli, ki se zdi vsaj malo »kompetenten«. To pa pomeni, da so se pripravljene podvreči nevarnim kvazi biomedicinskim postopkom v higiensko vprašljivem okolju, te postopke pa opravljajo ljudje, ki največkrat niso šolani oziroma usposobljeni za njihovo izvajanje, predvsem pa nimajo primerne opreme. V zasebnih klinikah ilegalne splave izvajajo bolj strokovno, vendar pa je tam postopek tako drag, da si ga povprečna ženska ne more privoščiti. Večina burkinskih žensk dobi pravo zdravniško pomoč pri splavu samo v primeru komplikacij, ko je ponavadi že prepozno.

Viri in literatura

BANKOLE, Akinrinola, Susheela Singh in Taylor Haas: Reasons Why Women Have Induced Abortions: Evidence from 27 Countries. *International Family Planning Perspectives* 24, 1998, 117–127, 152.

BART JOHNSTON, Heidi in Kenneth H. Hill: Induced Abortion in the Developing World: Indirect Estimates. *International Family Planning Perspectives* 22, 1996, 108–112, 137.

BLEDSON, Caroline: *Contingent Lives: Fertility, Time and Aging in West*

20 Več o ženskah in porokah v Bobo Dioulassu in v mandinških družbah nasploh v Debevec 2005.

21 Statistične analize so pokazale, da si povprečna Afričanka sicer želi več otrok kot povprečna zahodna ženska, toda tudi Afričanke si želijo otroke v intervalih, ki jim omogočajo, da že rojenim otrokom nudijo primerno nego in jim omogočajo počitek med posameznimi rojstvi (The Alan Guttmacher Institute).

22 Ženske iz ruralnih okolij si pogosto želijo večje število otrok kot mestne ženske.

Africa. Chicago: University of Chicago Press, 2002.

BRAAM, Tamara in Leila Hessini: The Power Dynamics Perpetuating Unsafe Abortion in Africa: A Feminist Perspective. *African Journal of Reproductive Health* 8, 2004, 43–51.

BRAND, Saskia: *Mediating Means and Fate: A Socio-Political Analysis of Fertility and Demographic Change in Bamako, Mali*. Leiden: Brill, 2001.

DAVIS-FLOYD, Robbie E. in Carolyn F. Sargent (ur.): *Childbirth and authoritative knowledge: Cross-cultural perspectives*. Berkeley: University of California Press, 1997.

DEBEVEC, Liza: Ženske in tradicionalne in civilne poročne prakse v Burkina Faso. *Azijske in afriške študije* 9, 2005, 65–77.

DEGRESS DU LOU, Annabel Desgress idr.: The Use of Induced Abortions in Abidjan: A Possible Cause of the Fertility Decline. *Population: An English Selection* 12, 2000, 197–214.

GINSBURG, Faye D. in Rayna Rapp (ur.): *Conceiving the new world order: The global politics of reproduction*. Berkeley: University of California Press, 1995.

GUIELLA, Georges: Avortement a Ouagadougou: Qui? Comment? Ouaga Focus 20, 2002, <http://members.lycos.fr/uerd/Focus/Focus20.pdf>.

GUILLAUME, Agnès: Abortion in Africa: A Review of Literature from the 1990's to the Present Day (spletna publikacija), <http://ceped.cirad.fr/avortement/switch.html>.

HENSHAW, Stanley K.: Induced Abortion: A World Review, 1990. *International Family Planning Perspectives* 16, 1990, 59–65, 76.

HUNT, Nancy Rose: Between Fiction and History: Modes of Writing Abortion in Africa. *Cahiers d'Etudes Africaines* 97, 2007, 277–312.

INHORN, Marcia C.: *Local babies, global science. Gender, Religion, and In Vitro Fertilization in Egypt*. New York in London: Routledge, 2003.

JOHANSSON, Annika idr.: Abortion in Context: Women's Experience in Two Villages in Thai Binh Province, Vietnam. *International Family Planning Perspectives* 22, 1996, 103–107.

KOSTER-OYEKAN, Winny: Why Resort to Illegal Abortion in Zambia? Findings of a Community-Based Study in Western Province. *Social Science & Medicine* 46, 1998, 1303–1312.

LOCK, Margaret in Patricia A. Kaufert: *Pragmatic women and body politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

MUSALLAM, B. F.: *Sex and Society in Islam: Birth Control before the Nineteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

OTOIDE, Valentine, Frank Oronsaye in Friday E. Okonfua: Why Nigerian Adolescents Seek Abortion Rather than Contraception: Evidence from Focus-Group Discussions. *International Family Planning Perspectives* 27, 2001, 77–81.

RAJGELJ, Urška: *Mladostniške nosečnosti v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.

ROSSIER, Clémentine: Measure and meaning of Induced Abortion in Rural Burkina Faso (neobjavljena doktorska disertacija). Berkeley: University of California, 2002.

ROSSIER, Clémentine: Quantifier les avortements clandestins: un état de la recherche. Predavanje na konferenci Chaire Quételet 2004, Santé de la reproduction au Nord et au Sud. 17.–20. november 2004.

ROSSIER, Clémentine: Abortion: An Open Secret? Abortion and Social Network Involvement in Burkina Faso. *Sociétés contemporaines* 15(30), 2007a, 230–238.

ROSSIER, Clémentine: Attitudes toward abortion and contraception in rural and urban Burkina Faso. *Demographic research* 17, 2007b, 23–58. <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol17/2/>

ROSSIER, Clémentine, George Guiella, Abdoulaye Ouedraogo in Blainde Thieba: Estimating clandestine abortions with the confidants method – results from Ouagadougou, Burkina Faso. *Social Science & Medicine* 62, 2006, 254–266.

SAI, Fred: International Commitments and Guidance on Unsafe Abortion.

African Journal of Reproductive Health 8, 2004, 15–28, <http://www.un.org/esa/population/publications/abortion/doc/burkina1.pdf>

THE ALAN GUTTMACHER INSTITUTE: Sharing Responsibility: Women, Society and Abortion Worldwide (1999), <http://www.agi-usa.org/pubs/sharing.pdf>

TREMAYNE, Soraya (ur.): *Managing reproductive life: Crosscultural themes in fertility and sexuality*. Oxford in New York: Berghahn Books, 2001.

TURSHEN, Meredith (ur.): *Women and health in Africa*. Trenton, NJ: Africa World Press, 1991.

UNNITHAN-KUMAR, Maya (ur.): *Reproductive agency, medicine and the state. Cultural transformations in childbearing*. Oxford in New York: Berghahn Books, 2004.

Illegal Abortion in Urban Burkina Faso: An Ethnographic Case Study

In Burkina Faso, a country in West Africa, induced abortion is illegal. The only exceptions are if the pregnant woman's life or health is in danger or if there is a strong possibility that the baby will be born with a congenital disorder. In the case of rape or incest the woman has to obtain official judicial authorization. The decision for abortion is a difficult one even for women living in countries in which abortion is legal and available to all. In a country like Burkina Faso, however, where abortion is against the law and severely stigmatized induced abortion represents a severe health hazard and may result in legal consequences.

Presented is a case study into the experience of a Burkinabé woman who chose a clandestine abortion as the way of dealing with her unwanted pregnancy. In particular, it explores the complex relationship of political power/authority and health. Based on participant observation, and supplemented by material obtained from interviews with women who have had, or thought about having, an induced abortion, the author examines the steps involved in such a decision. These deeply personal stories are confronted with the position of a gynecologist in a government hospital who treats women with medical complications after induced abortion. Examined are also the reasons why on the one hand, the society seems to condemn the practice of illegal abortion while on the other hand families often put pressure on unmarried young women to undergo illegal procedures to terminate unwanted pregnancies that would otherwise bring shame upon the family.

URBANI EKOTURIZEM V GORIŠKIH BRDIH

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Povzetek: Pomemben del turistične dejavnosti v Sloveniji postaja krajinsko zaledje, ki se napaja preko gosto razvejanega omrežja sekundarnih cest s kratkimi dostopi v agrarna naselja. Še neokrnjena agrarna krajina ni več samo cilj »nedeljskih izletnikov«, ki iščejo »spomin na nekdanje čase«. T. i. »urbani ekoturizem« je povezan s težnjo po doživljanju počitnic daleč proč od turističnih središč, ob vključevanju v kmečko življenje (kmečka opravila, bivalne navede, hrana), vendar v okviru sodobnih bivalnih standardov. Ruralna naselja v Goriških brdih lahko s svojo arhitekturo in kakovostnim ambientom postanejo pomemben del turistične ponudbe.

Abstract: Rural hinterland has become an important part of tourism supply in Slovenia. Crisscrossed with a dense network of secondary roads forking into rural settlements this largely unspoiled rural landscape is no longer merely a destination for »Sunday tourists« looking for »memories of bygone days«. The so-called »urban ecotourism« caters to those who wish to spend their holidays far away from popular tourist resorts, participate in farm life (farm chores, dwelling culture, and local cuisine) yet enjoy the benefits of modern amenities. Offering traditional architecture and high-quality environment, the rural settlements of Goriška Brda can become a significant part of tourism supply in this region.

Uvod

Turizem je dejavnost, neposredno povezana s prostim časom. Sodobni človek si danes prizadeva ta čas izkoristiti tako, da se čim bolj regenerira in pripravi na svoje običajne delovne obveznosti. Delež prostega se v odnosu do delovnega časa povečuje: leta 1950 je bilo razmerje prostega in delovnega časa 1600 ur proti 2700 uram; v letu 1990 pa je bilo razmerje 2100 ur prostega proti 2000 uram delovnega časa (Simoneti 2002: 19). Poleg tega se povečuje obdobje aktivnih obveznosti. Posledica obeh dejstev je težnja po čim boljši izkoriščenosti prostega časa. Preživljanje prostega časa ima trenutno nekaj splošnih trendov (Simoneti 2002: 21):

- prosti čas postaja pomemben za kakovost življenja;
- nove oblike doživljanja prostega časa – bližina obale ali sladkovodnih bazenov ni več nujno potrebna, pomen dobiva narava v širšem smislu (mir, zelenje, vključevanje v kmečka opravila ...);
- povečuje se pomen aktivnega doživljanja in intenzivnega preživljanja prostega časa (posebni doživljaji, zadovoljstvo, spoznavanje starih domačih običajev, intenzivne športnorekreativne aktivnosti ...);
- težnja po ohranitvi zdravja oz. telesnih in duševnih zmogljivosti s pomočjo športnih aktivnosti (povečan interes za športne dejavnosti – raftanje, kolesarjenje, hoja, tek, tek na smučeh, čolnarjenje, jadrnanje, deskanje, golf ...);
- želja po spoznavanju in uživanju narave (sprehodi, posejanje, taborjenje, pikniki v naravi ...).

Zavedati pa se je treba tudi druge plati. Ljudje zaradi telesne in duševne rekreacije obiskujejo neokrnjeno naravo, z množičnostjo omenjenega pojava pa prihaja tudi do negativnih učinkov turizma. Zaradi neskladja in nasprotja med obremenitvijo in zmogljivostjo krajine prihaja do zmanjšanja ali razvrednotenja krajinske vizualno-doživljajske vrednosti (Pavliha 1998: 51). Množični turistični obisk omogoča visoko turistično potrošnjo in s tem ugodne gospodarske učinke

turističnih storitvenih dejavnosti, hkrati pa se krepijo tudi težnje po novih turističnih zmogljivostih in s tem po večjih turističnih naseljih, kar pa za okolje lahko postane moteče. Poleg tega pretirana obljudenost zmanjša občutek zadovoljstva v naravi in s tem neugodno počutje turistov, ki si želijo močnejši stik z naravo ter več miru in udobja. Uvajanje turističnih vsebin je zato zelo občutljivo in ima lahko daljnosežne, tudi negativne posledice. Zlasti občutljiva so ruralna okolja, kjer je napake v obliki uničenja naravne in grajene krajine nemogoče popraviti.

Urbani ekoturizem – nova turistična panoga v svetu

Dejstvo je, da je turizem danes med najbolj rastočimi gospodarskimi panogami. Poleg ekonomskega pa ima tudi pomembne okoljske, socialne in kulturne vplive, ki so lahko pozitivni, negativni ali oboje. Razvoj turizma je tako postal eden osrednjih izzivov med temami trajnostnega razvoja (White 2004: 7). Posledica rastoče okoljske zavesti in kulturne senzitivnosti, številnih debat o trajnostnem razvoju ter povečane osveščenosti javnosti o ranljivosti naravnih virov (Liu 2003: 463) sta nezadovoljstvo nad običajnimi turističnimi produkti in pojav nove oblike turizma. T. i. alternativni turizem je nasprotje masovnega turizma in močno poudarja kontakt med gostiteljem in gostom in tudi med turistom in okoljem (White 2004: 8). Oblik alternativnega turizma je več – doživljanje pustolovščin, življenje v naravi oz. divjini ipd. – ter **urbani ekoturizem**, ki je med vsemi najbolj trajnosten.

Trajnostni razvoj je povzročil spremembo vrednotenja v družbi, in sicer od izkoriščanja k ohranjanju narave. Urbani ekoturizem predstavlja in obsega skupek principov, zakonskih predpisov in metod upravljanja, ki načrtujejo pot turističnemu razvoju tako, da destinacije varujejo okoljske vire za prihodnje rodove (Hunter 1997). Nova veja turistične dejavnosti zahteva upoštevanje naslednjih smernic (Urban Ecotourism Declaration, 2008):

* Doc. dr. Alenka Fikfak, u. d. i. a., Fakulteta za arhitekturo Univerze v Ljubljani, 1000 Ljubljana, Zoisova 12. E-naslov: alenka.fikfak@fa.uni-lj.si; doc. dr. Martina Zbašnik Senegačnik, u. d. i. a., Fakulteta za arhitekturo Univerze v Ljubljani, 1000 Ljubljana, Zoisova 12. E-naslov: martina.zbasnik@fa.uni-lj.si

Ohranjanje in obujanje tradicionalnega načina bivanja v Brdih ...
Vir: Marinič 1999: 294

... Praznik češenj.
Vir: Bažato 1992: 86

- obnavljanje in ohranjanje naravne in kulturne dediščine, vključno z naravno krajino in biološko raznovrstnostjo ter domačo kulturo;
- povečevanje skupnih lokalnih koristi in vključevanje posameznikov iz lokalne skupnosti, kot so lastniki, investitorji, gostinski delavci in vodiči;
- vzgajanje obiskovalcev in prebivalcev o okoljskih temah, bogastvu dediščine, trajnosti;
- zmanjševanje vplivov na okolje.

Ob zagonu urbanega ekoturizma na določenem območju je seveda potrebna pomoč države oziroma lokalne skupnosti, pozneje pa prinaša dobiček in se vzdržuje sam (www.ecotourism.org, 2006).

Urbani ekoturizem je torej nova usmeritev med turističnimi ponudbami in ena redkih, ki se najbolj približa definiciji trajnostnega razvoja. V pričujočem prispevku bomo prikazali destinacijo v Sloveniji, ki ima vse attribute, da razvije omenjeno sodobno obliko turistične dejavnosti, hkrati pa pospeši proces obnavljanja grajene dediščine, ohranjanja običajev in kulture ter zaščito naravnega okolja.

Turistični potencial Goriških brd

Goriška brda ležijo v severozahodnem delu Slovenije in so bila v polpretekli zgodovini geografsko vedno odmaknjena, stisnjena na rob ekonomskega, kulturnega in političnega prostora. Globalizacijski tokovi so povzročili veliko sprememb tudi na tem območju:

- bližina avtocestne infrastrukture omogoča enostaven in hiter dostop iz večjega dela Slovenije, Hrvaške, prav tako iz italijanskega zaledja, avtocesta Udine–Trbiž–Beljak pa to območje približa tudi potencialnim avstrijskim uporabnikom;
- na severnem, kmetijsko nerazvitem območju Goriških brd prihaja do težnje po praznjenju podeželja zaradi ekonomskih razlogov, zato je uvajanje nove gospodarske vsebine, ki bi zadržale odhajanje mladih s kmetij, nujno potrebno.

Na območju Goriških brd že od nekdaj prevladuje agrarni način življenja. Kmetije so še danes specializirane na pride-

lavo in obdelavo določenih poljščin (največkrat predelava grozdja v vino, priprava sadja za prodajo, gojenje in predelava oljk (Fikfak 2004: 122). Posledica novih tržnih razmer so družinska podjetja, katerih dejavnost ne sloni le na omenjeni proizvodnji poljščin, temveč ponudbo dopolnjuje z drugimi dejavnostmi. Goriška brda, ki jih velikokrat imenujejo tudi »Dežela opojnih trenutkov« (kot tudi »Dežela belih cerkvic na vrhu gričev«, »Dežela gradov«, »Dežela lepih razgledov«, »Dežela umetnikov«, »Kožbanski kot – zakladnica naravne dediščine Brd« itd.), so s turističnega vidika zanimiva iz več razlogov:

- odprtost proti morju in njegovim vplivom ter naravna zaprtost proti severnim vetrovom ustvarja ugodne klimatske pogoje;
- naravne lepote krajine na stičišču Alp in Jadrana z bogato arhitekturno (vernakularno) dediščino;
- mir in možnost počitka, kar je pomemben motiv izbire počitniške destinacije za 60 odstotkov obiskovalcev iz Slovenije (Kovač 2002: 2);
- bogata ponudba sadja in izdelkov (češnje, breskve, marelice, kostanj, fige in nenazadnje grozdje in vino) ter s trgatvijo povezanih etnoloških običajev, skupaj z večdnevno kulturno ponudbo privabi vsako leto več obiskovalcev (3-E turizem: ekološko ohranjanje podeželja, etnološka in etološka turistična ponudba (Kovač 2002: 42–44));
- pestra kulinarčna ponudba, kar je pomemben motiv za turiste iz italijanskega zaledja (pršut, polenta, mineštre, toči, župa – ohranjena tradicionalna kulinarika ter vino);
- možnost kombinacije oddiha z aktivnimi in atraktivnimi oblikami turizma (kolesarjenje, pešpoti, pohodništvo, tabornjenje itd.);
- relativna odmaknjenost v preteklosti je vsaj v nekaterih predelih zadržala stihijsko degradacijo tradicionalne gradnje in s tem omogočila ohranitev tradicionalnih kakovostno grajenih struktur, ki jih je mogoče vključiti v nastanitveno ponudbo.

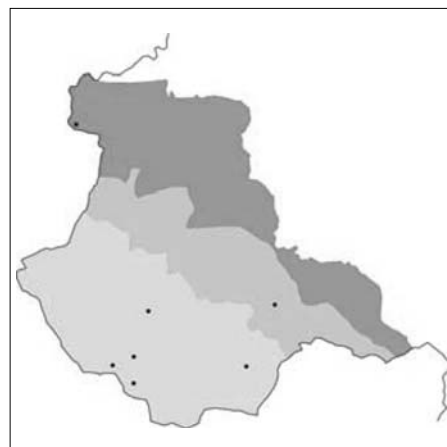
Prebivalci Goriških brd se zavedajo naravnega bogastva krajine in v zadnjih letih stopnjujejo zlasti dejavnosti, povezane

Naselja v Goriških brdih

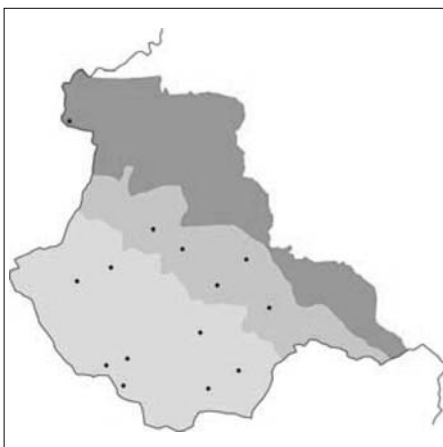
Turistične kmetije

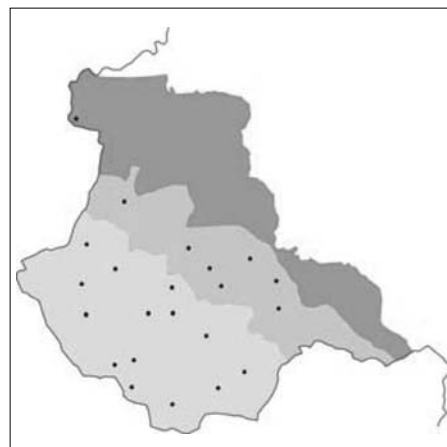
Prenočišča

Prireditve

Ponudba domače hrane

Prodaja sadja in vina

Inventarizacija turističnih destinacij v krajini Goroških brd (točka = naselje).

z gostinsko in s turistično ponudbo. Zaradi boljšega trženja je bil leta 2000 ustanovljen turističnoinformacijski center, leta 2003 pa še Konzorcij Brda – Zavod za trženje in promocijo Brd. Pred leti (1996) pa je že pričelo delovati Turistično društvo Šmartno – Goriška brda.

Aktivno promocijo potrjuje tudi podatek, da je bilo na domačem iskalniku »najdi.si« dne 11. 12. 2007 na geslo Goriška brda 31.483 zadetkov, na tujem iskalniku »yahoo.com« pa 27.400. To je precej za območje s samo 5.535 prebivalci. Vendar podatek postane še bolj zanimiv, če ga primerjamo z datumom 8. 10. 2002, ko je bilo na domačem iskalniku najdenih 1.071, na tujem pa 355 zadetkov. Pri podrobnejšem pregledu je bil zaznan največji porast zasebne pobude.

Tovrstnih organiziranih in neorganiziranih akcij promocije Brd je v zadnjem desetletju vse več; za gosta, ki zaide v Brda, zelo uspešno poskrbijo. Za uspešno umestitev Goriških brd na zemljevid turistično prepoznavnih destinacij pa manjkata še najmanj dve bistveni komponenti:

- skupna strategija, ki bi območje Goriških brd naredila prepoznavno po njihovem bogastvu s tem ustvarila možnost za sonaravno obliko turizma (trajnostni turizem – urbani ekoturizem) in preprečila stihijo in degradacijo okolja ter

- ustrezne nastanitvene kapacitete, ki bi zadržale gosta daljše časovno obdobje in ne le za naključen obisk.

Trenutno je neokrnjenih lepot in darov narave namreč v Goriških brdih še vedno v izobilju, veliko je ohranjenih običajev, ki bogatijo kulturno pestrost, lokalna ponudba sadja in zelenjave sta podlaga za odlično kulinarčno ponudbo – primanjkuje pa prenočitvenih zmogljivosti. V Brdih je veliko tradicionalno grajenih objektov, ki neizkoriščeni samevajo, zlasti »stari« s svojim tradicionalnim arhitekturnim nagovorom predstavljajo največjo nastanitveno zmogljivost. Potrebujemo pa strokovno prenovo v skladu s spomeniškovarstvenimi zahtevami in sodobnimi bivalnimi standardi. Kljub romantično-nostalgicnemu odnosu do dediščine namreč gostje zahtevajo visok komfort bivanja v nastanitvenih objektih.

Vrednotenje krajine kot turistične destinacije

V okviru raziskovanja vključevanja turističnih dejavnosti in iskanja novih razvojnih možnosti v krajini Brd je bila opravljena inventarizacija prostora na območju kmetijske kulturne krajine, ki je razdeljena na tri prostorske enote – Spodnja, Srednja in Zgornja brda (Fikfak 2004: 82–89). V prostorsko analizo so bili vključeni naslednji podatki: evidentiranje na-

selij, turistične kmetije, prenočišča, prireditve, ponudba domače hrane ter prodaja sadja in vina. Cilj vrednotenja prostora je bil doseči ravnovesje med ohranjanjem naravnega okolja in potrebami človeka – stalnega prebivalca Goriških brd in ekološko ozaveščenega turista.

Pri evidentiranju dejavnosti v Goriških brdih smo naleteli na naslednje posebnosti, ki opredeljujejo krajino kot svojstveno turistično destinacijo:

- **Turistične kmetije** – evidentiranih je pet kmetij, ki so registrirane kot turistične. Imajo pestro in kakovostno ponudbo, ki je med poznavalci zelo priznana.
- Vse turistične kmetije v Brdih imajo **prenočišča**. Evidentirana sta še dva nastanitvena objekta – eden v okviru kmetije, drugi gostišča. Torej je na območju krajine Goriških brd samo en nastavitveni objekt, ki ni v povezavi s kmetovanjem in primarno dejavnostjo okolja.
- **Prireditve** v Brdih območje krajine zajemajo mnogo bolj enakomerno razpršeno. Izjema so Zgornja brda, ki so od dogajanja v prostoru dokaj odmaknjena in so danes že v fazi zamiranja. Prireditve, ki so sicer povezane s pobudo lokalnih prebivalcev, tukaj ni, saj se njihovo število iz leta v leto manjša (nekateri vasi so brez registriranih prebivalcev – npr. Slapnik, Belo) (Statistični urad RS 2002); pridelovalne površine se krčijo in so v zaraščanju (zato tudi ni poljščin, ki so glavni atribut lokalnih praznikov).
- Ponudba **domače hrane** je v Brdih sorazmerno bogata, zlasti glede na število prebivalcev. V nekaterih naseljih ima tovrstno ponudbo kot dopolnilno dejavnost skoraj vsaka kmetija (npr. v Medani).
- **Prodaja vina in sadja** sta na kmetijah v Brdih zelo razširjeni – v vseh naseljih v Spodnjih brdih, v Srednjih samo v nekaterih, v Zgornjih brdih pa le na turistični kmetiji v naselju Breg.

Možne kapacitete za spodbujanje turistične dejavnosti lahko zaznamo v vseh naseljih Goriških brd, vendar predstavlja območje Zgornjih brd tisti skriti potencial in hkrati večji izziv, ki bi ga z ohranjanjem dediščine in revitalizacijo lahko namerili za razvoj t. i. urbanega ekoturizma.

Tradicionalne kmetije kot turistične destinacije

Goriška brda spadajo glede na naravnogeografske pogoje in lego v mediteransko območje, kar se odraža tudi na tradicionalnih stavbnih zasnovah. Te so organizirane smotno in premišljeno, izjemno prilagojene življenju, delu in skromnim naravnim razmeram. Glede na danosti prostora sta se izoblikovala dva tipa domačij: introvertirana domačija v obliki gruč, ki prevladuje v naseljih s slemensko in z ravninsko lego ter vrhhlevna hiša v naseljih na strmejših pobočjih. Zgradbe so kamnite, iz avtohtonega flišnega peščenjaka, velikokrat z likovno bogato klesanimi arhitekturnimi detajli iz čistega apnenca. Reliefno oblikovani okenski in vratni okviri, stebri, konzole, elementi ograj, vodnjaki in drugi arhitekturni členi so krasili sicer skromno zasnovane domačije. Streha, eno- ali dvokapna in z blagim naklonom, je pokrita z izrazito sredozemsko kritino – s korci. Stavbne oblike so bile izjemno funkcionalne in racionalne. Imele so vzdolžen tloris, ki

se je razvil iz enoceličnega objekta, na katerega so se skozi zgodovino nizale druge celice – za spanje, shranjevanje živil, delo, bivanje živali itd. Stavbe so se tako razširile levo in desno od osnovne celice – kuhinje z ognjiščem, ko so bile izkoriščene vse možnosti za širjenje, tudi v višino in globino. Z dodajanjem stanovanjskih enot sta nastala dva tipa domačije – t. i. odprta domačija z objekti na enem robu zemljišča in zaprta domačija z objekti, nanizanimi po najmanj dveh robovih zemljišča. Kuhinja z ognjiščem, vedno osrednji in najpomembnejši družinski prostor, zmeraj v pritličju, dostopna z dvorišča – portona, je bila tudi glavni komunikacijski prostor za dostop v sosednje prostore (Deu 2001: 69–71). Tradicionalno arhitekturo so dopolnjevali tipični mediteranski elementi, kot so latniki za trte, murve, orehi in kostanji na dvoriščih ter razne okrasne zelene površine, ki še danes dajejo prostoru svojstven karakter. Zapuščina, ki jo je vredno ohraniti ne le za sedanje, temveč tudi za prihodnje rodove. Glavna značilnost stavbne zasnove ožje in širše regije Goriških brd je združevanje bivalne in gospodarske funkcije pod eno streho. Z vdorom bivalnih navad iz mestnega prostora in dvigom finančnega standarda pred nekaj desetletji pa se je bivalni del pogosto preselil v samostojno enodružinsko hišo. Hkrati so gospodarski prostori postali premajhni za čedalje večje potrebe po shranjevanju sadja in vina in so se zato selili v novozgrajene večje objekte. Tako so tradicionalne domačije ostale prazne. Danes prihaja do viška grajene strukture, ki je trenutno večinoma v bolj ali manj nezavidljivem stanju, potrebna temeljite, in kar je še bolj pomembno, strokovne prenove.

V zadnjih letih je povečan interes za prenavo domačij namesto gradnje novih objektov. Pobudniki posegov so posamezni investitorji s hvalevrednim odnosom do grajene zapuščine svojih prednikov. Pri prenavah je vse več ponovnega vključevanja kakovostnih tradicionalnih elementov kmečke domačije. Maloštevilni posegi temeljijo na ohranitvi tradicionalne oblike kmetije, ki pa ima večkrat novo vsebino – gostinska dejavnost, kmečki turizem, umetniška galerija ipd. ali pa počitniška hiša. Spremembe se odvijajo na arhitekturni ravni prenove domačije in hkrati zajemajo tudi organizacijsko, strukturno, funkcionalno idr. reorganizacijo prostorov in odnosov med njimi. Značilni funkcionalni prostori, ki so zaznamovali arhitekturno pojavnost zgradb na tem območju (npr. porton, ognjišče ali dnevna soba, pergola ali terasa ipd.) danes ostajajo enaki, imajo pa spremenjene funkcije. Dvorišče postaja parkirišče, osrednji prostori, nekoč namenjeni družini, so danes del trženja, promocije, gostoljubja. Namenjene so ugodju obiskovalca – družina to ugodje pravzaprav doživlja skupaj z obiskovalci, ki ji omogočajo obstoj. Gospodarski objekti »tržno usmerjene kmetije« so še vedno hlevi, predelovalni objekti, seniki, kašče, vinske kleti, itd., tem pa so dodani poslovno-administrativni in družabni prostori. Vsak od njih ima na ravni domačije svojo vrednost: gospodarski prostori imajo veliko vlogo pri ekonomskem obstoju družine, administrativni in družabni prostori so namenjeni trženju, ob tem pa številni tradicionalni arhitekturni elementi dajejo s svojo mediteransko noto prostoru ambientalno ugodje.

Koncept urbanega ekoturizma: skriti potencial Zgornjih brd. Iz sheme je razvidno veliko število točk (naselja s potenciali), vendar bi revitalizacija in vnos novih dejavnosti v Zgornjih brdih vplivala ne samo na ohranjanje podobe tradicionalne arhitekture, temveč tudi na širšo podobo in zaznavnost kulturne krajine.
Foto: Fikfak, 2005–2007

Zaenkrat ni veliko posegov, ki bi ustvarili tudi prenočitvene kapacitete, kar je gotovo možno in hkrati za zagotovitev celovite turistične ponudbe v Goriških brdih tudi nujno. Ob primerni strateški usmeritvi, ki bi prostor Goriških brd umestila v turistični zemljevid v tem delu Evrope in dala svojsko ponudbo, bi bilo treba premisliti zlasti o nastanitvenih kapacitetah. Novodobni turist, željan tradicionalnega arhitekturnega okolja, kulturnega in etnološkega bogastva, z močnim estetskim čutom ter visoko okoljsko zavestjo bi se za nekaj dni z veseljem preselil v objekte, ki dihajo svojo zgodovino, in od tam podoživljal stare kmečke navade in opravila.

V prejšnjem poglavju so bile evidentirane maloštevilne lokacije obstoječih prenočitvenih kapacitet. Že bežen obisk Goriških brd pa kaže na čisto drugačno sliko – v vsakem naselju, obljudenem ali ne, je nekaj tradicionalno grajenih objektov, ki bi lahko predstavljali izhodišče in spodbudo za prenovo z arhitekturnega vidika. Velik del objektov je primeren tudi za predelavo v prenočitveno infrastrukturo. Za učinkovito trženje turistične ponudbe v avtohtonih objektih pa ne zadostuje samo arhitekturna prenova. Pristop k uvajanju nove vsebine mora biti interdisciplinaren, s sodelovanjem različnih strokovnjakov, kot so etnologi, agronomi, ekologi, arhitekti, sociologi, konservatorji idr. Ob tem ne smemo zanemariti dejstva, da je temeljni pogoj za uspeh kateregakoli razvojnega projekta na podeželju vključitev lokalnega prebivalstva.

Zlasti pri prenovi posameznih objektov postajata vse bolj pomembna odnos in zavzetost lastnika (Hostnik 2003: 137).

Prostor Goriških brd bi zaradi naravnih lepote krajine, ki so zaenkrat dobro ohranjene, pridnih ljudi, ki so v sožitju z naravo preživeli stoletja, sedaj pa so postavljeni pred nove izzive, kako ohraniti dediščino prednikov, hkrati pa svoje otroke zadržati na zemlji, z uvajanjem urbanega ekoturizma dobil nove razvojne možnosti.

Sklep

Goriška brda so zaradi neokrnjene narave, bogastva naravnih lepote in tradicionalno grajene arhitekturne dediščine ter pestre kulinarčne in kulturne ponudbe po eni strani, po drugi pa relativno lahkega dostopa, ki ga prinaša nova ureditev avtocestnega prometa, postala za turizem zelo zanimiva. Dejavnost, ki danes spada med najbolj propulzivne ne le v slovenskem, temveč tudi v svetovnem merilu, lahko v preteklosti manj razvitemu območju prinese gospodarski napredek.

Področje Goriških brd je bogato s tradicionalno vernakularno arhitekturo, ki je zaradi spremenjenega načina bivanja v polpretekli dobi ostala prazna in danes predstavlja možne kapacitete za turistično dejavnost. Sorazmerno dobra promocija vin in sadja ter etnoloških posebnosti v okviru kulturnih prireditev so dobra podlaga za uvajanje t. i. urbanega ekoturizma. Goriška brda so s svojo tradicionalno arhitekturo,

pestro pokrajino, ki jo zaznamujejo nasadi avtohtonih sadnih kultur, dobro ohranjena, kar je glavno izhodišče pri (nujnem) uvajanju nove vsebine. Pokrajina ima namreč v celoti agrarni značaj in potrebuje dodatno gospodarsko dejavnost, ki bi predstavljala dodatni vir zaslužka sicer podhranjeni kmetijski dejavnosti in preprečila oziroma zmanjšala odhajanje mladih in praznjenje podeželja. Zaenkrat, razen nekaj posameznih poskusov sicer uspešnih prenov, ni opaziti posebne strateške usmeritve v turistično dejavnost. Ob tem se posebej pogoša organizirano in strokovno vzpodbudo. S tem je mišljena pomoč države oziroma lokalne uprave, da v strategijo razvoja vključita turistično dejavnost. Da ne bi prišlo do degradacije prostora, bi morala biti odločitev strogo premišljena. S pomočjo strokovnjakov s posameznih področij je treba najprej določiti najbolj perspektivne lokacije, zainteresirati lokalno skupnost, nato pa nuditi strokovno pomoč. Kot je razvidno iz realiziranih prenov zgradb z uvedbo turistične vsebine, je pri tem pomemben čut za ohranjanje likovnoestetske vrednosti vernakularnih objektov. Velik del odgovornosti pri oživljanju arhitekturne dediščine zato nosijo tudi arhitekti in konservatorji. Seveda pa nista bistveni le arhitekturna in urbanistična prenova – ustvarjene rešitve morajo ohranjati tudi lokalno kulturo in način življenja prebivalcev podeželja.

Literatura in viri

- BAŽATO, Marjan: *Trenutki v Goriških Brdih*. Dobrovo: (s. n.), 1992.
- DEU, Živa: *Stavbarstvo slovenskega podeželja: značilno oblikovanje stanovanjskih hiš*. Ljubljana: Kmečki glas, 2001.
- DIMITROVSKA ANDREWS, Kaliopa idr.: *Koncept prostorskega razvoja Slovenije*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor RS, Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS, izvajalec raziskovalnega projekta Urbanistični inštitut Republike Slovenije, 2001.

FIKFAK, Alenka: *Evolucijske konstante naselbinske kulture v prenovi z aplikacijo na slovenskem primorju – Goriška brda* (Doktorska disertacija). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, 2004.

GULIČ, Andrej idr.: *Promet in prostorski razvoj Slovenije – zasnova*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor RS, izvajalec projekta Urbanistični inštitut Republike Slovenije, 2000.

HOSTNIK, Božena: *Interes vlasnika ključni faktor obnove? V: Ana Mlinar (ur.), Zbornik radova, II simpozij etnologa konzervatorja Hrvatske i Slovenije: Zaštita i očuvanje tradicijske kulturne baštine*. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel, 2003, 137–145.

HUNTER, Colin: Sustainable Tourism as an Adaptive Paradigm. *Annals of Tourism Research* let. 24/4, 1997, 850–867.

KOVAČ, Bogomir idr.: *Strategija slovenskega turizma 2002–2006*. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Ministrstvo za gospodarstvo, 2002.

D. Medina LASANSKY in Brian McLaren (ur.): *Architecture and Tourism*. Oxford in New York: Berg, 2004.

MARINIČ, Damijan: Sadjarstvo. V: *Briški zbornik*. Dobrovo: Občina Brda, 1999, 286–302.

PAVLIHA, Mitja: *Arhitekturni vidiki turizma v zavarovanih območjih*. Velenje: Pozoj, 1998.

Drago PERKO in Milan Orožen Adamič (ur.): *Slovenija – pokrajine in ljudje*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.

SIMONETI, Maja idr.: *Prostočasne dejavnosti in prostorski razvoj Slovenije*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Urad RS za prostorsko planiranje, 2002.

Statistični urad Republike Slovenije: *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj*, 2002.

Urban Ecotourism Declaration, <http://www.comunit.com/en/node/215260/36>, 18. 3. 2008.

WHITE, Judith: *Urban Ecotourism*. Murdoch: Murdoch University, 2004.

Zakon o spodbujanju razvoja turizma, Ur. l. RS, št. 2/2004.

ZHENHUA, Liu: Sustainable Tourism Development: A Critique. *Journal of Sustainable Tourism* let 11/6, 2003, 459–475, <http://www.ecotourism.org>, 16. 8. 2006.

Urban Ecotourism in Goriška Brda

Tourism is an activity directly connected with leisure. Modern people strive to spend their free time to regenerate and energize themselves in order to resume their customary work tasks with renewed vigor. Presently there are several trends in how people spend their spare time, and the importance of active participation, intensive use of free time (special adventures, learning about traditional customs, etc.), and studying and enjoying nature has been increasing.

Tourism is one of the fastest growing branches of economy. Due to the growing environmental awareness it has different forms. The opposite of mass tourism, the so-called alternative tourism, puts a strong emphasis on the contact between the host and the guest as well as between the tourist and the environment. There are several forms of alternative tourism; the one that follows the principles of sustainable development the most is urban ecotourism. Urban ecotourism is a sum of principles, regulations, and management methods that plan future tourism development in such a manner as to protect tourist destinations for future generations. This new field of tourism strives primarily to renew and preserve natural and cultural heritage.

This article focuses on Goriška Brda, a region in northwest Slovenia that possesses all the necessary attributes needed for the development of the aforementioned modern form of tourist activity and can, at the same time, accelerate the process of restoration of architectural heritage, preservation of traditional customs and culture, and protection of natural environment. Due to its beautiful, still largely unspoiled nature, traditional architecture, tasty cuisine, and interesting culture on the one hand, and a relatively easy access because of a new network of freeways on the other, the area has become interesting not only for Slovene, but also for Croatian, Italian, and Austrian tourists. Tourism, which is one of the most propulsive branches of economy not only in Slovenia but all over the world, can bring economic progress to this once less developed area. Goriška Brda is a region abundant in Mediterranean vernacular architecture that is now uninhabited because of the changes in the dwelling culture of the more recent past, thus presenting an excellent opportunity for tourism. A relatively good promotion of local wines and fruit as well as ethnological elements that have been incorporated in different cultural events represent a solid basis for the introduction of urban ecotourism in this region.

VPLIV DINASTIJ KARADORĐEVIĆ IN OBRENOVIĆ NA SRBIJO V 19. STOLETJU

Strokovni članek | 1.04

Izvleček: Članek obravnava težnje Srbov po pridobitvi samostojnosti v 19. stoletju. Vodji prve in druge srbske vstaje sta si prizadevala za osamosvojitve, gospodarski in družbeni napredek Srbije, hkrati pa sta se oba potegovala za vladarsko mesto, pri čemer nista izbirala sredstev. Boj za vladarski položaj med dinastijama Obrenović in Karadžorđević je trajal skoraj 90 let; Karadžorđevići so iz njega izšli kot zmagovalci. Srbi so se delili na privrženca ene od dinastij.

Abstract: The article focuses on Serbian attempts to win independence in the 19th century. Although the leaders of the first and of the second Serbian uprisings equally strived for Serbia's independence, economic, and social progress they also both vied for the ruling position, and certainly utilized all available means to this end. Dividing the Serbian people into two opposing camps, the feud between the Obrenović and the Karadjordjević dynasties lasted for almost nine decades. The conflict ended with the victory of the Karadjordjević family.

Uvod: razmere v beograjskem pašaluku, ki so botrovale prvi srbski vstaji

Ozemlje Srbije je po padcu druge srbske despotovine leta 1459 dokončno pripadlo osmanskemu imperiju. Iz ostankov srbske despotovine je bil ustanovljen smederevski sandžak s središčem v Smederevu; ko so osmanske čete leta 1521 osvojile Beograd, so tja prestavili sedež sandžaka. Ker so imeli *beograjski muhafizi* oz. *smederevski sandžak-begi* titulo paše in sedež v Beogradu, je v 18. stoletju nastal napačen izraz *beograjski pašaluk*, ki pa se je obdržal.

V zadnjem desetletju 18. stoletja je v beograjskem pašaluku potekal boj med Hadži Mustafa-pašo, ki je bil tam sultanov predstavnik, in janičarji. Paša je pozval Srbe, naj v spopadu podprejo sultanovo legitimno oblast. Tako se je formirala srbska ljudska vojska, ki je štela 15.000 mož in je bila že zdavnaj pred prvo srbsko vstajo razpuščena, vseeno pa je dala Srbom vojaške izkušnje, katerih raja v osmanskem imperiju sicer ne bi mogla pridobiti. Srbi so v zameno za pomoč Porti¹ v spopadu z janičarji dobili naslednje privilegije: sami so lahko izbirali kneze, gradili svoje cerkve in samostane ter svobodno trgovali, davki pa so bili maksimirani.

Janičarji so se avgusta 1801 znova uprli, ujeli Hadži Mustafa-pašo in ga pozneje usmrtili. Oblast v beograjskem pašaluku so si med seboj razdelili štirje vodje janičarjev – dahije. Dahije so terorizirali Srbe in povišali davke, trgovina z avstrijskim cesarstvom je zamrla, zato blaginje ni bilo več. Obglavljenje knezov v začetku februarja 1804 je privedlo do izbruha prve srbske vstaje. Njen vodja je bil Đorđe Petrović, ki se ga je zaradi njegove temne polti prijelo ime Karadžorđe.² Starešine so ga izvolili za *vožda*,³ ta naziv pa naj bi postal deden.

Đorđe Petrović - Karadžorđe

Vožd je imel v prvi srbski vstaji vizijo »osvoboditi«⁴ tudi Srbe v Bosni in Hercegovini; Črnogorci so z njim složno sodelo-

vali v boju proti Osmanom in njihovim zaveznikom Francozom. Srbi so imeli glave gladko obrbite, le na temenu so pustili šop las, ki so ga imenovali *perčin* (Jezernik 1998: 153), Karadžorđe pa je ukazal, naj si ga odstrižejo (Dimnik 1922: 123), da bi bili po videzu bolj podobni Evropejcem. To je bilo nedvomno revolucionarno dejanje, podobno dejanju Petra Velikega, ki je Rusom prepovedal nositi brado,⁴ in Atatürka, ki je prepovedal nošenje fesa in feredže.

Po tedanjem običaju in Karadžorđevi odločbi so bili med prvo srbsko vstajo uvedeni priimki, ki so nastali iz očetovih imen (Stojadinović 1970: 9). Vožd je prepovedal ugrabitev neveste in za to določil hude kazni: »nesojeni«⁵ ženin je bil kaznovan s smrtjo, popu⁵ so obrili brado,⁶ kum⁷ in pozvačin sta bila kaznovana s šibanjem, preostali sodelujoči pri ugrabitvi pa so bili kaznovani s petdesetimi udarci (Karadžić 1953: 137).

Odmev srbske vstaje v tujini

Rusija je izrabila uspehe srbskih upornikov in Srbe prepričala, naj po osvoboditvi beograjskega pašaluka sodelujejo z njo v vojni proti osmanskemu imperiju. Operacije ruske vojske so potekale pretežno v Moldaviji in Vlaški, srbska vojska pa se je borila večinoma sama, tako da ji Rusija ni bila v pomoč. To je bil začetek rusko-srbskega zavezništva, ki traja še danes. Čeprav sta bila osmanski imperij in Francija nasprotnika avstrijskega cesarstva, srbska vstaja tam ni naletela na ugoden odmev. Načeloma so bili negativno naravnani proti vsakršnemu nacionalnemu vrenju; bali so se, da bi se vstajnikom pridružili vojvodinski Srbi; poleg tega pa so imeli ozemlje beograjskega pašaluka za svojo interesno sfero, kamor se je nepričakovano začela »vtikati«⁸ Rusija. Vstajniki so se lahko oskrbovali z orožjem samo preko Vojvodine, ki je bila del avstrijskega cesarstva.

4 Nošnja brade sicer ni bila prepovedana – zanjo je bilo treba plačati poseben davek.

5 Pravoslavni duhovnik.

6 Pravoslavni duhovniki so nosili brado, zato je duhovnik, ki je bil kaznovan z obritjem brade, izgubil funkcijo.

7 Poročna priča.

1 Sultanov dvor v Istanbulu; uporablja se tudi izraz Visoka porta.

2 Kara po turško pomeni črn – Črni Jurij.

3 Voditelja.

* Brane Bevc, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., 1000 Ljubljana, Kopna pot 5. E-naslov: bevc.brane@gmail.com

Ko je Porta, oslabiljena zaradi notranje krize in slabega mednarodnega položaja osmanskega imperija Srbom ponudila delno avtonomijo, jo je Karađorđe zavrnil in nadaljeval boj do končne osvoboditve. Srbi bi bili lahko že leta 1806 dobili delno avtonomijo, kakršno so si priborili šele v drugi srbski vstaji leta 1815.

16. avgusta 1809 je Karađorđe napisal pismo Napoleonu, v katerem ga je prosil za pokroviteljstvo Francozov nad srbskim narodom. Karađorđev odposlanec Rado Vučinić je oktobra na Dunaju pismo izročil Napoleonovemu predstavniku. Vstajniki so mu ponudili možnost, da francoski vojaki lahko zasedejo mesta v beograjskem pašaluku in da se bodo skupaj s svojimi brati v Bosni in Hercegovini, na Ogrskem in v Bolgariji borili na njegovi strani. Francoski cesar zaradi nepomembnega zaveznitva s Srbi ni želel pokvariti odnosov z osmanskim imperijem, vseeno pa je Vučinića še po zavrtnju prve srbske vstaje zadržal v Parizu (Ibrovac 1958: 356).

Lamartine je v *Novem potopisu po Vzhodu* trdil, da je Karađorđe Francoz, rojen v okolici Strassbourga, ki je najprej dezertiral iz francoske, nato pa še avstrijske vojske, se pridružil hajdukom in v beograjskem pašaluku organiziral vstajo proti dahijam (Ibrovac 1958: 356).

Zadušitev vstaje

Ko je Napoleon 2. marca 1812 sklenil zaveznitvo z avstrijskim cesarstvom proti Rusiji, je morala ta nemudoma skleniti premirje z osmanskim imperijem. Osmo točka mirovne pogodbe, podpisane 8. maja 1812 v Bukarešti, je urejala status Srbov v beograjskem pašaluku: osmanska vojska bi se vrnila v mesta, vstajniki bi bili amnestirani, Srbi pa bi dobili avtonomijo v upravi in plačevanju davkov (Ćorović 1989: 54–55). Vprašanje pa je, če bi se osmanske oblasti držale dogovora. Rusi pred tem niso obvestili vstajnikov, da nameravajo z osmanskim imperijem podpisati premirje, zato je novica o »izdaji« Rusov in maščevalnem pohodu osmanskih čet katastrofalno vplivala na moralo vstajnikov, ki od tega trenutka niso bili več sposobni nuditi pravega odpora. »Ko se je leta 1813 začela velika ofenziva osmanske vojske z juga in zahoda, je Karađorđe zbolel, izgubil razsodnost in 21. septembra prešel v Zemun, na avstrijska tla« (Ćorović 1926: 260). Avstrijske oblasti z vodji vstajnikov niso ravnale prav nič prijazno: internirale so jih; šele na intervencijo ruskega carja so jim dovolile, da so lahko odšli v Besarabijo, kjer je zanje skrbel ruski car.

Miloš Obrenović je bil edini vojvoda v prvi srbski vstaji, ki po njeni zadušitvi oktobra 1813 ni zapustil beograjskega pašaluka, temveč se je predal. Beograjski vezir Sulejman-paša Skopljak je v beograjskem pašaluku obnovil lokalno samoupravo z namenom, da bi privabil nazaj Srbe, ki so po zavrtnju prve srbske vstaje pobegnili na ozemlje avstrijskega cesarstva. Miloša Obrenovića je imenoval za oborkneza⁸ rudniške nahije,⁹ nato pa še požeške in kragujevske (Vučković 1965: 363). Ko je Hadži Prodan Gligorijević organiziral upor, kate-

remu Miloš ni pripisoval možnosti za uspeh, ga je zadušil, da bi s tem beograjskemu vezirju dokazal svojo zvestobo. Kljub temu se je teror spahij stopnjeval in postal še hujši kot pred prvo srbsko vstajo. Srbom so hoteli odvzeti orožje, ki jim je ostalo iz prve vstaje. Celó življenje Miloša Obrenovića je bilo v nevarnosti; vezir mu je šele pod pretvezo dovolil zapustiti Beograd.

Druga srbska vstaja

Srbski narod se je spontano uprl, upor je prerasel v drugo srbsko vstajo, ki jo je vodil Miloš Obrenović, tedaj najuglednejši Srb v beograjskem pašaluku. Miloš Obrenović je med drugo srbsko vstajo poudarjal, da se Srbi ne borijo proti Porti, temveč le proti terorju Sulejman-paše, zato ni napadal mest, ki so bila direktno podrejena sultanu. Obenem se je pogajal z Kuršid- in Marašli-pašo; ker je bil drugi bolj popustljiv, je del njegovih čet spustil v Beograd (Ćorović 1989: 62–63).

Novembra 1815 se je z novim beograjskim vezirjem Marašli Ali-pašo sporazumel, da bodo Srbi davke pobirali sami, da bo Srbom poleg kadije sodil tudi knez nahije, pod katero spada obtoženec, da spahije¹⁰ ne bodo smeli zlorabljati svojega položaja ter da bo v Beogradu ljudsko predstavništvo, ki bo sestavljeno iz knezov nahij, najvišji srbski upravni ter sodni organ. Vendar je bil to le ustni dogovor; šele s hatišerifoma,¹¹ izdanima leta 1830 in 1833, je beograjski pašaluk postal polavtonomna kneževina s knezom Milošem na čelu, ki je dobil to titulo v nasledstvo z beratom.¹²

Karađorđev kult

Karađorđe v Besarabiji ni miroval in se je povezal s heterijo¹³ z namenom, da bi v Srbiji nadaljeval z vstajo do končne osvoboditve Balkana izpod osmanskega imperija. Njegovim ambicioznim načrtom ni bil naklonjen ruski car in mu zato ni dovolil vrnitve v Srbijo.

Karađorđe je s pomočjo članov heterije pod lažnim imenom zapustil Besarabijo in pripotoval v Srbijo, kjer se je želel z Milošem dogovoriti o nadaljevanju vstaje.

Miloš Obrenović ni bil naklonjen Karađorđevi politiki, saj je menil, da je samostojnost mogoče pridobiti samo postopoma. Čeprav so številni Srbi zamerili Karađorđu, da tedaj, ko je Rusija zaradi Napoleonovega pohoda Srbijo pustila na cedilu, ni ostal na čelu srbske vojske, temveč je zapustil deželo, prepuščeno maščevanju osmanskih čet, je imel med njimi še vedno številne privržence.

Miloš Obrenović se je zavedal, da na prestolu Srbije ni prostora za dva in se je bal državljanske vojne med svojimi in Karađorđevimi pristaši, kar bi koristilo le Porti. Karađorđa se tudi ni upal predati Porti, saj bi s to potezo izgubil simpatije

8 Predstavnik okraja, srbske narodnosti, v beograjskem pašaluku.

9 Upravna enota v beograjskem pašaluku.

10 Fevdalci v osmanskem imperiju.

11 Hatišerif je sultanov odlok.

12 Sultanov dekret.

13 Po vzoru kulturnega združenja *Heteria Philomosa*, ustanovljenega leta 1812 v Atenah, so leta 1815 v Odesi ustanovili *Heteria Philika* z namenom, da poveže Grke v diaspori v gibanje za osvoboditev Grčije. Predstavniki heterije so v Besarabiji, kjer je živel Karađorđe, z njim navezali stik.

med Srbi, zato se je leta 1817 raje odločil za umor, ki ga je odobral tudi vezir (Čorović 1989: 66).

V monografiji, posvečeni Karađorđevićem, ki je bila izdana ob dvajsetletnici Jugoslavije, so herojsko opisali Karađorđevo smrt: »Miloš Obrenović je Vujici Vuličeviću ukazal, naj Karađorđa ubije in v Beograd pošlje njegovo glavo; ako tega ne stori, mora dati svojo. Vujica je iz strahu povelje izvršil. S svojim služabnikom je šel v selo Radovanje, kjer se je Karađorđe skrival v kolibi Dragića Vojkića. Ob njunem prihodu je Karađorđe spal in služabnik ga je ubil s sekiro, ker je veroval, da se ga krogla ne prime. Ubijalec je s Karađorđevo glavo oddirjal v Beograd. Ko je prispel na cilj, se je Miloš že pripravljal, da popelje 1.000 turških vojakov na Karađorđa, saj je mislil, da Vujica ukaza ne bo izvršil. Miloš je dal na povelje velikega vezirja Karađorđevo glavo odreti, jo nasoliti in z bombažem napolniti. Veliki vezir jo je poslal v Carigrad kot darilo sultanu Mahmudu II« (Orožen 1938: 26). Karađorđa je nasilna smrt, tako kot vse junake, ki tragično končajo, še dodatno mistificirala.

Privrženci dinastije Karađorđević celo dejstvo, da je Karađorđe umoril lastnega očima,¹⁴ opravičujejo »s pretrganjem tradicije srbske klečeplaznosti pred osmanskimi zavojevalci« (Ljušić 2001: 105).

Knez Miloš

Miloš Obrenović je po uspešno končani drugi srbski vstaji vzela v zakup prevoze z brodovi na Savi in Donavi in imel monopol v trgovini s soljo; njegovi kooperanti so prekupčevali z živino in s pridelki po vsej Srbiji (Grdić 1971: 5). Dejavnost je razširil tudi na Vlaško, kjer je živel v času izgnanstva. V Romuniji se po njem imenuje vas Milošesti.¹⁵

Na Porti je uspešno nasprotoval avstrijskim nameram, da bi dobili koncesijo za čiščenje Đerđapa in je monopoliziral plovo po Donavi. Ker je Niš spadal pod osmanski imperij, je carino prenesel v Aleksinac, da so carinske datjave pripadle Srbiji. Leta 1830 je začel pošiljati mladeniče v Rusijo, avstrijsko cesarstvo in nemške dežele, da bi se tam izpopolnili v vojaški, rudarski in pravni stroki (Vučković 1965: 363). Istega leta mu je uspelo za metropolita Srbije prvič po letu 1766, ko je bila ukinjena patriarhija s sedežem v Peči, imenovati Srba. Pred tem je bil namreč ta položaj rezerviran za Grke (Veselinović 1965: 592). Po letu 1820 si je knez Miloš začel prisvajati pristojnosti osmanskih oblasti; Srbom so sodili samo še srbski sodniki. Muslimani se na podeželju niso več počutili varne, zato so se začeli seliti v mesta, kjer so bile stacionirane garnizije osmanske vojske.

S hatišerifom, izdanim leta 1830, so spahije morali zapustiti Srbijo, zato se je pojavilo vprašanje, komu bodo pripadli spahiluki.¹⁶ Knezi so predlagali, naj se po vzoru Vlaške, kjer so zemljo razdelili med ugledne družine, iz katerih je nastala

aristokracija, spahiluki dodelijo njim. Miloš je njihovi pobudi nasprotoval in je rekel, da zemlja pripada tistemu, ki jo obdeluje (Jovanović 1928: 924). Z dodelitvijo zemljišč kmetom se je otrešel opozicije. S hatišerifom, izdanim leta 1833, so kmetje v Srbiji dobili obdelovalno zemljo v last kar petnajst let prej kot v avstrijskem cesarstvu.

Položaj v Srbiji pa ni bil prav nič rožnat: dežela je bila zaradi večletnih bojev opustošena, v domovino so se priselili številni Srbi; davke je bilo treba plačevati tako sultanu kot tudi domači oblasti, ki je morala vzdrževati upravo in čimbolj močno vojsko. Zato ne preseneča, da so se morali kmetje zadolževati pri vaških oderuhih. Knez Miloš je 29. maja 1836 prezadolžene kmetije zavaroval tako, da se posestva, hiše, dveh volov in krave ni smelo prodati za odplačilo dolga (Grdić 1971: 5).

Miloš Obrenović je bil pogosto gost Požarevcčanov. Ob svečanem kosilu je nek trgovec, ki je bil Milošev ljubljenec, nazdravil knezu in mu v zdravici dejal: »Prečastiti knez, ti nas dobro poznaš. Mi smo dobrodušni, srčni in gostoljubni ljudje, vendar nismo brez napak. Radi se zlažemo, ukrademo, prevaramo, oropamo, umorimo.« Knez je odgovoril: »To dobro vem, toda kaj morem. Zamenjati vas ne morem.« »Prečastiti knez,« je odgovoril drugi trgovec. »Ni slabo, če smo starejši taki. Še nekaj let, pa bo narava naredila svoje. Slabo je, ker so tudi naši otroci taki.« »Kakršni očetje, takšni otroci,« je odgovoril knez. »Tu ni rešitve, toda pri bogu, kot knez se moram držati zakona in vaši otroci morajo pred zakonom odgovarjati tako kot vsi ostali.« »Knez, mi to vemo in nočemo, da bi naši otroci imeli privilegije,« je rekel tretji trgovec. »Prosimo te le, da daš blizu Požarevca zgraditi zapor, da našim otrokom ne bo treba iti daleč od doma.« »To bom storil,« je rekel knez. »To vam obljubljam.« Tako je nastala jetnišnica Zabela pri Požarevcu (Matunović 2000: 80–81).

Niti Rusiji niti Porti ni bil všeč preveč vpliven Miloš, zato sta podprli zahteve ljudstva po ustavi. Knez Miloš je popustil pred pritiski opozicije in ukazal svojemu sekretarju Dimitriju Davidoviću, naj napiše ustavo. Ker se nanjo ni spoznal, je sekretarju velel samo, naj bo dobra. Davidović se je pri pisanju zgledoval po francoski in belgijski ustavi. Rusija, osmanski imperij in avstrijsko cesarstvo so nasprotovali uvedbi sretenjske ustave, saj je bila bolj liberalna od njihovih (Matunović 2000: 167). To je ustrezalo Milošu, da je lahko nadaljeval s samodržtvom. Proti Miloševi politiki so se poleg Rusije in Porte postavili vsi starešine, tako da je njegovo politiko podpirala le še Velika Britanija. Konec leta 1838 je sultan izdal hatišerif, ki je bil pravzaprav oktroirana ustava in je poleg kneza predvideval svet, ki bi omejeval njegovo oblast. Miloš se s tem ni strinjal, zato je skupaj s svojimi pristaši organiziral upor proti ustavobraniteljem, ki pa ni uspel, zato je abdiciral in zapustil Srbijo.

Milošev način vladanja spominja na srbske srednjeveške vladarje, vendar ne smemo prezreti dejstva, da je bila tradicija srbske državnosti prekinjena za več kot 350 let. Po drugi srbski vstaji je vsaki nahiji načeloval knez, ki je želel imeti čim več oblasti. Če srbski vladar ne bi bil tako močna osebnost, kot je bil knez Miloš, bi se bila oblast razdrobila na kneze nahij in Srbija s svojimi zahtevami ne bi bila mogla enotno

14 Karađorđe je moral leta 1786 pred maščevanjem janičarjev skupaj s svojim *bratstvom* pobegniti v Srem, ki je spadal pod habsburško monarhijo. Očim mu je to hotel preprečiti in je grozil, da ga bo izdal osmanskim oblastnikom, zato ga je ubil.

15 Miloševo selo.

16 Fevdalna posest.

nastopati proti Porti. Da bi se Miloš Obrenović ločil od vaskih knezov, knezov vilajetov in knezov nahij, se je imenoval vrhovni knez, dokler ga pisarji in pristaši niso nagovorili, naj se imenuje *knjaz*. V drugem obdobju Miloševe vladavine se je samo še vladar imenoval knez; knezi¹⁷ so se začeli imenovati *kapetani*, knezi nahij pa *serdari* (Karadžić 1957: 240).

»Skoraj vsi zgodovinarji se strinjajo, da je bil Miloš Obrenović najbolj talentiran srbski politik v 19. stol; čeprav nepismen,¹⁸ je bil naravno nadarjen za diplomacijo in je ob najbolj neugodnem trenutku uspel iz nič ustvariti bodočo srbsko državo, ko je ob peščici puntarskih kmetov izigral poveljnika dveh osmanskih vojska. Tudi ko je bilo treba v še ne osvobojeno deželo »pripeljati« napredek in omejevati osmansko oblast, se je izkazal kot uspešen državnik. Zaradi pomanjkanja izobrazbe pa ni znal pravilno vrednotiti njenega pomena in »pravne države«, kar je botrovalo njegovemu padcu. O nobeni drugi osebnosti 19. stol. se med srbskim ljudstvom ni ohranilo toliko ustnega izročila, v katerem vedno nastopa kot moder in iznajdljiv (Jovanović 1929: 925).

Miloša je na prestolu nasledil najstarejši sin Milan, ki pa je že po prvem mesecu vladavine umrl, zato ga je nasledil brat Mihajlo; ta pa se je želel s Karađorđevići pobotati. Dovolil jim je povratek v Srbijo, poznejšega kneza Aleksandra si je izbral celo za svojega pribočnika, Karađorđevi vdovi Jeleni pa je začel izplačevati pokojnino (Ljušić 2001: 37). Mihajlu se je preveč prijateljska politika do Karađorđevićev maščevala, saj so ga ustavobranitelji po navodilih Porte konec avgusta 1842 vrgli z oblasti in na veliki ljudski skupščini 2. septembra 1842 za kneza izvolili Karađorđevega sina Aleksandra. Avstrija in Rusija sta Porto prisilili, da je izvolitev Aleksandra zavrnila; Aleksander je bil dokončno izvoljen na drugem zasedanju ljudske skupščine septembra 1843 (Vučković 1965: 364).

Vladavina ustavobraniteljev

Aleksander Karađorđević je bil za kneza izvoljen predvsem zaradi očetove slave; ustavobranitelji so hoteli imeti marionetnega vladarja, on pa se s to vlogo ni zadovoljil. Pod njegovo vladavino oz. vladavino ustavobraniteljev se je trgovina, ki je bila prej v rokah kneza Miloša, liberalizirala; leta 1844 je bil sprejet civilni zakonik, uprava in sodstvo sta se centralizirala. Ustanovljeni so bili Društvo srbskih pisateljev, Ljudska knjižnica, muzej. Ob koncu vladavine ustavobraniteljev¹⁹ je bilo v Srbiji 350 šol (Janković 1962: 199).

Leta 1858 so bile v Srbiji štiri struje: za Obrenoviće, za Karađorđeviće, proti Karađorđevićem in liberalna. Za Karađorđeviće so bili predvsem njihovi sorodniki. Ilija Garašanin, tedaj notranji minister²⁰ in najbolj vpliven politik v Srbiji, je bil za to, da bi Karađorđeviće vrgli s prestola, vendar ni podpiral vrnitve Obrenoviće (Prodanović 1928: 545), saj

17 V Sremu, Bački in Banatu, ki so bili del avstrijskega cesarstva, so se med kmečkim prebivalstvom ohranili knezi.

18 Še v Kraljevini SHS je bila pismenost eden med pogoji, ki jih je moral izpolnjevati kandidat za mesto poslanca.

19 Leta 1858.

20 Po njegovi zaslugi vojska ni razgnala svetoandrejske skupščine.

je potihoma računal, da ga bodo izvolili za kneza. Ni dognano, ali je knez Aleksander sam prosil Ilijo Garašanina, da ga pred jeznim ljudstvom, ki je zahtevalo njegov odstop, v svoji kočiji prepelje v zaščito vezirja, ali pa mu je zviti Garašanin to svetoval. Bistveno je, da je »beg« kneza pred skupščino tolmačil kot odstop (Ćorović 1989: 106). Na svetoandrejski skupščini²¹ so poslanci razrešili Aleksandra Karađorđevića in za kneza ponovno izvolili starega Miloša Obrenovića,²² ki je Srbiji še dve leti vladal s trdo roko, saj je menil, da je njegova druga izvolitev za kneza dokaz za to, da je samo taka oblika vladavine pravilna (Ćorović 1989: 107). Miloš Obrenović je bil edini vladar iz novejšje zgodovine Srbije, ki je na prestolu umrl naravne smrti; vsi drugi so bili bodisi umorjeni bodisi so abdicirali.

Karađorđevići so vse do leta 1903 živeli v izgnanstvu in od tam agitirali za povratek svoje dinastije na srbski prestol. Pretendiranje dinastije Karađorđević na srbski prestol je bilo brez pravne podlage, saj Porta z beratom Aleksandru Karađorđeviću ni podelila knežjega nasledstva.

Sovraštvo med dinastijama

Mihajlo Obrenović se je v izgnanstvu poročil z ogrsko grofico Julijo Hunjadi.²³ Njun zakon je kmalu potem, ko je on leta 1860 na prestolu nasledil očeta, zašel v krizo. Zato je želel s poroko z Jeleno Karađorđević, hčerko odstavljenega kneza Aleksandra, dokončno prekiniti sovraštvo z rivalsko dinastijo, vendar Aleksandrova žena, kneginja Persida, v to ni privolila, ker je iz dna srca sovražila Obrenoviće in je atentatorje na kneza Mihajla celo finančno podpirala (Ljušić 2001: 111). Knezu Mihajlu je s posredovanjem diplomacije uspelo doseči, da so 5. aprila 1867 posadke osmanske vojske zapustile utrdbe v srbskih mestih. Očitajo mu, da je odlašal z akcijo v Bosni in Hercegovini in ni stopil v vojno proti avstrijskemu cesarstvu, ki se je leta 1866 hkrati bojevalo s Prusijo in z Italijo, pri tem pa pozabljajo, da je bila Srbija za to prešibka. To potrjuje tudi mnenje ruske vojaške misije, ki je junija 1867 ugotovila, da srbska vojska še ni pripravljena za vojno. Ti očitki so povsem neupravičeni, če pomislimo na to, kakšne težave je imela Srbija že samo s preskrbo orožja, saj sta ji tako osmanski imperij kot avstrijsko cesarstvo na vse načine preprečevala dobavo orožja. Poleg tega bi bila Srbija v vojni z osmanskim imperijem ogrožena tudi s strani avstrijskega cesarstva.

S smrtjo Mihajla Obrenovića je Srbija izgubila modrega vladarja, hkrati pa se je znašla v krizi zaradi vprašanja, kdo ga bo nasledil, saj ni imel potomcev. Z njegovo smrtjo je glavna veja Obrenoviće izumrla. O izbiri vladarja bi bila mora-

21 Zasedala je od 30. novembra do 2. decembra 1858; ime je dobila po sv. Andreju, na katerega dan se je začelo zasedanje. To je bila zadnja ljudska skupščina v Srbiji, na kateri je »kmečki živelj« odigral pomembno vlogo.

22 Za povratek Miloša Obrenovića na prestol je glasovala koalicija obrenovićevev in liberalne stranke.

23 Rodbina Julije Hunjadi je pripadala novejšemu plemstvu, ki se je oblikovalo iz vrst bogatih trgovcev, in razen imena ni imela nič skupnega z dinastijo Hunjadi, ki je izumrla s smrtjo Matije Korvina.

la odločati velika ljudska skupščina – tedaj pa se je vmešal obrambni minister Milivoje Blaznavac, kateremu je bil zvesta beograjska garnizija, in za vladarja določil mladoletnega Milana Obrenovića, vnuka Miloševega mlajšega brata Jevrema (Ćorović 1989: 123).

V 19. stol. je v Srbiji tako maloštevilen sloj ljudi pripadal buržoaziji, da si nobena od med seboj konkurirajočih dinastij ni mogla privoščiti, da bi izolirala sloj inteligence, ki je bil naklonjen nasprotni dinastiji. Čedomilj Mijatović se je kot najstnik vsak četrtek popoldne v dvornem parku igral z žogo s Petrom, najstarejšim sinom kneza Aleksandra Karađorđevića, čeprav je njegova mati nosila broško s podobo kneza Mihajla Obrenovića in pela pesmi, za katere je menila, da jih je napisal strmoglavljeni srbski knez (Mijatovich 1917: 134). Ker je bil *kum* poznejšega jugoslovanskega predsednika Milana Stojadinovića obrenovićevca, je dobil ime po kralju Milanu (Stojadinović 1970: 9).

Pravo sovraštvo med dinastijama se je začelo po umoru kneza Mihajla, ko je postalo jasno, da so v konkuriranju za srbski prestol dovoljena vsa sredstva. Če knez Mihajlo ne bi Karađorđevićem velikodušno dovolil vrnitve v Srbijo, bi se verjetno v Srbiji našel drug tekmeč vladajoče dinastije.

Milan Obrenović je pri 14. letih postal knez; njegov oče je že prej umrl, mama pa je živela v tujini. Častniki, ki so ga obdajali, so ga prepričevali, da privrženci dinastije Karađorđević nenehno kujejo načrte, kako bi ga umorili ali vsaj na prestolu zamenjali s Petrom Karađorđevićem. Učili so ga, naj nikoli ne zapusti dvora ali kogarkoli sprejme brez revolverja v žepu. Strah pred zaroto je nedvomno negativno vplival na njegovo duševno stanje (Mijatovich 1917: 104). V času njegove mladosti je vladalo namestništvo, sestavljeno iz treh članov. Obdobje vladavine namestništva je pomenilo obdobje miru, saj je bilo namestništvo pooblaščen le za urejanje tekočih zadev. Ker je bila Srbija tedaj še vedno (pol)vazalna kneževina osmanskega imperija, se je knez Milan moral ob polnoletnosti in prevzemu oblasti iti poklonit sultanu v Istanbul.

Ob hercegovski vstaji leta 1875 je bila v Srbiji močna struja, ki je zahtevala, naj Srbija osmanskem imperiju napove vojno, vendar je mladi knez odlašal z vstopom v vojno, saj je menil, da srbska vojska za to še ni pripravljena. Naslednje leto je popustil pred javnim mnenjem, ki ga je dodatno podžigala še Rusija, in vstopil v vojno, v kateri pa je bila Srbija premagana. Zaradi poraza v vojni so pristaši dinastije Karađorđević organizirali upor s središčem v Topoli, kjer je bil Karađorđev dvor. Vojska je upor krvavo zadušila in porušila Topolo, da bi »izbrisala« spomin na Karađorđa.

Odnosi med Srbijo in Rusijo se ohladijo

Leta 1877 je Srbija na strani Rusije vstopila v rusko-otomansko vojno, v kateri je zabeležila uspehe. Na mirovni konferenci v San Stefanu 3. marca 1878 je Rusija hotela ustvariti veliko Bolgarijo, zato Srbiji ni hotela priznati ozemeljskih zahtev. Razlog za rusko naklonjenost Bolgariji je tičal v slovanski narodopisni razstavi leta 1867 v Moskvi, na kateri je prišlo do pobude, da bi vsi Slovani prevzeli ruski jezik. Bolgarski predstavniki so se s tem strinjali, češki so dali dvo-

umen odgovor, srbski predstavniki pa so tej pobudi odločno nasprotovali. To je bil prelomen trenutek v odnosih med Rusijo in Srbijo, saj je prva tedaj začela favorizirati Bolgarijo na račun Srbije (Mijatovich 1917: 32), kar je trajalo vse do vstopa Bolgarije v prvo svetovno vojno na strani centralnih sil.

Za vladavino kralja²⁴ Milana je značilna avstrofilska politika. Kralj je zaradi poraza v vojni z Bolgarijo in težav v zakonu s kraljico Natalijo nepričakovano prostovoljno abdiciral v korist svojega mladoletnega sina Aleksandra. Pred tem je sprejel še novo ustavo, ki je bila z manjšimi spremembami v rabi vse do sprejetja vidovdanske ustave 28. junija 1921 (Trojanović 1929: 1014).

Njegov sin je naredil katastrofalno napako, ki ga je stala glave: poročil se je z deset let starejšo vdovo, ki jo je spoznal kot dvorno damo svoje matere, kraljice Natalije. Najhujše pa je bilo, da kraljica Draga ni mogla roditi.²⁵ »Tedaj so morale ženske na podeželju moškim poljubljati roko, sedaj pa so morali zaradi dvornega ceremoniala tudi starejši moški poljubiti roke Dragi Mašin.²⁶ Za ponosne Srbe ni bilo večje žalitve« (Stojadinović 1970: 15).

Ker je kraljica Draga najprej hlinila nosečnost,²⁷ njena brata pa sta se vedla kot kraljeva naslednika (Ćorović 1925: 551), je skupini častnikov prekipelo: 29. maja so ponoči vdrli v dvor, kralja in kraljico s sabljami razsekali na kose, junji trupli pa vrgli skozi okno (Balfour 1980: 21). Angleži, ki so bili že pozabili, da so tudi sami obglavili svojega kralja, so se nad grozodejstvom zgražali in prekinili diplomatske odnose s Srbijo. Obrenovići so izumrli in Karađorđevićem je bila pot na prestol odprta.

Spomin na Obrenoviće je treba izbrisati

Obrenovići so imeli po svojem izumrtju v Srbiji še vedno številne privržence – *obrenovićevce*. Če bi posplošil, je bila razlika med obrenovićevci in pristaši dinastije Karađorđević predvsem v tem, da so prvi zagovarjali zavezništvo Srbije z Avstro-Ogrsko, drugi pa z Rusijo (Meštrović 1971: 19).

Sovraštvo do odstavljenih Obrenovićev je šlo tako daleč, da so za uspeh v prvi svetovni vojni najbolj zaslužnega poveljnika Živojina Mišića, sicer obrenovićevca, po vsaki dobljeni bitki upokojili in ga ponovno aktivirali, ko je šlo srbski vojski »za nohte«.

V čast polnoletnosti in nastopu vladavine kneza Milana na prestol so v beograjskem Ljudskem gledališču uprizorili dramsko alegorijo Jovana Đorđevića *Markova sablja*, za katero je glasbo napisal Davorin Jenko. V nekem odlomku so

24 Srbija je bila 6. marca 1883 razglašena za kraljevino.

25 Verjetno je v mlajših letih naredila splav.

26 Da ne bo bralec dobil napačne podobe o Dragi Mašin, moram povedati, da je bil njen ded Nikola Lunjevica pobratim kneza Miloša in bogat trgovec, ki je med drugo srbsko vstajo doniral veliko denarja za nakup orožja. Družina Lunjevica pa je sčasoma ubožala, zato se je morala Draga poročiti s petnajst let starejšim inženirjem Mašinom, ki je po treh letih zakona umrl. Ukvarjala se je s pisanjem in prevajanjem. Če bi bila stara vsaj toliko kot kralj in še neporočena, bi bila med Srbi priljubljena.

27 Ruski car je k kraljici Dragi poslal svojega zdravnika, da bi preveril govorice o njeni nosečnosti.

Portret Đorđa Petrovića Karađorđeva, vodje prve srbske vstaje 1804–1813 (avtor: Borobikovski).

Vir: R. Ljušić: *Karađorđevići*. Beograd: Karić Fondacija in Narodna knjiga, 2001, 30

zapeli pesem *Bože pravde*, ki je bila v drami uradna himna. Pesem, ki je hitro postala popularna, je postala himna. Ko so se Karađorđevići vrnili na prestol, se je kralj Peter I. odločil, da je treba zamenjati obrenovičevsko himno. Objavil je razpis za novo himno, na katerem je bila izbrana pesem *Bože, na polja zemlje ove*, ki pa se ni »prijela«, zato je himna ostala *Bože pravde* (Đurić-Klajn 1960: 3).²⁸ Nenavadno je, da so v Beogradu ohranili imena ulic kneza Miloša, kneza Mihajla in kralja Milana.

Sklep

»Za kralja Petra II. Karađorđevića velja, da je zapustil domovino, medtem ko je Karađorđe prešel v Avstrijo. Miloša opisujejo kot okrutneža in samodržca, posebno zaradi umora Karađorđa, nihče pa ne pomisli, da bi Karađorđe z nadaljevanjem upora pogubil nešteto Srbov. Prav tako nič ne govorimo o tem, da je Karađorđe ukazal zastrupiti Miloševega starejšega polbrata, vojvodo Rudnika Milana Obrenovića, ko je bil odposlanec v Vlaški. Pozabljamo tudi, da je Karađorđe dal

²⁸ V Kraljevini SHS so himno sestavljale: *Bože pravde*, *Lijepa naša domovina* in *Naprej zastava slave*.

Portret Miloša Obrenovića, vodje druge srbske vstaje in srbskega kneza med letoma 1815 in 1839 ter 1859 in 1860.

Vir: www.casopishorizont.com/Br_1/Milos_Obrenovic.jpg

zapreti Miloša in čakal na ugoden trenutek, da bi ga odstranil ... pa kraljevič Đorđe²⁹ in Solunski proces.³⁰ Vsi Obrenovići veljajo za izrazito negativne, medtem ko Karađorđevići veljajo za najboljše Srbe!« (Sretenović 1990: 135–136).

»Vlada je potrošila veliko časa in energije za preprečevanje zarot, ki so jih pripravljali pristaši nasprotne dinastije, in se zato ni mogla povsem posvetiti nacionalnim interesom. Vsi razumni Srbi smo obžalovali nesrečo, da je imela tako majhna država kot Srbija dve dinastiji: eno na prestolu in drugo v izgnanstvu.« Pristaši izgnane dinastije so nenehno delali na tem, da bi jo vrnili na prestol (Mijatovich 1917: 155).

²⁹ Đorđe Karađorđević je 27. marca 1909 prostovoljno abdiciral v korist svojega mlajšega brata Aleksandra, ki ga je dal leta 1925 internirati v umobolnico v Topolnici. Internacija je trajala vse do napada sil osi na Kraljevino Jugoslavijo.

³⁰ Regent Aleksander je na Solunskem procesu med 2. aprilom in 5. junijem 1917 obračunal z organizacijo »Črna roka«. Njen vodja, polkovnik Dragutin Dimitrijević - Apis, je bil zaradi poskusa atentata na regenta obsojen na smrt z ustrelitvijo. Še danes se krešejo mnenja, ali je bil Solunski proces montiran ali ne. Leta 1953 so bile žrtve Solunskega procesa rehabilitirane. Apis je z umorom kralja Aleksandra Obrenovića in kraljice Druge Karađorđevićem omogočil povratek na prestol.

Viri in literatura

BALFOUR, Neil in Sally Mackay: *Paul of Yugoslavia. Britain's Maligned Friend*. London: Hamish Hamilton, 1980.

ČOROVIĆ, Vladimir: Draga. V: *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka I*. Zagreb: Bibliografski zavod, 1925, 551.

ČOROVIĆ, Vladimir: Karadorđe Petrović. V: *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka II*. Zagreb: Bibliografski zavod, 1926, 260.

ČOROVIĆ, Vladimir: *Istorija Srba: Treći deo*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1989.

DIMNIK, Jakob (ur.): *Kralj Peter I. Osvoboditelj. Spominu Velikega Kralja Osvoboditelja – Ujeditelja*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1922.

ĐURIĆ-KLAJN, Stana: Himne/Srbija. V: *Enciklopedija Jugoslavije 4*. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1960, 3.

GRDIĆ, Gojko: Srbija/Ekonomika. V: *Enciklopedija Jugoslavije 8*. Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1971, 5.

IBROVAC, Miodrag: Francusko-jugoslovenski odnosi / Politički odnosi do XIX v. V: *Enciklopedija Jugoslavije 3*. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1958, 356.

JANKOVIĆ, Dušan: Karadorđevići/Aleksandar. V: *Enciklopedija Jugoslavije*. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1962, 199.

JEZERNIK, Božidar: *Dežela, kjer je vse narobe. Prispevki k etnologiji Balkana*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1998 (Zbirka Sophia 2/98).

JOVANOVIĆ, Sima: Miloš Obrenović. V: *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka III*. Zagreb: Bibliografski zavod, 1928, 925.

KARADŽIĆ, Vuk Stefanović: *Crna gora i Boka Kotorska*. Beograd: Novo pokolenje, 1953.

KARADŽIĆ, Vuk Stefanović: *Život i običaji naroda srpskoga*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1957.

LJUŠIĆ, Radoš: *Karadorđevići*. Beograd: Karić fondacija in Narodna knjiga, 2001.

MATUNOVIĆ, Aleksandar: *Enigma Broz. Ko ste vi družje predsedniče?* Beograd: Samozaložba, 2000.

MEŠTROVIĆ, Ivan: *Spomini*. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1971.

MIJATOVIČ, Chedomille: *The Memoirs of a Balkan Diplomatist*. London, New York, Toronto in Melbourne: Cassell and Company, 1917.

OROŽEN, Janko: *Karadorđevići. K dvajsetletnici Jugoslavije (1918–1938)*. Ljubljana: Vodnikova založba, 1938.

PRODANOVIĆ, Jaša: Političke stranke u Srbiji. V: *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka III*. Zagreb: Bibliografski zavod, 1928, 545.

SRETENOVIĆ, Vukadin: *Dinastija Obrenović. Knez Mihailo*. Beograd: Glas, 1990.

STOJADINOVIĆ, Milan M.: *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata*. Rijeka: Otakar Kerševani, 1970.

TROJANOVIĆ, Sima: Ustav kraljevine SHS. V: *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka IV*. Zagreb: Bibliografski zavod, 1929, 1014.

VESELINOVIĆ, Rajko: Pravoslavna crkva. V: *Enciklopedija Jugoslavije 6*. Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1965, 592.

VUČKOVIĆ, Vojislav: Obrenovići. V: *Enciklopedija Jugoslavije 6*. Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1965, 362–367.

The Influence of the Karadjordjević and the Obrenović Dynasties on 19th Century Serbia

At the beginning of the 19th century, the Serbs represented the rayah in the Belgrade Pashalik, and a lot of blood had to be spilt before they finally became independent. Led by Karadjordje (Petrović), the First Serbian Uprising (1804–1813) was unsuccessful. Miloš Obrenović, who in 1815 took over the leadership of the second uprising of the Serbs, was a shrewder negotiator and managed to achieve a partial Serbian autonomy within the pashalik. Once the partial home rule started to function he set on improving the lagging Serbian economy; at first, however, he had to settle matters with Karadjordje Petrović, his greatest opponent. But Obrenović's obstinate willfulness did not please the opposition, especially the so-called Defenders of the Constitution, and Obrenović was forced to abdicate in 1839. He was succeeded by his son Mihajlo who was deposed after only three years. In 1842, Aleksandar Karadjordjević was elected Prince of Serbia.

After sixteen years of the rule of Aleksandar Karadjordjević Miloš Obrenović was once again elected Prince of Serbia, remaining in this position for two years. His son, who was a skilful diplomat, managed to win autonomy for Serbia, and the Ottoman forces had to leave the Belgrade Pashalik. Taking part in the assassination of Prince Mihajlo Obrenović, the Karadjordjević family continued their fight for supremacy. Two other members of the Obrenović dynasty ruled Serbia before the Karadjordjević family managed to regain the throne.

LENI RIEFENSTAHL IN »TRIUMF VOLJE / TRIUMPH DES WILLENS«

Strokovni članek | 1.04

Izvleček: V članku avtorica predstavlja slikovito življenjsko pot znane umetnice Leni Riefenstahl ter njeno vsestransko umetniško delo. Nepristransko skuša prikazati vse plati njenega življenja in dela, predvsem pa njeno zagnanost in voljo, s katero je uspela v vsem, česar se je lotila. Še posebno se posveča filmu *Triumf volje*, s katerim je postala svetovno znana in velja za najboljši propagandni film vseh časov. Hkrati pa je bil ta film tudi največja ironija njenega življenja, saj je bila zaradi kritik, da sodeluje z nacizmom, Riefenstahlova večji del življenja skoraj izobčena.

Abstract: Presented is the fascinating life of Leni Riefenstahl, a well-known artist, and her versatile work. Aiming at an unbiased approach, the author attempts to portray all aspects of Riefenstahl's life and work, and especially her ardor and strong willpower that enabled her to realize everything she had set her heart on. Special emphasis is on her film *Triumph des Willens* (Triumph of the Will) that has been proclaimed the best propagandistic film of all times and made her noted all over the world. Yet, ironically, this film also earned her the label of Nazi collaborator and made her an outcast throughout most of her later life.

Uvod

»Her talent was her tragedy. / Njen talent je bil njena tragedija.«

Ray Müller, režiser biografskega dokumentarnega filma *The Wonderful, Horrible Life of Leni Riefenstahl*.¹

Leni Riefenstahl – »Madame 20. Jahrhundert« – plesalka, igralka, filmska producentka, režiserka, fotografinja, ki je bila aktivna še v svojih devetdesetih letih, se nikoli ni mogla otresti asociacij na nacistični tretji rajh. Njeno življenje je bilo zaradi snemanja dokumentarnih filmov v nacistični Nemčiji v tridesetih let 20. stoletja obremenjeno s preteklostjo; njeni filmi so močno vplivali na svetovno filmsko produkcijo, sama pa se je soočala z nezaupanjem javnosti in si po padcu nacizma nikakor ni mogla povrniti nekdanjega ugleda. Čeprav je bila pogosto imitirana in spoštovana umetnica, je vse do svoje smrti 8. septembra 2003 ostala umetniško osamljena. Njeni filmi o nacistični Nemčiji, Hitlerju ter junaških olimpijskih igrah, so – ironično – po eni strani ohranjali spomin na njeno umetniško genialnost, po drugi pa na neprijetno preteklost. Večkrat je bila citirana kot »Hitlerjeva propagandistka« (prim. Leskovšek 2005; Sigmund 2004), sama pa je vse do smrti zatrjevala, da o njegovem delovanju ni vedela nič.

Življenje in delo Leni Riefenstahl je za različne znanosti in panoge, od zgodovine, sociologije, politike, pa do različnih umetnostnih zvrsti, režije, itd. vir preučevanja in navdiha. Zdi pa se, da sta etnologija in kulturna antropologija ostali nekako oddaljeni od njenega življenja in njene umetnosti, čeprav bi lahko oboji iz obojega črpali gradivo za svoje raziskave. Njeno delo lahko uporabimo kot vir razmišljanj o vizualnem, filmski umetnosti, antropologiji medijev, preučevanju psihologije množic, v zgodovinski in politični antropologiji in drugod.

S pomočjo dostopne in zelo raznolike literature bom na krat-

ko povzela njeno življenje in delo ter poskušala prikazati predvsem njeno življenjsko voljo, s katero je v svetovnem merilu in svojih poznih letih uspela praktično v vsem, česar se je lotila.

Življenje in delo

Berta (Bertha) Helene Amalie Riefenstahl – Leni Riefenstahl se je rodila v Berlinu 22. avgusta 1902. Že kot otrok je kazala železno voljo, zagrizenost in zanimanje za mnoge stvari. Zgodaj se je pokazalo tudi njeno »izrazito nagnjenje k razkazovanju« (Sigmund 2004: 96). Ob vsaki priložnosti je pred neznanci uprizarjala vragolije in prave umetniške predstave. Gimnazijo v Berlinu je končala z odliko, pozneje je na Berlinski šoli za umetnost poleg ruskega baleta študirala tudi moderni ples. Že njen prvi solo nastop je navdušil kritike in tako je že na začetku svoje kariere postala cenjena plesalka. Povabili so jo v Deutsches Theater in med letoma 1923 in 1926 je plesala na odrih mnogih evropskih mest. Leta 1925 pa si je med nastopom nesrečno poškodovala gleženj in tako se je njena plesna kariera začasno končala. Priznani režiser Arnold Fanck je nadarjeno Leni povabil k sodelovanju; njena odskočna deska je bil leta 1926 film *Sveta gora / Der Heilige Berg*. Postala je odmevna igralka velikih berlinskih studiev. Že leta 1931 je ustanovila svojo produkcijsko hišo Leni Riefenstahl-Produktion in začela uresničevati svoje lastne režijske zamisli. Njen film *Modra svetloba* je bil nagrajen na filmskem festivalu v Benetkah (1932).

Konec leta 1932 se je Leni vrnila v Nemčijo in se vse pogosteje udeleževala praznovanj in družabnih srečanj funkcionarjev NSDAP,² saj jo je govor njenega voditelja na enem od shodov izjemno navdušil. Tudi Hitler se je zanimal za njeno delo in si je ogledal več njenih filmov. Na njegovo pobudo je nastal film, ki ji je prinesel mednarodno slavo: *Triumf volje / Triumph des Willens*. Dokumentarec o konvenciji nacistične

1 The German Hollywood Connection, <http://www.germanhollywood.com/rief.html>, 20. 5. 2007.

2 Nationalsocialistična nemška delavska stranka, katere predsednik je bil Adolf Hitler.

* Polona Bajda, absolventka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1000 Ljubljana, Vojkova 77. E-naslov: polona.bajda@amis.net

stranke od 4. do 10. septembra 1934 v Nürnbergu je bil označen kot najboljši propagandni film vseh časov.³ Hkrati je bila Riefenstahlova označena tudi kot »ekskluzivni« propagandist tretjega rajha, njen film pa kot »mojstrstvo manipulacije«.⁴ Ker je sama ves čas trdila, da film ni propaganda, temveč dokumentarec zgodovine, je dobila naziv »mati dokumentarnega filma«. Režiserka je za film dobila nemško filmsko nagrado (Deutscher Filmpreis), leta 1935 zlato medaljo na beneškem bienalu, leta 1937 na Svetovni razstavi v Parizu pa nagrado Grand Prix.⁵ Nekateri trdijo, da je *Triumf volje* še danes »nevaren film«, ker na »izjemno umetniški način propagira fašistično ideologijo«.⁶ Zaradi takšnih pogledov je film v masovnih medijih na nek način poluradno cenzuriran, vedno prikazan le po delih, v celoti le na zaprtih projekcijah. Film *Triumf volje* je najbolj citiran primer uspešne filmske propagande in velja za najboljši propagandni film vseh časov (Leskovšek 2005: 45).

S prošnjo, naj posname film o velikem športnem dogodku, se je nanjo obrnil tudi organizacijski odbor enajstih poletnih olimpijskih iger, ki so bile med 1. in 16. avgustom 1936 v Berlinu. Film *Olimpiada / Olympia* sestavljata dva dela – Praznik ljudstva / Fest der Völker in Praznik lepote / Fest der Schönheit. Sigmundova piše, da si je režiserka namesto golega prikaza tekmovanj zamislila posneti olimpijsko idejo, prikaz dolge zgodovine od antičnih metalcev diska do sedanjosti. Film je bil pohvaljen zaradi tehnične dovršenosti in umetniškega prikaza, kritiziran pa, ker naj bi prikazoval »nacistično estetiko« (Sigmund 2004: 96). Poudarjeno je prikazovanje človeškega telesa, povezovanje nemške zgodovine z antično ter prikazovanje zdravega duha in telesa nemškega naroda (prim. Žižek 2003). Čeprav film uvrščajo med deset najboljših svetovnih filmskih stvaritev, pa je ostal kontroverzen zaradi političnih asociacij. Leta 1939, ko je bila njena kariera na vrhuncu, je zanj dobila zlato medaljo Mednarodnega olimpijskega odbora, čemur je sledila evropska turneja. Vendar so jo na potovanju v ZDA leta 1938 napadli kot Hitlerjevo ljubico in v njej videli predstavnico nacističnega režima. Film *Olimpiada* so v ZDA bojkotirali in celo nekdanji prijatelji iz umetniškega sveta z njo niso več želeli imeti stika (po Mihelič 2005: 13).

Izbruh druge svetovne vojne je globoko zarezal v življenje in ustvarjanje Leni Riefenstahl. Odklanjala je sodelovanje pri filmih »v siegfriedovskem duhu« (Sigmund 2004: 108), zato jo je tretji rajh izključil iz vseh nadaljnjih projektov. Kot piše Sigmundova, je sama začela snemati več filmov, ki pa jih ni končala, prav tako pa je ostala brez novih naročil za snemanje

dokumentarnih filmov. Vrnila se je k snemanju romantičnih »gorskih« filmov in skoraj vse vojno obdobje snemala film *Nižavje / Tiefland*. Vlogo Špancev so odigrali Romi, pripekljeni iz bližnjega koncentracijskega taborišča. Zaradi težav s produkcijo in sočasnih političnih dogodkov je bil film končan in predvajan skoraj desetletje pozneje. Leta 1944, pri svojih 42. letih, se je Leni poročila s stotnikom alpincev Petrom Jacobom, vendar sta se ločila že po dveh letih (vse po Sigmund 2004: 95–112).

Po vojni je bila zaradi sodelovanja z nacisti nekaj časa v zaporu. Leta 1948 je nemško sodišče odločilo, da ni bila aktivna članica NSDAP ali katere izmed njenih organizacij. (Isto leto ji je Mednarodni olimpijski komite za film *Olimpiada* podelil zlato medaljo in diplomo.) Na več kot petdesetih sodnih procesih se je borila za svoj sloves in avtorske pravice svojih filmov. Po dolgih letih je bil leta 1954 premierno uprizorjen film *Nižavje*, vendar je bil nesodoben in gledalcem nezanimiv. Ko pa se je izvedelo, da so sodelovali ujetniki iz koncentracijskih taborišč, pa so film popolnoma umaknili iz kinodvoran. V petdesetih letih je načrtovala in tudi začela snemati več filmov, ki pa jih ni nikoli končala. »Veljala je za izobčeno. Čutila je vsesplošno zavračanje ...« (Sigmund 2004: 111), zato se je njena režiserska kariera končala.

Pri svojih 60. letih je začela znova. Posvetila se je fotografiji in ustvarila serijo slik o takrat neznanem sudanskem plemenu Nuba. Na odpravi v Sudan se ji je pridružil 40 let mlajši snemalec Horst Kettner, ki je postal njen prijatelj, sodelavec in sopotnik. Z njim je ostala vse do svoje smrti leta 2003.

Med letoma 1962 in 1977 je kot prva tujka živela med pripadniki plemena Nuba v južnem Sudanu, preučevala njihov način življenja, predvsem pa ves čas fotografirala (glej npr. Taschen 2000). Njena reportaža o plemenu Nuba / *Die Nuba*, objavljena leta 1973, je doživela izjemen uspeh. Leta 1976 je sledila druga knjiga *Ljudje iz Kau / Die Nuba von Kau*. Njene fotografije so bile pohvaljene kot prava »paša za oči« in kot dokument življenja ogroženega plemena. Na drugi strani pa so se ponovno pojavile razprave o kultu telesa, ki so ga nekateri razbirali iz posnetkov golih Nub, mišičastih vojščakov in lepih deklet. Očitani so ji, da z njimi »oživlja svojo umetnost iz tedanjega časa« (Sigmund 2004: 111), nekateri pa so ji očitani pretirano abstrakcijo oseb in estetski poudarek. Po mnenju Slavoj Žižka je Riefenstahlova v vseh svojih delih nakazovala nagnjenje k estetiki telesa. Že »gorski filmi v 20. letih, ki jih je pozneje tudi režirala, so proslavljali junaštvo in telesno vzdržljivost v ekstremnih pogojih visokih gora. Pozneje je podobno nadaljevala v 'nacističnih dokumentarcih'« (Žižek 2003: 1). Poleg fotografij o Nubah je Riefenstahlova izdala še nekaj drugih knjig o Afriki, o njenem delovanju med Nubami pa je bil leta 2003 posnet tudi film *Ein Traum von Afrika*. K Nubam se je še enkrat vrnila v 99. letu starosti. Ob povratku je helikopter strmoglavil, vendar jo je odnesla brez hujših poškodb.

Pri svojih 70. letih se je od portretiranja ljudi usmerila k podvodni fotografiji. Naučila se je podvodnega potapljanja in pričela fotografirati podvodno naravo. V 80. in v začetku 90. let je izdala nekaj knjig s podvodno fotografijo ter na to temo

3 The German Hollywood Connection, <http://www.germanhollywood.com/rief.html>, 20. 5. 2007.

4 Jovan Jovanović (2005) Leni Riefenstahl – dokumentaristka in/ali propagandistka. Kino klub JSKD, http://www.jskd.si/dejavnosti/film/seminar/klub/list_riefenstahl_05.htm, 30. 5. 2007.

5 Uradna stran o Leni Riefenstahl, <http://www.leni-riefenstahl.de/>, 23. 5. 2007.

6 Jovan Jovanović (2005), Leni Riefenstahl – dokumentaristka in/ali propagandistka. Kino klub JSKD, http://www.jskd.si/dejavnosti/film/seminar/klub/list_riefenstahl_05.htm, 30. 5. 2007.

leta 2002 posnela tudi film *Podvodne impresije / Impressionen unter Wasser*.⁷

Leni Riefenstahl je vse do svoje smrti trdila, da umetnost in politika nimata nič skupnega in da je njeno delo izraz umetnosti. Umrla je na svojem domu v Pöcking, 8. septembra 2003, nekaj tednov po svojem 101. rojstnem dnevu.

Film »Triumf volje / Triumph des Willens«, 1934

Hitler in Goebbels, tedanji »veliki mojster kinematografije, minister za prosveto in propagando« (Mihelič 2005: 10), sta pri iskanju novega umetniškega navdih našla Leni Riefenstahl. Bila je znana plesalka in igralka, njen režijski prvenec *Modra svetloba* je bil že nagrajen, kot privrženka režima pa je bila zanesljiva tudi v političnem smislu. Pri filmskem ustvarjanju je imela zato vso umetniško svobodo. Tretji rajh je bil tako v filmu *Triumf volje* »predstavljen skozi oči umetnice in občudovalke« (Leskovšek 2005: 44). »Film prikazuje priprave, Hitlerjev prihod, procesije, orjaške svastike, histerične množice in govore, ki so skoreografrani v mistični, ekstatični, wagnerjanski spektakel« (Mihelič 2005: 1).

Riefenstahlova je dobila nalogo posneti dokumentarec o konvenciji nacistične stranke od 4. do 10. septembra 1934 v Nürnbergu, ki bi prikazal veličino nacionalsocializma in slavo nemškega naroda. Aleša Mihelič piše, da je v filmu spretno združila umetnost, nacistično ideologijo in simboliko v učinkovito propagandno sporočilo. Posebna teža filma je v njegovi historični relevantnosti, saj je bil zasnovan v zgodovinskem trenutku, ko še nikakor ni bil jasen izid morije, povzročene z ideologijo, ki jo poveljuje *Triumf volje*, podkrepljen pa je bil s podatki, ki so bili pozneje izbrisani iz osebnih spominov udeležencev ali celo iz zgodovinskega spomina (Mihelič 2005: 15).

Film je tehnično in estetsko dovršen. Igra na patriotska in nacionalistična čustva, tako v podobah, glasbi kakor v strukturi. Primarni cilj propagande tretjega rajha je bil radikalno rekonstruirati nemški narod, ga navdušiti za nacionalsocializem ter doseči enotnost ljudstva in njegovih voditeljev. Želja po skupnosti je svojo moč črpala iz preteklosti. Človek se je moral v tem konfliktnem času iz individualista kar naenkrat preleviti v človeka skupnosti. Režiserka je zavrгла do tedaj znan dokumentarni stil, to je statično kamero in komentar. S pomočjo razgibanih posnetkov, različnih zornih kotov in vrste inovacij je naredila dokumentarni film dinamičen, česar dotlej ni naredil še nihče (Mihelič 2005: 44, 45). Prav za ta film je razvila številne nove tehnike v kameri in montaži, ki vzbujajo občutek nenehne dinamike, kar je pripeljalo do povzdigovanja Hitlerjevega lika in nacistične ideologije (zvestoba, moč, sloga, nemškost, velika nemška preteklost, mladost, revolucija in seveda še enkrat povzdigovanje Hitlerja na raven boga, ki vse to združuje) (Mihelič 2005: 13).

Edinstven prispevek Riefenstahlove je bilo gibanje. Snemalci so snemali na tračnicah, celo na kotalkah. Novost je bila tudi odsotnost komentarja, pri njej so govorile podobe, slika. Tudi

njena montaža je bila drugačna (prim. Leskovšek 2005; Mihelič 2005). Sliko je koordinirala z glasbo, pri tem pa z nežnimi melodijami igrala na čustva, stopnjevanje dogajanja pa je poudarjala s koračnicami. Nekateri filmski prizori so prepričljivejši od realnosti (v resnici ni bilo tako obsežnih proslav, pohodov, itd.). Leta 1935 je Leni Riefenstahl napisala knjigo o njegovem snemanju *Hinter den Kulissen des Reichsparteitag-Films / Za kulisami Reichsparteitag filmov*. V knjigi priznava, da je pomagala pri pripravah na shod v Nürnbergu. Namenoma naj bi ga pripravljali z namenom večje učinkovitosti filma⁸ – kongres je bil vnaprej zamišljen kot filmski spektakel. Riefenstahlova je tudi več kot pol leta montirala nad sto tisoč metrov posnetega filmskega materiala, pri čemer je šla tako daleč, da je nekatere »neuspele« kadre posnela celo naknadno (Mihelič 2005: 17).

Za takratne razmere je imela pretirano veliko filmsko ekipo, kar 172 ljudi. Zaradi neopaznosti se je veliko njenih kameramanov oblačilo v uniforme. V *Triumfu volje* so uporabili prenovljene tehnike snemanja, kot so premikajoče se kamere in posebni objektivni za ustvarjanje izkrivljene perspektive. Da bi ujela zamišljene zorne kote, so izkopal jame pod govorčevim odrom, polagali tirnice za snemanje v gibanju in fotografirali z zraka. Veliko je bližnjih posnetkov množice, ki gleda in posluša Hitlerja, in Hitlerjevih poz, posnetih z nižjega zornega kota, kar ga je delalo junaškega. Razen predgovora v filmu ni govornega uredniškega komentarja, saj je raje poudarjala s hitrimi montiranimi izrezi, sestavljanjem filmskih scen in z glasbo. V filmu je uporabljala prave zvoke. Večina glasbe v njenih filmih je neposredna reprodukcija Wagnerjevih oper; z njenimi modifikacijami je ustvarjala vročekrvno in živahno vzdušje, ki se je večkrat tik pred Hitlerjevim govorom razvilo v občutek blaznosti.⁹

Najpomembnejši simbol nacistične propagande je bil Adolf Hitler kot heroični vodja, izbranec, rešitelj nemškega naroda, ki ga usoda in previdnost varno vodita skozi vse nevarnosti – in kot tak bo tudi pravilno odločal o usodi nemškega naroda in ga vodil. Goebbelsova propaganda je sistematično gradila mit o Hitlerju in ga približala nemškemu narodu (Leskovšek 2005: 47); Leni Riefenstahl je sledila začrtani ideologiji. V filmu Hitler postane *a larger-than-life figure*,¹⁰ skorajda božanstvo, vsi drugi ljudje v filmu zaradi glorificiranja kolektivizma izgubijo svojo individualnost. Pravzaprav so v *Triumfu volje* bolj kot vsebina pomembni učinki. Hitler kot idejni vodja in glavni nadzornik celotnega projekta se je dobro zavedal potrebe po presejanju realnosti. Podobe so bile strukturirane tako, da so delovale kot resničnost. Prizori obraza, mimike in telesa so neodvisno od njegovega govora prikazovali Hitlerjevo moralno in duhovno držo. Po *Triumfu volje* ni bilo nobene potrebe več po novih filmih o Hitlerju. Enkrat za vselej

7 Uradna stran o Leni Riefenstahl, <http://www.leni-riefenstahl.de/>, 23. 5. 2007.

8 The German Hollywood Connection, <http://www.germanhollywood.com/rief.html>, 20. 5. 2007.

9 Vse: Wikipedia. sl.wikipedia.org/wiki/Triumf_volje, 23. 5. 2007.

10 Frazo, ki v slovenskem jeziku pomeni nekaj takega kot 'osebnost, večja kot življenje', bom pustila v izvorniku, saj bi bil vsak prevod v slovenščino subjektiven in premalo poveden. The German Hollywood Connection, <http://www.germanhollywood.com/rief.html>, 20. 5. 2007.

je bil prikazan tako, kakor si je sam predstavljal svoj potret (Mihelič 2005: 13).

Sklep

Leni Riefenstahl je hkrati ena najzanimivejših žensk prejšnjega stoletja in ena od najkontroverznih osebnosti v zgodovini filma. »O njej kot ženski in umetnici ter o njenih filmih *Triumph volje* in *Olimpiada* je ustvarjen pravi mit.«¹¹ Njeno življenje je bilo polno vzponov in padcev. Preseneča izrazita dvojnost mnenj – po eni strani ji priznavajo pionirske zasluge v svetu filma, povzdignjena je v kultno osebnost (njeno ime je legenda, pa naj se pojavlja v vlogi plesalke, igralka, režiserke ali fotografinke), po drugi strani pa je bila označena za simpatizerko Hitlerjevega režima in celo za fašistično *femme fatale*. Na izrazito dvojnost njenega življenja še danes opominjajo njeni filmi, v katerih se kažeta hkrati režiserkina umetniško genialnost in tudi neželena preteklost (prim. Taschen 2000). Kot »triumf (zmago) volje« lahko označimo tudi njeno življenje – Leni Riefenstahl je preživela Hitlerja, evropske dikta-

torje, medijske linče, feministični molk, hudo helikoptersko nesrečo, živila preko 100 let – in pristala v vseh filmskih enciklopedijah. Film *Triumph volje* je postal eden najbolj reprezentativnih dokumentov resničnosti iz obdobja nacistične Nemčije. Vprašanje, ali spada v sfero dokumentarnega, propagandnega ali celo eksperimentalnega filma, pa ostaja nerešeno.

Viri in literatura

JOVANOVIČ, Jovan (2005), Leni Riefenstahl – dokumentaristka in/ali propagandistka. Kino klub JSKD, http://www.jskd.si/dejavnosti/film/seminar/klub/list_riefenstahl_05.htm, 30. 5. 2007.

LESKOVŠEK, Nataša: Simbolizem in propaganda v nacistični Nemčiji (Diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (2005), <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Leskovsek-Natasa.PDF>, 28. 5. 2007.

MIHELIC, Aleša: Leni Riefenstahl in *Triumph volje* (Seminarska naloga). Ljubljana: Fakulteta za podiplomski humanistični študij (2005), <http://www.ish.si/~ljish8/files/PDF2005-2006/Mihelic-A-Leni-2005.pdf>, 4. 6. 2007.

SIGMUND, Anna Maria: *Ženske nacistov*. Ljubljana: Orbis, 2004.

TASCHEN, Angelika (ur.): *Leni Riefenstahl: five lives – fünf Leben – cinq vies*. Köln: Taschen cop., 2000.

ŽIŽEK, Slavoj: Learning to Love Leni Riefenstahl. *These Times* 27/22, 10. september 2003, <http://www.inthesetimes.com/article/102/>, 12. 12. 2007.

¹¹ The German Hollywood Connection, <http://www.germanhollywood.com/rief.html>, 20. 5. 2007.

Leni Riefenstahl and »Triumph des Willens (Triumph of the Will)«

Examined is the life and work of Leni Riefenstahl, a world-renowned dancer, actress, film producer, film-maker, and photographer who had been active well into her nineties; yet she had never managed to dispel associations connected with the Nazis and the Third Reich. It is ironical that her films about Nazi Germany, Hitler, and heroic Olympic Games have preserved the memory of her artistic genius on one hand but simultaneously of her undesirable past on the other. The film *Der Heilige Berg* (The Holy Mountain, 1926) served as a springboard for her prolific career in the world of moving pictures. Upon establishing her own production house in 1931 she set upon realizing her own film ideas. Her feature film *Das Blaue Licht* (The Blue Light) was awarded at the Venice Film Festival in 1932. She became renowned world-wide with her documentary on the 1934 Nuremberg congress of the Nazi Party, *Triumph des Willens* (Triumph of the Will). Similar was her later film about the 1936 Olympic Games in Berlin, *Olympia*. After World War II Riefenstahl spent several years in prison, which terminated her career as film director and labeled her an outcast. When she resumed working in her sixties she took up photography and created a series of photographs of the hitherto unknown Nuba tribe in Sudan. At age 70, Riefenstahl began pursuing underwater photography that later resulted in several volumes of photographs and a documentary.

In this article, special emphasis is on Riefenstahl's documentary *Triumph of the Will* that has been proclaimed the best propaganda film ever produced. A skillful blend of art, Nazi ideology, and symbolism, the film carries a very effective propagandistic message. Although employing a variety of new techniques, which are still being admired, *Triumph of the Will* was controversial for its political implications.

All of the above makes Leni Riefenstahl one of the most intriguing women of the 20th century and, at the same time, one of the most controversial personalities in the world of film. It is this author's opinion that ethnology and cultural anthropology should start paying more attention to this versatile artist whose work and life could yield a number of inspirations for both.

Pravilna tipologija članka Marije Jurić Pahor Globalizacija kot izziv za raziskovanje identitet (stran 26) je izvorni znanstveni članek | 1.01 in ne kratek znanstveni članek | 1.03. Prav tako je pravilna tipologija članka Jernež Ferlež Prebivanje kot vzajemno prilagajanje med človekom in bivalnim okoljem: primer Maribora (stran 5) izvorni znanstveni članek | 1.01 in ne Pregledni znanstveni članek | 1.02, kot je bilo pomotoma objavljeno v *Glasniku SED* 47 | 3,4 2007. Avtoricama se za nastali napaki opravičujemo.

MOJ PROSTI ČAS IN DELO SE PREPLETATA

Iz oči v oči z doc. dr. Mojco Ravnik – Murkovo nagrajenko za leto 2005¹

Intervju | 1.22

Prejem nagrade za kakovostno znanstveno delo je vsekakor prelomen dogodek v življenju vsake/ga nagrajenca/ke in hkrati priložnost za pogovor, v katerem lahko izvemo nekaj več o njem/njej, njegovem/njenem delu in aktualnem razmišljanju. Z Murkovo nagrajenko za leto 2005, doc. dr. Mojco Ravnik, sva se pogovarjala v njeni delovni sobi na Inštitutu za Slovensko narodopisje pri ZRC SAZU v Ljubljani, kjer je zaposlena od leta 1988. Širši etnološki javnosti je verjetno ni treba posebej predstavljati, saj sodi med najboljše poznavalke kulture vsakdanjega življenja v Sloveniji. Med prvimi se je začela ukvarjati z urbano etnologijo, njene raziskave pa so v zadnjih letih usmerjene predvsem na obrobje slovenskega etničnega prostora: v Istro, Benečijo in Kanalsko dolino, kjer se stikajo prostori, v katerih živijo različne etnične skupnosti. Poznamo jo tudi kot aktivno članico Slovenskega etnološkega društva.

Murkova nagrada za leto 2005 je gotovo primeren razlog za intervju. Kako ste doživljali in kako ste sprejeli Murkovo nagrado?

Bila sem presenečena in vesela, ampak moram povedati, da se zavedam, da veliko ljudi dobro dela, pa ne dobi nagrade. Sam dogodek, društveni izlet v Istro in podelitev nagrade v Kopru skupaj z Etnografskim društvom Orači iz Okiča je bil enkratni.

Kaj je vplivalo na vašo odločitev za študij etnologije?

Nisem se lahko odločila, veliko stvari me je zanimalo. Ker sem rada potovala in opazovala ljudi, sem od etnologije pričakovala, da bom o njih veliko izvedela in jih bolje razumela. O etnološkem poklicnem delu pa nisem imela nobene predstave in se mi niti ni zdelo važno, ali bom dobila delo v stroki, ker sem mislila, da z etnološko izobrazbo lahko delaš v zelo različnih službah.

Lahko primerjate študij etnologije v vašem času z današnjim študijskim programom? Kaj manjka, kaj je boljše?

Sedanjšega študijskega programa ne poznam dobro. Objavljen je bil v *Glasniku* in najbrž je marsikdo pričakoval, da se bo razvila razprava; pa nanj sploh ni bilo odziva. Na splošno se mi zdi, da je bil dvopredmetni študij boljši, čeprav smo ga kritizirali, češ da se med študijem ne moreš dovolj posvetiti izbranemu predmetu. Po koncu študija sem se zavedla prednosti takratnega sistema, ki je ponujal temeljno znanje in povezovanje etnologije z nekim drugim področjem humanistike. Ta drugi predmet je bil veliko vreden. To je sedaj z novim bolonjskim programom in kombiniranjem predmetov spet omogočeno, ampak zdi se mi, da so znanja precej raztrgana in brez smiselnih povezav.

V zadnjih letih se je vpis na Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo precej povečal. Večji vpis pomeni tudi večje število diplomantov, ki povečujejo pritisk na delov-

na mesta. Menite, da lahko etnologija na ta račun doseže tudi večjo prepoznavnost?

Na oddelku se menda zelo trudijo, da bi študentje obvladali zelo široka znanja in imeli s tem boljše zaposlitvene možnosti. Za diplomante je važno, da bodo dobili delo, ki jih bo zanimalo, v etnološki službi ali drugje. Ko končaš študij, si v vsakem primeru šele na začetku.

Ne vem, kaj naj rečem o prepoznavnosti etnologije, glede na to, da ob tem pojmu pomislim na medije, katerih nasilno rumenilo je pri nas že prav nevzdržno. Mnenje, ki ga pogosto slišimo, češ da ne obstajaš, če te ni v medijih, se mi zdi čista neumnost. Za etnologe je pomembno, da preučujejo, varujejo, ohranjajo in obnavljajo kulturno dediščino; če že govorimo o prepoznavnosti, je važna prepoznavnost kulturne dediščine, ne pa etnologov. Na splošno se o etnologiji danes ve veliko več kot včasih, pa ne samo to, marsikje se domačini sami ukvarjajo z etnološkim delom, sodelujejo z etnologi in so včasih do njih tudi kritični.

Je potem naša naloga, da te ljubitelje usmerjamo, kar s svojimi projekti že poskuša Slovensko etnološko društvo?

Delo Slovenskega etnološkega društva v tej zvezi je izredno koristno in tudi zahtevno, saj ljubitelji od stroke tudi veliko pričakujejo.

Vaša knjiga o Galjevici iz leta 1981 je med ključnimi deli urbane etnologije. Kaj je bil glavni motiv, da ste svojo raziskavo usmerili v mestno okolje še v času prevlade razi-skav ruralnega okolja?

V tistem času so zaposlene na oddelku, študente in etnologe iz vse Slovenije in zamejstva povezovali projekti vprašalnic in topografij. Predvidena je bila tudi serija monografij krajev ali skupin prebivalstva, kakršna je bila Galjevica, kar naj bi bil temelj za sintezo o načinu življenja Slovencev v 20. stoletju. Takrat sem se v to delo vključila kot bibliotekarka na oddelku. Najprej smo, skupaj z Zoro Žagar in s Fanči Šarf, sestavile vprašalnico o družinsko-sorodstvenih odnosih, potem pa smo s študenti in sodelavci skupinsko raziskali Galje-

¹ Utemeljitev Murkove nagrade za leto 2005 je bila objavljena v *Glasniku SED* 47/1,2 2007, 109–110.

* Tadej Pungartnik, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., kustos, Podzemlje Pece, 2392 Mežica, Glančnik 8. E-naslov: tadej.pungartnik@cpm-gm.si

Mojca Ravnik.

Foto: Nives Sulič Dular, Ljubljana, 9. 5. 2008

vico in se leta 1974 z referati udeležili simpozija Etnološkega društva Jugoslavije o etnološkem preučevanju mestnih in primestnih naselij v Kruševcu. S kolegi smo se dobro razumeli in na posvetovanju smo se imeli krasno. Delavska oz. barakarska naselja so na zunaj brez tradicionalnega mika, meni pa se je prav to zdelo še bolj zanimivo. Zato sem se odločila za raziskovanje Galjevice, pa tudi zato, ker sem tam blizu stanovala.

Še kdaj obiščete Galjevico?

Večkrat me pot pelje mimo, k ljudem pa nisem več šla, potem ko sem tistim, ki so mi največ pomagali, nesla knjigo in se jim zahvalila. Decembra 2007 je Slovensko etnološko društvo pripravilo posvetovanje o Ljubljani kot mestu medkulturnega dialoga, na katerem je bila prva sekcija posvečena tudi urbani etnologiji. Ker se mi je zdelo prav, da je na njem nekaj besed posvečenih Galjevici in našemu takratnemu delu, sem šla ponovno tja, obiskala nekaj prebivalcev, ki so bili spet izredno gostoljubni, pripravljani na pogovor, tako da sem pomislila, da bi bilo tu spet zanimivo raziskovati.

Med podatki o vašem etnološkem delu je tudi sodelovanje pri produkciji vizualne dokumentacije oziroma etnografskih filmov. Kako ste spoznali to področje etnološkega dela in kakšne prednosti ima po vašem mnenju raba vizualnih tehnologij?

Sodelavci projekta Način življenja Slovencev v 20. stoletju so sprejeli predlog Naška Križnarja, da bi v delo na monografijah vključili tudi izdelavo filmov. Tako je bil posnet tudi film o Galjevici. Ko sem se pozneje zaposlila na Medobčinskem zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran in tam odgovarjala za stavbno in naselbinsko dediščino na podeželju slovenske Istre, se mi je zdelo, da vse kar kliče po tem, da bi bilo posneto na film. Zato sem zraven večkrat povabila Naška Križnarja, ki je pri Inštitutu za slovensko narodopisje ustanovil Avdiovizualni laboratorij. Pozneje, ko sem prišla na inštitut, pa sva sploh večkrat skupaj odhajala na teren, pa tudi s sodelavcema iz AVL Miho Pečetom in Sašom Kuharičem. S filmi ohranjamo portrete ljudi, vzdušje njihovega okolja, potek dogajanja. Vse skupaj je bolj celovito ohranjeno, kot bi

bilo sicer. Video- in fotodokumentacija pa prideta zelo prav tudi pri analizi zbranega gradiva.

Ali menite, da etnologi pri svojem delu posvečamo dovolj pozornosti vizualni tehnologiji?

Opažam velik napredek, predvsem na področju urejanja, dostopnosti in interpretacije, o čemer na primer zelo poglobljeno piše Mihaela Hudelja, dokumentalistka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo. Veliko se dogaja tudi na področju videodokumentacije oz. dokumentarnega filma, če pomislim le na Dneve etnografskega filma in obiske raznih filmskih ustvarjalcev, med njimi v lanskem letu makedonskih, kar so pripravili v okviru Slovenskega etnološkega društva, in pa seveda na študijski predmet vizualne antropologije na fakultetah v Ljubljani in Kopru.

V zadnjih letih so vaše raziskave usmerjene na obrobje slovenskega etničnega prostora. S katerimi bistvenimi vprašanji se srečujete?

Kulturna raznolikost in bližina meja oz. zaznamovanost z mejami sta res zelo izraziti slovenski posebnosti. Zato se mi zdi pomembno spoznati veliko različnih pokrajin, ker ti le primerjalni pogled omogoča, da opaziš vse njihove posebnosti. Delovne naloge so me res velikokrat peljale v kraje na obrobju oz. v obmejne pokrajine. Pri delu v Piranu sem spoznala Istro, na poletnih raziskovalnih taborih za slovenske srednješolce v Italiji, kamor so me večkrat povabili za mentorico, pa sem spoznala več krajev v zamejstvu v Italiji. Medakademijska izmenjava z Madžarsko akademijo znanosti mi je omogočila enkratno terensko delo v Porabju, kjer je bila na srečo prav takrat tudi domačinka, kolegica Katalin Hirnök Munda, s katero sva šli skupaj na teren. Bolj poglobljenih terenskih raziskav pa sem se lotevala v Istri, Benečiji, Kanalski dolini, tudi Prekmurju in v zadnjem času na Kambreškem. Srečujem se z vprašanji kulturnih identitet v prostorih, kjer so kontinuiteto prekinjale meje, vojne in migracije. Če nas zanima, kako so meje v 20. stoletju rušile identitete, po drugi strani pa, kako so jih ustvarjale, lahko odgovore iščemo na vseh ravneh življenja, od stavbarstva, prometa, poti, gospodarskih načinov do družbenih odnosov, šeg, bogastva izvirmih odzivov prebivalcev na različne politične, družbene, gospodarske, ideološke pogoje, ki so vladali v razdeljenih pokrajinah. To lahko danes raziskujemo bolje kot še pred kratkim, saj nas po obmejnih pokrajinah spet vodijo stare poti.

Kaj menite, kakšne naloge pred etnologe postavlja vstop v schengenski prostor?

Del etnoloških raziskav bi moral ob vseh mejah spremljati procese, ki sem jih omenila. Naj povem, da se mi zdi z etnološkega vidika izredno zanimivo to, da se sedaj kaže nov pomen tradicije, saj ta povezuje ljudi, ki so dolgo živeli v različnih političnih sistemih in so bili celo indoktrinirani drug proti drugemu. Zaradi možnosti spontanosti stikov prihaja na dan pomen tistega, kar je družilo njihove pradede in dede. To bi bilo treba natančneje preučiti, npr. tako, da bi se vzdolž vseh slovenskih meja lotili nekega izbranega pojava, npr. krajevnih praznikov v 20. stoletju.

Raziskovali ste tudi družino in sorodstvo. Smo Slovenci močno navezani na družino oziroma ožje sorodstvo? Ali pri tem opazate kakšne razlike med slovenskimi pokrajinami?

Razlike so tudi v eni sami pokrajini, med mestom in podeželjem, med posameznimi sloji prebivalstva, med gospodarsko razvitimi in nerazvitimi, med gosto naseljenimi in demografsko ogroženimi. Na splošno pa mislim, da povsod pri nas ljudje zelo cenijo družinske in sorodstvene vezi in da so ljudem resnično pomembna opora, seveda če jih ne kvarijo prepiri, tudi v ekonomskem smislu. V raziskavah sem naletela na mnoge zanimive tipe družin, sorodstvenih odnosov, relacij med sorodstvom in sosedstvom itd., tako na Galjevici, v Istri, Prekmurju in drugod, a tu ne morem na kratko povzeti razlik in podobnosti, ki so v vsakem primeru del kompleksne kulturne celote.

Kakšne pa so sorodstvene povezave v krajih, ki jih je meja razdelila?

Veliko obmejnih krajev je bilo precej izseljenih oziroma demografsko ogroženih, saj se zaradi meje niso mogli gospodarsko razvijati in je bilo življenje njihovih prebivalcev zelo težavno. Tudi v tem pogledu so se razmere razlikovale od kraja do kraja, splošno pa je bilo izseljevanje zaradi političnih pritiskov po drugi svetovni vojni in gospodarskega propadanja, ki se ponekod vse do danes ni ustavilo. Sorodstvene vezi, ki so prej segale od vasi do vasi, so danes razpredene po različnih državah in celinah, bližnji sorodniki ne govorijo več istih jezikov, vendar pa se ob ponovnih snidenjih pokaže tudi njihova posebna moč.

Pa se je pri teh, ki so se izselili, ohranila regionalna identiteta?

Transnacionalni migranti v današnjem času ohranjajo povezanost tako z domačim, izvornim okoljem, v katerega se vključujejo na različnih ravneh, kot z novim okoljem. Zanje so značilne mnoge identitete, ena med njimi je lahko regionalna, povezana z domačim okoljem. To omogoča razvoj komunikacij in prometnih sredstev, ki klasičnim izseljencem niso bila na voljo. Izredno zanimiva je v tem pogledu Beneška Slovenija, od koder so se ljudje v drugi polovici 20. stoletja množično izseljevali, oz. tamkajšnji prazniki in šege, ki oživijo vsako poletje, ko se ljudje med dopustom spet vračajo v izpraznjene vasi. Čeprav predvsem mladi ne govorijo več domačega narečja, ampak italijansko, francosko ali kako drugače, poleti spet postanejo domačini, nosilci krajevne tradicije. Naj tu le spomnim na film, ki ga je za tržaško televizijo o izseljencih iz Benečije v Belgiji posnela etnologinja Martina Repinc z Opčin. Po drugi strani pa se mi zdi pomembno tudi vprašanje, katere regionalne identitete imamo prebivalci Slovenije, ne samo domačini, ampak tudi priseljenci, saj so med njimi prav tako izseljenci in transnacionalni migranti z najrazličnejšimi regionalnimi identitetami.

Iz zavrnenega predloga zakona o ustanovitvi pokrajin izhaja, da bodo nekatere nove pokrajine precej umetne tvorbe. Se bodo ljudje z njimi lahko identificirali?

Mojca Ravnik, Štefan Janoš, Štefan Sočič in Gizela Sečko pri pregledovanju fotodokumentacije o borovem gostovanju.
Foto: Mojca Kovačič, Športni center v Predanovcih, 21. 11. 2005

Če bi se ozirali samo na to, kako jih ljudje občutijo, bi bilo rešitev zelo težko najti. Po mojem mnenju pokrajine, ki jih danes narekuje decentralizacija, ne morejo biti usklajene s tradicionalnimi pokrajinskimi identitetami in so lahko le racionalno zarisane enote, ki bodo v današnjem času omogočale najboljšo organizacijo življenja v upravnem, prometnem ali ekonomskem smislu.

Ali etnologija, ki jo gojimo v profesionalnih ustanovah, kot so ISN, SEM, EIKA in pokrajinski muzeji, danes odgovarja na relevantna družbena in kulturna vprašanja? Ali bi se morali po vašem mnenju nanje bolj odzivati?

Vaše vprašanje je preveč široko, da bi vam lahko odgovorila, ali etnologija v naših ustanovah odgovarja na ta vprašanja. Etnologija ima zaradi svoje širine zelo veliko nalog in odgovornosti; te ustanove so po mojem mnenju namenjene predvsem njihovem izpolnjevanju, to se pravi, čim boljši etnologiji v raziskovalnem in aplikativnem smislu.

Sama sem v preteklosti precej pisala, predvsem takrat, ko sem bila zaposlena na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v Piranu. Tudi kot zavod smo se veliko oglašali, a to je bilo vedno povezano s konkretnimi problemi, o katerih smo imeli svoje utemeljeno stališče in smo vedeli, kaj hočemo doseči. Največkrat smo želeli javnost seznaniti z njej neznanimi dejstvi. Mogoče se etnologi premalo oglašamo zato, ker stvari nimamo dovolj preučene.

Vam ob vsem delu ostaja še kaj prostega časa? Kako ga preživljate?

Na srečo imam svoje delo rada, krasni so kraji, ki jih obiskujem, in ljudje, ki jih srečujem. Zato mi ni težko veliko časa preživeti na terenu, tudi med prazniki, kar je za moje raziskave nujno. Moj prosti čas in delo se prepletata. Ker nimam družine, mi včasih dajo vedeti, da si zato lahko privoščim toliko etnološkega dela, kot da bi bilo samo po sebi jasno, da ne kuham in ne pospravljam in nimam nikakršnih obveznosti do nikogar, kar seveda ni res. A zdi se mi krasno, kadar ni nič nujnega. Takrat je na voljo vse.

ZLATA PLAKETA JAVNEGA SKLADA RS ZA KULTURNE DEJAVNOSTI MIRKU RAMOVŠU¹

V sredo, 23. januarja 2008, so v Županovi sobi Mestnega muzeja v Ljubljani podelili odličja Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti za leto 2007. Najvišje priznanje za življenjsko delo in nepogrešljiv doprinos k razvijanju ljubiteljskih kulturnih dejavnosti je prejel etnokoreolog Mirko Ramovš.

Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti (v nadaljevanju JSKD), naslednik nekdanje Zveze kulturnih organizacij Slovenije in Sklada Republike Slovenije za ljubiteljske kulturne dejavnosti, je osrednja ustanova, ki usmerja in razvija ljubiteljska kulturna društva in organizacije, pomembno pozornost pa posveča tudi folklorni dejavnosti. Enkrat letno na podlagi razpisa in strokovne presoje prispelih vlog podeljuje odličja posameznikom in skupinam, bodisi za posamezne ustvarjalne dosežke ali pa za dolgoletno strokovno, organizacijsko, publicistično in izobraževalno delo. Letos je najvišje priznanje JSKD, Zlato plaketo, za delovanje na področju folklorne dejavnosti prejel etnokoreolog Mirko Ramovš, dolgoletni član Slovenskega etnološkega društva.

Mirko Ramovš se je leta 1935 rodil na Ježici pri Ljubljani. Po maturi na klasični gimnaziji je leta 1960 diplomiral na slavističnem oddelku Filozofske fakultete v Ljubljani. Že kot študent je sodeloval pri Akademski folklorni skupini France Marolt, najprej kot plesalec in pomočnik umetniškega vodje, od leta 1965 pa je njen strokovni in umetniški vodja.

Leta 1966 je postal sodelavec sekcije za glasbeno narodopisje pri Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU (danes Glasbenonarodopisni inštitut), kateremu je ostal zvest tudi po upokojitvi. Kot etnokoreolog raziskuje zgodovino in razvoj plesnega izročila na Slovenskem, njegovo mesto v izročilu evropskih narodov in njegove sodobne transformacije, ukvarja se z revitalizacijo plesnega izročila, občasno pa tudi z rekonstrukcijami njegove nekdanje, včasih le v obrisih znane podobe. O ljudskih plesih je predaval na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, več kot 20 let pa na mednarodni šoli folklorne.

Za arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta je z besednimi opisi in kinetografijo prispeval večino obstoječih plesnih zapisov z vsega slovenskega etničnega ozemlja in izdelal sistematično urejen katalog. Številne znanstvene razprave o izvoru, razvoju in značilnostih posameznih plesov so bile objavljene v *Traditionesu* (Potrkan ples, 1972; Romarski vrtec, 1988; Prvi ali visoki rej, 1988; Mazurka kot slovenski ljudski ples, 1990; Štrekljev prispevek k raziskovanju slovenskega ljudskega plesa, 1995; Ples v slovenski ljudski pesmi, 1998 idr.), *Glasniku Slovenskega etnološkega društva* in *Folklorniku*.

Objavil je reprezentativen izbor plesnih zapisov (*Le plesat me pelji*, 1980) in sedem knjig z naslovom *Polka je ukazana – plesno izročilo na Slovenskem* (s podnaslovi: Gorenjska, Dolenjska, Notranjska, 1992; Bela krajina in Kostel, 1995; Prekmurje in Porabje, 1996; Vzhodna Štajerska, 1997; Od Slovenske Istre do Trente – 1. del, 1998; Od Slovenske Istre do Trente – 2. del, 1999; Koroška in zahodna Štajerska, 2000) s celovitimi predstavitvami plesnega izročila po posameznih pokrajinah. Našteta dela, ki ustrezajo strokovnim in znanstvenim zahtevam, so namenjena tudi tistim ljubiteljem, ki želijo plesno izročilo poustvarjati v folklornih in njim sorodnih skupinah.

Sodeloval je pri mnogih znanstvenih objavah zvočnih zapisov plesnih viž (mdr. Od Ribnice do Rakitnice – ljudska pesem in glasba v Ribniški dolini, 2003; Slovenske ljudske plesne viže: Koroška, 2003; Odmev prvih zapisov, 2004; Regiment po cesti gre, 2007) in pripravi videokaset (Ljudski plesi Goriškega, Beneške Slovenije, Rezije in Primorske, 1988; Ljudski plesi Goriškega, Beneške Slovenije in Rezije (II), 1988; Slovenski ljudski plesi – Prekmurje, 1988). Sam ali s sodelavci je pripravil številne oddaje tako za nacionalno televizijo (mdr. Slovenski ljudski plesi – Razkrižje in okolica, 1993; Lancova vas in okolica, 1994; Med Litijo in Čatežem, 1995; Med Muto in Pernicami, 1996) kot za Radio Slovenija (Vseh svetih dan in vernih duš, 1996; Te so pa lepe, 1996; Ljudske pesmi izpod Orlice, 1997; Na Keblju pesmi ne bodo pozabili, 1999). Za RAI – radio Trst A je pripravil 75 oddaj o slovenskem plesnem in pesemskem izročilu.

Mirko Ramovš je ob strokovnoznanstvenem delu deloval tudi umetniško in aplikativno ter s preciznim občutkom za prenašanje preteklih kulturnih vrednot v sodobnost razvijal odnos do plesnega in drugega izročila; to se odraža predvsem na področju doumevanja folklorizma, saj je ta na Slovenskem prav po njegovi zaslugi izgubil nekdanjo izrazito negativno konotacijo. Z udejstvovanjem v najuglednejši slovenski folklorni skupini z mednarodnim slovesom ni razvijal le nje same, ampak je z zgledi odločilno zaznamoval tudi razvoj nekaterih drugih slovenskih folklornih skupin, ki od golega reproduciranja preteklih plesnih oblik prehajajo na umetniško ustvarjanje in izražanje. Za Akademsko folklorno skupino France Marolt in druge folklorne skupine na Slovenskem je pripravil več kot 60 odrskih postavitev slovenskih ljudskih plesov. Te so interpretacija spoznanj obširnih raziskav in poglobljenega študija slovenskega ljudskega plesnega izročila, ki jih – upoštevajoč sodobno dožemanje nekdanjega življenja – oblikuje kot celovite predstavitve duhovnega in materialnega izročila. V svoji celovitosti izkazujejo Ramovševo naklonjenost približevanju odrskih interpretacij izročila nekdanji

¹ Besedilo je za objavo prirejeno obrazložitev s podelitve plakete.

* Bojan Knific, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., svetovalec za folklorno dejavnost pri Javnem skladu RS za kulturne dejavnosti, 1000 Ljubljana, Cankarjeva 5. E-naslov: bojan.knific@jskd.si

podobi, hkrati pa zanimanje za sodobne umetniške prakse, ki se v folklorni dejavnosti razvijajo znotraj širših družbenih vplivov.

Janez Bogataj je pred skoraj dvema desetletjema v delu *Sto srečanj z dediščino* zapisal, da so folklorne skupine na Slovenskem zaradi ustrezne strokovne skrbi, za kar ima neprecenljivo zaslugo prav Mirko Ramovš, tisti segment dediščine, ki se je razvijal in se še razvija skladno s pričakovanji stroke. Ljubiteljska dejavnost, ki po dosežkih in zavzetem, povsem profesionalnem odnosu, marsikje presega ljubiteljstvo, se brez strokovne pomoči, ki je zaradi potrebnih znanj in ustreznega odnosa drug kot Mirko Ramovš ne bi mogel nuditi, ne bi razvila do stopnje, ko opravlja funkcijo t. i. »gledališča zgodovine« ali »živega muzeja«, kaj šele, da bi omenjeno raven presegla z abstraktnim dojemanjem in v prihodnost zazrtim predstavljanjem slovenskega plesnega izročila.

Svoje empirično znanje, ki ga je Mirko Ramovš pridobil z raziskovanjem na terenu, oplemeniteno s teoretskimi premissljanji in z občutkom za umetnost, je znal prenašati med folkloriste in folklornike. S prevzemom umetniškega vodstva Akademске folklorne skupine France Marolt, ki je sovpadal s prevzemom nalog raziskovalca slovenskega plesnega izročila na Glasbenonarodnopisnem inštitutu, je, kljub temu da tega delovno mesto ni zahtevalo, hkrati prevzel skrb za razvijanje folklorne dejavnosti. Raziskovanju plesnega izročila na terenu in njegovo postavljanje v nove odrske okvire Akademске folklorne skupine France Marolt in številnih drugih skupin na Slovenskem so sledila izobraževanja vodij folklornih skupin. Prav ta so najodločilneje zaznamovala razvoj folklorne dejavnosti na Slovenskem. Ramovš ni sodeloval le pri izvedbi izobraževalnih oblik, temveč tudi pri njihovem oblikovanju in razvijanju različnih konceptov, ki udeležencem ponujajo, da v sorazmerno kratkem času pridobijo ustrezna znanja za prenašanje plesnega izročila na mlajše generacije in v sodobnost. Sodeluje praktično na vseh izobraževanjih, namenjenih vodjem folklornih skupin in je stalni član komisije, ki odloča o pridobitvi naziva strokovni (pred tem izprašani) vodja folklorne skupine, od začetka sedemdesetih let pa vodi nadaljevalne seminarje, na katerih udeležencem predstavlja plesno izročilo posameznih območij. Poleg tega s sodelovanjem v novejših izobraževalnih oblikah (na primer folklornih taborih) spodbuja razvoj novih pristopov, ki presegajo ljubiteljsko reproduciranje nekdanjih plesnih oblik in se ponujajo kot nove možnosti v razvijanju odrskih interpretacij plesnega izročila. Odkar je Zveza kulturnih organizacij Slovenije v sedemdesetih letih med svoje redne aktivnosti sprejela pripravo srečanj folklornih skupin, je njihov redni strokovni spremlje-

Mirko Ramovš, prejemnik Zlate plakete JSKD.
Foto: Janez Eržen, JSKD, Ljubljana, 23. 1. 2008

valec. Med drugim je v osemdesetih in devetdesetih letih pripravil scenarije za večino državnih srečanj odraslih folklornih skupin in jih tudi režiral.

Bil je član vseh uredniških odborov, pogosto tudi predsednik, ki so v okviru folklorne dejavnosti skrbeli za založništvo (*Folklorist*, *Slovenska ljudska noša v besedi in podobi*); danes je član uredniškega odbora *Folklornika*, še posebno pomembno vlogo pa je odigral v osemdesetih letih v Združenju folklornih skupin Slovenije, ki je sprejemalo vse bistvene odločitve v zvezi z usmerjanjem folklorne dejavnosti, in kjer je bil tedaj kot edini slovenski etnokoreolog njen najuglednejši član.

Leta 1960 je prejel studentsko Prešernovo nagrado za diplomsko delo, leta 1974 je bil odlikovan z redom zaslug za narod s srebrno zvezdo, leta 1981 pa je za knjigo *Plesat me pelji* prejel nagrado Kidričevega sklada. Leta 1996 je za življenjsko delo na področju raziskovanja in revitalizacije slovenskega plesnega izročila prejel Murkovo priznanje. Leta 1998 je bil odlikovan s častnim znakom Republike Slovenije. Je tudi nosilec Maroltove plakete (1984), Župančičeve nagrade (1989) in zlatega znaka ZRC SAZU (2002). Leta 2002 je za življenjsko delo na področju glasbenega narodopisja prejel Zoisovo nagrado.

Po strokovni, znanstveni in umetniški plati kljub temu, da mu visokošolski izobraževalni sistem pred leti zaradi odsotnosti etnokoreologije in etnomuzikologije v izobraževalnih programih ni omogočil pridobitve doktorskega naziva, spada med vodilne strokovnjake na svojem področju, hkrati pa je spoštovan tudi kot človek, ki zna ljudem stati ob strani.

Ob odprtju kovačije v Centru domače in umetnostne obrti v Veržeu.
Foto: Cene Belovič, 16. 2. 2008

Na etnološkem taboru; drugi z leve Srečko Šalamun, sin Franca Šalamuna.
Foto: Cene Belovič, Veržej, 13. 2. 2008

CENTER DOMAČE IN UMETNOSTNE OBRTI V VERŽEJU

V okviru Zavoda Marianum Veržej je leta 2006 pod vodstvom Janeza Krnca, univ. dipl. etnol. in prof. teol. začela delovati organizacijska enota Center DUO – Center domače in umetnostne obrti. Gre za izobraževalni center, ki želi ovrednotiti rokodelsko kulturno dediščino in tovrstna znanja posredovati mlajšim generacijam. Center DUO je 31. maja 2007 odprl prodajno-razstavno galerijo z izdelki rokodelcev iz vzhodne Slovenije (Prlekije, Prekmurja in Podravja). Med njegovimi osrednjimi cilji so ohranjanje slovenske kulturne dediščine, pospeševanje razvoja domače in umetnostne obrti ter strokovno razvijanje novih oblik izobraževanja za poklice s tega področja. Je prvi tovrstni center v Sloveniji, podpirajo pa ga stroka (prof. dr. Janez Bogataj, Jelka Pšajd – višja kustosinja iz Pokrajinskega muzeja Murska Sobota), pristojna ministrstva (Direktorat za turizem na Ministrstvu za gospodarstvo, Ministrstvo za šolstvo in šport, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve), Center RS za poklicno izobraževanje, lokalne skupnosti, regionalne razvojne agencije, Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije, območne obrtno-podjetniške zbornice idr. Tako organizacijsko kot vsebinsko so dejavnosti Centra DUO še v procesu vzpostavljanja in izpopolnjevanja. V njem načrtujemo različne rokodelske delavnice, prostore za svetovalno in izobraževalno delo, predavalnico, strokovno knjižnico in dokumentacijsko središče, galerijo ter razstavni prostor.

Prva rokodelska delavnica, urejena in postavljena med etnološkim taborom, ki je potekal februarja 2008, je kovačija. V prostore Centra DUO je bila prenesena stara kovačija Šalamun iz Stare Nove vasi pri Križevcih, v kateri je deloval pokojni kovač Franc Šalamun. Njen namen ni zgolj muzejski prikaz tradicionalne obrti, temveč bo sledila vzorom sodobnih »ekomuzejev« po svetu. Tako bo zaradi izobraževanja prvenstveno namenjena dijakom poklicnih in drugih srednjih šol, mladim, ki se pozneje odločijo za vpis v srednješolsko izobraževanje, odraslim – že delujočim obrtnikom, in vsem,

ki se želijo usposobiti na tem področju, usmerjena pa bo tudi v promocijo kovaške obrti v turistične namene (za turiste, šole, romarje, društva, domačine,...). Center DUO načrtuje odprte rokodelskih delavnic tudi s področja pletarstva, lončarstva, steklarstva, mizarstva, čevljarstva, ...

V partnerskem sodelovanju med Občino Veržej in Zavodom Marianum Veržej oz. Centrom DUO od marca 2008 z namenom skupnega trženja turističnih proizvodov in storitev turističnih ponudnikov v občini Veržej deluje tudi TIC Veržej – Center DUO. Sodelovanje naj bi predvsem izboljšalo širšo (regionalno, nacionalno, mednarodno) turistično prepoznavnost in privlačnost tako posameznih turističnih ponudnikov kot tudi celotne turistične ponudbe občine Veržej. V ta namen je odprta tudi uradna spletna stran Turistično-informacijskega centra.¹ Med pglavitnimi cilji TIC-a Veržej – Centra DUO so: spodbujanje razvoja kulturnega turizma, večji izkoristek turističnih zmogljivosti oz. povečanje turistične ponudbe, oblikovanje promocijskega gradiva, dopolnjevanje turističnih proizvodov in storitev, organiziranje javnih prireditev, tematskih pohodov, ekskurzij, izletov ipd., nastopi na turističnih sejmih in borzah, redno obveščanje medijev in javnosti o celotni turistični ponudbi občine Veržej, možnost strokovne (sledenje sodobnim trendom in inovacijam na področju turističnih proizvodov in storitev, organiziranje strokovnih posvetov, delavnic, posredovanje informacij o razpisih) in tehnične podpore turističnim ponudnikom pri razvijanju njihove turistične infrastrukture, skupna skrb za turistično infrastrukturo ter kakovostno bivalno okolje. TIC Veržej – Center DUO si bo prizadeval tudi za povezovanje z drugimi TIC-i na območju Prlekije, Prekmurja in Podravja ter drugod po Sloveniji. Hkrati si bo tako doma kot v tujini prizadeval za sodelovanje s stroko in prenose dobrih praks.

1 TIC Veržej – Center DUO: <http://www.centerduo.si>

* Tatjana Vokić, prof. geografije in univ. dipl. literarna komparativistka ter študentka 4. letnika na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, vodja TIC Veržej – Center DUO, 9241 Veržej, Puščenjakova 1. E-naslov: center.duo@siol.net

SODELOVANJE MED SLOVENSKIM NARODOPISNIM INŠTITUTOM URBAN JARNIK IN ETNOGRAFSKIM ODDELKOM DEŽELNEGA MUZEJA KOROŠKE V CELOVCU

Od začetka leta 2003 je v Deželnem muzeju Koroške v Celovcu za etnografsko zbirko odgovoren kustos mag. Günther Wurzer. Takrat se je med muzejem in Slovenskim narodopisnim inštitutom Urban Jarnik vzpostavilo redno sodelovanje. Že v letu 2004 je inštitut Urban Jarnik muzeju pomagal pri postavitvi razstave o rogovih v alpskem prostoru. Razstava z naslovom Naturton – Alphorn. Hirtenhorn. Engelstropete je bila na ogled od 3. 12. 2004 do 27. 2. 2005. Za razstavo smo pridobili nekatere razstavne predmete iz Gorenjskega muzeja v Kranju, iz Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU ter iz Etnografskega muzeja v Ljubljani. Prav tako se je inštitut Urban Jarnik vključil v pripravo spremnega programa k razstavi. V spremnem programu je 26. januarja 2005 potekal večer o pastirski kulturi v slovenskem prostoru. Dr. Tone Cevc je predaval na temo Slovenske planine in sirarstvo v luči arheoloških in zgodovinskih raziskav, takratni direktor Triglavskega narodnega parka, dipl. inž. Janez Bizjak, pa je spregovoril o pastirskih kočah v slovenskih Alpah. V spremnem programu omenjene razstave je 2. februarja 2005 potekala tudi prireditev na temo Rog kot element šeg in navad (Das Horn als Brauchtumselement), otroška skupina Slovenskega kulturnega društva Jepa-Baško jezero pa je v sklopu prireditve predstavila funkcijo kravjega roga pri jurjevanju ob Baškem jezeru.

Leta 2004 je kustos Günther Wurzer dal pobudo za raziskavo velikonočnih prtov na Koroškem. Dr. Marija Makarovič je napisala razpravo o velikonočnih prtih na Zilji, v Rožu in Podjuni, dr. Christine Hochsteiner, sodelavka Deželnega muzeja v Celovcu pa je zbirala gradivo na celotnem ozemlju Koroške. Ob sodelovanju inštituta Urban Jarnik in Deželnega muzeja v Celovcu naj bi izšel dvojezični katalog, vendar projekt ni bil ustrezno financiran, zanimivo gradivo pa še čaka na objavo.

Leta 2006 sva skupaj s kolegom, etnologom Güntherjem Wurzerjem, obiskala Etnografski muzej in Inštitut za slovensko narodopisje ter Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU v Ljubljani. To je bil prvi uradni obisk predstavnika Deželnega muzeja v Celovcu pri etnoloških ustanovah v Ljubljani. Kustos za etnologijo v deželnem muzeju v Celovcu je ob obisku ugotavljal, da je raziskovalna dejavnost dobro organizirana, inovativna in usmerjena v prihodnost. Poudaril je tudi pomen izmenjave izkušenj in novjših znanstvenih pristopov na področju raziskovalne dejavnosti v prostoru Alpe-Jadran. Leta 2007 je etnolog Günther Wurzer načrtoval razstavo o vezeninah na Koroškem. S pomočjo sodelavcev inštituta smo za načrtovano razstavo zbrali vezenine tudi pri slovenskih družinah na Zilji in v Rožu, kjer so bili zanimivi predvsem slovenski napisni vezin, ki so svojevrsne, neme priče slovenskega

jezika in kulture na Koroškem. Na žalost pa je moral muzej izvedbo razstave odpovedati. Vendar je kustos Günther Wurzer obsežne zbrane raznovrstne vezenine fotografsko dokumentiral in jih tako ohranil vsaj za arhiv. Njegova želja pa je, da bi tej tematiki posvetili večjo pozornost bodisi v sklopu simpozija ali pa v sklopu tematske razstave.

V Hrastovici v bližini Celovca je 28. septembra 2007 potekal simpozij o podeželski kulturi na temo Noše – iskanje sledov regionalne kulture oblačil v prostoru Alpe-Jadran. Organizatorja simpozija sta bila koroški podeželski izobraževalni inštitut Ländliches Fortbildungsinstitut Kärnten in kmečki muzej Landwirtschaftsmuseum Schloss Ehrental. Na simpoziju je mag. Janja Žagar iz Etnografskega muzeja v Ljubljani spregovorila na temo Razvoj oblačilnih oblik in pomenov: od ljudskih noš do etno-stila. Na simpoziju se je izkazalo, da je bilo v slovenskem prostoru – predvsem po zaslugi dr. Marije Makarovič – opravljeno temeljno »zbiralno« delo, na katerega so premnogi gledali zviška, danes pa je jasno, da je nepogrešljivo. Predstavniki inštituta Urban Jarnik smo v sklopu diskusije opozorili na temeljne raziskave dr. Marije Makarovič o oblačilni kulturi slovenskega kmečkega prebivalstva na Zilji, v Rožu in v Podjuni. Tovrstne novejša regionalna raziskave v drugih krajih na Koroškem niso bile opravljene. »Alpsko-jadranski« čezmejni simpozij je podprla evropska skupnost, prireditelji pa so se odločili, naj bi omenjenemu simpoziju sledili še drugi. Kot temo za naslednji simpozij je kustos Günther Wurzer predlagal primerjavo in raziskavo vezenin v alpsko-jadranskem prostoru.

Dr. Tone Cevc je tik pred svojo smrtjo (10. februar 2007) celovškemu muzeju oddal članek na temo Slovenske planine in sirarstvo v luči arheoloških in zgodovinskih raziskav. Zbornik *Rudolfinum – Jahrbuch des Landesmuseums Kärnten 2005*, v katerem je objavljen Cevčev članek Die Käseherstellung auf den slowenischen Almen im Lichte archäologischer und historischer Forschungen, je izšel ob prvi obletnici njegove smrti, to je februarja 2008. V članku je Tone Cevc nemško govorečemu znanstvenemu krogu predstavil arheološke in zgodovinske sledi sirarjenja v slovenskih planinah od poznega srednjega veka. Tone Cevc pa je v članku tudi zapisal, da je vabilo za sodelovanje v zborniku razumel predvsem kot željo po dobrem sodelovanju med kolegi v Sloveniji in na Koroškem.

* Mag. Martina Piko-Rustia, univ. dipl. etnol., vodja Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik, 10. Oktoberstr. 25, A-9020 Celovec. E-naslov: piko@ethno.at

MEDNARODNA KONFERENCA DIGITAL STORYTELLING: MEDIA-THEORETICAL REFLECTIONS IN THE AGE OF DIGITALIZATION

University of Innsbruck, Innsbruck media studies, 3.–4. 12. 2007

V prvih decembrskih dneh leta 2007 je potekala mednarodna konferenca z naslovom Pripovedovanje zgodb na spletu: teoretska refleksija o medijih v digitalni dobi, ki jo je v sodelovanju s pedagoškima univerzama s Tirolskega in iz Vorarlberga ter s Centrom za pripovedovanje zgodb na spletu organizirala raziskovalna skupina Oddelka za medijske študije v Innsbrucku. Projekte in raziskovanja z omenjenega področja so predstavili številni domači in tuji avtorji (iz ZDA, Velike Britanije, Rusije, Nemčije in Italije). Vsem predstavivam ni bilo mogoče slediti, saj so predavanja in predstavitve zaradi številnih prispevkov potekali hkrati v dveh sklopih, in sicer eden v nemškem, drugi pa angleškem jeziku.

Pripovedovanje je ena najstarejših in stalno prisotnih praks v človekovem razvoju. Zgodbe ali pripovedi so del njegove preteklosti in sedanjosti, najbrž bodo tudi del prihodnosti. Vloga pripovedovanja v zadnjih desetletjih nepričakovano postaja vse aktualnejša tudi na področjih psihologije, pedagogike, kognitivnih znanosti, teorije medijev, literature in filozofije. Širjenje informacij na spletu in komunikacijskih tehnologij postavlja nova vprašanja o medializaciji pripovednih oblik. Kljub temu da se s pomenom, z vsebino in načini pripovedovanja v vsakdanjem življenju ukvarja veliko ved, je skoraj nemogoče oblikovati nek celosten pregled. Vsebina konference je bila raznolika, saj so teme obsegale pripovedovanje zgodb v virtualnih okoljih, pripovedovanje v organizacijah, medializacijo in oblikovanje identitete, medsebojno delovanje ustnega, literarnega in digitalnega, nove pristope k teoriji pripovedovanja v literaturi, procese pripovedovanja v kontekstu posredovanja in spremembe medijev ter raziskavo pripovedovanja v izobraževalnih procesih.

Po pozdravnemu nagovoru organizatorjev Thea Huga in Tillmanna Märka je teoretsko ozadje raziskovanja pripovedništva predstavil Sigfried J. Schmidt. Poudaril je pomembnost interdisciplinarnega raziskovanja in pripoved definiral kot »najbolj elementarno operacijo komunikacije«. Sledila je predstavitev temeljnih vidikov pripovedi, kot so pripoved kot spomin, funkcije pripovedi in posledice njenega pomanjkanja. Sledil je prvi sklop predstavitev pripovedništva v povezavi z novimi mediji in izobraževanjem. Zanimiva je bila raziskava italijanskih raziskovalcev Giancorrada Barozzija in Maria Varinija v okviru projekta Etnolab, ki sta posnela pripovedovalko Berto Bassi in posnetke naložila na spletno stran z namenom, da bi se lahko več ljudi učilo njene tehnike pripovedovanja. Tako sta združila dva načina naracije, in sicer ustni in virtualni. V ospredje sta postavila problematiko obstoja »virtualnega telesa«, ki obstaja le v virtualnem (npr. na spletu), ne pa tudi v fizičnem svetu.

V naslednjih angleško govorečih sklopih predavanj so bile predstavljene tekstualne zgradbe pripovedništva v digitalnih medijih (Hans Joachim Backe), strukture pripovedi v množičnih medijih (Christer Petersen), primeri rabe že uveljavljenih oblik medijskih pripovedi v digitalnih medijih (Alexander Schwinghammer) ter mladinske individualne zgodbe z versko vsebino, ki so dostopne na spletni strani (Ursula Niesner). Zadnje skupno predavanje prvega dne je bilo na temo projektnih skupnosti, predaval pa je Manfred Faßler.

Drugi dan konference je začel Daniel Weinschenker iz ZDA, ki je zaposlen kot direktor podružnice Centra za pripovedovanje zgodb na spletu v Denverju. Predstavil je delovanje omenjenega centra in javne delavnice za vse generacije, na katerih sta poudarjena učenje pripovedovanja in raba digitalne tehnologije. Udeleženci delavnic po vsem svetu se učijo, kako s pomočjo osebnega računalnika posneti in urediti filme o ključnih življenjskih prelomnicah. Predstavil je srednješolsko delavnico iz ZDA in pokazal nekaj njihovih izdelkov. Med bolj zanimivimi rezultati omenjenih delavnic je poseben, na spletu javno dostopen zemljevid, na katerem so označene posamezne zgodbe. Ogled zemljevida je mogoč na naslovu <http://storymapping.org>.

Sledila sta dva vzporedna sklopa predavanj na temo strukture pripovedovanja zgodb in njegove rabe v izobraževalne name- ne (Grete Jamissen). Knut Lundby je spletne pripovedi predstavil kot kratke multimedijske osebne zgodbe, povedane iz srca. Poudaril je, da z novo obliko medija vsebina pripovedi postaja bolj dinamična.

Tema zadnjega skupnega predavanja je bila arhitektura v povezavi z digitalno tehnologijo (Mark Rakatansky). Veliko je bilo govora o t. i. virtualni identiteti in njenem nastajanju. Predstavljen je bil primer virtualne identitete rusko govorečih imigrantov v Izraelu (Inna Weiskopf). Eno od predavanj je poudarjalo oblikovanje identitete skozi religiozne pripovedi v digitalni obliki (Mary Hess). Zanimivo je bilo razmišljanje Claudie Schwarz o lastništvu pripovedi na primeru novic. Kot ugotavlja, se je v zadnjih letih v ZDA razširil trend, da množični mediji vzpodbujajo prebivalce, naj sami prispevajo k njihovemu oblikovanju in širjenju. V zvezi s tem se pojavljajo vprašanja o socialni in etični lastnini.

Zbornik, ki naj bi izšel sredi leta 2008, bo nedvomno nepogrešljivo čtivo pri raziskovanju navideznih svetov v etnologiji in antropologiji. Za boljši vpogled v dogajanje na konferenci je na voljo elektronski naslov: <http://www.uibk.ac.at/medien/storytelling/>.

* Simona Govednik, univ. dipl. etnol. in kult. antrop.; študentka 1. letnika magistrskega študija na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1385 Nova vas, Fara 15. E-naslov: simona.govednik@gmail.com

27. MEDNARODNA KONFERENCA O RAZVOJU ORGANIZACIJSKIH ZNANOSTI: ZNANJE ZA TRAJNOSTNI RAZVOJ – SEKCIJA MANAGEMENT V TURIZMU

Portorož, Hotel Bernardin, 19. 3.–21. 3. 2008

Organizatorji Mednarodne konference o razvoju organizacijskih znanosti se tega, da je danes znanje najpomembnejši »produkt«, dobro zavedajo, saj je bila letošnja konferenca že 27. po vrsti. Zaradi številnih referatov sem se osredotočil na sekcijo Management v turizmu, na kateri sem tudi sam predstavil svoja referata.

Dopoldanski del prvega dne je vodila mag. Vesna Loborec. Najprej je Tadeja Krašna predstavila referat Čustvena doživetja kot trženjsko orodje v hotelirstvu. Poudarila je pomen čustev, ki je z vidika hotelirstva in hotelskih gostov še relativno neraziskan. Kvalitativna trženjska raziskava je pokazala, da slovenski hotelirji preveč napora vlagajo v ustvarjanje občutka domačnosti, saj so za nekatere goste pomembnejši prefinjenost, prestiž ali uporabnost. V prihodnje naj bi se več pozornosti namenjal opazovanju nakupnega vedenja strank in se čim bolj prilagajalo posameznikovim željam.

Marija Bušelić in Kristina Afrić Rakitovec sta predstavili referat *Determinants of Sustainable Tourism: The Case of Istrian Country*,¹ v katerem sta poudarili, da ima turizem poleg ekonomskih tudi družbene in kulturne učinke; tako lahko z vidika okolja pozitivno vpliva na kakovost življenja lokalnih skupnosti. Na dolgi rok se bodo turistično bolje razvijale tiste destinacije, ki bodo temeljile na trajnostnem razvoju.

V svojem referatu z naslovom *Hiše s tradicijo: Moč tradicije sem predstavil projekt Hiše s tradicijo*, poudaril pogoje za vključitev v projekt, pomen in moč takšnih projektov. Mnogi so za projekt slišali prvič in jih je pozitivno presenetil.

Vesna Loborec je svoja referata z naslovoma *IKT, nujnost neprestanega izobraževanja v slovenskih turističnih agencijah* in *Možnosti in prednosti uporabe IKT v slovenskih turističnih agencijah* v predstavitvi združila. Raziskala je dejavnike, ki vplivajo na izvajanje elektronskega poslovanja v slovenskih turističnih agencijah. Raziskava je potekala po elektronski in klasični pošti ter s telefonskimi prošnjami za izpolnitev poslanih ankete. Ugotovila je, da so v zadnjih petih letih slovenske turistične agencije, ki pri poslovanju uporabljajo spletno stran, dosegle boljše poslovne rezultate. Vključila je tudi priporočila za nadaljnji študij s področja elektronskega poslovanja. Informacijska in komunikacijska tehnologija sta ključ do uspeha v vseh gospodarskih panogah, tudi v turizmu, saj je očitno, da brez njiju ne bo mogoče dobro poslovati in konkurirati drugim. Turistično gospodarstvo je bilo med prvimi, kjer se je pokazal močan vpliv informacijskih sprememb.

¹ Na konferenci so bili nekateri prispevki v angleškem, drugi v slovenskem jeziku, zato jih v prispevku tako tudi navajam.

Danes turisti niso več pripravljeni čakati na informacije, ampak zahtevajo do njih stalen dostop; sodobni trend so že t. i. »mobilni virtualni turisti«.

Božidar Veljković je v referatu z naslovom *Trajnostni razvoj turizma in globalizacija* analiziral vpliv globalizacijskih procesov na trajnostni razvoj turizma v Posavju, ki ima številne do danes neizkoriščene potenciale. Poudaril je, da je Posavje ekološko občutljiva destinacija in je zato treba biti pri vključevanju naravne dediščine previden; tako naravna kot kulturna dediščina pa predstavljata potencial za razvoj turizma. Globalizacija in turizem sta si sicer nasprotujoča procesa, vendar hkrati drug drugega tudi spodbujata.

Borut Petelin je predstavil trajnostni razvoj gorskega turizma, ki v svetu postaja ena najpomembnejših turističnih panog in panog globalnega gospodarstva, kar velja tudi za Slovenijo. V ospredje stopa pomen celostne strategije s poudarkom na ohranjanju narave in upoštevanju interesov lokalnih ter družbenih skupnosti. Razviti je treba ustrezno kulturo vedenja »gorskih turistov«, ki bo omogočala prijetno bivanje, odmik od mestnega vrveža in hkrati ohranjala nedotaknjenost gora. Treba pa je poskrbeti tudi za ustrezno infrastrukturo in kakovost storitev za planince. Podrobneje je turizem v gorskem svetu predstavljen v programu *Slovenske Alpe – Evropski gorski biser*. Program – novost tako v Sloveniji kot svetu – se tematike loteva celovito, v sodelovanje vključuje gospodarstvo, predstavljen pa je skozi splet marketinških aktivnosti.

Andrej Raspor je na podlagi analize statističnih podatkov in dostopne literature v referatu z naslovom *Pomanjkanje kadrov v slovenskem gostinstvu in turizmu* opozoril na eno ključnih težav na obeh področjih. Šole za kuharje in natakarje, ki so med najbolj deficitarnimi poklici, ne pokrijejo niti temeljnih potreb. Deficitarnost bo v prihodnje glede na trende naravnega gibanja prebivalstva še večja. Če bo Vlada RS želela izpolniti zelo ambiciozne cilje na področju turizma in gostinstva, bo morala vzpostaviti fleksibilnejše pristope na področju usposabljanja in zaposlovanja. Prav vrzel v znanju pa je, poleg stanovanjske politike, najbolj pereča pri uvozu delavcev iz tujine, s katerimi bo v prihodnje treba dopoljevati trg delovne sile.

Metod Šuligoj je predstavil referat *Kvantitativni in kvalitativni kadrovski izziv v gostinstvu v odnosu do kakovosti*. Kot akter gostinske dejavnosti se tudi slovensko gostinstvo spopada s podobno problematiko. Do deficitarnosti, ene med glavnimi težavami, prihaja v Sloveniji zaradi vse manjšega vpisa v srednje gostinske šole in zaradi fluktuacije že zaposlenih, do pomanjkanja kadrov pa prihaja tudi zaradi večjega investicijskega ciklusa podjetij v zadnjih letih. Druga večja aktualna

* Andrej Šumer, študent 3. letnika na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1410 Zagorje ob Savi, Cesta Zmage 16. E-naslov: jason@si.cx

in tudi prihodnja težava pa je znanje. S spremembo Zakona o gostinstvu so odpravljene minimalne zahteve po izobrazbi, kar pomeni, da ni omejitev za opravljanje del kuharja, natakarja in receptorja. Vprašanje je tudi, kako bodo podjetja sposobna nastopati na trgu dela z lastnim usposabljanjem novincev in obstoječih zaposlenih, da ne bodo le obdržala ravni storitev, ampak da bodo hkrati zagotavljala napredek in rast. Referat z naslovom *Yield management – orodje obvladovanja donosov v hotelirstvu* sta predstavili Gordana Ivankovič in Melani Konrad. *Yield Management* je orodje vodenja poslovanja, s katerem ta zagotavlja skupno maksimiranje prihodkov na dnevni osnovi. S celovitim *Yield Managementom*, ki je v hotelskih podjetjih različno razvito, bi lahko dosegali visoke rezultate. Predstavili sta predpostavke, ki morajo biti izpolnjene za njegovo uporabo in nato povzeli njegove temeljne značilnosti ter preučili stanje v konkretnem podjetju. Popoldanski del predstavitev je prevzela Marija Ovsenik. Jože Kranjc je najprej predstavil referat Nekatera aktualna znanja za razvoj e-turizma, v katerem je poudaril, da navkljub mnogim podatkom danes še vedno pogrešamo kakovostne informacije. Danes se pri reševanju tega problema uporablja informacijska logistika, za večjo učinkovitost pri zagotavljanju relevantnih informacij se razvijajo novi koncepti in metode, kakor tudi tehnologije za komercialno uporabo. Zaradi svojih globalnih razsežnosti in dinamike razvoja sta danes turizem in medmrežje organsko povezana, kar potrjujejo številne analize medmrežnega prometa. Podatki o potovanjih so na spletu med najbolj iskanimi, zato je obvladovanje iskalnega trženja in e-trgovanja v tem času ključni dejavnik razvoja e-turizma, česar pa v Sloveniji bodisi še ne vemo bodisi ne znamo izkoristiti.

Darja Radić je predstavila dva referata, v prvem, z naslovom *Predlog metodološkega orodja za kontinuirano spremljanje razvoja managementa turističnih destinacij*, je poudarila, da v sodobnem turizmu management turistične destinacije postaja nov, vsestranski strateški pristop za doseganje njene konkurenčnosti na globalnem trgu, v Sloveniji pa še ni dosegel bistvenega razvojnega premika. Razlog za relativno neuspešnost je tudi odsotnost strokovno-analitičnih podlag, ki bi nosilec strateškega razvoja na državni in lokalni ravni omogočal pripravo učinkovitih ukrepov. Predlog metodološkega orodja, ki ga je predstavila avtorica, je lahko podlaga za nadaljnjo znanstveno in strokovno obravnavo. V drugem referatu z naslovom *Predlog modela regionalne organiziranosti turizma na Gorenjskem* je avtorica predstavila predlog modela vzpostavitve učinkovite organiziranosti turizma na regionalni ravni, in sicer za uspešno uresničitev razvojnih ciljev gorenjskega turizma, ki temelji na javno-zasebnem partnerstvu vseh zainteresiranih subjektov turističnega sistema regije, v njem pa so opredeljene funkcije managementa turističnih destinacij. Predlog je nastal v okviru Regionalnega razvojnega sveta – Odbora za turizem, katerega člani so predstavniki turističnega gospodarstva, lokalnih turističnih organizacij, občin, turističnih nevladnih organizacij in izobraževalnih organizacij s področja turizma.

Dora Smolnić Jurdana in Dragan Magaš sta v referatu Tou-

rism Destination Management – Specific Issues in Coastal Areas poudarila, da turizem vpliva tako na prebivalstvo kot na okolje, zveza med turizmom in varovanjem okolja pa je zelo kompleksna. Danes so turizem unikatna doživetja, kulturni dogodki in ekološke danosti. 3S oziroma 4S destinacije morajo dodati nove produkte in izboljšati svojo »morje – sonce« ponudbo. Turizem mora stremeti tako k izboljšanju življenja lokalne skupnosti, boljšemu ekonomskemu stanju, zaposlovanju lokalne delovne sile kot trajnostnemu ekološkemu razvoju.

Marinela Dropulić, Aleksandra Krajnović in Pavlo Ružić so predstavili referat *Albergo Diffuso Model – A Solution to Sustainable Development of Tourism*. *Albergo Diffuso Model* je nov tip prenočišč za doseganje maksimalnega izkoristka kulturne in naravne dediščine izbrane destinacije. Model deluje v Italiji, kjer že pregledujejo prve rezultate njegovega delovanja. Omenjeni tip prenočišč se razlikuje od hotelov, ki delujejo na principu masovnega turizma.

Darko Saftić in Desimir Bošković sta v referatu *Health Tourism as a Segment of the Tourism Offering of Rural Istria* predstavila nov trg globalnega turizma, ki ponuja zdrav način preživljanja dopusta, turiste oskrbuje s terapijami in se osredotoča na promocijo zdravja in pomembnost preventivne medicine. Turistom je tako omogočeno, da dopust preživijo zdravo in ob zdravstvenih storitvah specializiranih institucij, s čimer bi v Istri uspeli v prizadevanju za podaljšanje poletne sezone. Različne oblike preventivnih terapij, rehabilitacij in wellnessa se v zadnjih letih izjemno hitro razvijajo in so poleg kulturnega in kongresnega turizma tržna niša z velikim potencialom tako v Sloveniji kot svetu. Ta tip turizma se ponuja v kombinaciji s prehrano, z izleti ipd.

Sara Baša in Massimo Manzin sta predstavila referat *Vpliv napitnine na fleksibilnost dela*. V času vse večje konkurence med podjetji je fleksibilnost dela in zaposlitve v Sloveniji zanimiv pojav, ki ponuja možnosti za zniževanje stroškov in lažje prerazporejanje delavcev. Napitnine se razume kot nagrado za kakovostno opravljeno delo, delavec pa jo prejme neposredno od gosta ali stranke. Prejemanje napitnine je za zaposlene velik motivator pri delu, hkrati pa povečuje raven njihovega zadovoljstva in vpliva na njihovo pripravljenost za bolj fleksibilne oblike dela in zaposlitve.

V referatu Kadri v turizmu je Anton Vorina poudaril dejstvo, da smo turizem ljudje, podvrženi spremembam v svojem obnašanju, odločanju in svojih potrebah; te spremembe pa je težko predvideti in upoštevati. V Sloveniji je področje kadrov v turizmu slabo raziskano. V referatu je avtor analiziral problematiko zagotavljanja turističnih kadrov v Sloveniji in drugje v Evropi in podal nekaj predlogov za rešitev omenjenega problema.

Marija Ovsenik in Rok Ovsenik sta predstavila referat *Inovativnost kot konkurenčna prednost*. Rdeča nit referata je bila, da so mladi v Sloveniji v procesu šolanja (osnovna in srednja šola) iz leta v leto manj inovativni. Ta težava je še izrazitejša v panogi s tako visoko rastjo, kot je turizem, kjer je dnevna potreba po inovacijah.

Naslednji dan je sekcijo vodil Desimir Bošković, ki je sku-

paj z Mirjano Kovačić in Darkom Saftićem predstavil referat *Interdependence of Sustainable Development and Tourism Adriatic and Rural Regions*. V njem so se lotili varstva okolja, predvsem morskega in podeželskega, ki sta najpomembnejša za razvoj turizma na Jadranu. Hrvaška je tradicionalno usmerjena v turizem, vse smernice kažejo, da bo turizem v prihodnosti postal gonilna sila ekonomskega razvoja. Za kakovostni turistični razvoj pa bo treba razviti strategije, prilagojene okolju in trajnostnemu razvoju, saj današnji turisti iščejo urejeno okolje. Avtorja sta analizirala medsebojno odvisnost trajnostnega razvoja in lokalnih skupnosti na obali in v zaledju in poudarila pomen lokalne skupnosti za razvoj turizma.

Marija Bušelić, Ines Kersan Škabić in Kristina Afrić Rakitovac so predstavile referat *Cluster and Rural Tourism*. 'Poslovne skupine' (*clusters*) so v turizmu zelo pomembne in ponujajo dobre možnosti za razvoj turistične destinacije. Vendar poslovni gosti zahtevajo kakovostno ponudbo, ki naj med drugim vključuje tudi najrazličnejše možnosti »razvajanja«. Jana Špec je predstavila referat *Menedžment turistične destinacije na primeru Bleda*. Razvoj turističnih destinacij v Sloveniji zaostaja za drugimi turističnimi državami, pomemben razlog sta pomanjkanje znanja in nerazumevanje koncepta. Avtorica je predstavila razvoj turistične destinacijske organizacije na Bledu (zgodovina), temeljne funkcije sedanje TDO in probleme njenega delovanja ter financiranja.

Naslednji sem predstavil svoj referat z naslovom *Model uspešnega razvoja podeželja – Olimje* avtor pričujočega prispevka, in sicer sem predstavil tri pomembne akterje kulturnega turizma: verski turizem, gastronomski turizem in vlogo kulturnega turizma v poučevanju mladih. Vsako med naštetimi podpanogami sem obrazložil teoretično in na podlagi nekaterih 'študij primerov' (*case studies*) ter povezal s terenskim delom v kraju Olimje. Slednji je med najuspešnejšimi in najmočnejšimi modeli razvoja podeželja v Sloveniji in dober primer, kako lahko uspešen razvoj kulturnega turizma doprinese h kakovostnejšemu življenju in razvoju kraja.

Tihomir Luković je predstavil referat *Leadership of Nautical Tourism Ports as a Strategic Model of Economic Development in the Mediterranean*. Navtični turizem je med pomembnejšimi turističnimi panogami v Mediteranu in postaja novi razvojni potencial in nosilec regionalnega razvoja. Pristaniška mesta v Mediteranu kažejo vse karakteristike nosilcev ekonomskega razvoja tako na lokalni kot regionalni ravni. So najboljši odgovor na specifična povpraševanja v evropskih in drugih državah. Mediteran ni zgolj najmočnejši turistični trg na svetu, ampak tudi nova priložnost za privabljanje gostov. Zadnje raziskave so tudi pokazale, da bo treba v prihodnje navtični turizem prilagoditi globalnemu tržnemu povpraševanju.

Nadia Pavia, Branka Berc Radišić in Saša Ivanović so predstavile referat *Management in Marketing Positioning of Hotel Offer in Istria*. Avtorice so predstavile različne hotelske storitve in poudarile, da ima Istra izjemne priložnosti za tovrstni razvoj, saj se povpraševanje po kakovostnih in raznolikih storitvah zelo hitro spreminja.

Sledil je referat *Načrtovanje v managementu prireditev Marijane Sikošek in Massima Manzina*. Omenjena dejavnost je »stara« šele slabi dve desetletji. Med številnimi funkcijami prireditev je temeljna funkcija načrtovanje, na kateri slonijo vodenje, usklajevanje, vrednotenje in kontroliranje.

Darko Saftić in Desimir Bošković sta predstavila referat *Wine Roads, Olive Oil Roads and Ecological Honey as a Part of Rural Istria's Tourist Offer*. Vinske ceste so v Istri pomemben del turistične ponudbe in omogočajo nove pristope h kulturi uživanja vina. Turisti lahko pri ponudnikih, vključenih v vinske ceste, pokušajo in kupujejo najrazličnejša vina. Vinske ceste potekajo na območju Buj, Poreča, Buzeta, Rovinja, Vodnjana in Pazina. Poleg vina so za Istro značilne tudi oljke, zato tam poznajo tudi oljčne ceste. Zaradi klimatskih sprememb v zadnjih letih so severna območja Istre vedno bolj bogata z oljkami. Istra je »top« destinacija za ponudbo oljk, cilj oljčnih cest pa je promocija oliv, oljčnega olja in drugih izdelkov. Avtorja sta predstavila tudi ekološki med, ki nastaja v panjih pod stalnim nadzorom »kontrolne postaje«. Med je zaradi specifičnih pogojev nastajanja in višje kakovosti dražji, vendar so zanj turisti pripravljeni plačati več. Danes je v Istri malo ponudnikov ekološkega medu, vendar se jih v prihodnosti pričakuje več.

Andrej Raspor, Marijana Sikošek in Massimo Manzin so predstavili referat *Zakonska ureditev spletnega igralništva kot posledica njegovega razvoja*. Spletno igralništvo obravnavajo kot globalno dejavnost, ki v zadnjem desetletju beleži naglo rast. Predstavili so zakonodaje evropskih držav in njihove posebnosti. Ugotovili so, da je zakonska ureditev spletnega igralništva v vsaki državi drugačna in nujno potrebna, saj zagotavlja legalno poslovanje in boljši nadzor nad spletnimi ponudniki iger na srečo. V času interneta je to nujno potrebno, saj se bo s spletnim igralništvom vsako leto ukvarjalo več gostov.

Zadnji referat z naslovom *Interaktivni efekti turističnih produktov* je predstavil Božidar Veljkovič. Zidaniški turizem se je na območju Posavja oblikoval v zadnjih letih in predstavlja avtentično lokalno ponudbo. Turistična destinacija Posavje bi svojo ponudbo morala snovati na dejavnem medsebojnem povezovanju. Temeljna vsebina povezovanja in *conditio sine qua non* pri razvoju neke destinacije sta upoštevanje etičnih standardov na ravni lokalnih kooperacij in korektna poslovna komunikacija med subjekti ponudbe.

Sodelovanje na mednarodni konferenci je koristna izkušnja. Če na podlagi referatov strnem ugotovitve, bo treba v prihodnje stremeti predvsem h kakovostni, celostni in trajnostni ponudbi, najpomembnejši vir informacij in najmočnejše tržno orodje ponudnikov pa bo splet. Kulturni turizem, eko-turizem in druge razvijajoče se panoge bodo v prihodnje najpomembnejši del turistične ponudbe, saj se razvijajo tudi v nekdanjih »plažnih« destinacijah. Velik del odpade tudi na naglo vzpenjajoči se podeželski turizem, čeprav bo v Sloveniji na tem področju treba še veliko postoriti.

Organizacija mednarodne konference je bila na visoki ravni. Njen naslov *Znanje za trajnostni razvoj* pa dokazuje, da bo treba v prihodnje graditi predvsem na trajnostnih produktih.

ODNOS PLISKOVLJANOV DO RAZVOJA TURIZMA V VASI

Poročilo s terenskih vaj pri predmetu Antropologija turizma

Na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani študenti v okviru vaj pri predmetu Antropologija turizma vsako leto opravijo krajšo sondažno raziskavo z namenom učenja in pridobivanja potrebnih praks za opravljanje terenskega dela. V šolskem letu 2007/08 smo kot primer dobre prakse razvijanja turizma na podeželju izbrali vas Pliskovica.

Z intervjuvanjem na terenu smo razvijali raziskovalno vprašanje, kakšen odnos ima lokalno prebivalstvo do razvijajočega se turizma v vasi. V raziskavi, ki smo jo opravili 26. in 27. 10. 2007, je sodelovalo 16 študentov, ki so ob koncu vaj oddali elaborat s svojimi ugotovitvami.¹ Delali so po skupinah, ki so si razdelile posamezne predele vasi, intervjuvali Pliskovljane in se zapletali v neformalne pogovore. Sogovorniki so bili razen izjem starejši vaščani (na mlajše po podatkih študentov med intervjuvanjem niso naleteli). Raziskava seveda zaradi kratkega časovnega stika z domačini ne ponuja globljega vpogleda v zastavljena vprašanja. Za to bi bila potrebna dolgotrajnejša prisotnost na terenu z uporabo metode opazovanja z udeležbo. Je pa tovrstno delo študentov dobro izhodišče za nadaljnje raziskave. Na podlagi njihovih kakovostnega dela je nastal tudi pričujoči prispevek.

Pliskovica leži v osrčju Krasa. Obdana je z vinogradi, kjer večinoma gojijo trto za pridelavo kraškega terana. Ima čez dvesto prebivalcev in nekaj čez sto hišnih števil. S soslednjimi vasi Kosovelje, Kregolišče, Veliki Dol in Tublje pri Komnu tvori krajevno skupnost Pliskovica, najbolj zahodni del občine Sežana na planoti Komenskega Krasa. Vas sestavljajo štiri skupine hiš oz. »konci«: Britih, Kovačev konec, Vrabči konec in Paradanov konec; poimenovanje izvira iz starih hišnih imen in priimkov. V besednjaku prebivalcev pa se pojavljajo tudi oznake »pr' cerkvi, Kržada, pr' gostilni, pr' šoli ...« Vas naj bi dobila ime po ptici pliski. V preteklosti so se domačini ukvarjali s kmetijstvom. Danes je v vasi samo še ena kmetija, ki goji živino, večina prebivalcev pa je zaposlenih v Sežani. V vasi ni gostilne, odprta je le trgovina, gostom je odprla svoja vrata tudi ena turistična kmetija, ukvarjajo se s čebelarstvom, delujejo kamnoseška delavnica in številni ponudniki vin. Posebnost vasi je leta 2003 odprti Mladinski hotel Pliskovica (MHP), ki je nastal na pobudo mladine občine Sežana, združene v Mladinskem centru Podlaga iz Sežane, skupaj z Medobčinskim društvom prijateljev mladine Sežana; oba

sta želela razviti neke vrste »mladinski turizem«. Hostel deluje na nekdanji Slamčevi domačiji, danes kulturnem spomeniku, ki se nahaja v Vrabčem koncu. MHP tako nudi gostom tudi možnost vpogleda v nekdanji način življenja na kraški domačiji. Nekdanji lastnik je hišo prepustil Občini Sežana, ki je prispevala največji del sredstev za prenovo.² Pod budnim očesom Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine je nastal prijeten namestitveni prostor. V nekdanjem skednju je poleg ležišč še dvorana, primerna za izvedbo seminarjev. V okviru MH deluje tudi informacijska točka, ki gostom nudi informacije o dogajanju in ponudbi v vasi in širši okolici. Delovanje tovrstnega mladinskega hotela v tako majhni vasi nujno zahteva veliko mero sodelovanja in povezanosti med samimi vaščani.

V kontekstu raziskovanja turizma je antropologija najbolj temeljito obdelala vrsto interakcij med domačini v turističnem okolju in med turisti ter domačini. Ukvarja se tudi z vprašanji vpliva turizma na naravno okolje in človekovo vedenje v njem. Tudi nas je najbolj zanimalo, kako so domačini v majhni vasi sprejeli idejo o mladinskem hotelu, kako sodelujejo, kakšni so bili njihovi odnosi pred pojavom turizma in kakšni so po njem, v kakšnih odnosih so s turisti ter kako k turističnemu razvoju prispevajo sami. Študenti so skušali pozornost posvetiti tudi kolektivnemu spominu in identiteti vaščanov oz. njihovem videnju začetka delovanja MH kot nekakšnega mejnika v vaškem življenju. Pri marsikaterem vaščanu so opazili razumevanje časa skozi prizmo mladinskega hotela; v svojih spominih so poudarili »čas pred in čas po mladinskem hotelu«.

Po opravljenih razgovorih so bili študentje enotnega mnenja, da je delovanje MHP izjemno dobro vpeto v lokalno okolje, prevladalo je tudi mnenje, da so prebivalci med sabo zelo dobro povezani. Seveda so izjeme, a na splošno daje Pliskovica občutek homogene vasi. Pliskovljani se zavedajo, da mora za dobrobit skupnosti vsak prispevati svoj delež. Vaščani imajo od MHP koristi, in obratno, in to ne le v ekonomskem smislu. V turistične dejavnosti se v veliki meri vključuje lokalno prebivalstvo, pri čemer bi lahko govorili tudi o alternativnem turizmu, pri katerem se poleg številnih drugih parametrov kot kriterij pojavlja prav odnos med turisti in domačini. Začetek delovanja MHP je svojevrsten mejnik v socialnem spominu vaščanov. Pliskovica je dobila novo vsebino, ki za uspešno

1 Študentje, ki so opravljali raziskavo, so: Ana Beno, Ana Blatnik, Andraž Magajna, Andrea Budić, Andrej Šumer, Emilija Šterlek, Jasna Golob, Jure Erznožnik, Kaja Kovač, Marija Demšar, Mojca Ramovš, Petra Ovčar, Špela Vidmar, Tina Debevec, Tjaša Zupančič in Tjaša Laznik. Študentje so opravili trideset intervjujev.

2 Občina je idejo o mladinskem hotelu v Pliskovici podprla in projekt skupaj z Zavodom za šport Občine Sežana prijavila na razpis Sklada malih projektov, ki je učinkovit način plasiranja sredstev Phare z namenom spodbujanja čezmejnega slovensko-italijanskega sodelovanja; sredstva Evropske unije je tudi pridobila.

* Maja Lamberger Khatib, prof. zgod. in univ. dipl. etnol. in kult. antropol., asist. MR na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, izvajalka vaj pri predmetu Antropologija turizma, 2331 Pragersko, Kolodvorska 3. E-naslov: maja.lamberger@guest.arnes.si

izvajanje od vaščanov »zahteva« aktivno vključevanje in povezovanje.

Vzporedno z idejo mladinskega hotela je bilo leta 2002 ustanovljeno tudi Razvojno društvo Pliska (RDP), in sicer prav zaradi zavedanja prebivalcev, da za sodobno turistično ponudbo ne zadostuje izgradnja hotela. Namen društva je povezovanje aktivnosti, ki potekajo v vasi, povezovanje vaščanov, trajnostni razvoj podeželja ter razvoj naravi prijaznega turizma v povezavi z domačijami, kjer ponujajo vino, domače pridelke in prikaz domačih obrti. Prvi projekt društva je bila ureditev učne poti Pliskina pot. Prav s pohodi po omenjeni poti se je močno izboljšala medsebojna povezanost prebivalcev. Društvo je dejavno na več področjih: organizirajo pohode, kulturne dogodke, izobraževanja, sodelujejo s hotelom in posameznimi ponudniki. Po mnenju članov društva so se odnosi v vasi, odkar jih povezujeta hotel in društvo, zelo izboljšali, pa tudi vas je bolj urejena. Vaščani so bili sicer povezani že prej, sami so si recimo zgradili vodovod in trgovino itd., pa tudi mladi se v aktivnosti vedno bolj vključujejo. V hotelu je poleg balinišča tudi prostor za druženje zlasti mlajših vaščanov; tja radi prihajajo klepetat ali prebrat dnevne časopise. Priljubljena dejavnost Pliskovljanov je balinanje, saj v poletnih mesecih balinajo skoraj vsak dan, prirejajo pa tudi turnirje.

Društvo skrbi tudi za povezavo s soslednjimi vasi. Skupaj organizirajo razne prireditve in si pomagajo z nasveti. Za obogatitev turistične ponudbe so Pliskovljani organizirali Dan odprtih borjačev. Prireditve se je zelo »prijela«. Enkrat letno pride v vas »vse, kar je na svetlu«. ³ To je dan, ko je pred vrata vsake domačije prislonjena metla kot znak, da pri hiši obiskovalcem za pokušino ponujajo vino in jedi. V pustnem času organizirajo pustni karneval, pripravijo pa tudi tekmovanje za izbor kraljice terana. Kjer so včasih hodile mlekarice, vsako leto pripravijo pohod po Poti mlekaric. Na križno nedeljo so na novo obudili ritual sežiganja metel kot simbola pospravljanja pridelka. To je samo nekaj prireditev, ki so jih v RDP pripravili za obogatitev turistične ponudbe. Izdajajo tudi svoje glasilo *Glas Pliske*. Posamezniki so se izurili tudi kot lokalni turistični vodiči in organizirane skupine vodijo po vasi.

Začetki niso bili tako optimistični. Dvom prebivalcev je bil povezan s strahom, kaj bo hotel prinesel. Ljudje so se bali pijančevanja, vandalizma, povečanja kriminala, drog in hrupne glasbe; povsem običajen strah pred novimi, nepoznanimi stvarmi. Čeprav so bili na zborih vaščanov zelo glasni, so se poenotili in pristali na gradnjo hotela. Sedaj zadovoljni ugotavljajo, da so bili njihovi argumenti neutemeljeni. Hotel je prinesel večinoma pozitivne stvari, z njihovimi besedami – novo življenje v vasi. Pred tem se je pri njih v vinski kleti oglasil le kak italijanski turist, z ustanovitvijo MHP pa je Pliskovica postala turistična vas. Pliskovljani so z odprtjem hotela in prihodom čedalje več ljudi prepoznali priložnost tudi zase. Bolj organizirano in načrtno so se začeli promovirati

ponudniki vin, kamnoseška delavnica, turistična kmetija in čebelarji, ki za turiste prirejajo tudi ogled čebeljakov, filma o pridobivanju medu in prodajo medu in čebeljih izdelkov. Ponudba v vasi je vedno bogatejša, kar je pozitiven dejavnik za razvoj turizma na celotnem Krasu in ne samo v vasi Pliskovica. Kot ugotavljajo v društvu, je bila še bolj kot odprtje hotela na obnovljeni kraški domačiji pomembna energija, ki se je ob tem sprostila. Pliskovljani so projekt podprli in pomagali po svojih najboljših močeh, hkrati pa so se ozrli vase, se začeli zanimati za preteklost in sedanost vasi, spoznavati že pozabljene zanimivosti v okolici, se družiti, hoditi na pohode in izlete in načrtovati prihodnost kraja.

Negativni vidik, ki ga je poudarila večina sogovornikov, je povečanje prometa in pomanjkanje parkirnih mest. Pliskovljani se z nostalgijo spominjajo tudi podzemne jame, kjer so včasih prirejali plese in gledališke predstave, danes pa je za javnost zaradi naravovarstvenih razlogov zaprta (v jami živijo netopirji, ki bi jih organizirani ogledi pregnali); marsikdo nanjo gleda kot na veliko priložnost za nadaljnji turistični razvoj. Vaščani so v pogovorih poudarili tudi slabo prometno povezanost z drugimi kraji (javni prevoz), želijo si gostilne, ki je včasih že delovala in povezovala ljudi v vasi. Želijo si tudi odprtja Centra šolskih in občolskih dejavnosti, ki bi naj zaživel v stari šoli v zgornjem delu vasi.

Po ugotovitvah študentov so se vsi vaščani strinjali, da je odprtje hotela pozitivno vplivalo na njihovo življenje. Ugotovili so, da je intenzivnost stikov z gosti odvisna tudi od oddaljenosti domačij od hotela. V od hotela bolj oddaljenih predelih vaščani z njim nimajo stikov in niti ne vedo prav dobro, kaj se tam dogaja. Pliskovljani so s svojim pozitivnim odnosom do turizma, turistov in sovaščanov prepričali študente, da so Pliskovico označili kot primer dobre prakse razvoja trajnostnega turizma, ki poudarja predvsem povezovanje vseh elementov, vključenih v proces: lokalnega prebivalstva, turističnih institucij in gostov.

Kljub kratki raziskavi, ki je bila namenjena predvsem izvajanju učnega procesa z namenom pridobivanja metodoloških spretnosti, so študentje ob analizi terenskega gradiva ugotovili pozitivne vplive turizma na lokalno okolje v življenju Pliskovljanov. Mladinski hotel je prinesel v vas nov način razmišljanja in povezovanja ljudi. Prav tako pa povezanost vaščanov v Razvojno društvo Pliska daje prebivalcem občutek, da so njihova mnenja pomembna in da lahko sami krojijo in zagotavljajo prihodnost življenja na vasi; ta se razvija v smeri trajnostnega turizma, ki želi ostati prijazen okolju in v njem živečim ljudem.

³ Po besedah informatorja v intervjuju, ki sta ga 27. 10. 2007 opravili študentki Ana Beno in Špela Vidmar.

MARTA VERGINELLA: *Il confine degli altri – la questione giuliana e la memoria slovena | Meja drugih – julijsko vprašanje in slovenski spomin*; Donzelli Editore, Rim 2008, 130 str.

Ko je italijanska vlada leta 2004 institucionalizirala deseti februar kot *giorno del ricordo*, 'dan spomina' na tragedijo Italijanov in vseh žrtev fojb ter povojnega eksodusa italijanskih prebivalcev Istre, Reke in Dalmacije, še zdaleč nismo mogli predvideti razsežnosti in vpliva novega »praznika« na družbenopolitična razmerja med Slovenijo in Italijo. Ne le da je omenjeni datum že večkrat sprožil diplomatska trenja med vpletenimi državami, spodbudil je tudi pravi razcvet literature in študij na obravnavano tematiko. Ne preseneča nas več, koliko novih knjig se vsak februar znajde na italijanskih policah, temveč to, da na njej do nedavnega ni bilo najti ene same študije, ki bi problem predstavila zunaj uveljavljenega tematskega fokusa fojb in povojnih zločinov. Potem ko je italijanski predsednik Napolitano to obdobje na lanskoletni komemoraciji označil kot čas »krvavega srda in načrtovane slovanske priključitve« in ga je hrvaški predsednik Mesić obtožil zgodovinskega revizionizma in političnega revanšizma, smo leta 2008 lahko samo ugibali, kaj

bo sledilo. Dan italijanskega spominjanja na povojne dogodke je namreč postal pomemben katalizator narodne bolečine in spominov na povojne krivice, ki so šestdeset let po podpisu pariške mirovne pogodbe postali bolj pereči in zapleteni kot septembra 1947. Osebnih in kolektivnih spomini se niso le izkristalizirali v institucionalizirani spomin: v toku desetletij so pridobili patino plemenitosti, ki jo je znala italijanska politika spretno izrabiti in si ta spomin prisvojiti.

Glede na to, da je bil historični diskurz o slovenski manjšini v Italiji neznan in širši javnosti v Italiji nepoznan, se lahko le čudimo (in z navdušenjem pozdravljamo) letošnji preboj dveh knjig slovenskih avtorjev na italijanski trg. Čeprav Pahorjeva *Nekropola* ni ravno knjižna novost in je italijanska javnost njenega avtorja šele začela spoznavati, moramo po drugi strani knjigi *Il confine degli altri – la questione giuliana e la memoria slovena* avtorice Marte Verginelle izkazati vso pozornost, ki si jo zasluži.

Knjiga, ki je izšla pri priznani rimski založbi Donzelli, spada med t. i. *Saggine* ('Razprave'). Žepna izdaja dela nas lahko zavede v misel, da je pred nami zgolj kratek pregled zgodovine Slovencev v Julijski krajini, vendar se ta interpretacija hitro izkaže za napačno. Znotraj prefinjene naracijske strukture, ki bralca že na prvi strani popelje v Trst leta 1941 in mu jasno prikaže situacijo drugega tržaškega procesa, se pred nami izriše položaj slovenskega prebivalstva v Kraljevini Italiji po prvi svetovni vojni. Prek osebnih zgodb znanih in neznanih Slovencev, literarnih pripovedi, med katerimi velja posebej izpostaviti Borisa Pahorja in Draga Jančarja, predvsem pa z jasno interpretacijo zgodovinskih dogodkov med obema vojnama nam *Meja drugih* prikaže kompleksno zgodbo omenjenega prostora in njegovega prebivalstva. Avtorica takoj na začetku zavže uveljavljeno, a zmotno trditev, da je slovensko prebivalstvo poseljevalo zgolj podeželje in bilo posledično rural-

no ter neizobraženo, in predstavi zgodbe slovenskega prebivalstva v mestih, med pripadniki meščanske elite. Tako dobimo drugačno podobo o vlogi Slovencev v Trstu in Gorici, ki ni vezana na problematiko podeželja, temveč na življenje in delo intelektualcev, ki so v naraščanju fašističnega šovinizma izgubljali tako delo kot osebno svobodo ter so bili primorani zapustiti domače okolje. Selitev v Kraljevino Jugoslavijo ni bila lahka odločitev in kot nam kažejo izpričane zgodbe, beguncev v novi domovini niso vedno pričakali odprtih rok.

Razdvojenost med starim in novim, med življenjem v Trstu in drugačnostjo slovenskega okolja, je posameznike spremljala celo življenje in krojila njihove pogosto tragične usode. Vendar *Meja drugih* ne opisuje samo življenja in dela posameznikov onkraj rapalske meje. Pripoveduje nam o kolektivnem spominu manjšine znotraj historično skonstruiranih nacionalnih spominov obmejnega območja in posledicah, ki so jih takšne delitve imele za spomine, ki niso našli svojega mesta znotraj institucionalizirane naracije.

In če je bila knjiga v prvi vrsti napisana za italijansko publiko, ki je z omenjeno tematiko seznanjena le preko italijanske naracije dogodkov, ne moremo spregledati, da je delo napisano tudi za boljše poznavanje obmejne realnosti onkraj meje. Kot namreč piše v predavitvi knjige, ima »zgodovina vsake meje vedno dva obraza; tista, ki se pripoveduje na eni strani, je vedno drugačna od one, ki jo poslušamo na drugi«.

Odličnost tega dela je ravno v tem, da ne išče stranskega profila obraza, temveč zre vanj iz oči v oči, brez viktimizacij, opravičil, nacionalnih zanosov, ki za ceno boljše prodaje prevečkrat slabšajo kakovost naracije v podobnih knjigah. *Meja drugih* nam preko naracije, ki bi jo lahko označili kot trezno in razsodno, poda sliko prostora v vsej njeni kompleksnosti, ne da bi iskala ali izpostavljala junake, zmagovalce, dobre in zle. Znotraj

* Kaja Širok, univ. dipl. zgod. in italijanistka, 5250 Solkan, Šolska 37. E-naslov: kaja.sirok@siol.net

zgodovine Italije in slovenske manjšine v času ekspanzije fašističnega nasilja nas usmerja v usode posameznikov pred izbruhom druge svetovne vojne in po njej. Vendar se zgodbe ne končajo s selitvijo v drugo državo, njihovo pot spremljamo tudi med vojno in po njej. Ne spoznava-

mo zgolj bolečin, ki so jih slovenskemu prebivalstvu prizadejali Italijani, temveč tudi odnos, ki ga je do njih gojila matična država, in jugoslovansko politiko do primorskih emigrantov v predvojnem in po-vojnem obdobju.

Meja drugih je trenutno med najbolj

prodajanimi knjigami v Italiji, ki ni samo brana, temveč se o njej tudi govori. In če smo se na začetku spraševali, kaj bo praznik spomina prinesel leta 2008, si lahko za leto 2009 želimo več podobnih študij in prevod knjige v slovenski in angleški jezik.

IRVIN LUKEŽIČ: *Fluminensia Slovenica*; Izdavaški centar Rijeka in Kulturno-prosvetno društvo Bazovica

(Biblioteka Fluminensia; 12), Reka 2007, 307 str.

Povezanost Reke s sosodnjimi slovenskimi območji sega še v srednji vek in je posledica svojevrstnih okoliščin, v katerih se je mesto oblikovalo skozi stoletja. Odločilnega pomena so bile kopenske poti, ki so severnojadransko obalo povezovala s srednjeevropskim zaledjem in omogočale stalno izmenjavo trgovskih in drugih dobrin.

Močnejše povezovanje se začne v 15. stoletju s trgovanjem. Na Reko so se za stalno ali za določen čas priseljevali številni slovenski trgovci iz Čedad, Ljubljane, Škofje Loke, Kočevja. Reka

se je intenzivno povezovala s Kranjem, Kamnikom, Celjem, z Ljubljano, s Planino, z Bistrico, Gotnikom, s Premom, Senožečami in z drugimi slovenskimi kraji. V 16. in 17. stoletju so na Reko prihajali trgovci iz Gorenjske (Ljubljana, Škofja Loka, Kranj), pa tudi iz Dolenjske (Kočevje, Metlika, Novo mesto). Romarji iz Kranjske in Štajerske so pogosto obiskovali romarsko cerkev na reškem Trsatu. Na Reko se je skozi stoletja priseljevalo tudi mestno prebivalstvo, po rodu iz Kranjske (*Carnioli*). Prihajali so kot trgovci, podjetniki, uslužbenci, duhovniki, obrtniki, profesorji, umetniki, delavci, prevozniki, strežaji in predstavniki drugih poklicev. Razvoj pomorstva in trgovine je privlačil priseljence različnih poklicev in znanj. V 17. stoletju so iz Kranjske, Furlanije, Gorice in Benečije prihajali tudi umetniki, zdravniki, odvetniki, lekarnarji idr.

Lukežičevo delo nam odkriva številne uspešne slovenske trgovce, bankirje, lastnike ladij idr., ki so v pristaniškem mestu dosegali neslutene poslovne in družbene uspehe, kot npr. člani družin Celligoi, Wohinz, Poglayen, Kobler, Jelloushegg, Walluschnig, Premrou. Po zaslugi Matije Gasserja, pomorskega kapitana, doma iz Škofje Loke, in Franca Jelovška, veletrgovca iz Vrema pri Postojni, je Reka leta 1841 dobila ladjo z imenom Laibach, zaradi česar sta bila oba lastnika po dveh letih imenovana za častna meščana Ljubljane.

Najuspešnejši med njimi je bil bankir,

veleposestnik in lastnik ladij Josip Gorup pl. Slavinski (1834–1912), najbogatejši Rečan in Slovenec svojega časa, t. i. »riječki Rotschild«. Josip Gorup ni bil samo uspešen podjetnik, ampak tudi humanitariec in mecen številnim slovenskim in hrvaškim kulturnim institucijam, znan tudi kot zaščitnik kulture in umetnosti.

Nekatere reške patricijske družine, ki so posedovale posestva v Sloveniji (Androcha, Mordax, Raunacher, Stemberg, Thierry, Tranquilli), so se prištevale h kranjskemu plemstvu.

Kulturni stiki naštetih krajev s Slovenijo so bili plodni tudi na literarno-zgodovinskem področju. Na Reki so delovali mnogi slovenski pisatelji, leksikografi, knjigarnarji, tiskarji in znameniti kulturni ustvarjalci (Trubar, Čop, Trdina). Primož Trubar se je na Reki šolal in se tam seznanil z glagolico, v kapucinski red je prav tam vstopil Janez Svetokriški, v svoji *Slavi vojvodine Kranjske* Reko omenja Valvasor, v 19. st. sta na reški gimnaziji službovala Matija Čop in Janez Trdina. Velja tudi obratno, številni reški literati, likovni umetniki, polihistorji in humanisti so delovali na Slovenskem.

Knjiga je sestavljena iz dveh tematskih sklopov. V prvem delu avtor predstavlja družbene, družinske in poslovne reško-slovenske vezi (družino Celligoi, Michiele Wohinz, družino Poglayen, trgovsko korespondenco Marka Koblerja in Petra Trifića (1801–1802), družini Jelloushegg in Wallusching, družino

* Doc. dr. Karmen Medica, predavateljica na Fakulteti za humanistične študije v Kopru in raziskovalka v Znanstvenoraziskovalnem središču v Kopru, 5000 Koper, Titov trg 5. E-naslov: karmen.medica@guest.arnes.si

Corossacz, Josipa Gorupa in Josipa Premroua – v kronološkem zaporedju. V drugem delu se osredotoča na literarne in kulturne stike: starejše obdobje, devetnajsto in dvajseto stoletje, pozabljeno pričevanje Janeza Trdine o otoku Krku iz leta 1859.

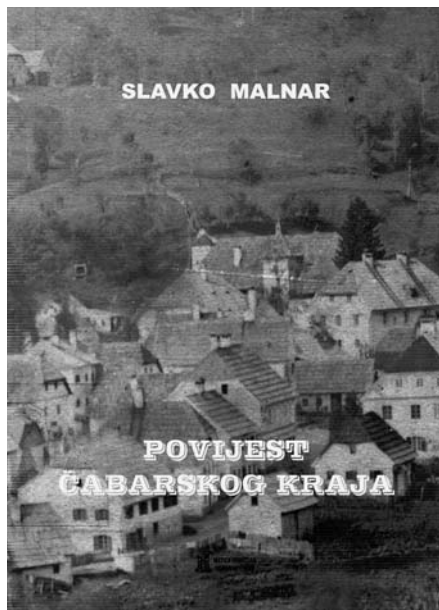
Avtor nas že v uvodu opozarja, da je kljub vsej pestrosti stikov, ki so potekala skozi stoletja, pričujoča tematika še vedno premalo raziskana in primerno predstavljena ter da je pred nami še vedno *terra incognita*. Kot je zapisal, se mu je, potem ko se je najprej nekoliko intenzivneje ukvarjal s Trdinovim delom, zadelo čudno, da se vprašanj večstoletnih

hrvaško-slovenskih kulturnih stikov že v preteklosti ni natančneje raziskovalo in da se je o tej temi tako malo pisalo. Lukežičevo delo temelji na pregledu predhodno objavljene slovenske in hrvaške literature, analizi arhivskih virov, predvsem starih matičnih knjig, shranjenih v reškem Državnem arhivu, drugih dostopnih arhivskih virov, kot so npr. registracije trgovcev in lastnikov ladij ter osebne zapuščine. Obsežna monografija dr. Irvina Lukežiča, rednega profesorja na reški Filozofski fakulteti vsebuje še povzetka v slovenščini in italijanščini, literaturo, ki vključuje znanstvena in strokovna dela, časopisne članke, periodiko, arhivske

materiale, leksikone ter kazali osebnih imen in krajev. Indeks slikovnih prilog ponazarja, da je poleg izredno zanimive zgodovinsko-literarne deskripcije knjiga popestrjena s številnimi dokumentarnimi ilustracijami, fotografijami in reprodukcijami dokumentov.

Knjigo lahko označimo kot pomemben prispevek k poznavanju slovenskega izseljenstva, slovensko-hrvaških stikov, Slovencev na Hrvaškem, hkrati pa je *Fluminensia Slovenica* še ena ponazoritev večkulturne in večjezikovne podobe Reke, kot se je skozi stoletja obdržala do današnjih dni.

SLAVKO MALNAR: *Povijest čabarskog kraja*; Matica hrvatska Ogranak u Čabru, Grad Čabar, 2007, 347 str.

Konec leta 2007 je v mali obmejni občini Čabar v severozahodnem delu Gorskega Kotorja na Hrvaškem izšla vsebinsko in po opremi bogata knjiga z naslovom *Povijest čabarskog kraja*. V njej je domačin, ljubiteljski zgodovinar, jezikoslovec, pisatelj in pesnik Slavko Malnar iz Trstja (Tršće) zbral in obdelal množico informacij iz zgodovine tega relativno majhnega in od drugih centrov loče-

nega območja. Avtor se s pisanjem in z raziskovanjem zgodovine ukvarja od leta 1992. Med drugim je pri isti založbi izdal še dve pomembni knjigi: leta 2001 *Prezimana u čabarskom kraju kroz stoljeća 1488–1997*; *Povijesna antropomija*, v kateri je raziskal izvor priseljencev v zadnjih petih stoletjih, in *Pamejnek* – knjigo s slovarjem domačega narečja, v kateri je zbral preko 7.500 narečnih besed; knjigo je konec leta 2007 predstavil tudi na ZRC SAZU v Ljubljani.

V knjigi *Povijest čabarskog kraja* avtor obravnava zgodovino ozemlja sedanje (mestne) občine Čabar, ki je bila v vsej svoji dokumentirani zgodovini močno povezana s Kranjsko in slovenskimi sosedi. Zgodovino ozemlja začnemo z najstarejšimi domnevami o njeni poselitvi ter ugotovitvami o sledih ljudstev pred Rimljani ter opisi ostankov iz rimske dobe. Najstarejše upravno središče obravnavanega območja je bilo naselje Gerovo, sosed starejše župnije Osilnica na slovenski strani ter skupaj z njo nekoč del kočevskega gospostva. Za Slovence je posebno zanimivo poglavje o prvih zabeleženih prebivalcih, v katerem izvemo, da so bili priimki poleg kočevskega večinoma slovenskega izvora. Večina prvih zapisanih priimkov v 15. in 16. stoletju

je bila povezana z zaledjem na kranjski strani in so se na tem ozemlju kljub težavnemu preživljanju ohranila vse do današnjih dni – med njimi Malnar, Čop in Kvaternik.

Zelo zanimiva je zgodba o razvoju železarstva, ki se pričinja že v 15. stoletju v župi Osilnica ter se razcveti sredi 17. stoletja v Čabru. Tam je Peter Zrinjski zgradil železarski obrat, vanj preselil upravni center in takrat območje tudi dokončno priključil Hrvaški. Po njegovi usmrtitvi sta si železarno precej časa podajali Ogrska in Avstrijska gospodarska komora. Številni dokumenti, ki jih je avtor raziskal in govorijo o življenju na tem ozemlju, pa se nahajajo v idrijski enoti Zgodovinskega arhiva Ljubljana, saj je idrijski rudnik upravljal železarno do njenega konca v 18. stoletju. Našteti so fevdalni lastniki območja v zadnjih štirih stoletjih, njegov cerkveni ustroj, politično in društveno življenje, posebno poglavje pa je posvečeno načinu preživljanja in iskanju zaslužka ter gospodarskemu razvoju. Avtor s pomočjo virov iz obeh sosednjih držav spretno spleta zgodbe tudi na podlagi osebnih izkušenj, ki presegajo marsikdaj tudi v strokovni literaturi strogo vzdrževano državno mejo, in s knjigo ustvarja bogato zakladni-

* Mag. Marko Smole, univ. dipl. inž. elektr., 1210 Ljubljana - Šentvid, Stanežiče 34b. E-naslov: marko.smole@ibe.si

co podatkov za prihodnje raziskovalce z obeh strani Čabranke.

Zadnje poglavje v knjigi je avtor namenil tragičnemu dogajanju med drugo svetovno vojno, ko je območje pod italijanskim fašizmom, skupaj s sosednjo osilniško občino na slovenski strani, utrpelo tolikšne človeške in materialne izgube, da si nikoli več ni povsem opomoglo. V taborišča je bilo samo s čabranskega območja odgnanih skoraj štiri tisoč ljudi – polovica od uradnega števila prebivalstva. Polovica internirancev se ni nikoli vrnila, požganih je bilo 60 naselij, le deset jih je konec vojne doživelo vsaj delno nepoškodanih ...

Slavko Malnar je s pisanjem zgodovine o krajih, od koder izhaja tudi sam, opravil veliko delo. Kljub domnevni pomankanju virov mu je uspelo – prvič v tolikšnem obsegu – obdelati množico v

slovenskih in hrvaških arhivih in knjižnicah dostopnega gradiva in tako popraviti krivico, ki jo je tudi v strokovni literaturi s posploševanjem njegove zgodovine doživljalo čabransko območje. Avtor v knjigi navaja dolg spisek uporabljene literature in virov, ki jih tudi zaradi dobrega poznavanja življenja v teh krajih v besedilu smiselno uporablja, komentira in nadgrajuje.

Obširno delo je do sedaj najzahtevnejši in vse pohvale vreden projekt male čabranske podružnice Matice hrvatske z urednikom Ivico Janešem. Za knjigo je avtor 20. marca 2008 prejel tudi najvišje literarno priznanje, ki ga *Novi list* in *Goranski Novi list* podelujeta za dela o Gorskem Kotarju – nagrado Gorančica 2007. Posebna vrednost knjige je z etnološkega vidika poleg opisa zgodovinskega dogajanja, gospodarskih dejavnosti

in načinov preživljanja prebivalstva tudi obsežno slikovno gradivo, od starih dokumentov do fotografij naselij in njihovih prebivalcev. Najstarejša fotografija je iz sedemdesetih let 19. stoletja.

Vsekakor dragocen prispevek avtorja k poznavanju tega v marsikateri glavi malce oddaljenega, v resnici pa domačega in zanimivega območja – dežele »Pitra Kljepca«, ki je trenutno prvič v znani zgodovini resnično razdeljeno – s shengensko mejo. Osebo upam, da bo knjiga pripomogla k temu, da se obravnavano ozemlje s svojimi posebnostmi v prihodnje večkrat pojavi kot predmet etnoloških, jezikoslovnih ali drugih znanstvenih raziskav. Pri tem imajo strokovnjaki s slovenske strani precej prednosti pred hrvaškimi kolegi, saj domače narečje zaradi njegovega porekla dosti lažje razumejo.

NINA VODOPIVEC: Labirinti postsocializma: Socialni spomin tekstilnih delavk in delavcev

ISH publikacije (Zbirka Documenta; 16), Ljubljana 2007, 224 str.

V knjižni zbirki Documenta, ki jo izdaja Fakulteta za podiplomski študij ISH, je leta 2007 izšla knjiga etnologinje in

kulturne antropologinje Nine Vodopivec *Labirinti postsocializma: Socialni spomin tekstilnih delavk in delavcev*. V njej avtorica raziskuje delavke in delavce slovenske tekstilne industrije v obdobju po letu 1991. Osredotočila se je zlasti na raziskovanje njihovega socialnega spomina: njen namen je bil ugotoviti, kakšne pomenne tekstilni delavci pripisujejo socialistični preteklosti, kako se pomeni oblikujejo v sodobnosti in kako zgodbe o preteklosti povezujejo ljudi in ustvarjajo ideje o skupnem spominu. Prelomne politične in družbene okoliščine so ji pri tem predstavljale nekakšen kontekstualni okvir, v katerega so postavljeni posamezniki, s katerimi se je ukvarjala, in v katerem so se oblikovali njihovi spomini. V ta namen je intervjuvala tako tekstilne delavce kot nekdanje direktorje in nove menedžerje, upokojene in še aktivne delavce v tekstilni industriji, njihove družinske člane in ljudi, ki so živeli ob njih. Glavnino terenskega dela je opravila v

Litiji, zlasti med zaposlenimi v litijski predilnici.

Odločitev avtorice, da med litijske tekstilne delavce ne bo prihajala kot »vzvišena« ljubljanska raziskovalka, ampak tako rekoč kot njihova sodelavka, me je močno prevzela. Presodila je, da se bo v tematiko dovolj globoko lahko potopila le, če se bo nekako pomešala mednje, jih opazovala, poslušala, sledila njihovi verbalni in neverbalni govorici, se učila njihovih veščin in ob tem pronicljivo brskala po njihovih spominih in razvozlavala mehanizme, ki jih sprožajo, in situacije, ki jih opredeljujejo. V ta namen se je začasno zaposlila v Predilnici Litija in z delavci nekaj mesecev skupaj preživljala osemurne delavnike. Del terenskega dela je opravila tudi med delavci MTT-ja, Laboda iz Idrije, Laboda iz Novega mesta, Vir-a in Motvoza iz Grosupljega.

Rezultat njenih raziskav je besedilo, v katerem si sledijo poglavja Reprezentiranje tekstilne industrije v socializmu in

* Dr. Jerneja Ferlež, univ. dipl. etnol. in bibl., bibliotekarka, Univerzitetna knjižnica Maribor, 2000 Maribor, Gospejina 10. E-naslov: jerneja.hederih@uni-mb.si

postsocializmu, Ženska industrija, Tovarniški prostor: primer Predilnice Litija, Tovarniško delo: spreminjanje pomenov industrijskega dela, Razmejevanje in socialni spomin in Dileme pri obravnavi socialnega spomina. Skozi celotno besedilo avtorica spretno prepleta terenske izsledke, številna teoretična izhodišča in zlasti lastne zdaj bolj zdaj manj kritične odzive nanje. Knjiga je zanimivo branje predvsem zato, ker bralca ne seznanja le s tematiko in z izsledki raziskovalke, ampak ga posledično sili v nadgrajevanje z lastnimi razmisleki, pomisleki in odzivi. Ključna se mi zdi trditev Vodopivčeve, da sta tako socialni spomin kot identiteta vedno spreminjajoči se, nikakor statični kategoriji. Ugotavlja tudi, da je za način oblikovanja spomina tekstilnih delavcev na njihovo »tekstilno preteklost« ključen prelom s socializmom in spremenjene družbene in življenjske razmere ter da se njihov socialni spomin oblikuje prav v razmerju do omenjenih sprememb. Spomin delavcev je zdaj torej tak, kakršen je, ker je prepojen s spremenjenim stanjem po prelomnih dogodkih. Logičen sklep je, da spomin vsaj tako pomemb-

no kot preteklost opredeljuje sedanost in zlasti – razmerje med njima. Ob tem se mi je samo od sebe porodilo vprašanje, kakšen bi bil socialni spomin istih ljudi, če prelomnih dogodkov ne bi bilo, oziroma, če bi bila sedanost drugačna. Zagotovo drugačen, ob povsem enaki preteklosti. Vprašanje je tudi, kakšen je splošni socialni spomin, kadar življenje teče relativno kontinuirano in brez večjih prelomnic, nasprotje med prej in zdaj pa je manj izrazito. Na to vprašanje v kontekstu tokratne tematike seveda ne moremo odgovoriti, ker odgovora preprosto ni. Zanimivo pa bi bilo nanj odgovoriti v kakem drugem kontekstu in postavljeno tezo preveriti v drugačnih okoliščinah. Pomembna je tudi avtoričina odločitev, da je večinski del opazovanja z udeležbo in glavnino intervjujev opravila v še vedno obratujoči Predilnici Litija. Njeno iskanje opredeljenosti spomina s prelomom, ki čas deli na prej in zdaj, na stare in spremenjene okoliščine dela, pa tudi na razmejevanje med zunaj in znotraj, se tako zdi še bolj prepričljivo. Pripovedi informatorjev pa po avtoričinih besedah vendarle kažejo, da odnos ljudi do pre-

teklosti le ni popolnoma prelomen in da preteklosti preprosto ni mogoče misliti brez sedanosti. Zanimivi sta tudi ugotovitvi, da socialni spomin oblikujeta tako verbalna kot neverbalna komunikacija ter da je spomin pripovedovalca spremenljiv glede na položaje in relacije, v katere vstopa.

V besedilu, ki analizira socialni spomin tekstilnih delavcev, so za bralca zanimivi tudi opisi dela in socialnih odnosov v predilnici, citati pripovedi informatorjev, deli besedila, ki govorijo o spremenjeni vlogi vodilnih delavcev, tekstilni industriji kot o lahki oziroma ženski industriji, simbolni vlogi tovarniškega dimnika, tovarni kot simbolnem in materialnem prostoru in podobi tekstilne delavke skozi medije predsocijalističnih, socialističnih in postsocijalističnih časov.

Mene kot bralko pa je posebej pritegnilo poglavje, kjer avtorica piše o tem, kako tovarniški prostor determinira horizont življenja posameznika in kako se zaradi dela v skupnem prostoru med *majstrom* in njegovo izmeno ustvari povezanost, v odnosu do prostorsko ločenih pisarniških delavcev pa prihaja do razmejevanja.

BORUT JUVANEC: *Kozolec*; Založba I2 in Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2007; 116 str.

Slovenci svojo nacionalno identiteto že od nekdaj radi povezujemo s simboli, kot so »očak« Triglav ali »podoba raja« in Bled, in z drugimi naravnimi danostmi, kot sta človeška ribica in konec koncev tudi lipicanec, ki so ga na naših tleh začeli vzgajati tuji dinasti. Za dejstvo, da jih imamo, si torej ne moremo pripisovati posebnih zaslug, čeprav se z njimi postavljamo. Kako skrbimo zanje, zlasti za lipicance, ki se jih čedalje bolj polašča in jim odmerja otepe sena politika, skrita za ljubeznijo do golfa, pa je sploh drugo vprašanje.

Na drugem koncu iste palice pa bi lahko našteali marsikaj, kar je predvsem ali v celoti samo naše, plod ustvarjalne iznajdljivosti naših znanih in še večkrat anonimnih prednikov, pa se teh izdelkov po-

navadi niti ne spomnimo, kaj šele da bi jih, na primer, ponosno vtisnili na svoje kovance. Ali zato, ker so jih večidel »iznašli« in izpopolnili neuki kmečki ljudje in so zato premalo imenitni? Ali zato, ker zaradi vsakovrstnih tehnologij izgubljajo svojo nekdanjo, za kmečko gospodarstvo pomembno funkcijo in s tem uporabno vrednost?

V mislih imam izjemno bogastvo panjskih čelnic, čupe severnojadranskih ribičev, klopotce, ki so razširjeni zlasti na Štajerskem – na avstrijski strani le vzdolž meje, pa še tam s slovenskim imenom Klapotetz (v središču Gradca nosi takšno ime tudi prikupen gostinski lokal), in seveda kozolce v najrazličnejših variacijah.

O teh sijajnih, domiselnost in iznajdlji-

* Iztok Ilich, urednik pri DZS, publicist in prevajalec, 1000 Ljubljana, Trebinjska 11. E-naslov: iztok.ilich@dzs.si

vost njihovih brezimnih »izumiteljev« dokazujejočih pripravah za sušenje in shranjevanje sena ter pogosto tudi drugih pridelkov ter orodja in voz z različnih vidikov govori monografija *Kozolec*. Njen avtor je arhitekt dr. Borut Juvanec, med drugim raziskovalec kamnitih zavetišč in pisec monografij *Kvadrat in kocka v ljudski arhitekturi*, *Gospodarska poslopja na Slovenskem*, *Ljudska arhitektura v prostoru Alpe Jadran* ter številnih člankov o ljudski arhitekturni dediščini v strokovni periodiki. Že večkrat se je posvetil tudi kozolcu, tako da je tukaj svoja dognanja na to temo povzel in nadgradil. Za to novo, širši javnosti namenjeno delo je prispeval tudi večji del ilustracij: nazorne risbe in večino fotografskega gradiva, profesor Janez Bogataj pa je knjigi napisal uvodno besedo. Virov o kozolcih je več, kot bi prič-

kovali, ugotavlja profesor Juvanec v poglavju o dosedanjih raziskavah in objavah. Hkrati pripominja, da so kozolce najprej odkrili tujci, šele nato so se začeli z njimi ukvarjati tudi naši strokovnjaki. Kot vemo, v novejšem času, poleg avtorja pričujoče knjige zlasti Tone Cevc in Vito Hazler.

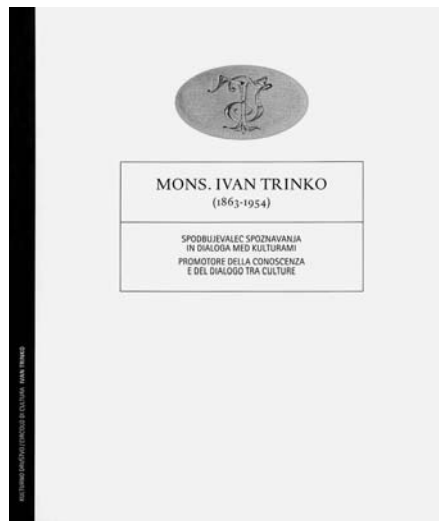
Od strokovne usmerjenosti posameznih piscev o kozolcih je odvisno, ali postavljajo v ospredje zgodovinski, arhitekturni, etnološki ali kak drug vidik; Borut Juvanec je prepričan, da kozolec ni le eno, drugo ali tretje, temveč vse obenem. Niti dva nista povsem enaka, saj so graditelji – laiki na področju teoretičnih znanj, a nikakor ne nestrokovni tesarji – upoštevali pravila, ki so jih prevzeli od svojih učiteljev, objekt prilagodili okolju in naravi, materialom in svojim sposobnostim ter mu naposled, zlasti v okraševanju,

dodali še svojo osebno noto.

Borut Juvanec je temeljito raziskal tudi pojavljanje kozolcu podobnih priprav zunaj meja Slovenije. Največ jih je še danes mogoče srečati ob robu slovenskega poselitvenega območja, v Benečiji in Ziljski dolini, in zato jih lahko, z vsemi posebnostmi v uporabljenih gradbenih materialih in postopkih štejemo med slovenske kozolce. Njihovi bolj oddaljeni »sorodniki« stojijo še na vzhodnem Tirolskem in kot *chischnerji* v retoromanski Švici.

Kozolec je, še povzema Borut Juvanec, izjemen, a za današnji čas prevelik, prekoren in predrag. Je spomenik kulture slovenskega človeka, ki ga je zasnoval, razvil, zgradil ter pri delu in v prostoru posvojil. Jemlje ga kot del narave same, kar je največji poklon, ki ga lahko dobi arhitektura.

Mons. Ivan Trinko (1863–1954): Zbornik o spodbujevalcu spoznavanja in dialoga med kulturama; Kulturno društvo | Circolo di cultura Ivan Trinko; Čedad 2006, 460 str.

Obsežen zbornik prinaša prispevke udeležencev posveta, ki je o življenju in delovanju monsinjorja Ivana Trinka potekal oktobra 2004 v Vidmu in Špetru v Benečiji. Ker zborniki praviloma združujejo raznovrstno gradivo več strokovnjakov z različnih področij, je njihovo vsebino

ponavadi težko povzeti v nekaj besedah. Tudi tokrat je med osemnajstimi pisci iz Slovenije, Italije ter Češke in Slovaške mogoče opozoriti le na nekatere, predvsem najzaslužnejše za izvedbo posveta in ureditev knjige.

Miha Obit, strokovni urednik in eden vidnejših soavtorjev izdaje, že v uvodu poudarja, da je bil monsinjor Trinko dušni pastir in teolog, ki pa se je obenem ukvarjal z literaturo, glasbo, s filozofijo, prevajalstvom, z geografijo, aktivno politiko in še s čim – vselej z dvema temeljnima predznakoma: verskim in narodnim. Zato posvet o njem ni bil zamišljen kot komemoracija, temveč je želel dati še zlasti mladim generacijam možnost, da »Trinka spoznajo in se v njem prepoznajo, saj je bil človek dialoga, navezan na svoje korenine in obenem odprt do drugih kultur. Evropski človek, bi rekli danes.«

Po besedah Roberta Dapita v Predgovoru, namenjenem predvsem poteku

simpozija in zbiranju prispevkov udeležencev, je bil Trinko osebnost, »ki se je znala približati svetu Slovencev v Italiji, še zlasti Benečiji, in ga je bila sposobna tudi globlje razumeti«. Opozarja tudi na njegovo preroško vizijo in duhovno oporoko, ki jo izpolnjujejo predvsem Kulturno društvo Ivan Trinko in mnogi drugi akterji, ki se medsebojno dopolnjujejo na prizorišču velikih sprememb. Med njimi je v zadnjega pol stoletja poleg izseljevanja in izgubljanja tradicionalne, tako materialne kot duhovne in verske kulture mogoče opaziti tudi pozitivne premike. Predvsem gre za uveljavljanje inteligentnega pogleda, utemeljenega na zgodovinski in znanstveni razgledanosti, ki posameznikom in skupnostim ne omogočajo le obstoja, temveč tudi sobivanje in razvoj novih vidikov kulturnega življenja ob ohranjanju dostojanstva, ki ga pooseblja prav Trinko.

Izdaja, v kateri so predstavljena še druga področja Trinkovega delovanja, je v

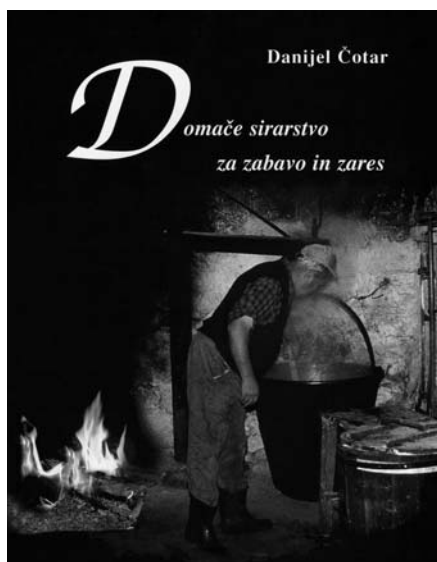
* Iztok Ilich, urednik pri DZS, publicist in prevajalec, 1000 Ljubljana, Trebinjska 11. E-naslov: iztok.ilich@dzs.si

celoti dvojezična – slovensko-italijanska. Besedila spremljajo reprodukcije rokopisnih in drugih dokumentov iz Trinkove zapuščine in arhivov ter nekaj fotografij, ki sta jih posnela Luca Laureati in Mario Magajna. Še bolj dragocen in zgovoren dodatek publikaciji je zgoščanka s preprostim naslovom Ivan. Na njej so iz zvočnih in slikovnih utrinkov v impresivno celoto povezani pogovor z devetdesetletnikom Ivanom Trinkom, zabeležen leta 1953 na tržaškem Radiu II, in dokumentarni film: zanimiv, osebno portret slovenskega rodoljuba iz Tarčmuna v Benečiji, ki ga je z monsinjorjevim pranečakom Antonom Trincem in drugimi svojci pred tremi leti, ob petdesetletnici smrti Ivana Trinka, posnel Alvaro Petricig.

Trinkov zbornik je dve leti po simpoziju oziroma natisu doživel pomemben in na srečo tudi spodbuden popravek. Akademik Milko Matičetov je namreč svoj prispevek namenil Trinkovemu darilu iz leta 1906 tedanjemu Deželnemu muzeju Kranjske: kartonski škatli s petindvajsetimi tarčmunskimi, torej beneškoslovenskimi pirhi. Kot kustos v letih 1945–1953 v tedanjem Slovenskem etnografskem muzeju je Matičetov štirideset let pozneje o omenjenih pirhih napisal opozorilni članek, konservator, slikar Maksim Gaspari, pa je besedilo ilustriral, tako da je s polovice pirhov prerisal predvsem najzanimivejše živalske motive. Po tem se je – v vrsti selitev muzejskih depojev – za dragoceno zbirko izgubila sled. Matičetov, ki se je skoraj že sprijaznil z

izgubo, je zdaj v že natisnjeni zbornik vložil letak z odgovorom na prijateljski klic iz Slovenskega etnografskega muzeja na najpomembnejšo s kupa veselih novic, s katerimi ga je obsula Inja Smerdel, da so se namreč ti dragoceni pirhi našli, da jih je bilo morda celo še precej več – 59 in ne le 25 – in da je kustosinja Nena Židov tri med njimi že uvrstila med najlepše tovrstne izdelke slovenske ljudske umetnosti iz drugih časov in pokrajin. Naposled je profesor Milko Matičetov zahvali obema kolegicama ter muzejskim hišnim duhovom, »ki so nad to zbirko lepo bdeli okroglo sto let«, dodal še misel, da je o beneških pirhih čim prej treba spregovoriti obsežneje, in željo, da bi ob njihovih izvornih barvah zdaj moglo uživati čim več ljudi.

DANIJEL ČOTAR: Domače sirarstvo za zabavo in zares; Goriška Mohorjeva družba, Gorica 2006, 269 str.

Pri Goriški Mohorjevi družbi je leta 2006 izšla knjiga z naslovom *Domače sirarstvo za zabavo in zares*. Avtor knjige je Danijel (Danilo) Čotar, dolgoletni svetovalec za sirarstvo v deželi Furlaniji Julijski krajini. Knjiga ponuja vpogled v umetnost izdelovanja sirov, hkrati pa je tudi priročnik za tiste, ki se želijo usmeriti v domače sirarstvo. Knjigo je avtor

napisal tako za začetnike kot tudi za prave sirarje.

Agronom, publicist in kulturno-prosvetni delavec Danilo Čotar iz Gorice je diplomiral iz kmetijskih ved na Katoliški univerzi Srca Jezusovega v Piacenzi in se tam izpopolnjeval v mlekarstvu in sirarstvu. Za pripravo priročnika se je odločil tudi zato, ker so ga kmetje iz Slovenije večkrat prosili za nasvete pri sirarskih postopkih. Pri tem ga je vodilo prepričanje, da je predaja izkušenj in znanja vsem, ki ga potrebujejo, tudi stvar omike. Knjigo je napisal v poljudnem jeziku, pri čemer pa je kot pripadnik manjšine posebej pazil na to, da se je pri strokovnem izrazju izogibal tujkam in da je čim več ubesedil z domačimi slovenskimi izrazi.

Čotar ugotavlja, da so ljudje znali glavne sestavine mleka že od nekdaj ločevati in iz njih pridobivati posebne izdelke: iz glavne beljakovine kazeina sir, iz maščobe maslo, iz beljakovine albumina skuto, iz laktoze, raztopljene v sirotki, osvežilno pijačo zase in za domače živali. Najvažnejši mejnik v sirarski vedi je bilo na začetku tretjega tisočletja pred Kristu-

som odkritje sirišča. Takratni živinorejci so opazili, da ima snov v želodčni steni mladih prežvekovalcev lastnost, da mleko strdi, usiri. Začeli so pridobivati suhe in trde sire in tako uresničili človekove sanje, da bi mleku podaljšali življenje.

Danilo Čotar v svoji knjigi v obliki strokovnih poglavij ter osebnih razmišljanj na zanimiv način bralcu odstira skrivnosti mleka in sirarjenja. Strokovna poglavja so posvečena analizi mleka, drobnoživkam, cepivom, pripravi mleka za sirarski postopek, pripravi kislega mleka, jogurta in kefirja, odkritju in izdelovanju sirišča in siril, opremi za domače sirarstvo ter postopkom za pripravo trdih, mehkih in kislih sirov. Posebna poglavja so namenjena skuti in skutnim sirom, smetani in maslu, kozjim in ovčjim sirom, knjiga pa tudi opozarja na domiselne postopke sirarjenja in napake sirov. Zadnje strokovno poglavje opisuje sirarne in njene predpise.

Avtor v knjigi posebno pozornost namenja tradicionalnim oblikam sirarjenja, ki temeljijo na podedovanem znanju in izkušnjah. Ugotavlja, da so stari sirarji pri izbiri mleka cenili kipelno preizkušnjo,

* Mag. Martina Piko-Rustia, univ. dipl. etnol., vodja Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik, 10. Oktoberstr. 25, A-9020 Celovec. E-naslov: piko@ethno.at

in niso se motili. Mleko so nalili v steklene cevke z zaokroženim dnom, ga hranili en dan na toplem in ocenili kakovost mlečne strdi, ki se je naredila med tem. Take preizkuse so izpodrinili sodobno opremljeni laboratoriji, ki »na tekočem traku« preštevajo drobnoživke. Vendar prav stara kipelna preizkušnja nudi veliko podatkov o kakovosti drobnoživk, ki jih laboratorij ne daje.

Danilo Čotar opozarja, da mora sirar upoštevati temeljno pravilo, da odločilne vloge v mlečnih izdelkih ne odigravajo sirila, sol, kisline in razni čudodelni praški, ampak neutrudne drobnoživke. Sirar jih mora ob pravem času s pravilnimi posegi usmerjati, da bodo kot »krotka čreda« šle v zaželeno smer.

V knjigi avtor natančno opisuje postopek za pridobitev naravnega cepiva. Ta namreč prenesejo v sir vse bogastvo in

raznolikost drobnoživk, značilnih za posamezno pokrajino, in so najvažnejši zaščitniki porekla ter dajejo izdelkom edinstven pečat, ki ga ni mogoče posnemati. Bakterije iz domačih okolij, ki skrbijo za prepoznavnost posameznih sirov, tvorijo za posamezna okolja značilno »mikrobiološko ekologijo«, ki daje sirom regionalno prepoznavnost. Tudi zato naj bi človek ne postal gluh za stare umetnosti. Poglavlja z osebnimi razmišljanji so tudi grafično drugačna. V njih avtor – za zabavo in zares – objavlja svoja osebna razmišljanja o vlogi mleka v razvoju salsecev, razpravlja o vrenju hrane, trdih (industrijskih) in blagih (domačih) postopkih, vplivu okolja na poreklo in tipičnost, vplivu paše na mleko in sir, siru in mlečnih maščobah v hrani in udomačitvi živali. Posebno poglavje namenja vlogi žensk v sirarstvu, pa tudi mediteranski

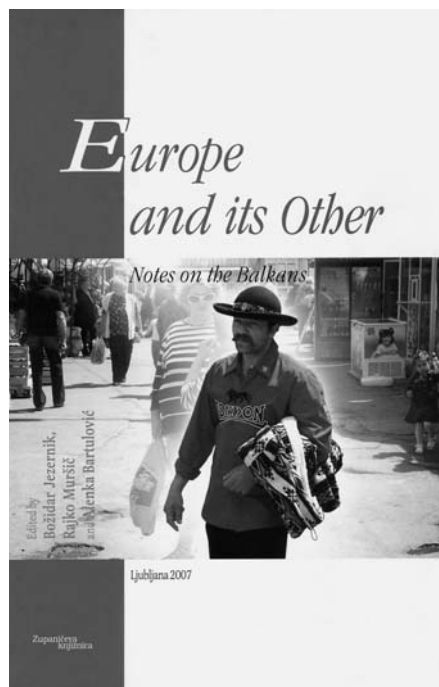
iznadljivosti, ki je med drugim ustvarila mozzarella.

Zadnje poglavje je namenil svojim predhodnikom, posebej dvema utemeljiteljema slovenskega sirarstva – Janezu Mesarju in Antonu Pevcu. Knjigo dopolnjujejo fotografije predmetov in postopkov dela, tehnične risbe in drugo (tudi šaljivo) ilustrativno gradivo.

Avtor nas ne popelje le v svet mleka in sirarjenja, temveč s svojimi osebnimi razmišljanji ustvarja odnos do hrane in podedovanega izročila. Kot sirar se je Danilo Čotar zavzemal za zaščito tipičnega sira Montasio. Zbral je zgodovinsko gradivo in pripravil tehnološke opise in pravilnike, na podlagi katerih je Ministrstvo za kmetijstvo leta 1986 temu izdelku priznalo geografsko poreklo in zaščitni znak.

BOŽIDAR JEZERNIK, RAJKO MURŠIČ IN ALENKA BARTULOVIC (ur.): *Europe and its other: Notes on the Balkans*; Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (Zupaničeva knjižnica; 20),

Ljubljana 2007, 226 str.

Zbornik *Europe and its Other: Notes on the Balkans* je zbirka desetih prispevkov, ki z vidikov različnih humanističnih znanosti, tako na diahroni kot sinhroni ravni, obravnavajo pojave in procese, značilne za družbe Balkanskega polotoka. Večina prispevkov je bila predstavljena na konferenci Evropskega združenja socialnih antropologov v Krakovu leta 2000 v okviru delavnice Balkan: Preteklost ali prihodnost Evrope, ki sta jo organizirala Božidar Jezernik in Rajko Muršič.

Kot v Uvodu poudarjata urednika Božidar Jezernik in Rajko Muršič, je namen zbornika »premisлити o stereotipu o zamišljeni pokrajini na periferiji Evrope in o njeni čudnosti. Ideje, ki se pripisujejo Balkanu, kažejo na proces ustvarjanja podobe Evrope prek definiranja Drugega kot orientalnega, nepredvidljivega, nevarnega, kaotičnega, umazanega, lenega, primitivnega, krutega, sebičnega, nepri-

pravljene za sodelovanje itd.« (str. 7). Zbornik torej velja obravnavati kot del kritičnega akademskega diskurza o podobah Balkana kot evropskega drugega, ki se zadnja desetletja močno razvija v humanističnih in družboslovnih disciplinah, in ki se je oblikoval pod vplivom avtorjev, kot so Maria Todorova, Larry Wolff, Vesna Goldsworthy idr.

Zbornik *Europe and its Other: Notes on the Balkans* odlikuje pestrost obravnavane problematike in metodološka raznovrstnost pristopov. Avtorji se ukvarjajo tako s pojavi iz preteklih obdobij kot s sodobnimi fenomeni, ki izhajajo iz dogodkov s konca 20. in začetka 21. stoletja. **Božidar Jezernik** v svojem prispevku obravnava pomembno vprašanje odnosa med modernizacijo, evropeizacijo in nacionalizmom na balkanskem prostoru in zagovarja tezo, da so modernizacijski procesi balkanskim družbam

* Doc. dr. Tanja Petrović, prof. srbskega jezika in književnosti, Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje v humanistiki, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za kulturne študije, Univerza v Novi Gorici; 1000 Ljubljana, Novi trg 2. E-naslov: tanja.petrovic@zrc-sazu.si

prinesli evropeizacijo, zaradi katere so te izgubile bistveno balkanske značilnosti, kot sta raznolikost in toleranca. Enako tezo razvija Maria Todorova v odmevni knjigi *Imaginarij Balkana*: avtorica v kontekstu ustvarjanja nacionalnih držav, ki ga raziskovalci jemljejo za odločilni proces v sodobnem oblikovanju balkanskih in evropskih družb nasploh, poudarja, da »je Balkan postajal evropski tako, da je odvrigel zadnji preostanek cesarske zapuščine, ki je v tistem času vsepovsod veljala za pomanjkljivost, in tudi tako, da je povzel in posnemal enotno evropsko nacionalno državo kot oblikovno normo družbene organizacije. Čisto mogoče je, da je tisto, čemur smo priča danes in kar se nam je zdelo, da je nekakšno balkansko jedro, pravzaprav dokončna evropeizacija Balkana. Če je Balkan enakovreden svoji otomanski zapuščini, kar mislim, da je, je to ena izmed zaključnih stopenj konca Balkana.« Todorova prav tako poudarja, da ob ugotavljanju izgube »balkanske narave« ne smemo spregledati pridobitve, ki sta jih balkanskim družbam prinesli evropeizacija in modernizacija: izgradnja infrastrukture, izobraževalnih institucij, industrializacija itd. Prispevek **Cathie Caramichael** s primerjalnega vidika obravnava procese uničenja manjšinskih verskih skupnosti na Balkanu, v Anadoliji in Ruskem cesarstvu v obdobju 1870–1923 in poudarja pomen države v tem procesu, zlasti v regijah, v katerih je prihajalo do hitrih sprememb in globalizacije v ekonomiji. Povezanost med političnimi procesi in identitetnimi strategijami verskih skupnosti poudarja tudi **Frank Kressing**, ki piše o beктаšijskem derviškem redu v Albaniji.

Več razprav v zborniku je posvečenih zagovarjanju identitet v balkanskem prostoru: etničnih, kulturnih, nacionalnih. Prispevek **Saše Nedeljkovića** opisuje diskurzne obrazce, s katerimi so bili v srbski družbi predstavljeni napadi NATO leta 1999, in pokaže, da jih odlikuje izrazita dihotomizacija in širjenje religijsko konotiranih pojmov na najrazličnejše diskurze. Pomembno mesto v razpravah v zborniku ima vprašanje vloge popularne kulture pri oblikovanju kolektivnih identitet. Bogato dokumentirani prikaz začetkov razvoja popularne glasbe v

Bosni in Hercegovini **Rista Pennanena** je posebno dragocen zato, ker omogoča razumevanje povezanosti lokalnega konteksta in širših procesov v glasbeni industriji na začetku 20. stoletja. Vlogo popularne kulture v kolektivni identiteti in dialektiko odnosa med prevladujočimi in alternativnimi diskurzi ter med nacionalno in drugimi identitetami v povojni družbi Bosne in Hercegovine problematizira prispevek **Alenke Bartulović**, ki v spomeniku Bruceu Leeju v Mostarju vidi »jasen znak odpora rastočim nacionalizmom, ki zavračajo skupno bosansko-hercegovo dediščino« (str. 78). Vprašanje skupne dediščine neizogibno pripelje do še enega pomembnega aspekta, in sicer problematike kolektivnega spomina in njegove uporabe pri zagovarjanju identitet na balkanskem prostoru. Vprašanja skupne dediščine in kolektivnega spomina obravnavajo prispevki, ki se ukvarjajo z uporabo Balkana in balkanizma pri določanju identitet na prostorih, ki mejijo na Balkan. V odlični analizi dvoumnega odnosa Slovencev do Balkana, ki se kaže na eni strani v stereotipizaciji Drugega in (začasni) identifikaciji z njim prek poslušanja njegove glasbe na drugi, poudarja **Rajko Muršič** emancipatorično vlogo t. i. balkanskih žurov v devetdesetih letih 20. stoletja. Z njimi se je slovenska mladina zoperstavljala uradnim diskurzom in z identifikacijo z Balkanom »preoblikovala simbol vsega hudobnega v simbol odpora in pozitivnih čustev« (str. 98). **Petra Stefanović** s primerjavo družbenih in kulturnih okoliščin v socialistični Jugoslaviji in Frankovi Španiji poskuša razložiti nostalgične spomine na totalitarne režime v dveh državah. **Bojan Bakskar** v razlagi jugonostalgije med Slovenci in Hrvati zajame širši zgodovinski okvir in se odloči za njeno obravnavo v kontekstu nostalgije za imperijem, pojava, ki je že znan na območju nekdanjega avstro-ogrškega cesarstva. Skupne značilnosti, kot so etnična raznolikost, nadnacionalna identiteta in kult osebnosti omogočajo razumevanje jugonostalgije kot alternative »avstronostalgiji« v prostorih, ki jim je skupna avstro-ogrška imperialna dediščina; jugonostalgija pa se v takem kontekstu kaže kot identitetna strategija razmejevanja in posledica strahu med Slovenci (in Hrvati), da bodo

po državni osamosvojitvi postali »enaki kot Avstrijci«.

Narcisa Štiučá se v svojem prispevku o identitetnih strategijah italijanske manjšine v romunski pokrajini Dobrudža dotika pomembnega vprašanja odnosa med manjšino in matico ter problematike etničnih identitet in državljanstva v sodobni Evropi.

Zbornik *Europe and its Other* je dragocen prispevek študijam Balkana v slovenskem prostoru in širše. Razprave, ki si se znašle med njegovimi platnicami, zastavljajo celo paleto pomembnih vprašanj in nanje ponujajo poglobljene in inovativne odgovore. Prinašajo pronicljive analize družbenih pojavov in teoretično relevantnih vprašanj, kot so: odnos med oblikovanjem nacij v balkanskem prostoru in modernizacijo; dialektika odnosa med nacionalno in drugimi identitetami; vloga religije in verskih skupnosti v političnih in družbenih procesih; vloga popularne kulture in vloga zgodovinskih dediščin pri oblikovanju in zagovarjanju sodobnih kolektivnih identitet; odnos med spominom in identiteto; identiteta manjšinskih skupnosti in odnos med etnično pripadnostjo in državljanstvom v sodobni Evropi itd. To so hkrati osrednja vprašanja, ki se jim danes posvečajo antropologi in drugi raziskovalci v humanistiki in družboslovju, zato predstavlja zbornik aktualno in relevantno novost v hitro razširjajoči se literaturi, posvečeni Balkanu. Kot njegovo najizrazitejšo vrednost velja poudariti večplastnost, večglasje in globoko kompleksnost obravnavanih pojavov – lastnosti, ki so prav tako značilne za balkanske družbe. Te lastnosti, skupaj z zavestjo avtorjev zbornika o nujnosti refleksije nad lastnim znanstvenim diskurzom, varujejo pred nevarnostjo reprodukcije že obstoječih stereotipov in diskurza balkanizma. Prav zato se je težko izogniti občutku neprijetnega presenečenja ob pogledu na ilustracijo na platnicah zbornika, razen če je ne gre razumeti v postmodernističnem duhu kot kritično-ironično sprevačanje stereotipa, ki ga ima Zahodna Evropa o Balkanu kot svojem Drugem.

MARTA CIRAJ IN MOJCA TERCELJ OTOREPEC (ur.): Po poteh kulturne dediščine v občini Komenda: Breg, Gmajnica, Gora, Klanec, Komenda, Komendska Dobrava, Križ, Mlaka, Moste, Nasovče, Podboršt, Potok, Suhadole, Žeje; Občina Komenda, 2006, 296 str.

Občina Komenda je izdala obsežno monografijo o kulturni dediščini na svojem območju. Lepo oblikovana knjiga s trdimi platnicami in z zvenečim naslovom bralca prepriča, da jo z veseljem in zanimanjem vzame v roke, toda že ob površnem listanju ugotovi, da gre pravzaprav za topografski pregled nepremične kulturne dediščine. Bralec, ki kulturno dediščino razume širše, ostane ob tako splošnem naslovu prepričan, da bodo tovrstnemu pregledu sledili še drugi, npr. pregledi premične in druge dediščine, opredeljene v Zakonu o varstvu kulturne dediščine.¹ Kljub temu sta urednici, predsednica Odbora za kulturno dediščino Občine Komenda in strokovnjakinja za rastlinsko produkcijo in predelavo, dr. Marta Ciraj, ter etnologinja in pristojna konservatorica na ZVKDS, OE Kranj, za občino Komenda, Mojca Tercelj Otorepec, opravili zelo obsežno, kakovostno in vsekakor pomembno delo, saj je izšlo v sodelovanju s civilno podporo in na iniciativo »terena«, ki se mu ni zdelo

¹ ZVKD, Ur. l. RS, št. 16/2008, 1. 2. 2008.

škoda vloženega napora in sredstev za kulturno osveščanje in izobraževanje svojih krajanov. Kot je v uvodu zapisal župan Tomaž Drolec, »bo občina gradivo s pridom uporabljala pri snovanju različnih projektov v našem okolju« (Drolec 2006: 4).

Knjiga je nastajala pet let v okviru Odbora za kulturno dediščino Občine Komenda, ki so ga sestavljali različni strokovnjaki in predstavniki komendskih vasi. Naloga odbora je bila izdelati popis vseh objektov (nepremičnin), ki spadajo h kulturni dediščini občine oz. župnije Komenda in so v zasebni, cerkveni, občinski ali državni lasti. S pomočjo koordinatorjev so vse objekte na terenu fotografirali, posneli na film in jih skupaj z urejenimi podatki izdali v obliki kataloga. Pripravili so »tudi prednostni seznam objektov, ki bi jim bilo vredno in potrebno najprej obnoviti zunanjščino, oz. listo objektov, ki bi jih bilo treba z odlokom razglasiti, zavarovati in ohraniti ter začeti obnavljati, ter pravilnik o dodeljevanju sredstev za obnovo kulturne dediščine, ki ga je Občinski svet že sprejel in že daje prve rezultate« (Ciraj 2006: 5). Na ta način so bili podani pogoji za delo stroke: iniciativa, organiziranost in finančna podpora. V projektu je sodelovala tudi naša kolegica Mojca Tercelj Otorepec, ki je v predgovoru zapisala, da je ZVKDS, OE Kranj pobudo za sodelovanje pozdravil, »kajti le s sodelovanjem domačinov je mogoče temeljiteje raziskovati vsakdanji način življenja, spoznavati kraje, naselbinsko in poselitveno kulturo, stavbno dediščino in življenje ljudi v njej« (Tercelj Otorepec 2006: 6). Žal pa je kakovostna prenova kulturne dediščine, ki ohranja pokrajinski obraz posameznih mikroobmočij znotraj širših pokrajin, danes redka. Mojca Tercelj Otorepec meni, da je vzrok temu nezavedanje o obstoju dediščine in njenem vključevanju v sodoben razvoj slovenskega prostora. Glavni problem je v splošnem nerazumevanju in pomanjkljivi pravni ureditvi

s področja tako nepremične kot premične in nesnovne dediščine tudi s strani političnih akterjev – Ministrstva za kulturo RS. Ta institucija, ki je organ vlade RS, bi morala kot glavni razvijalec zakonodaje s področja kulturne dediščine zagotoviti predvsem sodelovanje vseh nosilcev varstva in razvoja v prostoru: civilne iniciative in pristojnih organizacij.

Občina Komenda obsega 14 vasi: Breg, Gmajnico, Goro, Klanec, Komendo, Komendsko Dobravo, Križ, Mlako, Moste, Nasovče, Podboršt, Potok, Suhadole in Žeje. V katalogu je vsako naselje predstavljeno v svojem poglavju, s karto katastra in z označitvijo izbranih objektov in območij. V vsakem poglavju lahko najprej preberemo kratko krajevno opredelitev, nato pa sledi katalog krajevne nepremične dediščine s številnimi nazornimi barvnimi fotografijami celotne enote z vsemi njenimi posebnostmi in mikroelementi (poslikavami, okni, obočki, portali, izrezljanimi vrati, posnetki notranjosti, okolico znamenj, za katero skrbijo posamezni domačini, prenovami ...). Nekatera območja in objekti imajo posebne evidenčne številke, ki jih po ZVKD na predlog območnih enot ZVKDS zbira INDOK center Ministrstva RS za kulturo. Območne enote poleg tega pripravljajo tudi osnutke za razglasitvene akte izbranih enot dediščine za kulturne spomenike, saj je le strokovno ovrednotena dediščina podlaga za izdelavo kakršnihkoli sprememb in dopolnitev dolgoročnega in srednjeročnega družbenega plana.

Knjiga je po besedah Mojce Tercelj Otorepec prispevala k spoznavanju etnološkega in širšega pojmovanja nepremične dediščine in pripomogla k spreminjanju stereotipnega razmišljanja, da h kulturni dediščini spadata zgolj cerkev ali grad. Poudarja, da ima omenjena dediščina izjemen pomen za sodoben razvoj nekega območja, saj gre za živ organizem, ki nastaja postopoma in omogoča številne razvojne možnosti za sodobnost. Vendar je

* Mag. Tita Porenta, prof. zgod. in univ. dipl. etnol., muzejska svetovalka, Muzeji radovljiške občine, 4240 Radovljica, Linhartov trg 1. E-naslov: titaporenta@gmail.com

prav slednja trditev tudi past za številne lastnike, ki omenjene možnosti razumejo po svoje in večkrat starejše kulturne elemente neokusno kombinirajo z novimi. Najbolj ogrožena za tovrstne posege je neregistrirana dediščina, ki še čaka na strokovno ovrednotenje.

Občina Komenda je prva in do sedaj edina občina na Slovenskem, ki si je zamislila in tudi izpeljala tako obsežno delo. V knjigi morda manjkajo nekateri statistični podatki o sestavi prebivalstva v posameznih vaseh, kajti tudi ti podatki

so izredno pomembni za uspešno ohranjanje kulturne dediščine. Upajmo, da tako domačinom kot županstvu sapa ne bo tako hitro pošla in bomo lahko te kraje še dolgo navajali kot vasi, katerih prebivalci so uspeli svoj življenjski in delovni prostor urediti tako, da bo v njem mogoče slediti razvoju naselij, ohranitvi kulturne krajine in stavbne podobe, vse naštetu pa združiti s sodobnimi zahtevami tako, da bodo kraji prijetni za domačine in prepoznavni za obiskovalce.

Knjigi dajejo posebno noto sicer malo-

številne fotografije domačinov, ki s ponosom kažejo na obravnavane elemente dediščine in s tem pripovedujejo, da z njimi živijo, jih vzdržujejo in nanje opozarjajo. Nekatero dokumentarne fotografije objektov spremljajo tudi risbe. Urednici sta knjigi dodali še pregled okrajšav in izrazov, sklepno misel, kazalo (seznam) vseh evidentiranih enot po krajih, vire in literaturo, seznam ustnih virov in obsežen kolofon.

MOJCA ŠORN: Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno

Inštitut za novejšo zgodovino (Zbirka Razpoznavanja / Recognitions; 6), Ljubljana 2007, 499 str.

Monografija *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno* avtorice dr. Mojce Šorn je v zbirki Razpoznavanja izšla pri Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani pod uredništvom doc. dr. Žarka Lazareviča. Knjiga je opremljena s fotografskim gradivom, z opombami, s seznamom virov, fotografij in referenčne literature, s povzetkom v angleškem jeziku ter z imenskim kazalom.

Avtorica začne knjigo s pismom Ljubljančanke iz leta 1945, v katerem se ta zahvaljuje za recepte in poslano ajdovo ter koruzno moko, hkrati pa opiše takratne življenjske razmere mestnih prebivalcev. Pismo ne napoveduje le osrednje problematike monografije, temveč tudi njeno metodološko usmeritev. Večina prispevkov o Ljubljani in njeni okupaciji med drugo svetovno vojno se osredotoča na vojaško in politično zgodovino. Monografija dr. Mojce Šorn se od druge (zgodovinske) literature razlikuje ravno zato, ker se osredotoča na doživljanje medvojne časa, ob tem pa postavlja v ospredje posameznico in posameznika, njune iniciative in odzive na položaje, v katerih so se znašli ljudje medvojne Ljubljane. Čeprav je knjigo izdal zgodovinski inštitut in nosi oznako zgodovinske monografije, bi takšno analizo zaradi omenjenih poudarkov in pogledov lahko označili kot historično etnološko analizo Ljubljane in njenih prebivalcev med drugo svetovno vojno.

Poleg skrbno pregledanega, raznovrstnega in številčnega arhivskega gradiva ter mednarodne referenčne literature se avtorica sklicuje na spominske zapiske, dnevnikarje ljudi in njihovo korespondenco v medvojni Ljubljani, v med vojno izdanem časopisu pa predvsem na pis-

ma bralcev in male oglase, ki najzorneje opozarjajo na stiske ljudi in njihove vsakdanje težave. Kljub ugotovitvam, da periodika medvojne časa v glavnem ni bila niti eksaktna niti zgovorna, je avtorici pri posameznih segmentih uspelo iz nje razbrati podrobnosti o stiskah in dilemah, s katerimi so se med okupacijo srečevali Ljubljančani.

Monografija je razdeljena na posamezne tematske sklope, besedilo pa je zastavljeno kronološko. V uvodu avtorica predstavi Ljubljano ter njene prebivalce in oriše prelomnice obravnavanega obdobja: začetek druge svetovne vojne, okupacijo in razkosanje Ljubljane, Ljubljano za žico, kapitulacijo Italije in nemško okupacijo. Posebne prelomnice za Ljubljančane so bile, kot zapiše avtorica, poleg naštetega tudi zračna nevarnost in dejansko bombardiranje mesta, pozneje pa osvoboditev in odstranitev žice, ki je obdajala mesto (26. maja 1945).

Prelomi in spremembe so se v zunanji podobi Ljubljane kazali v preoblikovanju mestne krajine. Po zasedbi je italijanski okupator v nanovo oblikovani Ljubljanski pokrajini ohranil predvojno upravno-politično razdelitev skoraj nedotaknjeno, pri čemer je na vse pomembne položaje postavil Italijane. Ljubljanski župan je bil sicer Slovenec, vendar je namesto

* Dr. Nina Vodopivec, socialna antropologinja, asistentka na Inštitutu za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana. E-naslov: nina.vodopivec@inz.si

njega dejansko odločal italijanski visoki komisar. Italijanski okupaciji je sledilo preimenovanje ulic, napisov in podiranje spomenikov. Mesto je močno zaznamovala ograditev z žico februarja leta 1942. Po kapitulaciji Italije so novi oblastniki – Nemci odstranili sledove italijanske okupacije (žica je ostala do leta 1945), po svoje so preimenovali napise in ulice, čeprav je kar nekaj ulic ponovno dobilo predvojna imena. Nemci so se v vsakdanje življenje v Ljubljani vpletali manj kot Italijani. Ponovno sta bila dovoljena v italijanskem času ukinjena vožnja s kolesi in smučanje, ljudem pa so vrnili zasežene radijske aparate. Nemci se v strukturo in vsebino šolstva niso preveč vtikali, so pa na ljudi poskušali intenzivneje vplivati preko radia in časopisja. Spremenjeno podobo mesta pa v medvojnem času niso narekemale le politične upravne spremembe – med drugim obvezna zatemnitev, policijska ura ali drugi formalni ukrepi, temveč tudi splošno pomanjkanje, ki je krepilo čakalne vrste na tržnici in pred trgovinami, zelenice ter parke pa spreminjalo v obdelovalne površine.

Začetki vojne psihoze v Ljubljani segajo v obdobje pred italijansko okupacijo. Poleg strahu pred vojno je psihozo že konec 30. let 20. stoletja ustvarjalo pomanjkanje osnovnih življenjskih potrebščin. Leta 1940 je bilo uvedeno t. i. dirigirano gospodarstvo s predpisi o varčevanju mesa, z uredbami o prodaji kruha, moke in mleka.

Jedro besedila tvori več vsebinsko oblikovanih poglavij, ki odstirajo širši kontekst upravnega, socialnega, gospodarskega, zdravstvenega, prosvetnega, kulturnega ter družabnega življenja med italijansko in nemško okupacijo v Ljubljani. Že omenjeno zahvalno pismo Ljubljančanke pa vendar nakazuje osrednje vprašanje: preskrba z življenjskimi potrebščinami. Ob tem je umestno avtoričino opozorilo na specifičen predvojni polagrarni značaj Ljubljanec in njeno povezanost s podeželsko okolico. Ljubljana je bila od svojega severnega zaledja odrezana že takoj po okupaciji. Položaj se je močno poslabšal, ko so Ljubljano obdali z žico. Ograditev je prekinila vezi z okoljem in s številnimi bližnjimi oz. daljnimi sorodniki, ki so Ljubljančanom

pomagali z življenjskimi dobrinami. Organizacije, ki so za čim bolj urejeno in uravnoteženo preskrbo (poleg hrane tudi obutve in obleke) skrbele že pred vojno, so med njo delovale pod novim imenom in nadzorom. Kljub temu so se Ljubljančani zanašali predvsem na lastno iznajdljivost, saj je primanjkovalo čedalje več življenjskih potrebščin, ki jih je bilo mogoče kupiti zgolj z nakaznicami oz. kartami. Številni so se lotili obdelave vrto ali najetih njiv in ob podpori ustreznih društev gojili domače živali. Poleg tržnice in slabo založenih trgovin je v Ljubljani skoraj do konca vojne obstajal črni trg. Nekaj mesecev pred osvoboditvijo pa je ta zaradi pomanjkanja prenehal delovati.

Pri reševanju vsakodnevnih težav z oskrbo so pomembno vlogo odigrale ženske. Poleg vloge žene, matere in gospodinje je bila med pomanjkanjem nadvse pomembna njihova vloga hišnega ekonomata. To je pomenilo, da je bilo treba najprej pridobiti osnovna živila, kar je bilo tudi časovno zahtevno opravilo. Pot do prodajalne in nazaj ter čakanje v vrsti je marsikateri gospodinjci vzelo dve uri, tri ure, včasih celo osem ur. V čakalni vrsti so si ljudje izmenjavali recepte in si zaujali gospodinjske težave. Gospodinje so pomanjkanja nekaterih sredstev reševale z nadomestki: kot na primer mila z bukovim ali s praprotnim pepelom, krompirjem ali z otrobi ipd. Pestilo jih je tudi pomanjkanje kurjave. Med Ljubljančani je bil znan pripomoček zaboj za kuhanje, ki je bil dobro izoliran s slamo ali papirjem, namesto njega pa so ljudje uporabljali tudi star lesen kovček ali pa košaro. Preden so gospodinje jedi v dobro zaprtih loncih postavile v zaboj, so jih pet minut kuhale. Jedi so se do konca skuhalo v zabojih.

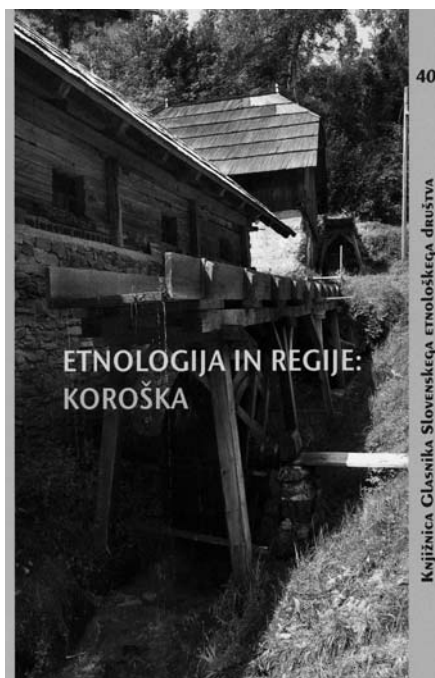
Nepravilna preskrba z živili in drugimi življenjskimi potrebščinami se je odražala tudi v poslabšanem zdravstvenem stanju ljudi, več ljudi je zbolelo tudi za tuberkulozo. Zaradi posledic nezadostnega prehranjevanja je smrtnost narasla za 300 odstotkov. V tem času pa se ni povečala le umrljivost, temveč se je povečalo tudi število rojstev. V primerjavi z letom 1939, ko se je v Ljubljani rodilo 1.088 dojenčkov, je bilo leta 1944 1.318 novih rojstev, leta 1945 pa 1.513.

Pomen knjige Mojce Šorn je predvsem v odpiranju novega in s tem tudi drugačnega pogleda na medvojno Ljubljano. Kljub vojnim stiskam in grozotam se življenje v mestu vendar ni popolnoma zaustavilo. Ljudje so se še vedno družili med seboj, se ob plesnih dogodkih (in to tudi kljub prepovedi), opernih ali baletnih predstavah zabavali, ob tem pa poskušali pozabiti na vojne grozote. Avtorica s konkretnim empiričnim gradivom dokazuje, da so se ljudje drenjali na odprtih razstav in čakali v vrsti za kino vstopnice, obiskovali kavarne in knjižnice. »Vse naše javne knjižnice so dan na dan dobro obiskovane. Do svojih družabnih pomenkov pa pridejo Ljubljančani ob večernih urah, ko se odpro vrata gostiln,« citira *Slovenski narod* iz začetka leta 1945 Mojca Šorn. Po ograditvi mesta z žico so se obiski v že priljubljenih kinematografih še povečali, prav tako tudi v kopališčih, saj je bilo manj možnosti za preživljanje prostega časa. Nekateri ljudje so se nad takšnim brezskrbnim obnašanjem pritoževali, bojkotirali so gledališča, nad sprehodi po Rožniku ali tivolski promenadi pa so se zgražali. Avtorica s konkretnim gradivom opozarja, da vsi prebivalci mesta niso upoštevali kulturnega molka.

Z analizo vsakdanjih strategij preživetja ter doživljanja posameznika odpira monografija pomemben pogled na vojni čas v Ljubljani, kar je novost v korpusu raziskav medvojnega obdobja. Avtorica z etnološkimi prijemi in poudarki ruši številne enoznačne poglede (na vojni čas), hkrati pa opozarja na razkol med formalnim – zakonodajami, prepovedmi in uredbami, ter neformalnim – dejanskim življenjem. S prikazom raznolikoga doživljanja medvojnega časa v ospredje postavlja dinamiko družbenih procesov, odnosov med ljudmi kot tudi ljudi do socialnega prostora in časa.

KARLA ODER IN ANJA SEREC HODŽAR (ur.): *Etnologija in regije: Koroška: Zbornik znanstvenih in strokovnih člankov*; Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 40), Ljubljana 2007, 207 str.

Kot štirideseti je v Knjižnici Glasnika Slovenskega etnološkega društva leta 2007 izšel zbornik znanstvenih in strokovnih člankov *Etnologija in regije: Koroška*. 207 strani obsegajoči zbornik sta uredili Karla Oder in Anja Serec Hodžar s pomočjo uredniškega odbora, ki sta ga poleg omenjenih sestavljali še Brigita Rajšter Rapuc in Breda Čebulj Sajko. Zbornik prinaša prispevke z drugega posveta o etnologiji in regijah, ki sta ga oktobra 2006 organizirala Koroški pokrajinski muzej na Ravnah na Koroškem in Slovensko etnološko društvo, da bi aktualizirala društveno delo in spodbudila etnologe k sooblikovanju regionalnih meja.

V zbornik je, poleg uvodnih misli Breda Čebulj Sajko in predgovora urednic, vključenih 17 prispevkov, ki so razdeljeni na štiri tematske sklope. Prvi sklop, Koroška, obsega pet prispevkov. S prvim, naslovljenim Koroška, moj dom, je Sandra Burja iz Osnovne šole Neznanih talcev Dravograd zmagala na literarnem natečaju, na katerem so sodelovali osmošolci iz Koroške. Ivan

Plevnik iz Regionalne razvojne agencije za Koroško je v prispevku Razvojne prioritete koroške razvojne regije v novem regionalnem razvojnem programu 2007–2013 predstavil stanje in razvojna prizadevanja koroških občin na področju regionalnega razvoja v primerjavi z drugimi slovenskimi regijami. Na kratko je povzel analizo stanja na področju gospodarstva, turizma, človeških virov, okolja, prostora in komunalne infrastrukture ter kmetijstva, gozdarstva in podeželja. Analiza je bila podlaga za razvojno vizijo regije in ključne strateške cilje do leta 2013. Marija Lah iz Turistične pisarne v Slovenj Gradcu je v prispevku Koroška – barvitost dolin predstavila znamenitosti in zgodovinske mejnike Koroške. Učiteljica slovenskega jezika Margareta Jukič je v Domoznanskih odstiranjih v Biografskem leksikonu občine Prevalje avtorice Marije Suhodolčan Dolenc in Margarete Jukič predstavila pomen leksikona za spoznavanje zgodovinskega, gospodarskega in družbenega življenja v občini; ta se razkriva prek biografij ljudi, pomembnih za razvoj ali prepoznavnost občine. Janez Bogataj pa je v prispevku Razstava domačih in umetnostnih obrti v Slovenj Gradcu in razvoj rokodelskih dejavnosti na Koroškem analiziral izpolnjevanje ciljev razstave, vključenost etnološke vede ter kvalitativne in kvantitativne vplive razstave na Koroško.

V drugi sklop, ki je posvečen zasebnim zbirkam zbirateljev, sta uvrščena dva prispevka. Tita Porenta je na podlagi rezultatov projekta SED Evidentiranje oziroma terenska topografija etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo zunaj pristojnih muzejev na slovenskem etničnem ozemlju analizirala stanje po območjih, ki jih pokrivajo v projektu sodelujoči muzeji, in nakazala vizije zasebnega zbirateljstva na Slovenskem. Brigita Rajšter je podrobneje prikazala etnološke zasebne zbirke na Koroškem, ki so jih popisali za SED.

V tretji sklop, Kulturna dediščina in tu-

rizem, so vključeni štirje prispevki, od kateri se dva nanašata na Koroško in dva na kraja v drugih slovenskih regijah. Tadej Pungartnik je na primeru Podzemlja Pece – turističnega rudnika in muzeja v Mežici prikazal pomen rudarske dediščine v turistični ponudbi in inovativne rešitve za njeno promocijo. Brigita Rajšter je predstavila Cesto mošta kot turistični »produkt«: dediščino, ki je predstavljena na tej tematski turistični poti, učinke poti in njeno kulinarčno ponudbo. Natalija Planinc iz piranskega društva Anbot je v prispevku Kulturna dediščina in turizem predstavila prizadevanje svojega društva za promocijo prezrte lokalne kulturne dediščine na Dnevih evropske kulturne dediščine v Piranu in analizirala sodelovanje različnih akterjev (strokovnjaki, institucije, domačini, gostinski in turistični delavci ipd.) pri organizaciji in izpeljavi prireditev. Polona Rigler Grm pa je v prispevku Muzejska trgovina Ribnica – promocija dediščine analizirala, kako ribniški muzej (tudi prek muzejske trgovine) tržno komunicira z domačini in s turisti in kakšne so neizkoriščene priložnosti promocije dediščine v kraju.

V zadnjem, najboljširnjem sklopu, Kulturna dediščina kot identiteta regije, je šest prispevkov, od katerih pa se le eden nanaša na Koroško. To je prispevek Karle Oder z naslovom Kulturna dediščina Koroške – njen pomen za regijo. V njem avtorica predstavi zgodovinski razvoj Koroške pokrajine, vpliv obmejnosti, razvoj industrije in tehniško dediščino, ki zavzema osrednje mesto med spomeniki in v muzejskih zbirkah in spodbuja razvoj kulturnega turizma na Koroškem. Breda Čebulj Sajko obravnava življenje avstralskih Slovencev v luči njihove etnične in regionalne pripadnosti. Manifestacijo etnične in regionalne identitete med pripadniki različnih generacij obravnava skozi pripovedi priseljencev in na treh ravneh – na individualni, med slovenskimi izseljenci in v širši avstralski družbi. Mojca Tercej Otorepec v

* Saša Poljak Istenič, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., asistentka – mlada raziskovalka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 5/II. E-naslov: sasa.poljak@zrc-sazu.si.

prispevku Učno-sprehajalna pot Rača: primer povezovanja regionalnih identitet v pomenu naravne in kulturne dediščine na območju Moravske doline obravnava naravne vrednote in kulturno dediščino kot mikroregionalne identitete določene prostora in kot možnosti za nadaljnji razvoj območja. Alenka Čermelič Krošelj je obravnavala Dolenjsko in Posavje kot »Deželo cvička« in predstavila vpogled v sooblikovanje regionalne identitete na podlagi regionalnega »produkta« – vina. Poleg zgodovine pridelovanja, prodaje in promocije cvička je predstavila tudi »nove 'cvičkove tradicije'«. Adela Ramovš je na primeru revitalizacije Ravbarjevega gradu v Mengšu – katere cilj sta ohranjanje in oživljanje nepremične kulturne dediščine ter vzpostavitev poslovno-kulturnega središča, ki temelji na doživljanju

kulturne dediščine astronoma Ferdinanda Avguština Hallersteina, odraščajočega v tem dvorcu – razpravljala o objektivnih kulturne dediščine kot povezovalnih elementih na lokalni, regionalni in nacionalni ravni. Zbornik zaključuje Zvezda Delak Koželj s prispevkom Etnologija, varstvo dediščine in regionalni razvoj: možnosti in priložnosti etnologije v regionalnem razvoju. Gre za splošen prispevek o vlogi etnologije pri ohranjanju kulturne dediščine, razvoju območij in prostorskem načrtovanju.

Kot je opredeljeno že v podnaslovu, zbornik torej prinaša (bolj ali manj) strokovne in znanstvene članke ter celo enega literarnega. Razkriva tako značilnosti Koroške kot splošnejše preglede oziroma primere uporabe dediščine v turizmu in za vzbujanje občutka pripadnosti določene

ni regiji (čeprav bi želeli, da bi avtorji, ki niso obravnavali Koroške, svoje ugotovitve navezali na podobne pojave v omenjeni regiji in tako morda pripomogli k osvetlitvi vidikov, ki jih domačini vidijo drugače). Zagotovo je etnologija s tem zbornikom dobila dokaj celovito predstavitev ene od slovenskih regij. Vtis kvare le pomanjkljiv jezikovni pregled.

Po osvetlitvi brežiško-posavske in koroške regije zdaj torej čakamo že tretji zbornik iz cikla etnologija in regionalni razvoj, ki bo posvečen Ljubljani. Z njimi Slovensko etnološko društvo popularizira svoje delo, hkrati pa dokazuje vsestranskost etnologov in etnologinj, povečuje zavedanje o pomembnosti etnološke vede in opozarja na njeno uporabnost pri razvoju gospodarskih panog in geografskih območij.

MARUŠKA MARKOVČIČ IN TADEJA PRIMOŽIČ (ur.): Na podeželju: etnološke raziskave na območju vzhodnega dela Mestne občine Ljubljana; Mestna občina Ljubljana, Oddelek za gospodarske dejavnosti in turizem, Služba za kmetijstvo in upravne zadeve in Zavod za razvoj podeželja Ciza, Ljubljana 2006, 302 str.

Obsežna monografija o podeželju na vzhodnem delu Mestne občine Ljubljana je leta 2006 izšla kot rezultat večletnih terenskih raziskav, ki so med letoma 2002 in 2005 potekale v sodelovanju z Oddelkom za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Je etnografski zapis današnjega stanja dediščine v najširšem pogledu in zajema področja snovne in delno nesnovne dediščine večini Ljubljančanov manj znanega agrarnega zaledja. Prav v tem je »bistveni del Mestne občine Ljubljana«, v uvodniku piše Gorazd Maslo, načelnik Oddelka za gospodarske dejavnosti.

V knjigi so predstavljeni kraji oziroma območja doline Besnice, Janč in Lipoglav, ki poosebljajo, poleg drugih, vzhodni del zelenega zaledja Ljubljane. Mestna občina Ljubljana, Oddelek za gospodarske dejavnosti, turizem in razvoj podeželja je že pred letom 2002 na to območje

vpeljala nekaj kmetijskih sadnih poti. Med Ljubljančani so znane predvsem Sadne poti – Jagodna, Borovničeva in Kostanjeva pot. Te so razvijali v okviru CRPOV projekta (celostnega razvoja podeželja in obnovo vasi), ki je temeljil predvsem na kmetijskih pridelkih in njihovi prodaji. Med dogodki, povezanimi z omenjenimi dejavnostmi, izstopata še danes dobro obiskani Jagodna in Kostanjeva nedelja na Jančah.

Z zaposlitvijo etnologa – ta raziskuje zgodovino načinov življenja ljudi – na področju razvoja podeželja na Oddelku za gospodarske dejavnosti Mestne občine Ljubljana (v nadaljevanju MOL) se je šele pokazalo, da so za nadaljnji razvoj podeželja in temelj za nove razvojne usmeritve ključnega pomena prav etnološke raziskave. Prav zato, ker predstavi delo etnologa v instituciji, v kateri etnologi do sedaj niso delovali, je knjiga še toliko bolj pomembna. Pomemben pri-

* Mojca Tercelj Otorepec, univ. dipl. etnol. in soc. kulture, višja konservatorica, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Kranj, 4000 Kranj, Tomšičeva 44. E-naslov: otorepec.mojca@siol.net

spevek na MOL zaposlene etnologinje in soavtorice knjige – Maruške Markovčič – je tudi v tem, da je nenehno v stiku s prebivalci, ki živijo na tem vzhodnem delu sicer Mestne občine Ljubljana. To je bistvena sprememba, do katere je prišlo na Oddelku za gospodarske dejavnosti, saj se, dokler niso zaposlili etnologa, na oddelku pri izdelavi modelov za razvoj podeželja niso posvečali dediščini obravnavanega območja. Na oddelkih za gospodarstvo na občinah, s katerimi sodelujem, se z razvojem podeželja večinoma ukvarjajo agronomi, ekonomisti ali pravniki. Večina žal v svoje delo ne vključuje znanja etnologov, kar je škoda, saj prav tovrstno sodelovanje lahko prinese bolj kakovostne rezultate.

V monografiji je delo etnologa na področju razvoja podeželja v MOL predstavila Maruška Markovčič, teorijo in prakso s področja razvoja podeželja pa Tadeja Primožič. Markovčičeva je predstavila vzhodni del hribovitega območja geografsko gledano Predalpskega hribovja, ki je začetek Posavskega hribovja, in se dotaknila ljudske etimologije razlage imen, ki še krožijo med ljudmi, in kmetijske panoge, ki danes prevladujejo na tem območju. Skupaj z Barbaro Dolničar je obdelala šege in navade koledarskega cikla in življenjskega kroga. Andreja Bahar Muršič, odgovorna konservatorka etnologinja z Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območne enote Ljubljana, je na podlagi sodelovanja z Markovčičevo predstavila stavbno dediščino. Prispevke o posameznih izbranih gospodarskih prizadevanjih predstavljajo Darja Kranjc s poglavjem o žganjekuhi, Mojca Bele pa s čebelarstvom, z mlinarstvom in žagarstvom.¹ Posebno mesto v

¹ Poglavje o mlinarstvu z naslovom *Iz mlina – na*

knjigi zavzemata področje kulinarike, ki ga je obdelala Petra Štefanovič, in področje rokodelstva. Darja Kranjc je obdelala pletarstvo, Barbara Dolničar butarice, Petra Štefanovič pa piše o cvetju iz papirja.²

Monografija *Na podeželju: Etnološke raziskave na območju vzhodnega dela Mestne občine Ljubljana* je pravzaprav priročnik, namenjen tako domačinom kot prišlekom³ in obiskovalcem obravnavanega območja. Spoštovanje tako imenovanih staroselcev naj bi bilo temelj za kakršenkoli razvoj, pa naj bo to na vasi, hribovju, v zaselku, trgu ali mestu. V poznavanju njihovega načina življenja je ključ sožitja različnih interesov in interesnih skupin, ki lahko skupaj z ustreznim sodelavcem oziroma animatorjem razvijajo nove modele vključevanja dediščine v sodoben način življenja. Prav to je glavno sporočilo monografije o podeželju. Maruška Markovčič je v pričujoči knjigi strnila svoja dolgoletna prizadevanja za vključitev in upoštevanje etnoloških znanj in njihovo nadgradnjo. Znanje v zvezi z izobraževanjem ljudi je pridobivala na različnih seminarjih in delavnicah po Sloveniji in v drugih evropskih državah; njeno izobraževanje

mizo je leta 2004 izšlo v posebni knjižici MOL-a tudi v angleščini: *From The Mill ... to The Table. Miller's trade and culinary art in the eastern part of the City Municipality of Ljubljana*.

- Leta 2003 sta Maruška Markovčič in Petra Štefanovič z namenom popularizacije te dejavnosti pripravili poseben darilni paket, ki obsega knjižico z navodili za izdelavo cveta iz papirja in za izdelavo potreben material. Darilni paket je na voljo v škatlici iz ekoloških materialov.
- Gre za na novo naseljene nedomačine, tujce na tem območju, ki naj bi za boljše sožitje s tako imenovanimi staroselci poznali tudi njihov tradicionalni način življenja.

je podpirala tudi MOL. O pomenu vključevanja etnologa v razvoj podeželja je ljudi tudi sama seznanjala na različnih izobraževalnih delavnicah po Sloveniji. Kako pomembno je raziskovanje nekdanjih načinov življenja in njihovo vključevanje v sodoben razvoj, je Maruška Markovčič s sodelavkami dokazala z izidom drobne knjižice z napotki, kako izdelati cvet iz papirja, oziroma kako iz propadle nepremične kulturne dediščine mlinarjev in mlinaric vzhodnega območja MOL izluščiti kulinarčno podobo. Ob raziskavi mlinarske dejavnosti so odkrile krajevno kulinarčno posebnost – potico vezivko (Štefanovič 2006: 202); ta je bila pozneje kot »Janška vezivka« vključena v knjigo *Gastronomske regije Slovenije*. Avtor besedila je izhajal iz odkritij študentskega raziskovalnega tabora na Jančah: »Janška vezivka je praznična pogača oziroma vrsta prazničnega kruha iz vaške ljubljanske okolice, ki so jo pripravljali posameznikom, kadar so praznovali svoje godove in tudi za druge praznične priložnosti« (Bogataj 2007: 8).

Knjigo priporočam v branje vsem, ki se kakorkoli srečujejo s tematiko razvoja, temelječega na poznavanju tradicionalnih znanj in veščin tako v agrarnih zaledjih kot mestnih središčih, pa tudi vsem tistim, ki se lotevajo raziskovanja »od spodaj navzgor«, kot je zapisala Maruška Markovčič.

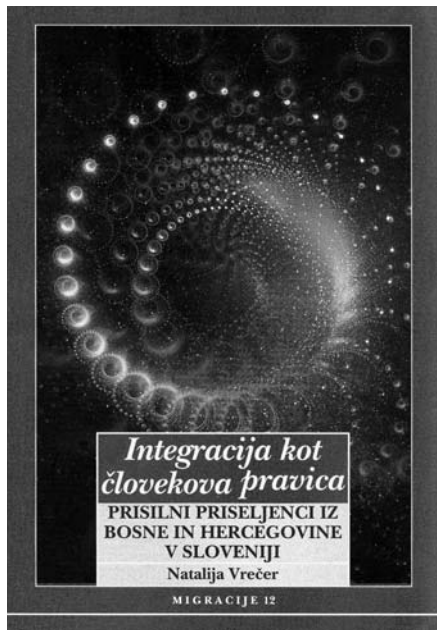
Literatura

BOGATAJ, Janez: Janška vezivka. V: *Gastronomske regije Slovenije. Okusiti Slovenijo*. Ljubljana: Slovenska turistična organizacija, 2007, 8.

MARKOVČIČ, Maruška (ur.): *Cvetje iz papirja*. Etnološki vpogled v preteklost in navodila za izdelavo rož iz papirja. Ljubljana: Mestna občina Ljubljana, 2003.

MARKOVČIČ, Maruška (ur.): *Iz mlina – na mizo: Mlinarstvo in kulinarika na vzhodnem delu Mestne občine Ljubljana*. Ljubljana: MOL, 2002, 22.

NATALIJA VREČER: Integracija kot človekova pravica: Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji; Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Migracije; 12), Ljubljana 2007, 152 str.

Dr. Natalija Vrečer vstopa z antropološko analizo in interpretacijo položaja prisilnih priseljencev iz Bosne in Hercegovine na aktualno področje vsakdanjega življenja, in sicer z vidika migracijske politike, integracijske strategije in človekovih pravic. Njeno štirinajstletno terensko delo med prisilnimi priseljenci v Sloveniji nakazuje spremembe v pojmovanju in obravnavanju specifičnega položaja, predvsem človeških stisk prisilnih priseljencev, hkrati pa razkriva pomembno vlogo in možnost sodobnih antropoloških etnografij in primerjalnih analiz pri prepoznavanju vsakdanjih praks z emske perspektive in poznejše integracije prepoznanega v zakonodajo in izvršne oblike oblasti.

Knjiga *Integracija kot človekova pravica: Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji* je nastala na podlagi doktorske disertacije. Poudarila bi logično strukturo, zelo berljiv način pisanja in jasna izhodišča. Raziskava je časovno zamejena z letnicama 1992 in 2006. To daje raziskavi še dodaten pomen, saj je nastajala sočasno s pojavom problema in ga spremljala skozi najbolj

intenzivno obdobje. Integracija, ki je osrednji pojem, je osvetljena celostno. Predstavljene so ekonomska, politična, pravna, sociokulturna in psihološka integracija. Ker pa integracija temelji na tistem osnovnem družbenem gibalju – medčloveških odnosih, zahteva nenehno analitično spremljanje, prepoznavanje in prepričevanje.

Generalna skupščina Združenih narodov je leta 2000 razglasila 20. junij za svetovni dan beguncev. Ob zadnjem dnevu beguncev je Mevlüt Cavusoglu, predsednik Odbora za migracije, begunce in prebivalstvo Parlamentarne skupščine Sveta Evrope (PACE), opozoril države članice Sveta Evrope, da »morajo ponovno oceniti svoje politike, zaradi katerih te države za begunce in iskalce azila postajajo trdnjave«. ¹ Statistično gledano število beguncev sicer upada, pa ne zato, ker bi bilo beguncev in iskalcev azila vedno manj, ker bi postajale razmere v domovinah prosilcev za zaščito vedno boljše, temveč zato, ker države do teh ljudi uvajajo vedno bolj nepopustljive politike. Statistično vedno manjšemu številu oseb s pridobljenim statusom beguncev je treba ob bok postaviti vedno večje število žrtev med ljudmi, ki iščejo zaščito pred preganjanjem v matični državi, a ostaja meja zanje neprehodna, saj jim Evropa z vedno bolj rigoroznimi pravno-birokratskimi ukrepi omejuje možnosti za zaščito. V tem kontekstu je Lloyd Dakin, regionalni predstavnik Visokega komisariata Združenih narodov za begunce (UNHCR), kritiziral tudi Slovenijo. Njegova kritika se je nanašala na Zakon o mednarodni zaščiti (ZMZ), ² ki ga je Dr-

žavni zbor sprejel konec leta 2007, veljati pa je začel 4. januarja 2008.

V *Poročevalcu Državnega zbora* je objavljeno Poročilo k predlogu zakona o mednarodni zaščiti Odbora za notranjo politiko, javno upravo in pravosodje, v katerem je navedeno, da je Lloyd Dakin povedal, da je Visoki komisariat s predlagateljem (Vlado Republike Slovenije op. p.) sodeloval pri pripravi zakona in da so bile nekatere pripombe upoštevane, nekatere pa so vsebovane v vloženi amandmajih k predlogu zakona. Menil je, da predlog zakona vsebuje nekatere nove standarde, ki jih komisariat podpira, v nadaljevanju pa je kritično pripomnil, da bi bil sprejeti zakon v nasprotju z Ženevsko konvencijo. Posebej je poudaril, da je direktive treba prenesti v notranji pravni red, da pa je pri tem treba upoštevati mednarodno pravo. ³ Njegova opozorila so se nanašala predvsem na člene, ki obravnavajo nepriznanje statusa begunca, odvzem statusa, opustitev osebnega razgovora, umik prošnje, omejitev gibanja ter razloge za vrnitev prošnje v pospešenem postopku. Razen zadnjega člena so bili vsi drugi členi z amandmaji spremenjeni že v predlogu zakona za drugo obravnavo. Kljub temu je Dunkin po sprejetju zakona posvaril, da bi se lahko zgodilo, da bi prosilce za azil zadrževali, ne glede na njihove posebne potrebe, ali celo deportirali, čeprav se njihove prošnje še obravnavajo. ⁴ Zakon, ki v Sloveniji določa mednarodno zaščito, zajema status begunca in subsidiarne oblike zaščite. Po tem zakonu je begunec ali državljani tretje države, ki se mu prizna status begunca, ker se zaradi utemeljenega strahu pred preganjanjem, temelječem na rasi, veri, narodni

- 1 2006. Svetovni dan beguncev: Parlamentarci Sveta Evrope pozivajo k ponovni oceni politik do beguncev in prosilcev za azil. Informacijski Urad Sveta Evrope v Sloveniji, http://www.coe.si/sl/novice/svetovni_dan_beguncev_parlamentarci_sveta_evrope_pozivajo_k_ponovni_oceni_politik_do_beguncev_in_prosilcev_za_azil/
- 2 Uradni list RS, št. 111/2007, z dne 5. 12.

2007, <http://www.uradnolist.si/1/objava.jsp?urlid=2007111&stevilka=5504>

- 3 *Poročevalec Državnega zbora*, št. 113/2007, z dne 9. 11. 2007.
- 4 UN refugee agency criticises Slovenian's asylum law, 7. januar 2008, <http://www.eubusiness.com/newseu/1199734320.92/>

* Mag. Vesna Moličnik, mag. znanosti s področja kult. antropol., asistentka za vizualno antropologijo na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Raziskovalno-dokumentacijski sektor Državnega zbora, 1000 Ljubljana. E-naslov: vesna.molicnik@dz-rs.si

pripadnosti, pripadnosti določeni družbeni skupini ali določenemu političnemu prepričanju, nahaja zunaj države, katere državljan je, in ne more oziroma zaradi strahu noče uživati varstva te države, ali oseba brez državljanstva, ki se nahaja zunaj države, kjer je imela prebivališče, pa se zaradi takšnih dogodkov in zaradi utemeljenega strahu ne more ali noče vrniti v to državo. Status subsidiarne zaščite pa dobi oseba, ki ne izpolnjuje pogojev za pridobitev statusa begunca, a zanjo velja, da bi bila ob vrnitvi v matično državo ali v državo, kjer je imela nazadnje stalno prebivališče, življenjsko ogrožena. Novi zakon je v skladu z Direktivo Sveta 2003/9/ES z dne 27. januarja 2003,⁵ Direktivo Sveta 2003/86/ES z dne 22. septembra 2003,⁶ Direktivo Sveta 2004/83/ES z dne 29. aprila 2004 in Direktivo Sveta 2005/85/ES z dne 1. decembra 2005.⁷

Vlada Republike Slovenije je kot predlagateljica zakona prepričana, da v nekaterih delih presega zahtevane minimalne standarde (npr. definiranje družinskih članov, tristopenjski postopek mednarodne zaščite, kritje stroškov nostrifikacije diplome). Begunec po novem zakonu avtomatično pridobi dovoljenje za stalno prebivanje. S sprejemom zakona pa se bodo ustanovile tudi integracijske hiše. Z namenom trajne integracije uvaja zakon poglavje o sprejemu v Slovenijo na podlagi letne kvote. Na podlagi haaškega programa in zelene knjige o prihodnosti skupnega evropskega azilnega sistema bodo države Evropske unije do leta 2010 poenotile prakse in delovanje med azilnimi organi. Pri obravnavi na matičnem delovnem telesu je bil sprejet amandma, ki določa obvezno sprejetje podzakonskega akta, s katerim bodo podrobneje določeni pogoji in načini zagotavljanja pravic posebne nege in skrbi za ranljive skupine. Novi zakon bolj natančno opredeljuje omejitev gibanja na največ tri mesece, in sicer zaradi odkrivanja istovetnosti, suma zlorabe postopka, ogrožanja življenja ali premoženja drugih ali zaradi preprečevanja širjenja nalezljivih bolezní.

5 UL L, št. 31/18 z dne 6. 2. 2003, 101.

6 UL L, št. 251/12 z dne 3. 10. 2003, 224.

7 UL L, št. 326/13 z dne 13. 12. 2005, 13.

Zakon o mednarodni zaščiti v 99. členu, ki ima naslov Pomoč pri integraciji, uzakonja naslednje: Beguncu se zagotavlja pomoč pri vključevanju v okolje za obdobje največ treh let od dneva pridobitve statusa begunca v Republiki Sloveniji. Pomoč vsebuje predvsem naslednje dejavnosti: pripravo in izvedbo osebnega integracijskega načrta; organiziranje tečajev slovenskega jezika; organiziranje tečajev spoznavanja slovenske zgodovine, kulture in ustavne ureditve Republike Slovenije.

Zakon, ki je nastal s sodelovanjem Vlade, Državnega zbora in nevladnih organizacij ob upoštevanju evropskih direktiv, predstavlja pravni model, ki določa načine obravnave prisilno priseljenih in odločilno vpliva na uspešnost ali neuspešnost integracije. Pri oblikovanju zakonov bi morali nujno sodelovati antropologi. Še posebej bi se morale upoštevati študije, kot je pričujoče delo dr. Natalije Vrečer *Integracija kot človekova pravica: Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji*, saj razkriva emski vidik vključevanja v sociokulturni sistem države, ne obravnava statistik, ki temeljijo na diskriminatornih kriterijih, temveč konkretno človeško izkušnjo v zelo konkretnem času in prostoru, zato lahko nudi dragoceno informacijo za oblikovanje pravno-političnih smernic. Menim, da je obravnavano delo povsem v skladu s Pettanovo razlago bistva aplikativne antropologije, ki je v tem, da koristi razvijanju odnosov med ljudmi in pomaga pri reševanju njihovih problemov.⁸ Avtorica gradi študijo na uravnoteženi povezavi njene lastne terenske raziskave s sodobnimi teoretsko-metodološkimi pristopi. Ugotavlja pa, da teorijam begunskih študij manjkajo generalizacije, ki tvorijo teoretske okvire za razlago prisilnih migracij, zato predlaga uporabo teorij, ki razlagajo in interpretirajo ekonomske migracije. To je sicer v skladu s harmonizacijo begunske in migracijske politike Evropske unije, vendar prinaša s seboj tudi oteženo možnost pridobitve statusa begunca. Po mojem mnenju bi se morala zato obravnava problematike begun-

8 Svanibor Pettan, Uloga znanstvenika u stvaranju predpostavki za suživot: ususret primijenjenoj etnomuzikologiji. *Narodna umjetnost* let. 32, št. 2 (1995), 217–235.

cev bolj približati temeljnim človekovim pravicam in svoboščinam in se ločiti od ekonomskih migrantov oz. migracijske politike. Vsekakor se pa strinjam z avtoričino tezo, da je ekonomska integracija ključna za učinkovito integracijo v družbo. Za človeka je najbolj ubijajoča tako imenovana podaljšana liminalna faza – obdobje negotovosti, obdobje čakanja na dodelitev pravice do dela, ki je bila prisilno priseljenim v Sloveniji omogočena šele leta 2002, šele ta pa je v bistvu omogočila začetek njihove integracije v slovensko družbo.

Po mojem mnenju je največji prispevek k antropološkemu oziroma širšemu družboslovnemu obravnavanju prisilno priseljenih prav terminologija, ki jo avtorica uvaja s tem delom. Naj za ilustracijo navedem zgolj primer termina prisilni priseljenec. Če se še leta 1999 v zborniku *Vsakdanje življenje beguncev in begunk v Sloveniji*⁹ uporablja termin begunske študije in begunec, se kmalu pokaže, da je v Sloveniji prisilno priseljene nemogoče obravnavati s tem terminom, saj pravno gledano niso dobili statusa begunca po Ženevski konvenciji (1951) in Newyorškem protokolu (1961), ampak so imeli skoraj deset let zgolj začasni status, poleg tega je zaradi pogoste stigme, ki je označevanje spremljala v devetdesetih letih, Helton vpeljal termin prisilni priseljenec, ki ga avtorica tudi dosledno uporablja. Pravne definicije tega termina ne uporabljajo. Veljavni ostajajo termini begunec, subsidiarno zaščitena oseba in tujec.

Slovenija se je s problematiko begunstva prvič soočila ob izbruhu vojn na ozemlju nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije. Dan po razglasitvi samostojnosti in neodvisnosti Slovenije, 25. junija 1991, se je v Sloveniji začela 10-dnevna vojna. Že 7. junija je bilo z brionsko deklaracijo sklenjeno premirje. Odcepitvi nekdanjih republik Hrvaške ter Bosne in Hercegovine pa sta z njunima razglasitvama samostojnosti – Hrvaška jo je razglasila na isti dan kot Slovenija, Bosna in Hercegovina pa 1.

9 Natalija Vrečer (ur.), *Vsakdanje življenje beguncev in begunk v Sloveniji* (Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 1999; Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 28).

marca 1992 – sledili vojni, ki sta na njih ozemljih divjali do leta 1995, ko sta bili uradno končani s podpisom Daytonskega sporazuma. Prebivalstvo se je v tem času množično izseljevalo in iskalo zatočišče pred vojno. Evropske države so beguncem iz Bosne in Hercegovine večinoma podeljevale status oseb z začasnim zatočiščem. Status je bil s tem prvič uporabljen v praksi, ker pa ni bilo zakonske podlage, so ga države različno udeležale. Po ocenah Visokega komisariata Združenih narodov za begunce se je iz Bosne in Hercegovine prisilno preselilo kar 1,2 milijona ljudi. V tem obdobju je v Sloveniji poiskalo zatočišče 45.000 ljudi iz Bosne in Hercegovine ter Hrvaške. Od tega jih v Sloveniji ostaja še 2.000. Vlada je leta 1992 ustanovila Urad za priseljevanje in begunce.¹⁰ Opredelila ga

¹⁰ Uradni list RS, št. 27, 5. 6. 1992, 2024.

je kot samostojno strokovno službo, ki bo od koordinacijske skupine Republiškega štaba za civilno zaščito prevzela nastanitev in oskrbo začasnih beguncev iz Republike Hrvaške ter Bosne in Hercegovine. Urad je bil ukinjen leta 1994, njegove naloge pa je prevzelo Ministrstvo za notranje zadeve. Sektor za migracije in integracijo deluje pod okriljem Direktorata za upravne notranje zadeve, med njegove glavne naloge pa spadata priprava predlogov zakonov, podzakonskih aktov ter drugih predpisov s tega področja, zbiranje, analitična obdelava podatkov s področja migracij ter integracij beguncev, koordinacija pri izvajanju ukrepov in sodelovanje z mednarodnimi, medvladnimi in nevladnimi organizacijami.

Ena izmed takšnih organizacij je UNHCR, ki pa v Sloveniji ne posreduje. V njenem poročilu za leto 2006 je navedeno, da je v Sloveniji 254 beguncev, 180

iskalcev azila in 4.090 oseb brez državljanstva. Se pravi, da je bilo po podatkih agencije za begunce pri Združenih narodih v letu 2006 v Sloveniji še vedno 4.524 oseb, ki so bile potrebne obravnave.¹¹ Tema ostaja torej še kako aktualna. Dr. Natalija Vrečer je s svojim delom *Integracija kot človekova pravica: Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji* postavila trden temelj oziroma teoretsko-metodološki okvir za tovrstne študije.

Naj končam z avtoričino mislijo, ki se nanaša na integracijo prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine: »V štirinajstih letih terenskega dela med njimi nisem naletela niti na enega izmed njih, ki se ne bi želel integrirati.«

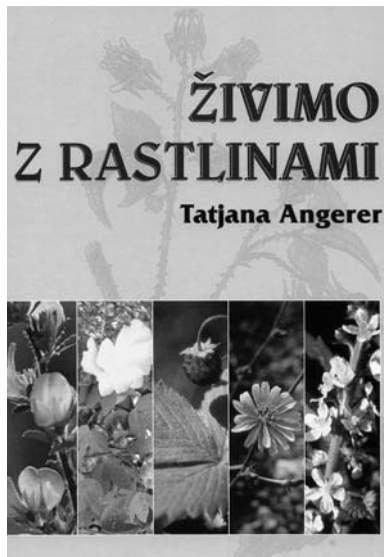
¹¹ UNHCR Statistical Yearbook 2006. Trends in Displacement, Protection and Solutions, <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home/open.doc.pdf?id=478ce34a2&tbl=STATISTICS>

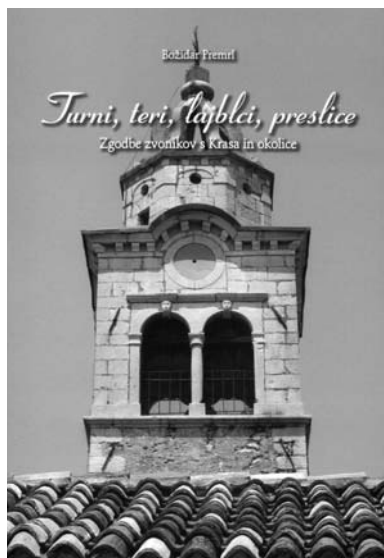
VILKO NOVAK: Slovar stare knjižne prekmurščine; Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Založba ZRC, Ljubljana 2007, 950 str.

Slovenci imamo pravzaprav dva knjižna jezika. Oba so utemeljili protestanti: prvega Primož Trubar, drugega pa dobro poldrugo stoletje pozneje Franc Temlin, Števan in Mikloš Küzmič in drugi evangeličani v ogrskem Prekmurju. Stara prekmurščina, ki so jo pisali, se je dokaj samostojno razvijala od prve knjige iz leta 1715 do leta 1919, ko je Prekmurje pripadlo Kraljevini Jugoslaviji. Strokovni interes za to odmirajočo nadnarečno jezikovno različico se je okreplil šele v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko se je dela lotil etnolog in jezikoslovec dr. Vilko Novak. Iz 25 jezikovno, avtorsko in vsebinsko najznačilnejših del iz obdobja 1715–1886 je sestavil kartoteko za slovar z okrog 160.000 izpisi, opremljenimi z iztočnicami in bibliografskimi podatki. Po objavi poskusnega snopiča (1988) so se v delo vključili še Milena Hajnšek-Holz in drugi strokovni sodelavci ter slovar s 14.880 iztočnicami in 2.407 podiztočnicami – žal že po Novakovi smrti – tudi pripeljali do natisa.

TATJANA ANGERER: Živimo z rastlinami; Mohorjeva Celovec, 2007, 220 str.

Avtorica, upokojena biologinja, je napisala že več priročniških knjig o razmerju med človekom in rastlinami, zlasti s tistimi z zdravilnim učinkovanjem. Povsod je postavljala v ospredje nadaljevanje prastarega izročila in njegovo prepletanje z modernimi znanstvenimi dognanji. V pričujoči knjigi vsebujejo predstavitev izbranih rastlin poleg latinskega ter nemškega in angleškega imena v številnih primerih tudi različna slovenska narečna poimenovanja zanje. Opisom so dodani zanimivi domači recepti za pripravo jedi ter kozmetičnih pripravkov in kopeli z dodatki zelišč. Še posebno pa so v posameznih predstavitvah rastlin mikavni razdelki Zanimivosti, ki razkrivajo njihovo vlogo v antiki pa tudi zablode in z njimi povezane vraže v ljudskem verovanju.

BOŽIDAR PREMRL: Turni, teri, lajblci, preslice; Kulturno društvo Vilenica in sežanska izpostava Javnega sklada za kulturne dejavnosti, Sežana 2007, 96 str.

Literarni zgodovinar in etnolog Božidar Premrl je v zadnjih letih že večkrat vzbudil pozornost s svojimi dognanji o tradicionalnem kamnarstvu in kulturi kamna na Slovenskem, zlasti na Primorskem. Posebej se posveča kamnitim križem, kamnoseškim znakom in ljudskim napisom v kamnu. Monografiji *Po poteh mojstrov Felicijanov iz Rodika* (2005) je lani dodal še eno zbirko zgodb in fotografij zvonikov in zvonov s Krasa in okolice. Podnaslov knjige navaja poleg znano zvonečih turnov in preslic tudi tere in lajblce. Avtor že v uvodu pojasni, da sta to le še dve med sicer številnimi narečnimi poimenovanji za zvonik, in hkrati opozori na izjemni pomen teh na daleč vidnih poudarkov v naseljih in kulturni krajini v praktičnem in duhovnem življenju vaše skupnosti.

* Iztok Ilich, urednik pri DZS, publicist in prevajalec, 1000 Ljubljana, Trebinjska 11. E-naslov: iztok.ilich@dzs.si

REGIMENT PO CESTI GRE: 26 slovenskih vojaških ljudskih pesmi na zgoščenci; ZRC SAZU, Ljubljana 2007

Slovensko ljudsko pesemsko ustvarjalnost, vsebinsko povezano z vojnami in s služenjem vojaščine, so preučevali že številni raziskovalci, še nikoli pa niso bile javnosti približane v zvočni obliki, tako kot so zdaj na zgoščenci *Regiment po cesti gre*. Avtorica tudi v angleščino prevedenega spremnega besedila *Sporočilnost slovenskih ljudskih vojaških pesmi*, dr. Marija Klobčar, je izbrala še slikovno gradivo in sodelovala pri izboru zvočnega gradiva iz arhiva Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU. Poleg nje so izbor oblikovali dr. Marjetka Golež Kaučič, mag. Drago Kunej, Marjeta Pisk, Mirko Ramovš in dr. Urša Šivic. Del izbranih pesmi je v instrumentalnih izvedbah – posebnost med njimi je pritrkovalna viža Radecki, prirejena po znameniti skladbi Johanna Strausa – večinoma pa gre za zapeta besedila. Najstarejši posnetek – *Fantje se zbirajo* – je nastal že leta 1916 v Judenburgu, večina jih sega v petdeseta in šestdeseta leta prejšnjega stoletja, nekaj pa jih je tudi iz zadnjih desetih let.

MONIKA KROPEJ IN ROBERTO DAPIT: Prek šibja, prek trnja, prek borov, prek dolov; Založba Didakta (Zbirka Zakladnica slovenskih pripovedi), Radovljica 2007, 52 str.

Dr. Monika Kropelj in dr. Roberto Dapit sta v pričujočo knjigo vključila 37 kratkih besedil, ki so bila večinoma že objavljena v *Bajkah in pripovedkah slovenskega naroda* Jakoba Kelemine (1930) in drugih virih, del zapisov pa je še svežih, iz zadnjih dveh desetletij. Večino teh je oskrbel Roberto Dapit, zato v izboru, kar zadeva krajevni izvor, prevladujejo zgodbe iz Rezije, Terske doline in Furlanije. Monika Kropelj je v uvodni študiji orisala vlogo in pomen čarovnije ali magije v različnih obdobjih in prostorih, tudi na Slovenskem. Vsa besedila so jezikovno poenotena, posodobljena in »prepisana« v knjižno slovenščino. V njih je ohranjen ritem žive pripovedi, na dejstvo, da so nastala v zelo različnih časovnih in prostorskih okoljih pa opozarja gosta prepredenost z arhaičnimi in predvsem narečnimi izrazi. Nekateri so sproti pojasnjeni »pod črto«, a bi jih lahko bilo – za bolj tekoče branje – še precej več. Posameznim zgodbam je dodana še tretja, slikovna razsežnost – v barvnih ilustracijah Milana Eriča.

GRADOVI, UTRDBE IN MESTNA OBZIDJA; Zavod za kulturno dediščino Slovenije, Ljubljana 2007, 214 str.

Pričujoči vodnik iz zbirke *Dnevi evropske kulturne dediščine* je sklepno dejanje aktivnosti v letu 2006, v katerih na pobudo Sveta Evrope in Evropske komisije sodelujejo tudi naši arheologi, zgodovinarji, umetnostni zgodovinarji, etnologi in drugi poznavalci. Multidisciplinarni projekti vključujejo teoretske razprave in študije ter konservatorske in sorodne dejavnosti na terenu, izkušnje in ugotovitve vodij projektov pa so nato v knjižni obliki dostopne tudi širši javnosti. Avtorji uvodnih besedil na temo utrdbenih arhitektur na naših tleh so kastelolog Igor Sapač, arhitekt Peter Fister in umetnostni zgodovinar Gojko Zupan. Osrednji del zbornika obravnava 39 utrdb, poleg gradov tudi mestna obzidja, utrjene tabore in kartuzijo Žiče. Te lokacije so preučili in opisali različni konservatorji, arhitekti in drugi strokovnjaki iz osrednje in območnih enot Zavoda za kulturno dediščino, ki so posneli tudi večino fotografskega ilustrativnega gradiva.

Ščurkov skedenj.
Fotografija je last Slovenskega etnografskega muzeja

3D tetris, moderna različica ščurkovskega skedenja.
Foto: Saša Kerkoš, december 2007

KO OBLIKOVALKA POIŠČE ETNOLOGINJO

O nastajanju razstave Zgodbe z dvorišča: Lesene igrače med kulturno dediščino in dizajnom v Slovenskem etnografskem muzeju, Ljubljana, 6. 12. 2007–1. 4. 2008

Razstava Zgodbe z dvorišča: Lesene igrače med kulturno dediščino in dizajnom je med seboj povezala etnološko stroko, oblikovalce, industrijske oblikovalce, izdelovalce igrač in obiskovalce. Z idejno vodjo projekta, oblikovalko Sašo Kerkoš, smo za izhodišče pri pripravi razstave in majhne knjižice vzeli igrače iz zakladnice Slovenskega etnografskega muzeja, ki jih je v svoji knjigi *Igrače*¹ izredno sistematično popisala etnologinja Tanja Tomažič. Iz povsem praktičnih razlogov smo se ustvarjalci razstave odločili za prikaz lesenih igrač. Celoten projekt smo pripravili v sklopu Prvega bienala slovenske neodvisne ilustracije. Pri tem se mi zdi zanimivo predvsem to, da so oblikovalci poiskali etnologa, in ne obratno, kot je to v navadi; ponavadi pri pripravi razstav etnologi iščemo oblikovalce.

Tako smo pripravili izbor igrač, ki imajo bogato zgodovino in so narejene iz naravnega materiala – lesa. Različne vrste lesa ponujajo številne možnosti za oblikovanje in izdelavo igrač. Že obstoječim igračam smo dodali oblikovalske elemente, vizualno moderne nadgradnje, jih povečali, pomanjšali ali na novo oblikovali, razširili njihovo uporabnost oz. jim dodali nove oblikovne ali vsebinske razsežnosti. Včasih je bila igrača zgolj izhodišče za oblikovalčev navdih. Tako smo skupaj stopili na pot nove dimenzije kulturne dediščine, ki se povezuje z novimi oblikovalskimi pristopi in praksami ter področje oblikovanja tako tudi plemeniti. Miha Kuhar in Boris Lubej sta s svojo rahločutnostjo idejno obudila prve lesene

izdelke in jih realizirala s pomočjo mizarjev. Urška Golob, David Krančan, Natan in Saša Kerkoš pa so z ilustrativnostjo poskušali idejno prebuditi pripovednost igrač v kontekstih sodobnega časa.

Med procesom raziskovanja in oblikovanja novih igrač sva se z oblikovalko Sašo Kerkoš vprašali, kaj so igrače? Tako sva najina razmišljanja strnili v definicijo: Igrače so predmeti, ki z aktivno ustvarjalno udeležbo – igro krajšajo čas, vzpodbujajo delovanje sivih celic in kreativnost posameznika.

Igrače so bogatile življenja vseh generacij in so hkrati izreden vir za preučevanje razvoja kulture, vzgoje, izobraževanja in industrije. Skozi zgodovino se niso dosti spreminjale, spreminjali so se le materiali in tehnike izdelave. Kljub poplavi igrač iz različnih materialov in vseh koncev sveta, ki nam jih ponuja tržišče, so se lesene igrače obdržale do danes in so še vedno izredno priljubljene. To so potrdili tudi obiskovalci razstave, ki se kar niso mogli nehati igrati. Na razstavo smo vključili hodulje, domine, sestavljanke ščurkov skedenj in njeno moderno različico 3D tetris, igro špana oz. mlin, priročen ristanc, držalo s kroglico in nov rolpladen, kroglo s klinčkom, sestavljanke, predimenzionirani mikado in zapleteno sestavljanke »zakladi«. Naša želja, da bi bila razstava kar se da interaktivna, se nam je izpolnila in navdušila tako mlade kot malo manj mlade obiskovalce.

Naj bodo lesene igrače le začetek poti, na kateri etnologija in oblikovanje z roko v roki oživljata igre in igrače, pri tem pa vzpodbujata delovanje posameznikovih sivih celic.

¹ Tanja Tomažič, *Igrače: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja* (Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1999; Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja; 6).

* Adela Ramovš, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., 1233 Dob, Krtina 22a. E-naslov: adela.ramovs@siol.net

Godčevske zasedbe in ljudski godci.
Foto: Irena Destovnik, 15. 12. 2007

Godčevsko tradicijo iz srede 20. st. odraža popularizacija harmonike.
Foto: Marko Habič, SEM, 2008

ZVOKI SLOVENIJE: OD LJUDSKIH GODCEV DO »AVSENIKOV«

Razstava o ljudskem v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani

V prvem nadstropju Slovenskega etnografskega muzeja (SEM) je od 22. novembra 2007 do septembra 2008 na ogled razstava z naslovom *Zvoki Slovenije: od ljudskih godcev do avsenikov*. Pod tem naslovom avtor razstave, etnomuzikolog mag. Igor Cvetko, sicer kustos za duhovno kulturo v SEM, predstavlja številne teme, odpira vprašanja in kaže na nujnost nadaljnjih raziskovanj in predstavitev.

Na začetku nam avtor razstave ponuja pregled glasbil kot zgodovinskih glasbenih presežnikov z območja Slovenije. Ta temelji na razmerju predstavljenih zgodovinskih virov (glasbil) do najdb na drugih geografskih in etničnih območjih. Razstavljeni so viri, ki se kot endemične in tudi sicer posebne vrste uvrščajo na zemljevid širšega evropskega prostora: koščena piščal iz jame Divje Babe, dve kosti z vdolbenimi luknjicami, brnivka, vaška situla z upodobljeno panovo piščaljo, haloška žvegla, ropotulje, psalterij (kot t. i. slovenski oprekelj) z upodobitvami na freskah, vejnati rog. Ekspoziti so edinstveni in zanimivi, sicer postavljeni v absolutno pozicijo, ki dopušča le malo prostora domnevam o časovno zelo oddaljenih in težko dokazljivih pojavih.

Panjske končnice so tisti zgodovinski dokumenti, ki nam za 19. stoletje konkretnije ne predstavljajo le posameznih ljudskih glasbil, temveč tudi godčevske zasedbe. Na tem mestu razstava prikazuje godčevstvo v slovenskem etničnem prostoru. Sledi postavitev šolsko »izčiščenih« (sredi 20. stoletja tudi terensko dokumentiranih) godčevskih zasedb, ki sovpadajo z današnjo splošno podobo o ljudski glasbi. Rezijanski duet citire in bunkule, bovški/istrski trio, tamburaški ansambel in prekmurska banda so prvi ekspoziti na razstavi, ob katerih lahko poslušamo njihove (dokumentirane) zvoke. Fotografije ljudskih godcev, postavljene med razstavljene godčevske zasedbe, zaradi svoje nadnaravne povečave učinkujejo zelo

živo in tako posredno oživljajo glasbila kot neme eksponate. Če je bil prejšnji razstavni prostor minimalistično oblikovan in je puščal prostor za glasbila in njihove zvoke, naslednji tok razstave vsebinsko in estetsko preusmeri v godčevstvo s konca 19. in z začetka 20. stoletja. Tu so na vpogled različne priložnosti iz kmečkega in mestnega življenja, ki jih je spremljala glasba. Razvejanost godčevskih oblik in glasbenih udejstvovanj se kaže tudi v premišljeno oblikovanih panojih: na gosto postavljene fotografije od daleč delujejo kot nepregleden pejzaž dogajanj, šele od blizu pa opazimo združbe, ki delujejo glasbeno in ob glasbi: godce in glasbila, vpete v glasbena društva (tamburaštvo), sokolstvo in orlovstvo, proslave, nabore, prvomajske povorke, sprevide, predstavitve folklornih skupin, poroke, šege, kot so pust, florjanovo ...

Nato razstava pripelje »do avsenikov«, kot to obeta že naslov. Tu prikazano novejšo godčevsko tradicijo iz srede 20. stoletja odraža popularizacija harmonike in vse spremljajoče spremembe v glasbi, njeni družbeni vlogi, prenosnikih zvoka, medijih ... Igor Cvetko v središče razstave postavi harmoniko, ki jo najprej spoznamo od znotraj: njene sestavne dele in tipe. Ker se je harmonika uveljavljala ob odločilnih tehnoloških spremembah, je eden med razstavnimi prostori namenjen tudi predmetom (fonografu, radijskemu sprejemniku ...), ki so harmoniko povezali z ljudmi: tokrat glasba ni več samo neposredno doživetje ob zabavi in plesu (npr. na veselici), temveč je tehnološko posredovan glasbeni dogodek. Zgodovinsko dogajanje je povzeto s predstavitevjo zgodbe Mihovih godcev z Gorenjskega kot zgodbe o zgodovinskem spreminjanju vloge glasbe in godca, vzpostavljanju odnosov ljudska glasba – oder, ljudski godec – »koncertnik« poslušalec, uvajanju petja k instrumentalni glasbi, uveljavljanju godčevstva kot zvezdnitva, oblačilne podobe in nove estetike.

* Dr. Urša Šivic, dipl. muzikol., asistentka na Glasbenonarodopisnem inštitutu ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 2. E-naslov: ursa@zrc-sazu.si

Zgodba Mihovih godcev in kronološki seznam nastajajočih narodno-zabavnih ansamblov pripeljeta do viška, do dveh osrednjih ustvarjalcev: Ansambla bratov Avsenik (leta 1953) in harmonikarja Lojzeta Slaka (leta 1963). Oba zaznamujejo – izbrani iz množice obstoječih – zelo eksplicitni razstavljeni predmeti, kot so, na primer, inštrumenti, nagrade in albumi, vsi pa pripovedujejo o pomembnosti omenjenih zgodb.

Igor Cvetko ta del razstave konča leta 1963, ko je Lojze Slak začel bolj vidno delovati, torej takrat, ko se začne drugačno obdobje drugačne »ljudske«, narodove – narodno-zabavne glasbe. Cvetko skozi priprta vrata odstre vpogled tudi v razvoj novodobnega godčevstva med slovenskimi izseljenci; predstavi glasbene pojave (instrumentalne narodno-zabavne zasedbe z dodanimi, »tujimi« instrumenti, ameriško, tako imenovano clevelandsko polko, risanke s podloženo narodno-zabavno glasbo), ki so se pod vplivom spoja drugačnih kulturnih in družbenih okolij oblikovali v slovenskih izseljenskih sredinah v 20. stoletju

Čeprav razstava z naslovom *Zvoki Slovenije: od ljudskih godcev do avsenikov* obeta predvsem prikaz zvočnosti, pa je ta le njen cilj. V zvočne podobe nas tako vpeljujejo najrazličnejše vzporedne teme: godci, glasbila, tehnične aparature in družbeni vidiki. Ekspoziti na razstavi so premišljeno izbrani, saj ne predstavljajo le predmetov kot takih, temveč sporočajo zgodbe o zgodovini, dogodkih in ljudeh. Po zaslugi oblikovalca razstave Dušana Podgornika so predmeti smiselno in estetsko postavljeni v manjše enote in hkrati vpeti v celotni prostor. Razstava Igorja Cvetka in Slovenskega etnografskega muzeja zgodovinsko široko, vsebinsko razgibano in slikovito predstavlja oblikovanje izbranih slovenskih instrumentalnih zvočnosti. Ob tem spontano prikazuje zgodovinski spoj ljudske in narodno-zabavne glasbe. Je ena redkih razstav, ki se z narodno-zabavno glasbo ukvarjajo neobremenjeno – druge stroke jo še vedno prezirljivo obravnavajo kot množično glasbo – ji s tem priznavajo zgodovinskost in jo nenazadnje umeščajo med osrednje slovenske zvočnosti.

PREDSTAVITEV ČEVLJARSKE OBRTI NA STALNI RAZSTAVI SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA

Slovenski etnografski muzej je za postavitev stalnih zbirk pod skupnim naslovom *Med naravo in kulturo* leta 2007 na predvečer mednarodnega praznika muzealcev prejel Valvasorjevo priznanje za leto 2006. Priznanje je vsekakor zaslužno, kajti vsebinsko je stalna razstava izredno pestra in obsežna. Zaradi drugih obveznosti si je nisem ogledala takoj, vendar sem prepričana, da imajo muzejske vsebine trajnejšo vrednost in ni zato nič narobe, če se prvi vtisi malce »uležejo«, pravi pa oblikujejo nekoliko pozneje. Pozneje sem si razstavo ogledala večkrat, nekoliko bolj sem se posvetila razdelku z naslovom *Drugi viri in načini preživljanja – Obrt*. Največ moje pozornosti je pritegnila rekonstrukcija čevljarске delavnice.

Pojem obrt zajema izdelovalno, predelovalno in storitveno gospodarsko dejavnost. Sestavljajo jo številne obrtne panoge, katerih nosilci so strokovno usposobljeni posamezniki, od mojstra preko pomočnika do vajenca (Bogataj 2005: 375). Slovenci so se skozi stoletja ukvarjali z izredno velikim številom različnih obrti,¹ z nekaterimi bolj, z nekaterimi manj množično. Predvsem za domačo obrt je bilo značilno, da so jo opravljali kot dopolnilno dejavnost (v času založništva npr. čevljarstvo v okolici Tržiča), ročno (od tod tudi ime roko-delstvo, predvsem značilno za obdobje cehovstva do srede 19. stoletja), da zanjo ni bilo potrebnih velikih kapitalskih

vložkov (v nasprotju z npr. modrotiskarsko dejavnostjo) in posebnih delavnic, ker se je dejavnost praviloma odvijala v sklopu drugih vsakdanjih opravil (tako vlogo domače obrti prikazujejo nekatere etnološke razstave, postavljene v avtentičnih ambientih etnoloških nepremičnih spomenikov, npr. v Pocarjevi domačiji v Radovni in v Kavčnikovi domačiji v Zavodnjah. Po drugi strani pa so se razvile številne obrti, za katere so bili potrebni podjetniška žilica, več znanja, kapital za nakup opreme ter opredeljen trg. Tovrstni obrtniki so z izdelovanjem večje količine izdelkov za vsakdanjo rabo, ki jih ljudje doma niso znali sami narediti, oskrbovali prebivalstvo tudi zunaj domačega kraja oz. obrtnega okoliša (tržiški čevljarji so se že v 19. stoletju delili na tiste, ki so izdelovali »ufrimane« čevlje, to je čevlje po meri, in na tiste, ki so delali za neznanega kupca obutev za »kolekturo«).

Obrt je bila razvita tako na podeželju kot v mestih. Muzejski svetovalec, mag. Andrej Dular, avtor razdelka o obrti, zaradi omejenega prostora v SEM ni mogel prikazati vseh obrti. Med tistimi, ki jih je na uvodnem panoju naštel in opredelil kot »proizvodne obrtne dejavnosti, ki iz naravnih in umetnih materialov izdelujejo polizdelke za nadaljnjo obdelavo in izdelke za osebno in splošno rabo«, je izbral devet precej različnih zvrsti: modrotiskarstvo, o čemer je pred leti že izdal obsežen muzejski katalog (Dular 2000) in barvarstvo, pletarstvo, precej znane suhorobarstvo ter lončarstvo in pečarstvo, čevljarstvo in kovaštvo. Med storitveni in dokaj mladi obrtni veji sodita slikarstvo in pleskarstvo, med bolj mestno obrt pa

¹ O tem pričajo mnoge strokovne knjige, nekdanja in sedanja stanovska združenja, arhivsko in muzejsko gradivo, televizijske oddaje, projekti, prireditve ipd.

* Mag. Tita Porenta, prof. zgod. in univ. dipl. etnol., muzejska svetovalka, Muzeji radovljiške občine, Linhartov trg 1, 4240 Radovljica. E-naslov: titaporenta@gmail.com

Predstavitve čevljarstva na stalni razstavi v Slovenskem etnografskem muzeju.
Foto: Tita Porenta, 14. 5. 2007

urarstvo. Obrti niso prikazane po enotnem konceptu, pri nekaterih so v ospredju izdelki, pri drugih delavnice ali kar oboje. Ob sicer precej obsežno predstavljenem suhorobarstvu, kovaštvu in lončarstvu si lahko ogledamo še 11- oz. 8-minutni filmski prikaz izdelovanja izdelkov naštetih obrtnikov.

Čevljarstvo je prikazano v obliki rekonstrukcije rokodelske delavnice čevljarja Franca Negra iz Gorij pri Bledu iz prve polovice 20. stoletja. V ozadju opazimo fototapeto stare tržiške čevljarne delavnice Konrada Mehleta, objavljene v Kraglovih *Zgodovinskih drobcih župnije Tržič* iz leta 1936 in v *Ilustriranem Slovencu* iz 20. let 20. stoletja, na podlagi katere je Dular v vitrini razporedil vso potrebno razstavljeno opremo. Tako je uspel vključiti nosilca obrti – čevljarja in njegovo celotno delovno okolje, ki pa se zdi nekam utesnjeno, čeprav navadno domače čevljarne delavnice res niso bile prav velike; ponavadi so bile postavljene v kot nasproti hišne peči, saj so čevljarji pozimi, ker so pri delu večinoma sedeli, lahko delali samo v zakurjenem prostoru. Lepo je prikazana vsestranska uporaba čevljarne mizice kot podlage za odlaganje in shranjevanje orodja in pripomočkov (predali, žeblički za obešanje gladil in strugal). Na sliki v ozadju je videti tudi znano »luč na gayge«, ki je v Sloveniji ohranjena samo v Tržiškem muzeju. Njena vloga nekdanje namizne lučke sporoča, da je bilo čevljarstvo delo precej natančno in to, kako dolge so bile zimske delovne ure, ko se male mizice ni dalo prestaviti pred hišo in delati ob prijetni sončni svetlobi.

Med sicer številnim orodjem, ki je bilo pred leti natančno opisano v *Etnologu* (Porenta 1999: 63–84), je na razstavnem prostoru razstavljeno samo najznačilnejše. Vse orodje je pravilno poimenovano, razen železni pripomočki za templanje podplatov na desni strani, ki jih Dular poimenuje »palično kopito«, Jože Steimann, strokovni učitelj za čevljarstvo, ki je leta 1947 na Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša posredoval seznam slovenskih imen za vse dele čevljev in okrog 120 kosov ročnega orodja za čevljarje, pa ta pripomoček imenuje »šaka« ali »čevljarstva taca« (Steimann 1943: 31). Med opremo morda zaradi ne najbolj jasne slike v ozadju ob mizici manjka nepogrešljivi škof za namakanje usnja. Zelo zanimiva, vendar mladim bolj malo razumljiva je vloga kopita (Porenta 1999a: 72–86), ki so na razstavi v skladu z rekonstrukcijo delavnice v ozadju položena na steklene police, kjer bi bilo morda bolje postaviti tudi kakšen par čevljev kot primer čevljarjevega izdelka, kopito pod mizo s kljuko za izvlačenje pa obuti v kakšen čevelj, da bi obiskovalci razumeli pomen obeh eksponatov.

Prav gotovo bi se dalo zgodbo o čevljarstvu in nje- ninih nekdanjih zakonitostih širiti v nedogled, jo obdelovati še z etnološkega, s socialnega in z duhovnega zornega kota, vendar to ni bil namen tovrstne predstavitve, ki se je morala vklopiti v širši skupni kontekst stalne razstave Slovenskega etnografskega muzeja. Za širšo promocijo čevljarstva dediščine bi se v prihodnje dalo kaj več storiti s spremljevalnimi pedagoškimi programi v obliki delavnic ali predavanj o podobnih postavitvah v drugih slovenskih regionalnih muzejih, npr. v Tržiškem muzeju, Turnišču, Žireh, na Bevkovi domačiji, v Posavskem muzeju, sklopu Ulice obrtnikov v Muzeju novejših zgodovine v Celju in sedaj še po registriranih slovenskih zasebnih zbirkah, pa morda še kje, vse z namenom, da se poiščejo skupne lastnosti in regionalne razlike.

Literatura

BOGATAJ, Janez: Obrt. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 375.

DULAR, Andrej: *Modeli za modrotisk*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2000.

PORENTA, Tita: Dobro orodje je pol dela. *Etnolog* let. 9/2, 1999, 63–84.

PORENTA, Tita: Vse gre po istem starem kopitu. *Argo* let. 42/1, 1999a, 72–86.

STEIMANN, Jože in Jože Zajc: *Strokovni nauk za čevljarstvo*. Ljubljana, 1943, 31.

ASTRA FILM: 9. mednarodni festival dokumentarnega filma in vizualne antropologije Sibiu, 22.–28. oktober 2007

Sibiu/Hermannstadt, središče Transilvanije, je bila leta 2007 kulturna prestolnica Evrope, zaradi česar je bil lanskoletni festival, deveti po vrsti, še posebno razkošen in skrbno pripravljen. Astra je bila leta 1861 ustanovljena kot zveza za romunsko literaturo in kulturo ter se je v želji po zbiranju, preučevanju in ohranjanju kulturne dediščine usmerila zlasti v postopno ustanovitev Narodnega muzeja Astra, ki je šele leta 1918 postal državni muzej. Leta 1991 je začetnik festivala in njegov sedanjí direktor dr. Dumitru Budrala v okviru Narodnega muzeja ustanovil Astra filmski studio z Astra filmsko fundacijo. Odtlej je ustanova, v kateri je redno zaposlenih 14 sodelavk in sodelavcev, organizatorica bienalnega mednarodnega Astra filmskega festivala (AFF) in poletnih šol ter producentka dokumentarnih in etnografskih filmov. Pri vsakokratni izvedbi festivala pomaga še preko 200 prostovoljcev, večinoma študentov.

Zaradi etnične raznolikosti (velik delež prebivalstva pripada nemški manjšini, veliko je Romov) je Transilvanija primeren prostor za preučevanje in izrekanje medkulturnega in med etničnega dialoga. Festival ima v Sibiu in celotni Romuniji široko podporo, še zlasti jih podpirajo Občina Sibiu, Judovska skupnost Sibiu in Ministrstvo za kulturo Luksemburg (velik delež nemško govorečega prebivalstva se je namreč priselil v Romunijo prav od tam). Festival podpirajo tuje ambasade (Francije, Velike Britanije), Britanski inštitut, Komisija evropske skupnosti v Romuniji in številne druge mednarodne fundacije. Veliko podpornikov ima tudi med mediji (nacionalna TV, TV Arte, TV5 Monde, Duna in številne manjše medijske hiše ter podjetja). Na vidnem mestu v katalogu in na festivalu je bila oglaševana najnovejša digitalna oprema Sony.

AFF je morda največji festival dokumentarnega in etnografskega filma v Vzhodni Evropi, morda celo v Evropi. Leta 2007 so med 200 prispelimi filmi izbrali 56 filmov za redni tekmovalni program in 28 za posebne programe. V tekmovalnem programu so bili filmi razdeljeni v štiri sekcije: mednarodno, evropsko, romunsko in študentsko. Posebni programi so bili posvečeni Transilvaniji, Robertu Connolyju, Michaelu Yorku, BBC-ju, transhumanci in romunski etnografski fotografiji.

Nemogoče je pisati o vseh filmih, niti o večini, komaj samo o izbranih. Filme so ves dan predvajali hkrati v dveh dvoranah. Verjetno je vse videla samo desetčlanska mednarodna žirija, nekatere skupaj s publiko, druge na monitorjih. Filmi so se k sreči delno ponavljali, tako da je s skrbnim načrtovanjem in tekanjem iz ene dvorane v drugo vsak lahko ujel zanj najzanimivejše. V pomoč je bil »videobife« z vsemi festivalskimi filmi, ki si jih je bilo mogoče ogledati na desetih kompletih z videoplayerjem in monitorjem, le da je bilo težko priti na

vrsto. Nujno moram omeniti izjemen pojav, ki so se mu čudili vsi tuji obiskovalci, to je izredno številčna in zvesta publika, ki je na drugih tovrstnih festivalih nismo vajeni. Publika je bila vseh starosti in obeh spolov, prevladovali so mladi ljudje. V manjšo dvorano zaradi gneče včasih ni bilo mogoče niti vstopiti. Dumitru Budrala je povedal, da na festivale prihajajo mladi iz vse Evrope z avtostopom, kar govori o skoraj kulturnem statusu AFF. Res pa je, da so bili tokrat organizatorji izjemno radodarni. Vsak, ki se je prijavil in dokazal, da bo pisal o festivalu, je bil deležen gostoljubja v bližnjem hotelu. Prišlo je tudi veliko avtorjev in producentov. Pred vsako predstavo so organizatorji predstavili avtorja, ki je bil po projekciji na voljo za vprašanja in pojasnila. Resnici na ljubo, časa za razgovor je bilo zelo malo in zaradi hitenja iz dvorane v dvorano publika do avtorjev ni bila vselej strpna.

Iz obširnega programa bom predstavil nagrajene filme. Zaradi velikega števila nagrad je bila možnost, da bi žirija pri svojem delu močno zgrešila, precej majhna. Veliko nagrado festivala, ki jo podeljuje žirija v imenu romunskega Nacionalnega filmskega centra, je prejel belgijski film *Kabala v Kabulu* Dana Alexeja. Film precej nekonvencionalno prikazuje življenje v Afganistanu po padcu talibanov. Dva poslednja Juda v Kabulu, ki se ne razumeta najbolje, se preživljata s prodajo amuletov in alkoholnih pijač na črnem trgu. Po mnenju žirije je film zaslužil veliko nagrado, ker je avtor, čeprav novinar, pokazal izjemen občutek za pomembne kulturne sestavine realnosti in hkrati z oblikovanjem portreta dveh ljudi ohranil ravnotežje med resnimi življenjskimi vprašanji ter neprostovoljnimi humornimi vložki.

Nagrado Romunske javne televizije je prejel norveški film *Pryrechny, mesto, ki ne obstaja več* v režiji Tone Grøttjord. To je film izjemne moči observacijskega sloga in realizma, ki v največji mogoči meri izkorišča prednosti sodobne digitalne snemalne opreme, ki pa seveda ne bi prišla do izraza brez avtoričine sposobnosti, da se približa ljudem in z njimi vzpostavi tako veliko zaupanje, da kamere niti ne opazijo več. Film prikazuje zadnje stanovalce rudarskega mesteca Prirechny v okrožju Murmansk, ki so izvedeli, da njihovo mesto ukinjajo. Oblasti počasi opuščajo avtobusne povezave, prekinjajo dobavo vode, elektrike. Štirje upokojenci vztrajajo vsak v svojem stanovanju. Kamera s sledenjem njihovemu razmišljanju odpira številna vprašanja sodobne civilizacije. Žirija je poudarila: intimističnost filma je dosežena s prikazovanjem zgodovinskega konteksta in osebnih spominov. Film teče v primernem ritmu, ki obuja občutek teka časa.

Enakovredno nagrado je v imenu Humanitarne fundacije Ratiu prejel film *Vrvohodci* (On a Tightrope) Petra Loma (Kanada / Norveška). Film se dogaja v kitajski provinci Xinijang, ki

* Doc. dr. Naško Križnar, univ. dipl. etnol. in arheol., višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 2. E-naslov: nasko@zrc-sazu.si

krši človekove pravice muslimanske manjšine Ujgurov. Država bi s sistematičnim pritiskom rada dosegla, da bi se Ujguri odrekli svoji veri in kulturi. Najmanj 10.000 je bilo zaprtih, osumljenih separatizma, na stotine pa usmrčenih. Film prikazuje, kako v sirotišnici otroke učijo tradicionalne ujgurske veščine vrhovodstva. Boj otrok za obstanek v ekipi je prispodoba boja za ohranitev ujgurske kulture in samozavesti, hkrati pa učni proces odkriva širši družbeni in kulturni kontekst manjšinske stvarnosti. Žirija je opazila umetniško moč filma, njegovo poetičnost in izvirni filmski slog ter spopad tradicije in oblasti na eni ter dilemo med verskimi dogmami ter osebno svobodo na drugi strani. Režiserju je uspelo ustvariti globalno metaforo na podlagi osebne zgodbe. Skrbna predhodna raziskava tematike in metoda observacijskega snemanja z močnim empatičnim presežkom približata osebe in z »nevidno« kameri pozornost usmerjata na človeško dramo.

Žirija je posebej opozorila na filma *Delanje dežja* (Making Rain) Liiva Niglasa in Frodeja Storaasa (Estonija / Norveška) in *Vsaka dobra poroka se začne s solzami* (Every good marriage begins with tears) Simona Chambersa iz Velike Britanije. Oba sta bila predvajana v mednarodni sekciji. Prvi je med redkimi klasičnimi festivalskimi etnografskimi filmi, kar pomeni, da prikazuje kulturo tretjega sveta (Afrike), vsebuje prvine reflektivnosti in participacije pri izdelavi filma, prepoznaven delež raziskovalca in s tem osredotočenost na strokovna vprašanja. To so redke lastnosti sodobnih festivalov etnografskega filma, saj se je večina tradicionalnih festivalov etnografskega filma preoblikovala v festivale dokumentarnega filma z družbeno in s kulturno tematiko etnološkega ter antropološkega značaja. AFF ni v tem pogledu nobena izjema. Ta pojav bom komentiral na koncu poročila.

Film *Making rain* prikazuje spopad dveh centrov moči v osrednjem Mozambiku. Na eni strani je lokalni politik, ki ga je vlada pooblastila, da ureja (posvetne) krajevne probleme po posodobljenih tradicionalnih načelih, na drugi strani pa je starka, duhovni medij, ki se ne meni za posvetno oblast in želi ohraniti pristojnosti na področju urejanja tradicionalnih duhovnih zadev. Skupaj z raziskovalci in s kamero odkrivamo kultne centre moči v mozambiški pokrajini in spoznavamo njihovo mesto v sodobnem verovanju. Med pripravami rituala za dež odkrivamo moč in pomen starih mitologij, povezanih s krajevnimi centri moči in hkrati zelo racionalen spopad za delitev dobička. To pa je tudi spopad med spoloma za pristojnost vodenja ritualov.

Med filmi v sekciji Evropa je žirija nagradila francoski film *Naša ulica* (Our street) Marcina Latalla in belgijski film *Dve sestri* (Two sisters) Jasne Krajinović. Vsakega od filmov je naredila mešana evropska posadka. Prvi film je v francoski produkciji posnel francoski Poljak. Po zelo premišljenem in dolgoročnem konceptu je ekipa tri leta s kamero spremljala poljsko družino v Łodzi, ki je živela v revnem blokovskem stanovanju, nasproti katerega so začeli na ruševinah velike tekstilne tovarne iz predvojnega časa graditi najsodobnejši trgovski center v Vzhodni Evropi. Dramatski zaplet izvira iz dejstva, da so bili vsi starejši družinski člani zaposleni v tovarni. Podoba njihovega okolja se je spreminjala pred nji-

Pred vhomom v veliko stavbo kulturnega doma v Sibiu.
Foto: Naško Križnar, oktober 2007

hovimi očmi, zlasti pa so se spreminjale življenjske vrednote, ob čemer se vsi člani družine niso najbolje znašli. Film se začne z vstopom Poljske v EU, konča pa z odprtjem trgovskega centra. Žirija je zlasti dobro ocenila prepletanje družinske zgodovine z zgodovino mesta.

Pri drugem filmu naj najprej omenim, da sem bil prijetno presenečen, ko sem spoznal, da je avtorica bosanska begunka, ki je v Ljubljani študirala na Filozofski fakulteti in na AGRFTV, zdaj pa že več let živi in dela v Belgiji. Naslednji film naj bi pripravila v Sloveniji. Njen film prikazuje dve sestri Albanci na Kosovu, ki deset let po vojni delata v ekipi za odstranjevanje protipehotnih min. Zgodba se zaplete, ko ena od sester izgubi nogo v eksploziji mine. Njena eksistenca je s tem ogrožena, saj na Kosovu ni lahko dobiti druge službe. Zgodbo spremljamo skozi ljubeče oči druge sestre, ki težko prenaša trpljenje ponesrečenke. To je še najmanj etnografski film od doslej omenjenih, a kljub temu nam veliko pove o specifičnem življenjskem stilu, na katerega je močno vplivalo dolgoletno vojno stanje na Kosovu.

Žirija je nagradila tudi štiri študentske filme. *Moj dom* (My home) Debore Scaperotta (Italija) govori o dveh 14-letnih brezdomcih v predmestju Bukarešte, ki si skušata vsak po svoje urediti življenje. Žirijo je prepričal način, kako je avtorica vstopila v intimni svet otrok, ne da bi se prepustila sentimentalnosti ali senzacionalizmu. *Čista resnica* (Unkoshher truth) Chane Zalis (Izrael), *Po vojni* (After the war) Srdjana Kece (Srbija) in *Independence* Rastka Petrovića (Romunija) so študentski vsak na poseben način. Prvi je nastal v filmski šoli, drugi na tečajih Studia Varan in tretji v neodvisni produkciji. Slednji je zaradi svoje popolnosti vzbudil še največ razprav. Bil je tako skrbno voden, da tega ne bi bilo mogoče doseči z dokumentarističnim pristopom. S številnimi elementi (igro, dialogi, kadriranjem, zgodbo) film ni skrival fikcijskega porekla. Menim, da je žirija s to nagrado naredila slabo uslugo dokumentarističnemu poreklu festivala. Gre namreč za kratki igrani film.

Pač pa sta bila popolnoma zasluženo nagrajena filma *STAM – we are staying* Anne Schiltz in Charlotte Gregoire (Luxem-

burg) in *Obcina* Björna Reinhardta (Nemčija). Oba sta čista observacijska dokumentarca. Vztrajno in dolgoročno spremljanje ljudi s kamero je obakrat prineslo odlične rezultate. V prvem spremljamo poti dveh prijateljic, Romkinje in Romunke, od katerih ena odide v tujino, druga pa ostane doma. V občasnih srečanjih si pripovedujeta svoje izkušnje, v katerih odseva sodobna romunska realnost. Žirijo je navdušil empatični pristop, ki nam je omogočil vstop v intimni svet prijateljic ter odgrnil njune skrbi, vprašanja identitete, kulturne pripadnosti, ekonomskega preživetja, ljubezni, zakona, materinstva in vprašanj vsakdanjega življenja, ki jih mnogi ljudje nočejo deliti niti s svojimi bližnjimi, kaj šele s kamero. Lep dokument človeške bližine in romunskega trenutka.

Björn Reinhardt je leto in pol spremljal rutenijske pastirje v Karpatih. Glavna oseba je družinski poglavar, ki mu po nesreči zmrznejo prsti na roki, zaradi česar se cela družina znajde v stiski. Film prikazuje življenjske razmere pastirjev v dolini in na planini, pozimi in poleti. Čeprav se je z roko srečno končalo, se družina kljub temu sprašuje, ali je vredno nadaljevati težko pastirsko življenje.

Žirija je obetavno mlado romunsko režiserko Corine Radu nagradila za njen film *Bar de Zi in druge zgodbe* (*Bar de Zi and other stories*), izredno radoživ portret mestne četrti v Sibiu. Narejen je v slogu dinamične kamere in hitre montaže ter sestavljen iz fragmentov realnega življenja. Poln je detajlov in hiti od enega lika do drugega, ne da bi se vanje poglobljalo. Čeprav je vizualno bogat, je vsebinsko dokaj plitek. Lep, a preveč impresionističen. Kamera je dokumentaristična, montaža pa avtorska. Njegov visoki ritem ni naključen, temveč avtorsko kontroliran. Pozor: ali niso vse to lastnosti renegatskega etnografskega dokumentarca?

S posebno omembo je žirija opozorila tudi na film *Onkraj gozda* (*Beyond the forest*) Geralda Igorja Hauzenbergerja (Avstrija), ki ga poznamo z mariborskega festivala Dokma. S tem filmom je šokiral domačo publiko. Prikazuje namreč portret starejšega moškega, ki je služil v enotah SS, a se po vojni ni želel odseliti, kot so se njemu podobni. Zadrega je v tem, da možakar pred kamero odkrito izraža simpatije s Hitlerjevo ideologijo oz. se od nje kljub režiserjevim ugovorom ni želel distancirati. Film se je zaradi diametralno nasprotnih pogledov režiserja in njegovega glavnega protagonista znašel v nenavadnem položaju. V tem položaju bi marsikdo ukrepal tako, da bi možakarja v filmu osmešil. Hauzenberger pa razliko viteško prenese in z veliko empatijo nadaljuje portretiranje. Kljub temu je v film zašlo nekaj ironije. Najprej stari mož pove, kako zaničuje cigane, potem pa izvemo, da je od njih odvisen, saj v vasi poleg njega živijo samo še cigani; skrbijo zanj in med njimi si izbira ljubice.

Z drugim obdobjem romunske zgodovine se ukvarja romunski film *Hladni valovi* (*Razboi pe calea undelor*) Alexandra Solomona, ki govori o protirežimskem programu radia Svobodna Romunija, ki je oddajal iz Nemčije. Že pred predvajanjem se je od filma veliko pričakovalo. Dokumentarec temelji na izjavah nekdanjih radijskih sodelavcev in opisovanju njihove usode, vendar je preveč usmerjen v poveličevanje njihove disidentske vloge pri demokratizaciji Romunije. Veliko

prepričljiveje so nakazane neverjetno krute in primitivne metode Ceausescujevega režima, da bi radio utišal. Kljub temu je publika film dokaj hladno sprejela, žirija pa ga je popolnoma spregledala. Domneval sem, da tema za romunske ljudi ni več pretirano zanimiva. Po vključitvi v EU se ubadajo z veliko pomembnejšimi problemi, kot je obujanje starih sovraštov, saj je na vsakem koraku opaziti, da je za kuliso demokratizirane družbe, ki jo predstavljajo številne trgovine, nizek življenjski standard. Morda se v zavračanju tem iz preteklosti kaže nam tuja zrelost Romunov.

Med posebnimi programi so me kot nekdanjega Jugoslavana zanimali dokumentarci BBC-ja o zadnjih dneh komunističnih diktatur v Vzhodni Evropi. O tem je Michael Stewart v katalogu objavil odličen in izčrpen predgovor. Naj omenim samo filma, ki se dotikata Jugoslavije: *Smrt Jugoslavije, Prvi del: Vstop nacionalizma* (1995) in *Srbska epika* (1992). V prvem so nanizane izjave republiških voditeljev o začetkih političnih konfliktov, v drugem pa izredni insajderski posnetki srbskega obleganja Sarajeva, v katerih je na terenu videti rojevanje srbske mitomanije, ki opravičuje prelivanje krvi, z vso ikonografijo in znanim osebjem. Bolj kot na sugestivnost komentarija se film opira na moč slike. Dokaz, da je metoda etnografskega filma lahko uspešna tudi v dokumentarnem filmu.

Na festivalih, kot je AFF, kjer se gledalec v kratkem času seznanil s prerezom globalne produkcije etnografskega filma, se nujno vpraša, kakšne so širše razsežnosti etnografske filmske produkcije. Kako je s tem leta 2008? Poudarjena so dramatična družbena nasprotja, ki ustvarjajo drame v vsakdanjem življenju navadnih ljudi. Zgodbe se največkrat spletajo okoli posameznika ali skupine (npr. družine), dramatična nasprotja pa so ozadje, na katerem se zgodbe dogajajo. Tako se rojevajo pretresljivi junaki številnih filmov, ki spominjajo na metodologijo neorealizma. Poudarjene so človekove pravice, pravice etničnih in družbenih manjšin. Ob današnji podobi etnografskega filma bi se veselil predvsem John Grierson. Večina filmov je kritika ali vsaj problematizacija družbenih razmer. Ta vtis se pokvari, kadar režiserji v želji po večji atraktivnosti filma za junake izberejo čudake ali celo hendikepirance z družbenega roba. Številni filmi o Romih, ne samo na Astra festivalu, temveč tudi na drugih festivalih, se mi zdi, da so znak tovrstnih zgrešenih potez. Naslajanje nad revščino in človeško nemočjo še ni družbena kritika, kaj šele družbena akcija.

Uspešen film mora biti tudi oblikovno (umetniško) prepričljiv. Zdi se mi, da se uspešnost (etnografskega, dokumentarnega) filma meri po tem, ali se je v prikazu dramatičnih življenjskih položajev avtor odločil za medijsko (beri: ideološko) manipulacijo ali pa je film naredil tako, da je gledalcu nevsiljivo prepustil možnost katarze, kritike ali obsodbe krivice, ki se godijo ljudem oz. njegovim junakom. Praviloma je slednji ustvarjalni pristop omogočen z metodo observacijskega realizma, s ponikanjem v avtentične življenjske položaje, katerih prepričljivost krepi predvsem odprtost in pripravljenost nastopajočih. Ob takih filmih se skoraj vedno vprašamo, kako je bilo to sploh mogoče narediti. Občudujemo avtorjevo sposobnost za empatično potopitev v položaj, ki je vsak ni

zmožen. Družbeni angažma je v kakovostnih filmih vedno nevsiljiv stranski produkt, ki nastane na relaciji filmska situacija–gledalec, brez direktnega vmešavanja avtorja. A to ne pomeni brez njegove medijske veščine.

Uradna usmeritev AFF je na spletni strani takole označena: »AFF vzpodbuja rabo dokumentarnega filma kot sredstva za medkulturno razumevanje in vzpodbuja študij, raziskavo ter nove pobude na področju vizualne antropologije. Na AFF so dobrodošli dokumentarni filmi brez omejitve teme in dolžine, ki bodo razdeljeni v štiri tekmovalne sekcije (mednarodno, evropsko, romunsko in študentsko) ter v posebne programe. Filmi morajo imeti cineastično kakovost, umetniško angažiranost in močno prisoten avtorski vidik na oblikovni in vsebinski ravni.«

Ta izjava veliko pove o današnjem položaju etnografskega filma. Ali se festivali prilagajajo sodobnim trendom ali so trendi ustvarili nove festivalske politike? Ali sploh še lahko govorimo o etnografskem filmu? Ali ga ne bi raje imenovali etnografski dokumentarec? V programu AFF na prste ene roke lahko preštejemo filme, katerih glavni avtorji so šolani etnologi ali antropologi ali vsaj avtorji raziskave in scenarija. V zvezi z omenjenimi vprašanji je zanimivo moje razočaranje, ko sem po dobrih 25 letih ponovno videl film *Pastirji z Berneraya* (Sheperds of Berneray), ki sta ga posnela Allen Moore in Jack Shea; film je na festivalu predstavila Jackova vdova. Ni več ostalo veliko od tistega, kar sem nekoč občudoval kot nepopisno lepoto. Film še vedno deluje premišljeno v odnosu do tematike, njegova vizualna podoba pa zaostaja za današnjimi predstavami o lepi filmski sliki (medijski podobi). Ali se torej skupaj starata filmska slika in metodologija, ki je nekoč poganjala produkcijo etnografskega filma? Tako kot se spreminja naš občutek za lepo, se spreminjajo tudi zahteve,

ki jih pred nas postavlja razvoj znanosti in tehnologije. Vdovi tega sicer nisem rekel, sva pa zato skupaj ugotavljala, kako negotova je danes usoda etnografskega filmanja. Zadovoljila sva s tem, da sva za to osumila medgeneracijske razlike.

AFF je spremljal odličen katalog v angleškem in romunskem jeziku, prava bibliografska enota, ki lahko še dolgo rabi vsem, ki jih zanima etnografski dokumentarni film. Vsak film je predstavljen s fotografijo, kratko vsebino, tehničnimi in avtorskimi podatki ter s fotografijo avtorja, njegovo biografijo in udeležbo na festivalih. Kakovost kataloga pa se lahko skriva pred družabnostjo direktorja Budrale in prijaznostjo organizatorjev. Vsak večer je bila v avli velikega kulturnega doma iz Ceausescujevih časov prijetna prireditev s plesi, z glasbo in s petjem iz različnih romunskih pokrajin.

Med festivalom je potekal redni sestanek zastopnikov evropskih festivalov etnografskega filma, ki so združeni v CAFFE (Coordination of Anthropological Film Festivals in Europe). Ena od točk dnevnega reda je bila vsebina vizualnoantropološke sekcije mednarodnega kongresa EASA, ki bo avgusta 2008 v Ljubljani. Prisotni smo sprejeli predlog Beate Engelbrecht, da bi na kongresu kot glavni filmski program predstavili izbor najboljših etnografskih filmov z zadnjih evropskih festivalov. Vizualni antropologi na prejšnjih kongresih namreč niso bili zadovoljni s kakovostjo predvajanih filmov. Do tega predloga smo upravičeni, ker je CAFFE del Vizualnoantropološkega omrežja EASA. Na sestanku so bili v CAFFE sprejeti tudi naši Dnevi etnografskega filma, določen pa jim je bil tudi okvirni vsakoletni datum, in sicer sredi maja. Naslednji Astra festival bo oktobra 2009, dosedanje recenzije festivala pa lahko preberate na spletni strani: <http://www.astrafilm.ro/review1.htm>.

BEOGRAJSKI FESTIVAL ETNOLOŠKEGA FILMA

16. mednarodni festival etnološkega filma v Beogradu je leta 2007 potekal od 14. do 18. novembra v Etnografskem muzeju Srbije, ki ima to srečo, da ima v pritličju tudi kinodvorano. Začetki Beograjskega festivala etnološkega filma (v srbsčini ga imenujejo festival etnološkega filma, v angleščino ga prevajajo kot festival etnografskega filma) segajo v leto 1992, ko so etnologom in etnomuzikologom želeli omogočiti primerjalni vpogled v ljudsko kulturo in tradicijo balkanskih narodov skozi film. Pozneje je prerasel v mednarodni festival, ki pa se mu pozna specifična usmeritev, saj prikazuje celo igrane filme na temo tradicije. Lani smo si lahko ogledali 35 filmov v glavni tekmovalni sekciji (25 v mednarodni, 10 v domači), 43 v informativni sekciji in 23 v amaterski, pri čemer sta prva in zadnja sekcija tekmovalni. Na program so uvrstili tudi sedem

slovenskih filmov, od tega tri filme iz produkcije Slovenskega etnografskega muzeja. Festivalski urnik je bil pester – filme so od osme skoraj brez večjih odmorov predvajali do 23. ure. Festival si je v teh letih ustvaril stalno publiko: že ob devetih zjutraj je bilo v dvorani kakih deset, petnajst gledalcev, proti večeru pa se je dvorana precej napolnila. Posebni dogodki, na primer uradno odprtje in podelitev nagrad, so pritegnili tudi čez sto gledalcev.

Ogledala sem si okoli 60 filmov in ocenila, da jih v grobem lahko razvrstimo v tri kategorije: etnografski filmi, dokumentarni filmi z etnološko vsebino in »zavičajni« filmi. Zadnja oznaka je povsem neuradna – z njo označujem filme, ki s precej patosa prikazujejo obredja in prakse iz preteklosti, kot bi bila še živa. Ponavadi se avtorji prav nič ne trudijo razkriti,

* Nadja Valentinčič Furlan, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., anglistka, višja kustodinja, Slovenski etnografski muzej, 1000 Ljubljana, Metelkova 2. E-naslov: nadja.valenticic@etno-muzej.si

Posnetek z okrogle mize.
Foto: n. n., Beograd, november 2007

da gre za rekonstrukcije. Gre torej za neke vrste folklorizem v etnografskem filmu, ki ga beograjski festival pravzaprav izdatno spodbuja. Trend bi vsekakor zaslužil etnološko obravnavo; seveda se z njim srečujemo tudi v Sloveniji. Vse zgoraj navedene zvrsti so bile zastopane v vseh treh festivalskih kategorijah, poleg tega so v isti sekciji tekmovali težko primerljivi filmi. V amatersko sekcijo so na primer avtorji prijavili zelo različne filme, od resnično amaterskih do zelo kakovostnih izdelkov, ker nekateri amaterstvo opredeljujejo glede na tehnično kakovost filma, drugi glede na filmsko izobrazbo avtorja, tretji pa glede na strokovno izobrazbo v etnologiji oziroma antropologiji. Z vidika etnografskega filma je vprašljivo tudi poudarjanje estetskega, medijskega vidika, kar se je pokazalo pri zmagovalcu 15. festivala (na slovesnem odprtju festivala namreč pokažejo prvonagrajeni film prejšnje festivalske izdaje) – romunskem filmu *Fire from beyond*, ki prikazuje obredja, povezana s kultom mrtvih, vendar o vsebini in pomenu kulta izvemo relativno malo. Tega problema se zavedajo tudi nekateri strokovni sodelavci festivala – žirija, ki so jo sestavljali etnolog, antropolog, etnomuzikolog, režiser in filmski kritik, je v svojem poročilu podala več predlogov, kako jasneje definirati sekcije in nagrade.

Strokovni vrhunec festivala je bila okrogla miza o izobraževanju v vizualni antropologiji. Teze zanjo je pripravil Naško Križnar, ki je teden prej z dobrimi rezultati vodil delavnico za beograjske študente etnologije in na prisotne naslovil vrsto vprašanj: Česa naj se nauči etnolog, antropolog, preden se loti filma? Kaj bi morali profesionalni snemalci, režiserji in montažerji vedeti o naravi etnografskega filma, njegovem bistvu, funkcijah in vizijah? Je to praktično, teoretično ali medijsko znanje in kje ga zainteresirani lahko pridobijo? Je tudi festival način izobraževanja? Seveda so se vsi strinjali, da je izobraževanje nadvse pomembno, so pa filmarji priporočali predvsem izobraževanja s področja medija, etnologija pa so poudarjali praktična, teoretična in metodološka znanja vizualne etnologije/antropologije, ki so potrebna za izdelavo filmov ter za analizo in vrednotenje vizualnih izdelkov. Beograjsčani vztrajajo na nujnosti dialoga med strokovnimi in

filmskimi delavci. Prisotni so ocenili, da festival s selekcijo in še posebno z nagradami močno določa lokalne, regionalne in nacionalne smernice, saj avtorji pogosto proizvajajo nagrajenim filmom podobne vsebine in izdelke. Križnar je celo predlagal ukinitvev festivalskih nagrad, vendar se organizatorji zavedajo, da so nagrade magnet za avtorje. Okrogle mize se je udeležilo okoli 50 etnologov in filmarjev predvsem iz Srbije in držav z območja nekdanje Jugoslavije, zato je potekala v srbsčini. Večina prisotnih je pozdravila pobudo, da bi se vizualni etnologi in antropologi Jugovzhodne Evrope povezali v združenje, ki bi koordiniralo izobraževanje, festivale in skupne projekte. Križnar je opozoril na avgustovsko mednarodno konferenco EASA v Ljubljani, kjer bo ena med štirimi sekcijami vizualne antropologije posvečena novim trendom v regionalni vizualni etnologiji in sta jo z mislijo na prostor JV Evrope predlagala skupaj s Slobodanom Naumovićem, predavateljem na Oddelku za etnologijo na Filozofski fakulteti v Beogradu.

Če je bila okrogla miza strokovni vrhunec festivala, je bil medijski vrhunec podelitev nagrad zadnji dan festivala. Glavno nagrado je prejela Elizabeta Koneska iz Makedonskega muzeja v Skopju za film *Mir za vse*, ki smo ga v Ljubljani videli oktobra na prireditvi Makedonski etnografski film. Od drugih nagrajenih filmov bi poudarila *Morokapelovo svatbo* Steffena Koehna o lovskem obredu in film *Ples za kamero* Čeha Petra Hajna. V spominu so mi ostali tudi nekateri nenagrajeni filmi, na primer *Walking pilgrims* švicarskega antropologa Tommyja Mendla, ki spremlja mladega Japonca na 1.400 kilometrov dolgem budističnem romanju, in *Ngat is dead – studying Mortality* Christiana Suhr Nielsena in Ton Otta, ki prikazuje kontroverzno situacijo, ko je antropolog Ton Otto kot poslovnjenec poglavarja na Papui Novi Gvineji zadolžen, da po »očetovi« smrti izpelje poslovilno ceremonijo ob pogrebu in delitev njegove lastnine med mnoge linije potomcev. Da ne bom delala krivice televizijskim dokumentarcem, bom omenila subtilen in obenem realističen film Maše Hilčišin *Nije da se more, več se mora* o vsakdanjem življenju na Bjelašnici in zabaven film Rajka Petroviča *Vzhodno od raja*, ki raziskuje vpliv tranzicijskih procesov na življenja izbranih posameznikov. Nekateri od navedenih filmov bomo videli tudi maja na Dnevih etnografskega filma v Ljubljani.

Beograjski festival je proti koncu postajal vse bolj živahen, saj smo se avtorji spoznali in začeli bolj komunicirati. Vsekakor ima svojstveno atmosfero in podobno kot sam Beograd zbuja nostalgijo po starih dobrih časih. Ekipa Etnografskega muzeja je izredno prijazna in požrtvovalna, razkazali so nam tudi razstavo in depoje. Uradna maskota festivala bi lahko bil slavni muzejski maček Tigar, ljubljene zaposlenih in obiskovalcev, če bi le pokazal več interesa za filme.

FRANCESCO MARANO: Il film etnografico in Italia

Edizioni di pagina, Bari 2007, 168 str.

Francesco Marano predava etnoantropološke vede na Università degli studi della Basilicata v Potenzi. Njegove teme so vizualna antropologija, življenjske zgodbe in verske šege. V knjigi prikazuje zgodovino razmerja med etnografijo in filmom v Italiji, znotraj in zunaj akademskega sveta. Kot vsaka zgodovina tudi Maranova sloni na periodizaciji. Začne z opisom pionirskih začetkov, ki se v Italiji povezujejo z letom 1909, zlasti pa 1927, ko je nastal film Attilia Gattija z naslovom *Siliva Zulu*. Postavimo ga lahko v horizont Flahertyjevega *Nanooka* (1922), le da ima še več fikcijskih prvin in ga nekateri priznavajo za prvi igrani film v Afriki.

Marano že na podlagi omenjenega filma upravičeno razmišlja o dvojnem pomenu oznake etnografski. Eno so dokumentarni in fikcijski filmi, ki nosijo močan pečat kulture, v kateri so nastali, drugo pa so etnografski filmi antropološko izobrazjenega filmarja z etnografskim občutenjem, »ki mu omogoča, da izdelava skupinsko delo, odprto za samopredstavitvene vsebine, ki sodelujoče povezujejo s kulturnim kontekstom, v katerem živijo in delajo«.

Prvo poglavje ima naslov Proti etnografskemu filmu. V njem povzema zgodnje pobude na področju uporabe fotografije in filma v antropologiji in etnografiji, npr. *Priročnik za znanstveno fotografijo* (1880), fotografsko aktivnost antropologov Paola Mantegazze in Stephena Sommiera na Laponskem (1885) in predloge za Cinematografo Etnografico Lamberta Lorie (1911). V pričujočem poglavju omenja tudi ustanovitev Odbora za etnografski film leta 1954, ki izhaja iz istih strateških postavk kot Kuretov slovenski Odbor za etnografski film štiri leta pozneje. V obeh primerih je v ozadju Comité International du Film Ethnographique (1952). Italijanski odbor sta vodila Ernesto de Martino in Romano Calisi. V tem obdobju je ključna izkušnja italijanskega filma t. i. neorealizem po drugi svetovni vojni, ki je vplival tudi na etnografski film. Marano omenja njegova ideološka izhodišča, nastala na odporu do postavk Benedetta Croceja, ki so do takrat prevladovala v italijanski kulturi. K temu odporu so pripomogle med drugim tudi Gramscijeve zamisli o pomembnosti preučevanja folklorne kot »koncepta sveta in življenja« v dialektičnem nasprotju z uradnimi koncepti sveta. To so znana stališča italijanskih marksistov, ki so se polarno razlikovala od stališč slovenskih marksistov do ljudske kulture.

Ta razvoj italijanske kinematografije je privedel do (novega) začetka italijanskega etnografskega filma v začetku petdesetih let in na sploh do začetka povezave med družbenimi vedami in filmom. Iz tega obdobja izvirajo znana imena, kot so: Tullio Sepilli, Vittorio di Seta, Paolo Toschi, Virgilio Tosi, Diego Carpitella. Vsak med njimi je prispeval delež pri realizaciji filmov ali pri teoretskem razmisleku.

Naslednji dve poglavji sta posvečeni dvema klasičnima usmeritvama italijanskega etnografskega filma. Prva je usmeritev, ki jo je posebej oblikoval Ernesto de Martino. Marano obdobje do leta 1971 imenuje »cinematografia demartiniana«. Zanj je značilno zanimanje za magijo, psihološko in kulturno revščino italijanskega juga ter kratke dokumentarne filme z dodatno glasbo in s komentarjem. Marano pravi, da je televizijska produkcija še v osemdesetih letih prejšnjega stoletja enačila etnografski film s to usmeritvijo.

Druga usmeritev je nastala v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja kot reakcija na de Martinovo, s poudarkom na stvarnejših temah, kot so na primer šege, tehnologija, družbeni razvoj, kar se je dogajalo zlasti pod vplivom etnomuzikologa Diega Carpitelle, ki je bil osrednja osebnost italijanske vizualne antropologije v osemdesetih letih. Marano mu posveča posebno poglavje, v katerem podrobno navaja Carpitellove projekte in zasluge. Med njimi velja omeniti serijo *Kinezika* (1973–1983), filmsko študijo neverbalne komunikacije po zgledu Birdwhistella in Halla, njegove misli o kategorizaciji etnografskega filma in uspešna prizadevanja za njegovo institucionalizacijo. Njegova zamisel za srečanja *Materiali di Antropologia visiva* je povezovala v skupna prizadevanja tako Italijansko združenje za znanstveni film *Virgilia Tosija* kot tudi Nacionalni muzej ljudske umetnosti in kulture s produkcijskim oddelkom Arhiva vizualne antropologije. Carpitellovo usmeritev, ki bi jo lahko imenovali semiotično-strukturalistična, danes na univerzi v Sieni nadaljuje Riccardo Putti.

Dobro obveščenost o sodobnih dogajanjih Marano izkazuje z omenjanjem filma *L'uomo di Stregna* (Človek iz Srednjega) (1963) Paola Rojattija, ki ga poznamo tudi pri nas po zaslugi Študijskega centra Nadiža, katerega sodelavci so film odkrili po dobrih štiridesetih letih in ga leta 2007 prikazali na Dnevih etnografskega filma. Pričujoči film Marano navaja med obravnavanjem amaterskih prizadevanj na področju etnografskega filma v Italiji.

Posebno poglavje je posvečeno antropologiji med videotekom in televizijo. Ugotavlja, da je po začetkih elektronske slikovne tehnologije v sedemdesetih letih nastal odpor do produkcije velikih centrov, zaradi ideoloških predsodkov in zaradi podcenjevanja televizije, da bi bila sposobna ustrezne zaznave etnografskih vprašanj. V resnici je v televizijski produkciji, po Maranovem mnenju, nastalo veliko zanimivih del. RAI je imela celo oddelek za raziskovalne in eksperimentalne programe (od leta 1976). Njihov zadnji projekt je serija Diega Carpitelle *Zvoki*, raziskava italijanske ljudske glasbe (1981–82).

V tem obdobju so bili italijanski etnofilmarji Diego Carpitel-

* Doc. dr. Naško Križnar, univ. dipl. etnol. in arheol., višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 2. E-naslov: nasko@zrc-sazu.si

Francesco Marano Il film etnografico in Italia

ETNOGRAFIJE
studi

edizioni di pagina

la, Tulio Sepilli, Clara Gallini in drugi aktivni tudi na področju teoretske misli. Naj navedem samo eno misel iz takratnih razprav, ki jih omenja Marano. »Z drugimi besedami: filmska dokumentacija je objektivna, če nam omogoča, da film zaznavamo podobno kot realnost, če bi stali pred njo.« In dalje: »Filmske slike ne predstavljajo konceptov, temveč objekte v konkretnem kontekstu.« Itd.

Zanimivo je iz Maranove perspektive opazovati nekatere pomembne dogodke iz zgodovine evropskega etnografskega fil-

ma, ki so odmevali tudi v našem prostoru. Na primer znamenito srečanje CIFE v Perugi (VII Symposium Internazionale per i Film etnografico e sociologico) leta 1959, ki je v dobršni meri spremenilo percepcijo etnografskega filma. Tulio Sepilli je v imenu sodelujočih v sklepnih mislih podal nov pogled na etnografski film, ki naj obravnava tudi moderni svet, ne samo tradicionalne kulture. Kratica CIFE se je v Perugi spremenila v CIFES – S za *sociologico*. Tega srečanja se je udeležil tudi Niko Kuret, ki je v svojih člankih diplomatsko poročal, da je ob italijanskih inovatorskih pogledih pogrešal bolj realistična stališča nemških kolegov iz IWF v Göttingenu (ki jih na srečanju ni bilo). Za to srečanje je Kuret napisal znameniti referat Filmska beležka, tako rekoč svoj poslovlilni članek od področja etnografskega filma.

Zadnji dve poglavji sta posvečeni sodobnim ustanovam in avtorjem ter novemu valu italijanske etnokinetografije. Med posamezniki so omenjeni tudi nekateri naši znanci, kot na primer Allison Jablonko, Giovanni Kezich, Paolo Pique-reddu, Rossella Schillaci, Michele Trentini, med novejšimi etnografskimi filmi pa je omenjen tudi film Roberta Dapita *Dal silenzio: Il mio viaggio nel tempo* (Iz tišine) (2002), v produkciji našega Avdiovizualnega laboratorija, le da produkcija iz neznanih razlogov ni navedena. Avtor knjige bi moral vsaj omeniti, da po poreklu produkcije film ni italijanski. S tem bi tudi on potrdil pomen povezav med evropskimi etnofilmarji, ki jih ugotavljam in se jih veselim ob branju njegove knjige. To je razvidno tudi iz posameznih slovenskih člankov in razprav ter iz uvoda v *Filmografijo slovenskega etnološkega filma 1905–1980* (1982).

Značilnost Maranove knjige je, da postavlja etnografski film v širši kontekst italijanske kulture, zlasti kinematografije, in da ob tem ne pozabi omeniti primerjav z vzporednim evropskim in svetovnim dogajanjem na področju vizualne antropologije. Zato je knjiga dobrodošlo branje za vse, ki delamo na področju vizualne antropologije in etnografskega filma, ne samo za Italijane. Za nas je knjiga še posebno zanimiva, ker prinaša poglede na posamezna poglavja skupne zgodovine etnografskega filma v Evropi, katere del smo bili tudi mi. Knjigi sta dodana bogata bibliografija in imensko kazalo.

POROČILO O TRETJI ETNOLOŠKO-MUZEJSKI DELAVNICI SED

Dokumentiranje in hranjenje premične kulturne dediščine, Ljubljana, 8.–9. marec 2008

V soboto, 8., in nedeljo, 9. marca 2008, je v okviru projekta Etnološka dediščina v rokah ljubiteljev v Ljubljani potekala že tretja etnološko-muzejska delavnica. Tokrat smo se z udeleženci lotili dokumentiranja in informacij o možnostih konservacije premične dediščine. Naši gostitelji so bili Slovenski etnografski muzej, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Restavratorski center (ZVKDS, OE RC) in Slovenski šolski muzej.

Najprej je kolegica Barbara Sosič, vodja Dokumentacijskega oddelka Slovenskega etnografskega muzeja, predstavila osnove muzejske dokumentacije in pripravila nekaj informativnega gradiva, med drugim tudi prirejeno podatkovno shemo, ki naj bi rabila ljubiteljem kot pomoč pri dokumentiranju njihovih zbirk. Nato smo si ogledali še Dokumentacijski oddelek Slovenskega etnografskega muzeja.

Nadaljevala je mag. Ana Motnikar, vodja Konservatorskega oddelka SEM, ki nam je predstavila njihovo konservatorsko službo. Opozorila je na klimatske pogoje, v katerih hranimo predmete, predvsem tekstilne, vrste naprav, s katerimi merimo klimo, in na številne dejavnike, ki kvarno delujejo na našo dediščino. Na koncu smo si ogledali tudi delavnice. Ker depoji še niso urejeni, nam jih je vodja oddelka na predavanju predstavila s pomočjo *power pointa* in fotografij. Nato smo si ogledali stalne zbirke Slovenskega etnografskega muzeja.

Popoldne smo obiskali ZVKDS, OE RC v Ljubljani; obisk je pripravila strokovna sodelavka delavnic Mojca Tercelj Otorepec. Tečajnikom je uvodno predstavila ZVKDS, OE Restavratorski center in delo, ki ga tam opravljajo različni strokovnjaki. Nato je OE RC in njegovo organiziranost in poslanstvo predstavila še Mateja Neža Sitar, univ. dipl. umetnostna zgodovinarica, dokumentalistka na OE RC. Predstavila je primere iz dejansko izvedenih del in načine sodelovanja med uporabniki in lastniki kulturnih spomenikov ter restavratorskih del. Ker ob sobotah konservatorji ne delajo, smo se domenili za individualne obiske konservatorskih delavnic. V razgovoru so se porajala tudi nekatera vprašanja, ki spadajo na delovna oziroma strokovna področja drugih institucij. Med zanimivejšimi je bilo vprašanje o obnavljanju starih lip. To je področje tako varuhov nepremične kulturne kot naravne dediščine. Obnova dreves, značilnih za neko izbrano naselje, se povezuje s posebnim področjem varstva narave, z arboristiko. O tem področju sanacije dreves so najbolj seznanjeni prav inženirji gozdarske stroke, ki so med drugim zaposleni tudi na zavodih RS za varstvo narave, na sedmih območnih enotah po Sloveniji. Služba za varstvo narave RS je prav tako kot varstvo kulturne dediščine organizirana po pokrajinah. Na centralnem ZVKDS je Mojca Tercelj Otorepec s pomoč-

jo službe za stike z javnostjo, konkretno z Damjano Slabe, predstavnico te službe, za pričujočo delavnico pridobila tudi gradivo – predstavitevno zloženko in nekaj separatov kataloga *Vračanje izvornih podob: Kako izbrati konservatorja – restavratorja*, ki je izšel leta 2004 v sklopu Dnevoev kulturne dediščine.

Zvečer smo si ogledali še Slovenski šolski muzej, kjer nas je naša kolegica, mag. Marjetka Balkovec Debevec, prijazno popeljala po občasni razstavi *Učitelj v novi družbeni stvarnosti med 1945 in 1963* in skozi razvoj šolstva na Slovenskem do leta 1991, ki je predstavljen na njihovi stalni razstavi. Malo zares, malo za šalo smo se za konec dneva udeležili še učne ure z naslovom Mačka. Naša udeleženka delavnic in zunanja strokovna sodelavka Slovenskega šolskega muzeja, »gospodična učiteljica« Taja J. Gubenšek, nas je popeljala v začetek 20. stoletja in izprašala vse, kar vemo o domači mački. Na ta način smo dobre volje končali prvi dan delavnice.

Naslednji dan se nam je pri pregledovanju domačih nalog o tem, na kakšen način lahko pridobimo javna sredstva za delovanje zasebne zbirke, pridružila predavateljica z druge delavnice v Krškem, kolegica Alenka Černelič Krošelj. Pogovor je bil zelo živahen, saj so slušatelji postavili številna vprašanja, ki jih bo morala stroka še doreči in vzpostaviti pogoje za njihovo ureditev. Černeličeva deluje kot strokovna sodelavka na Oddelku za družbene dejavnosti Občine Krško in je na ta način izredno dragocena povezava z javno upravo, ki naj bi se poleg naše stroke na lokalni ravni znala prilagajati potrebam zasebnih zbirateljcev.

Za konec je mag. Tita Porenta slušateljem razložila pomen posameznih etnoloških dokumentacijskih standardov, po katerih naj bi za naslednjo domačo nalogo dokumentirali vsaj pet predmetov iz svoje zbirke, mag. Motnikarjeva pa je predlagala, naj lastniki zbirk do naslednje delavnice poskušajo izmeriti vlago in svetlobo v prostorih, kjer se nahaja gradivo, in izbrati najbolj ogrožene predmete.

Poleg že omenjenih sodelavcev tretje delavnice za ljubitelje zbiralce so pri organizaciji pomagali še mag. Marko Smole – vodja delovne skupine za ljubitelje pri SED, Zora Slivnik – tajnica SED, fotograf Savo Nedeljkov in snemalec Sašo Kuharič iz AVL ISN ZRC SAZU. Vsem skupaj, še posebno pa direktorici SEM-a – Bojani Rogelj Škafar, direktorju Slovenskega šolskega muzeja – mag. Stanetu Okolišu, ter Jerneju Hudolinu – vodji ZVKDS, OE RC in njegovi namestnici Damjani Pečnik se najlepše zahvaljujemo za gostoljubje in strokovno sodelovanje.

* Mag. Tita Porenta, prof. zgod. in univ. dipl. etnol., muzejska svetovalka, Muzeji radovljiške občine, Linhartov trg 1, 4240 Radovljica. E-naslov: titaporenta@gmail.com; Mojca Tercelj Otorepec, univ. dipl. etnol. in soc. kulture, višja konservatorica, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Kranj, 4000 Kranj, Tomšičeva 44. E-naslov: otorepec.mojca@siol.net

ETNOLOŠKA DELAVNICA NA DOMAČEM PODSTREŠJU

Razmišljanja ob praksi študentk in študentov etnologije in kulturne antropologije Univerze v Ljubljani pri Slovenskem narodopisnem inštitutu Urban Jarnik v Celovcu

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik iz Celovca že dolga leta sodelujeta, inštitut Urban Jarnik pa je študentkam in študentom v preteklih letih nudil predvsem organizacijsko in strokovno pomoč pri pripravah seminarских in diplomskih nalog ter magistrskih in doktorskih del. Obe ustanovi sta se spomladi 2007 dogovorili za tesnejše sodelovanje pri obveznih študentskih praksah, ki jih morajo opravljati študentje etnologije in kulturne antropologije Univerze v Ljubljani.

V poletnih mesecih 2007 so pri Slovenskem narodopisnem inštitutu Urban Jarnik opravili enotedensko prakso študentke Jana Jurič, Tjaša Obrulek, Marjana Perne, tritedensko prakso pa je opravil študent Januš Goltnik. Študentje so sodelovali pri projektu Varovanje in evidentiranje premične etnološke dediščine pri Slovencih na Koroškem. V sklopu projekta so popisovali predmete na Lajmiševih¹ domačiji v Vidri vasi pri Pliberku, kjer so v sto let stari hiši shranjeni predmeti za kmečke, obrtne in hišne dejavnosti, in sicer od gradnje hiše do danes.

Študentje so pomagali pri merjenju, fotografiranju in popisovanju predmetov ter nastajanju dokumentacije za računalniško bazo podatkov. Z njihovo pomočjo je nastala dokumentacija blizu tristo predmetov, celotna dokumentacija predmetov domačije zdaj obsega že nad štiristo evidentiranih predmetov.

Projekt dokumentiranja predmetov na omenjeni opuščeni kmetiji smo začeli v letih 2003 in 2004, ko je Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik skupaj z Inštitutom za narodnostna vprašanja v Ljubljani izvajal projekt Varovanje in inventarizacija kulturne dediščine Slovencev v zamejstvu.² Projekt je predvideval evidentiranje premične materialne kulturne dediščine koroških Slovencev v muzejskih zbirkah, zasebnih zbirkah in družinskih gospodinjstvih. Vzporedno z evidentiranjem predmetov je raziskovalna skupina zapisovala tudi narčna poimenovanja za posamezne predmete in njihove dele. V sklopu omenjenega projekta je bilo leta 2004 dokumentiranih blizu sto predmetov na Lajmiševih domačiji, projekta pa v

naslednjih letih iz različnih razlogov nismo mogli nadaljevati. Ko smo v lanskem letu na prakso sprejeli študentke in študenta etnologije in kulturne antropologije z ljubljanske univerze, smo se odločili, da jih vključimo predvsem v terensko delo. In omenjeni projekt je znova zaživel!

Domačija Lajmiš je naša domača opuščena kmetija, kar je zame kot etnologinjo, ki vodim inštitut Urban Jarnik in sem vodila tudi študentske prakse, predstavljalo neko novo popotovanje v preteklost in zahteven izziv za prihodnost. O začetnih dejavnostih sem v *Koledarju Mohorjeve* leta 2005 zapisala:

Ko se je raziskovalna skupina prvič podala na odkrivanje stare hiše ter gospodarskih in stranskih poslopij kmetije pri Lajmišu, sem jih spremljala kot gostiteljica doma, kjer sem doraščala. Strokovno popotovanje po domači hiši je predstavljalo svojevrsten izziv. V hiši, kjer si bival, se ti zdi vse vsakdanje in samoumevno. Nič posebnega ne odkriješ, ko po hiši stopaš kot domačin. Popotovanje z raziskovalno skupino po domačem domu pa je odstrlo etnološki pogled na lasten dom in domača hiša je kar naenkrat postala zanimiv muzej predmetov in z njimi povezanih spominov.

Popotovanje smo začeli pod velikim orehom, ob katerem je opuščena čebelnjak, ki je danes skladišče. Včasih pa je to bila »hišica«, v kateri smo otroci imeli svoj prostor in dom. Ob čebelnjaku je drvarnica, za drvarnico pa velik vrt, na katerem ni več zelenjave. Nič posebnega ne odkriješ, ko se občasno sprehajali purani. Ob drvarnici je gospodarsko poslopje: na hodniku je preša za sadje, ob strani sobica s hišnim mlinom, ob strani orodje za delo na travniku in v vrtu. Stopnice vodijo v prvo nadstropje s sobo, kjer je spala stara teta. Tam je sedaj osnovna oprema za domača mizarska dela. Pred sobo so predmeti, ki razveselijo vsakega etnologa, saj so tam nabrani predmeti, ki so omogočali preživetje družini, ki se je preživljala od kmetije in z obrtniškim delom – s pečarstvom. Pod sobico v prvem nadstropju je svinjski hlev. V sobi pred hlevom so pripravljali hrano za svinje. Majhno okence v sobi odpre pogled na kurnico. Ozke stopnice vodijo v klet, kjer so hranili krompir in zelenjavo. Za hlevom je gumno za slamo, na gumnu orodja za žitorejo. Za gumnom je dvojni kozolec, ki je bil dolgo v rabi. Drugo gospodarsko poslopje ima prav tako gumno za seno, na gumnu so orodja in predmeti v zvezi s košnjo na travnikih, iz gumna pa pridemo v kravji hlev. Ob hlevu je stanovanjsko poslopje. Skozi vrata stopimo na hodnik, kjer je bil svojčas »omár«, tj. omara za hranjenje jedil. Na desni strani hodnika je soba, v kateri je prebivala babica. Druga soba na desni strani je nudila prostor za družino, dokler ni bila sezidana nova hiša. Kuhinja je majhna. Včasih jo je skoraj v celoti zapolnil velik štedilnik, ki ga je sezidal ded, ki je kot samouk deloval kot pečar. Tudi v obeh sobah so bile lončene peči,

1 Hišno ime domačije je Lajmiž, uradno družinsko ime pa je Lajmiš, ponemčeno Leimisch.

2 Jernej Zupančič, Dejan Cigale, Martina Piko-Rustia, Ursula Sereinig, Katharina Roblek, Polona Sketelj, Tom Priestly in Marko Koščak: Varovanje in evidentiranje kulturne dediščine Slovencev v zamejstvu. *Ciljni raziskovalni program Konkurenčnost Slovenije 2001–2006: zaključno poročilo* (Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja in Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani; Celovec: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, 2004).

* Mag. Martina Piko-Rustia, univ. dipl. etnol., vodja Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik, 10. Oktoberstr. 25, A-9020 Celovec. E-naslov: piko@ethno.at

Stara babičina omara ...
Foto: Milan Piko, Vidra vas, maj 2008

ki so dajale toploto. V kuhinji je tudi vhod v majhno kopalnico brez tople vode. Stranišče je – kot je to bilo prej običajno – zunaj. Stopnice vodijo na podstrežje in v klet. Klet je hladna, sadje pa je ostalo sveže – kakor v zmrzovni skrinji – domala celo leto. Na podstrežju so kašče, prekajevalnica, soba za hranjenje suhega mesa, pa tista skrinja z zaprašeno staro letnico. Tudi tukaj so predmeti, ki dokumentirajo razvoj hišnih dejavnosti.³

Na to domačijo smo pripeljali študentke in študenta in se z njimi »po domače« gibal po prostorih in odkrivali predmet za predmetom. Kot informatorja sta bila na razpolago starša, Marica Piko, ki je na kmetiji doraščala in s predmeti delala, in Maks Piko, ki se je tja kot kmečki sin priženil sredi šestdesetih let 20. stoletja. Etnološka delavnica na domačem podstrežju in v domačih prostorih je bila »etnološki raj«, saj smo imeli dostop do vseh zadnjih kotičkov hiše, študentje pa so spoznavali, kako je bila hiša organizirana za preživetje. Večinoma se namreč predmeti še hranijo v prostorih, v katerih so jih uporabljali, tako so študentje predmete na domačiji začutili v njihovem naravnem prostoru. To je na terenu redkost. Navadno študentje naletijo na zbirke, ki so jih ustvarili posamezni navdušenci, kulturni delavci, duhovniki ipd. Te zbirke imajo čisto svoj ambient, v katerem je v ospredju predvsem predmet, prostor pa je le kulisa za predstavitev predmeta. Študentje so se z zanimanjem vključili v nenavadno raziskovalno prakso, ki jim je nudila predmete, njihov naravni ambient, pričevanja nekdanjih posestnikov kmetije z moške in ženske perspektive, sama pa sem se med predmeti in prostorom gibala kot nekdanja, ko sem bila še otrok, svoje otroštvo pa sem začela opazovati z etnološkimi »očali«. Z njimi se je odpiral nov svet. Omaro v nekdanji babičini sobi poznam, odkar se zavedam sebe. Ko smo jo popisovali, se mi je kar naenkrat razkrila njena doslej neznana zgodba. Moja mati Marica Piko (prej Leimisich, hči prvotnega pose-

³ Martina Piko-Rustia: Strokovno delo na domačem podstrežju: poročilo in utrinki ob projektu Varovanje in inventarizacija kulturne dediščine Slovencev v zamejstvu. *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu* (2006), 110–112.

... in po dolgih letih razkrita skrivnost.
Foto: Milan Piko, Vidra vas, maj 2008

stnika hiše Antona Leimischa) je povedala, da je mogoče, da so omaro skupaj z dvema posteljama in umivalnikom dobili od njene krstne botre, ki je umrla v bombnem napadu na Celovec leta 1945. Družina njene botre je živela v Celovcu in ni znala slovensko. Ko sem po tem pogovoru odprla omaro, sem na njeni notranji strani odkrila zapisano ime omenjene botre: Maria Messner, Bäckerq. 8 II. St. Spomnim se, da sem kot otrok občudovala sobo svoje babice. Znotraj naše stare hiše je ta soba s svojim gosposkim pohištvom predstavljala čisto svoj svet, ki se mi je razkril šele po toliko letih. Pri terenski raziskavi smo sproti vnašali najpomembnejše podatke, daljša pripovedovanja smo snemali, predmete tudi izmerili in fotografirali. Študentje so v delo vnašali svoje predstave in koristne predloge, kar je naše inštitutsko rutinsko delo obogatilo in dopolnilo z novimi spoznanji. Po terenski raziskavi smo študentke in študenta peljali v naše inštitutske prostore, kjer so vstavljali slike, dopolnjevali obrazce, si zapisovali odprta vprašanja in vnašali etnološko klasifikacijo. Skratka: spoznali so celoten potek dela od odkrivanja predmetov na podstrežju do končnega obrazca v računalniški obliki.

Ob koncu študentske prakse smo študentkam in študentu posredovali najosnovnejše informacije o življenju koroških Slovencev. Peljali smo jih tudi v Etnološki muzej na Kostanjah. Ko so študentje prestopili prag muzeja, so predmeti v zbirki oživel z zgodbami, ki so jih slišali pri terenskem delu. S pridobljenimi izkušnjami se je njihov pogled na etnološko zbirko za vedno izostril, saj so za predmeti začutili življenje. In kako naprej?

Popis predmetov na domačiji Lajmiš bomo dokončali. Nastala bo dokumentacija obsežne zbirke predmetov, ki pa kot zbirka pravzaprav ne obstaja, saj so predmeti raztreseni po celotni domačiji, predalih in kotičkih. Prijetno popotovanje po preteklosti domačije se bo kmalu spremenilo v odgovorno razmišljanje za prihodnost. Domačija zaenkrat predmete še varno hrani, v prihodnje pa bo treba zanje ustvariti nek trajen »dom«.

Koncept večera je predvidel problemsko soočenje z vprašanji oživljanja nesnovne dediščine.

Foto: Franci Klobčar, Ljubljana, 12. 12. 2007

Vključenost pevcev je opozorila na prepletenost dveh podob dediščine, pletenja slamnatih kit in petja, in na prepletanje njunega oživljanja.

Foto: Franci Klobčar, Ljubljana, 12. 12. 2007

ODRSKO SOOČANJE Z DEDIŠČINO – DEL RAZISKOVALNEGA DELA ALI NASTOP ZA JAVNOST? Razmislek ob prireditvi Živeti z dediščino: Delo in pesem kot dediščina

V Atriju Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU na Novem trgu 2 v Ljubljani sta Slovensko etnološko društvo in Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU 12. decembra 2007 pripravila etnološki večer iz tematskega sklopa Živeti z dediščino. Koncept srečanja je predvidel problemsko soočenje z eno od oblik oživljanja kulturne dediščine, oživljanjem pletenja slamnatih kit. Večer, ubran na temo Delo in pesem kot dediščina, je potekal ob pogovoru s članicami Skupine za ohranjanje naravne in kulturne dediščine KUD Fran Maselj Podlimbarski Krašnja. S tem je bil v samem tematskem sklopu poudarjen pomen nesnovne dediščine, ki šele v zadnjih letih – tudi s pomočjo Unescove deklaracije (Convention 2003) – dobiva svoje mesto v zavedanju javnosti.

Prav pri nesnovni dediščini se tako na ravni znanosti kot strokovnih odločanj pojavlja vrsta vprašanj (Muršič 2005a; Serec-Hodžar 2005), medtem ko pri nosilcih sama refleksija tega pojava velikokrat ostaja neizražena. Izbor skupine iz Krašnje se je prav zato zdel za takšno predstavitev zelo primeren: skupina, ki se je poimenovala kot Skupina za ohranjanje naravne in kulturne dediščine KUD Fran Maselj Podlimbarski Krašnja, je namreč pobudo za svoje delovanje našla v potrebah svojega lastnega okolja. Njihova lastna refleksija te vloge je bila zato zanimiv izziv za razgovor. Hkrati je bil izziv sam koncept: z njim sem želela opozoriti na prepletenost oživljanja dveh podob dediščine, pletenja slamnatih kit in pesmi, in kot dediščino poudariti delo in delovne veščine. Zasnova večera je ob tem opozarjala na pomen konteksta – v konkretnem primeru dela – za razumevanje ljudske pesmi

same. Tako s pogovorom kot samo predstavitvijo enega in drugega sem želela poudariti različnost problemov in opozoriti na razhajanja pričakovanj in nenazadnje tudi na različnost odzivov pri tistih, ki jim je takšno oživljanje namenjeno.

Ne glede na koncept je bilo srečanje v svoji realizaciji vendarle odsko dogajanje in soočenje s problematiko nastop za javnost. Čeprav sem v uvodu skušala pojasniti, da navidezno ustvarjanje vtisa prijetnega zimskega večera ob pletenju slamnatih kit ni namenjeno nostalgичnemu obujanju spominov, temveč bomo s spomini skušali osvetliti sodobni pojav, ki smo ga spremljali na odru, je bilo zavest o problemski distanci težko ohranjati tako pri nastopajočih kot tistih, ki so dogajanje spremljali. Tega ni spremenila niti projekcija fotografij, ki je z ilustracijo te revitalizacije in različnih aktivnosti skupine spremljala odsko dogajanje.

Za samo razumevanje oživljanja neke dejavnosti in vseh njenih razsežnosti je vsekakor pomembno poznavanje ozadja: razgovor je lahko postal razumljiv le ob navezavi na predstavitvev okoliščin, ki so v Krašnji – v naselju ob nekdanji Dunajski cesti, zaznamovanem s prevozništvom – sprožile pletenje slamnatih kit. Prav zato sem s kratkim uvodom skušala orisati genezo slamnikarstva kot posebnega fenomena domžalskega območja, vzroke za to dejavnost, čas njenega največjega vzpona, vplive na kmetijstvo in vzroke za njeno zamiranje. Ovrednoten je bil tudi pomen slamnikarstva skozi čas: pletenje slamnatih kit je namreč v Črnem grabnu, kamor spada Krašnja, dajalo zelo majhen zaslužek, vendar je bil zaradi upada dohodkov, ki jih je ljudem nudilo prevoznništvo, pred-

* Dr. Marija Klobčar, univ. dipl. etnol. in prof. slov. jezika s književnostjo, višja znanstvena sodelavka, Glasbenonarodopisni inštitut pri ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 2. E-naslov: marija.klobcar@zrc-sazu.si

vsem za gostače, tudi ta zaslužek pomemben. Slamnikarstvo je Krašnji – tako kot drugim krajem domžalskega območja – hkrati pomenilo stik s svetom, in sicer sezonsko delo v raznih evropskih mestih in Ameriki.

V ta razumevanjski okvir je bila vključena živa predstavitev s pogovorom, naravnana pa je bila s stališča tistih, ki so bili v sam proces dela kot mladi neposredno vključeni: tako so posamezne informatorko na podlagi svojih lastnih izkušenj pripovedovale o življenju in pletenju slamnatih kit kot načinu za izboljšanje minimalne življenjske ravni, hkrati pa tudi o tem, zakaj in kako so se takšnemu nadaljevanju izročila upirale. Poudarjen je bil pomen druženja, ki ga je nudilo pletenje slamnatih kit za ohranjanje pesemskega in glasbenega izročila. Ob zamiranju te dejavnosti so bile razčlenjene oblike njene transformacije in transformacije skupnosti. Oživljanje slamnikarstva v osemdesetih letih, ki so ga informatorko spontano vpletale v pogovor, je bilo tako prikazano kot logično vračanje v družabnost njihove mladosti.

Čeprav je pogovor potekal pred očmi obiskovalcev, je samo dogajanje vendarle hkrati pomenilo tudi prenos terenske izkušnje na oder: predhodno sem namreč skupino obiskala v Krašnji in se s problematiko soočila na samem terenu. Pogovor z informatorkami je bil pripravljen v obliki polstrukturiranega intervjuja, tako same informatorko kot pevci pa so ob tem pletli kite. Svoje mesto na tem večeru so namreč sami zase lahko osmislili le z uprizoritvijo dela.

Razgovor je skušal implicitno nakazati naravnost večera: opozarjanje na fenomen dediščine kot samozavedajoče se tradicije (Muršič 2005b: 31) tudi s problemsko naravnanim odskim dogajanjem lahko razširja obzorja etnomuzikološkega pogleda. Folkloristika mora ločevati med izvornim izročilom in pojavi, ki z novo socialno funkcijo izvorne elemente prikazujejo kot dediščino, torej med izročilom in revitalizacijo. Hkrati vključenost oživljene pesmi v oživljanje preteklega vsakdanjika pomaga bolje razumeti okoliščine, ki jih etnomuzikologija včasih idealizira.

Na podlagi teh spoznanj je bila revitalizacija pričujoče dejavnosti, značilna za osemdeseta leta, ustrezno vpeta v socialni kontekst. Z oživljanjem pletenja slamnatih kit, s katerim so

tedaj pričeli v šoli, nadaljevali v okviru raznih prireditev in ustanovili društvo, ki jih tudi formalno združuje, so domačini izrazili potrebo po prepoznavnosti in druženju. Pesem, kot so jo vnovič skušali odkriti kot pevci ljudskih pesmi, je samo ena od podob teh iskanj, v odkrivanju te podobe pa se pevci soočajo s problemi, s kakršnimi se sicer srečujejo institucionalizirane pevske skupine (prim. Šivic 2007). Za razloček od pogovora o delu je predstavitev petja na odru pri nekaterih obiskovalcih podlegla drugačnim merilom: samo petje je bilo namreč bolj kot pripovedi informatork razumljeno – in nehoti tudi ocenjevano – kot odrski nastop, zato naj bi izražanje problemov, ki jih oživljanje petja prinaša, ne sodilo na oder. Ali torej kaže nadaljevati s takšnimi soočaji? Eksplicitno in implicitno poudarjanje problemov je lahko razumljeno kot strokovna nedoslednost, pojasnjena s tem, da je stroka namenjena temu, da probleme reši prej, preden se pojavijo na odru, in omogoči čisto predstavo naše preteklosti. Ali so tudi takšna javna razmišljanja revitalizacija ali razmislek o njej? Ali pa so le uprizarjanje resničnih razmišljanj in razgovorov, ki so se predhodno že zgodili, resnično iskanje stroke, ki poteka pred odrom in za njim, pa ga prepozna kot preverjanje današnjega časa v podobah včerajšnjega dne.

Literatura

Convention 2003: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf>, 18. 3. 2008.

MURŠIČ, Rajko: Uvod. H kritiki ideologije dediščinstva ter slepega enačenja znanosti in stroke. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2005a (Županičeva knjižnica; 12), 7–10.

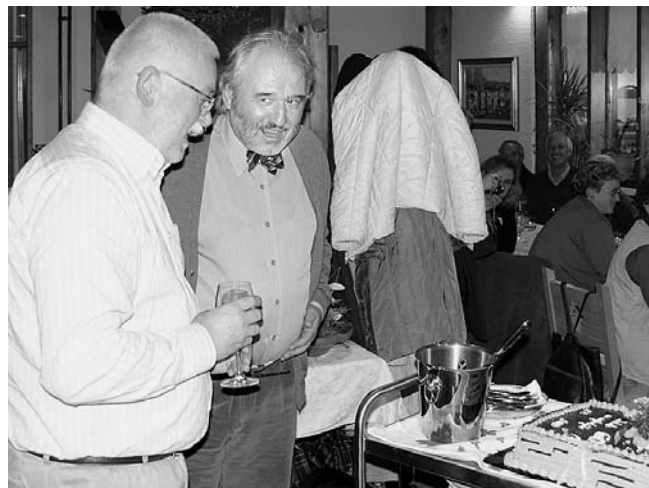
MURŠIČ, Rajko: Kvadratura kroga. Dediščine: topisi ideologij na sečišču starega in novega ter tujega in domačega. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2005b (Županičeva knjižnica; 12), 25–38.

SEREC-HODŽAR, Anja: Presentacija kulturne dediščine na javnih prireditvah na lokalni ravni. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v rokah stroke*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2005 (Županičeva knjižnica; 14), 69–74.

ŠIVIC, Urša: Vpliv institucionalnih meril na spreminjanje ljudskega petja. *Traditiones* 36(2), 2007, 27–41.

Nagrajenec Damjan Ovsec (levo) s profesorjem Slavkom Kremenškom.
Foto: Savo Nedeljko, Metlika, 9. 11. 2007

Iztoka Illica (levo) smo po kosilu presenetili z rojstnodnevno torto.
Foto: Savo Nedeljko, Črnomelj, 9. 11. 2007

DALEČ JE ŽE MURKOVANJE ALI SPOMINI NA LANSKO LETO

Profesionalni etnološki srenji, ki prebira strokovne članke v *Glasniku*, podkrepjene s preverljivimi citati, in si s tem nabira nova spoznanja, naj bo položeno na srce, da so te vrstice iz t. i. drugega vica. Avtorica bo skušala dogodke prikazati v spominski verziji, kakor jih je doživela sama, a so ji pri tem brez dvoma pomagali tudi soudeleženci.

Morda se tega niso niti zavedali. A predstavljate si, kako smo obračali svoje besede in pripombe, kako smo se pogovarjali, kritizirali, občudovali, jedli in pili in bili deležni vsakršnih dobrot gostiteljev, pa se takrat tega nihče ni pošteno zavedal ali pa zapomnil.

Uradna zabeležka o svečani podelitvi Murkove nagrade, priznanja in listine je bila promptno objavljena v prejšnjem *Glasniku*. Tako je bilo zadoščeno uradni zahtevi po informacijah, predvsem pa nagrajencem, ki so tako poleg vročenih osebnih listin vedeli, da je o njihovih uspehih obveščena še druga javnost, ne samo polna dvorana v metliškem muzeju, kjer se je podelitev dogajala.

Začetek, nadaljevanje, predvsem pa ozadje te končne svečanosti so se odvijali približno takole: Slovensko etnološko društvo in Komisija za podeljevanje Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine za dosežke v etnologiji sta vljudno povabila občinstvo, naj se v petek, 9. novembra 2007 udeleži podelitve, ki naj bi se odvila v Belokranjskem muzeju v Metliki. Murkovo občinstvo, ki je včasih bolj, včasih pa manj številčno, se med seboj bolj ali manj dobro pozna. Zato je moralo biti najprej zadoščeno radovednosti, kdo je kdo od nagrajencev, skrivnostno vabilo pa je bilo dekodirano najbrž že ob tiskanju, kajti kdo drug, če ne etnologi, najbolj poznamo, kako se širi ustno izročilo!

Kot je znano, je večina etnologov (in njim podobnih) najbolj razpoloženi in prijazni ob zgodnjih jutranjih urah. Zato ni

bilo ne konca ne kraja veselih pozdravov in poljubov prijateljstva ob srečanju ob pol osmih, ko smo se pred muzejem v Ljubljani vkrcavali v avtobus.

Bil je prostoren in ker nas ni bilo za celo vojsko, ni bilo treba odrivati prijateljev zaradi boljšega sedeža. Vreme je bilo bolj za deževnike, a Zora Slivnikova nas je poskušala oplahneti odnotraj, kar ji je pri nekaterih uspelo, pri vseh pa ne, kar kaže, da so se etnologi od jugoslovanskih časov zelo spremenili. To ne pomeni alkoholizma, ampak popuščanje kolektivnega duha.

V sprednjem delu sta sedela tudi dva nova društvena člana, pošteni duši, posebno eden je bil poln ljudskih modrosti. In bolj ko je Zora ponujala mamljive hlape svoje stekleničke, bolj nas je zabaval gospod, ki je pripovedoval zgodbe o svojih zbirkah, zraven pa razdiral še duhovite šale, kar nas je spremljalo vse do Novega mesta, še posebno, ko se je dokopal do mikrofona.

Dež nas je močil po klancu navzgor mimo proštije do muzeja, a s sprejemom kolegov smo bili bogato poplačani. Za tiste, ki še niso obiskali razstave, je bila zelo zanimiva predstavitev lutkarstva na dolenskem območju, ki se ga je lotila Ivica Križ. Mnogo premalo se kolegi poznamo med seboj, tudi obiskujemo, pa čeprav je Slovenija tako majhna, da jo lahko prevoziš z avtom od meje do meje brez uporabe toaleta (cit. po Desi Muck). Res pa je veliko muzejev in zbirk. Naj bo poudarjeno, da je Ivica tako delovna, da bi Slovensko etnološko društvo mirne duše lahko vsako leto organiziralo svojo rajžo na njeno razstavo, pa nič hudega ne bi bilo, če bi si vsak prebral še katalog. Vedno sem bila nekako nevoščljiva, kako je novomeškim muzejcem v vsakršnih časih, debelih in suhih, uspelo izdati toliko izjemno lepo opremljenih katalogov. Da o vsebini seveda ne govorim.

* Tanja Tomažič, prof. umetn. zgod. in univ. dipl. etnol., muzejska svetovalka v pokouju, 1000 Ljubljana, Celovška 136. E-naslov: taja.tomazic@gmail.com

In če se ne motim, so nam Novomeščani postregli s kavico in sladkarijami, med piškoti so se košatili obilni krofi, vsi pocukrani. Ne vem, če je bilo kaj dam in gospodov, ki bi se jih branili zaradi sladkorja, mislim, da ne, saj se spomnim, kako smo se lepo nasmihali eden drugemu z belimi brki okrog ust. In po poti navzdol je šlo lažje, dež nas je zapuščal in nadaljevali smo pot proti Črnomlju. Pa nismo vedeli, kam se podajamo. Zvezda dogodka, mag. Marjetka Balkovec Debevec, nas je spravila v črnomaljsko cerkev, kjer nas je sprva res čakala prisrčna dobrodošlica. V sveže obnovljeni cerkvi Sv. Duha z ohranjenimi rebri v prezbitariju in z nekaj še starejšega mozaika so nam za dobrodošlico ponudili belokranjsko pogačo. Potem smo radovedno posedli po klopeh. Mladi zgodovinar Janez Weiss nam je pripovedoval o zgodovini cerkve, nato pa je nastopila Marjetka, ki je predstavila svoje magistrsko delo: V Črnomlju od nekdaj bili so veseli ...

Poslušalci smo se znašli v navzkrižnem ognju: bolj ko se je predavateljica vživljala v svoj predmet, bolj ko nam je predvajala veselice in plesne zabave med črnomaljskimi meščani, bolj je pritiskal mraz. No, morda se tega sploh nihče ne bo več spomnil, ostal pa nam je občutek veselih Črnomaljcev, katerih geni se pretakajo v vseh naših belokranjskih kolegi! Spoštovani profesor K., Marjetkin mentor, je bil nad delom zelo navdušen in kot se je izkazalo, to navdušenje ni bilo zaman.

Sprehod, ki je udeležence vodil po starem črnomaljskem jedru in za katerega sta se zelo trudili kolegici Anita Matkovič in Marjetka Balkovec Debevec, si je avtorica pričujočega prispevka bolj slabo zapomnila. Zato predlaga bralcu, da si prebere nekaj stavkov med vrsticami, kolikor je pač še živ njegov osebni spomin.

Zbrana družba, ki je zmrznjeno doživela novembrski Črnomelj, je končno prišla na svoje v gostilni Müller. Dva dni je manjkalo do martinovega, kar ni motilo velikega duha etnologov. Sedli smo za bogato mizo. In pri Müllerju so se zares izkazali. Menim, da se vsi še dobro spomnimo, kaj vse se je prikazovalo na mizah: na velikih pladnjih so nosili Santoninove pojedine. Malo govedine, malo svinine, pečeno in praženo, pohano in kuhano, puran, mlinci in vijoličasto zelje, štruklji sirovi in ajdovi, pečen in pražen krompir, kuhana zelenjava v mavričnih barvah (kar je bržkone dokazovalo, da je bila zmrznjena), a kot rečeno, malenkosti niso motile zbrane družbe. Čudno, a tudi intelektualcem sta zbranost pričarali že goveja in gobova juha, saj se je v trenutku muzike, ki jo je

sprožilo udarjanje žlic ob krožnik, po mizi razprostrl blagodejen mir, ki ga je prekinjala le sem pa tja kakšna mila prošnja po kruhu ali soli. Bili smo res umirjena, nekomplcirana srenja in pogovori so se začeli spet, a s polnimi želodci malce počasneje, po desertu.

Gospoda Iliča pa je ob koncu čakala še rojstnodnevna torta, presenečenje, ki ga je ljubeznivo delil z zbrano družbo. Sledilo je nazdravljanje, nekateri, ki so ga pili prej in prehitro, so dvignili prazne kozarce. A nič ne de, Vsenajboljše! je donelo iz mogočnih grl.

Kolega Damjan Ovsec, ki je bil glavni slavljeneč, Murkov nagrajeneč, kar je bilo vsem znano, je slavo že od jutra kar dobro prenašal. Pocukral se je v Novem mestu, namrazil v cerkvi v Črnomlju, najedel pri Müllerju, in zdaj ga je čakala samo še ena stopnička, da stopi med posvečene. V Belokranjskem muzeju v Metliki nas je pričakala posadka muzeja pod vodstvom Andreje Brancelj Bednaršek. Slavnost je bila povezana z govori in glasbo in končno je kolega Damjan držal v roki svojo nagrado. In to nagrado, ki je bila trdo prigarana. Državni uradniki, kar smo bili in večina so še vedno muzejski kustosi, se namreč težko postavljamo na mesto samostojnega delavca v kulturi, kar je doletelo Damjana. A kar je res, je res: kdo nam jamči, da bi toliko napisal, če bi sedel na gorkem državnem stolčku? Naj mu bo še enkrat iskreno čestitano tudi v tem pisanju, ki skuša pobirati drugačene skušnje in spomine z njegovega, in samo njegovega! murkovanja.

Ni je dežele, ki bi bila tako gostoljubna, kot je Bela krajina, in ni ga muzeja, ki bi bil tako prijazen kot je metliški, in ne kustosov, ki so bili tako ljubeznivi z utrujenimi kolegi. Tik pred prireditvijo je malce stisnilo tudi Damjana: od silne nervoze se mu je na čelu naredil majhen pubertetniški mozoljček. Avtorica tega zapisa mu je pomagala z odličnim mejkapom in ob njegovem zahvalnem govoru je zasijalo njegovo čelo v svežem mladostnem veselju.

Muzejska klet, kamor so nas zvabili po prireditvi in ogledu zbirk – ali pa je bilo obratno? – nam je ponujala razkošje belokranjskega gastronomskega in enološkega prefinjenosti. Vedeli smo, da se murkovanje približuje h kraju, in smo se veselili in napivali in si trkali s kozarci. In je profesorja nekdo butnil v komolec, da je razbil kozarec. »Joj,« je rekla Alenka, ki je stala zraven, pa ni bilo nič hudega. »Za srečo!« smo rekli in se počasi spravili iz kleti. Kajti murkovanja je moralo biti enkrat konec. Zato, da se bo drugo leto spet.

Etnološka pot – rudarska kolonija Fani.
Foto: Ivanka Počkaj, Trbovlje, 27. 3. 2008

Se nihče ne drži za gumb?
Foto: Ivanka Počkaj, Trbovlje, Rudarska kolonija Žabja vas, 27. 3. 2008

RAJŽA V ZASAVJE

27. marca 2008 je Slovensko etnološko društvo organiziralo rajžo v Zasavje. Udeležence je v Zasavskem muzeju Trbovlje zjutraj sprejela kustosinja etnologinja Jana Mlakar Adamič, ki nam je ob kavi in rogljičku orisala delovanje muzeja na območju občin Trbovlje, Hrastnik, Zagorje in Litija. Leta 1951 ustanovljeni muzej NOB se je leta 1986 preoblikoval v splošni muzej, kar je zaposlene tudi spodbudilo v širše sodelovanje z domačini, saj so potrebovali predmete za svojo razstavno dejavnost. Stalna razstava Srečno ... Črne doline tako stoji v muzejskih prostorih od leta 2001 in je zanjo ustanova tudi prejela občinsko nagrado. Poleg drugih razstav Zasavskega muzeja Trbovlje in od leta 1977 njegove izpostave Muzeja Hrastnik je Jana Mlakar Adamič predstavila še delo v okviru študijskih krožkov in Univerze za tretje življenjsko obdobje ter nas seznanila s kulturno-zgodovinskim ozadjem razstave Srečno ... Črne doline, ki smo si jo nato tudi ogledali. Sledil je individualni ogled razstave Stojana Batiča – Rudarski cikel in vodeni ogled gostujoče razstave Muzeja Kočevje Edina tema je neznanje, nato pa smo se obloženi s podarjenimi knjigami odpravili po etnološki poti med rudarskimi kolonijami.

Pot smo začeli na njenem siceršnjem koncu in Jana Mlakar Adamič nam je spotoma nizala drobce iz zgodovine in sedanjosti bivanja v stanovanjih, velikih od približno 30 kvadratnih metrov do še enkrat toliko, z vsaj v preteklih desetletjih skupnimi pečmi za peko kruha, drvarnicami in s kletmi ter pogosto z ohišnicami. Ustavljali smo se predvsem ob posameznih pojasnjevalnih tablah, namenjenih individualnim sprehodom skozi različne kolonije, ter spotoma videvali tudi vhodne jaške v rudnik, nanizane po naselju, zaradi katerih je bila pot rudarjev na delovno mesto kar se le da kratka in z njo niso izgubljali ne časa ne denarja. Zanimivo je bilo po infrastrukturi opremljenosti primerjati rudarska in stanovanja de-

lovodij oziroma upravnikov, obenem pa slediti propadajočim tehnološkim ostankom rudarjenja po naselju.

Vsekakor najbolj zanimiv, vsaj meni osebno, je bil zaključni, sicer začetni del etnološke poti – ki pa smo si ga ogledali šele po premoru s »knapovskim« kosilom – rudarski stanovanji iz 20. in 60. let 20. stoletja. Gre za obnovljeni stanovanji v koloniji Njiva, kjer so nas s kavo in prigrizkom po kosilu (!) pričakali člani Univerze za tretje življenjsko obdobje, ki muzeju pomagajo tudi pri njegovih pedagoških dejavnostih.

To je bilo v Trbovljah tudi zadnje dejanje tistega dne, saj je sledil ogled izpostave oziroma Muzeja Hrastnik, kjer smo si individualno ogledali kulturno-zgodovinsko razstavo o občini Hrastnik Znamenja ob poti, rekonstrukcijo šolske učilnice (v okviru podzbirke Šolstvo v Zasavju), v kateri potekajo učne ure, podzbirko Druga svetovna vojna in od leta 2002 postavljeno razstavo Lutke in lutkarji z zbirko igrač. Sploh slednja je zanimiva zato, ker so po 30. letih, odkar so domačini prenehali s svojo lutkarsko dejavnostjo, to ponovno sprožili, tako da muzej za napovedane skupine lahko deluje tudi kot začasno gledališče, kjer domačini uprizarjajo igre predvsem z marionetnimi pa tudi ročnimi lutkami. In podstrešni prostor razstave o lutkah in lutkarjih je tako v okviru tokratne rajže postal tudi prizorišče srečanja s posameznimi lutkarji, s pomočjo katerih smo lahko tudi sami preizkusili, kako težka je marioneta in koliko vadbe bi še potrebovali, da bi jo naučili vsaj hoditi. In nato z domačini pot zaključili ob pivu.

* Dr. Mateja Habinc, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., docentka na Fakulteti za humanistične študije, 5000 Koper, Titov trg 5. E-naslov: mateja.habinc@guest.arnes.si

Pri Martinu na Bači smo prisluhnili pripovedi Silva Torkarja.
Foto: Irena Destovnik, Bača, 12. 4. 2008

Pred votlo lipo v Rutu, ki naj bi bila po ustnem izročilu stara vsaj 600 let.
Foto: Ivan Mohorič, Rut, 12. 4. 2008

V BAŠKO GRAPo!

12. aprila 2008 se je osemnajst udeležencev rajže podalo na strokovno ekskurzijo v zgornji del Baške grape. Najlepši čas za obisk je kakšen mesec pozneje, ko vse ozeleni in je vreme že bolj stabilno. Prav to območje je namreč znano po največji gostoti padavin na kvadratni meter v Sloveniji, saj se topli vlažni zrak, ki z Jadrana prodre po dolini Soče, Idrijce in Bače, ob južnih pobočjih Črne prsti in Koble dvigne, ohladi, in rezultat je dež. Kljub vsemu smo imeli z vremenom kar srečo, privoščili smo si celo pešačenje iz Podbrda do Bače in uživali v razgledih na hribe in samotni zaselek Hoba na nasprotnem bregu, ki je (bil) moje središče sveta.

Naše razgledovanje smo začeli na Petrovem Brdu, torej po ključu geografske bližine izhodišču, pozno popoldne pa smo prispeli do Ruta, kjer leži zgodovinski ključ tega območja – tu je bil več stoletij sedež rihtarije. Zgornji del Baške grape je namreč zaznamovala tirolska kolonizacija v 13. stoletju. Priseljene družine so izkrcile gozdove, si postavile bivališča in se v naslednjih stoletjih namnožile v trinajst vasi (edino vasi Grahovo in Koritnica sta starejšega, slovenskega izvora). Do devetnajstega stoletja so se potomci prvotnih naseljencev poslovenili, stiki z Innichenom v Pustriški dolini pa so se pretrgali. (Sledovi nemškega narečja so še danes izpričani v primkih in ledinskih imenih, stike z Innichenom/San Candidom pa so Rutarji pred dvajsetimi leti ponovno vzpostavili.)

V prvih letih 20. stoletja se je območje zgornjega dela Baške grape, predvsem dolinske vasi, razcvetelo zaradi gradnje Bohinjske železnice in posebno Bohinjskega predora. Dela niso dobili le domačini, ampak tudi množica delavcev z vseh koncev Avstro-ogrske in tudi iz Italije. Nasprotno pa je Baško grapo hudo prizadela italijanska zasedba Primorske med obema vojnama – z Rapalsko mejo je bila ločena od sosednjih

krajev na Gorenjskem, ki so bili del Kraljevine Jugoslavije. Nekateri železničarji so bili tedaj premeščeni celo na jug Italije, nekaj domačinov je poiskalo boljše možnosti v bližnjih italijanskih mestih, predvsem Trstu in Gorici, precej ljudi se je odselilo v Ameriko, Belgijo, Francijo, medtem ko so najbolj zavedni Slovenci prebegnili v Jugoslavijo.

Po drugi svetovni vojni se je položaj sicer izboljšal, odseljevanje pa se je vseeno nadaljevalo. Državna uprava ni stimulirala obdelovanja zemlje na strmih območjih, zato so zaradi služb odhajali v bližnje centre. V samostojni Sloveniji je Baško grapo doletel tudi popoln zlom industrije. Po propadu Tovarne volnenih izdelkov Bača se še večji delež domačinov dnevno vozi na delo v Tolmin, Novo Gorico, Idrijo, Cerkno, Bohinj, Železnike, Kranj in celo v Ljubljano, zato Baško grapo lahko danes opredelimo kot spalno naselje. Po drugi strani so tujci Baško grapo odkrili kot prostor, kjer najdejo mir in kakovostno ohranjeno okolje, ter pokupili kar precej hiš in kmetij.

Podpisana sem pripravila program ekskurzije in želela Baško grapo predstaviti kar najbolj bogato in večplastno, zato sem k sodelovanju pritegnila najboljše poznavalce. Mag. Silvo Torkar, sodelavec etimološko-onomastične sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ki izvira iz Hudajužne, je že med vožnjo razdelil strokovno literaturo in podal temeljit zgodovinski pregled tega območja, predvsem pa je briljiral z jezikovnimi in etimološkimi razlagami občin imen v Baški grapi, pa tudi z drobnimi zgodbami. On ji striktno pravi Baška dolina, jaz pa vztrajam na Baški grapi, kot tudi okoli 90 odstotkov domačinov. Na Petrovem Brdu nam je v planinski koči Rudi Zgaga postregel kavo skupaj s pripovedmi iz starejših obdobj, pa tudi iz svojih izkušenj. V Podbrdu nas je

* Nadja Valentinčič Furlan, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., anglistka, višja kustodinja, Slovenski etnografski muzej, 1000 Ljubljana, Metelkova 2. E-naslov: nadja.valenticic@etno-muzej.si

v Jakovkni hiši (pri cerkvi), kjer sta Turistično-informativni center zgornjega dela Baške grape in razstavni prostor, pričakala etnologinja Tolminskega muzeja Karla Kofol. Predstavila nam je koncept nastajajoče razstave o zgornjem delu Baške grape.

Le slabih štirinajst dni pozneje, v petek, 25. aprila, smo si postavitev lahko že ogledali. V treh sobah je avtorica izpostavila tri vsebine, ki ta prostor ločijo od drugih slovenskih območij: tirolsko kolonizacijo v trinajstem stoletju, gradnjo železniške proge (1900–1906) in obmejnost regije med obema svetovnjima vojnoma. Zadnja temo delno pokriva tudi projekt Turističnega društva Podbrdo Pot po Rapalski meji (TD preko LTO Sotočje tudi upravlja TIC in razstavne prostore). Izvajanje kolegice Karle je pokazalo, da Turistično društvo skrbi predvsem za objekte utrjenega italijanskega Alpskega zidu. Rapalska meja je bila uradna meja med obema državama, na ozemlju vsake od njiju pa je potekala utrjena linija – ekvivalent italijanskega Alpskega zidu je bila tako imenovana Rupnikova linija na jugoslovanski strani. Projekti, ki promovirajo nekdanje meje, lahko kaj hitro zbudijo občutek, da prebivalci območja z nostalgijo gledajo na čas takratne politične ureditve (kar v tem primeru nikakor ne drži, da možnih političnih zlorab na italijanski strani ne omenjamo), zato je zelo važno, v kakšno sporočilo jih zavijejo izvajalci.

Domačini lahko odslej znance in turiste s ponosom povabimo v Jakovkno hišo, slovenski obiskovalci se tu lahko poučijo o bistvenih etnološko-zgodovinskih značilnostih zgornjega dela Baške grape, medtem ko je tujim obiskovalcem dostopen vsaj kratek povzetek o gradnji Bohinjske proge v angleškem in italijanskem jeziku. Razstava ima kotiček za otroke in računalniško podporo fotografij iz časa gradnje železnice, na veliki plazmi pa sodobne fotografije vasi v Baški grapi in okolici ter dva etnološka filma, *Usak dabi soj par kokr tica* (o porokah v prvi polovici 20. stoletja) in *Podbrdo bi bilo brez železnice ena zakotna vas* (o tem, kako sta gradnja železnice in pozneje njeno delovanje vplivala na življenje domačinov, oba sta nastala leta 1994 oziroma 1996 v Podbrdu in okoliških vaseh v okviru dveh Alpskih mladinskih raziskovalnih taborov). Novejša obdobja na razstavi niso prikazana, zato ostaja veliko prostora tudi za delovanje Društva Baška dediščina, ki je usmerjeno predvsem v varovanje in promocijo naravne in kulturne dediščine tega območja in v prireditve, ki povezujejo lokalne skupnosti.

Kdor pozna Baško grapo samo iz vlaka ali avta, ne bo nikoli spoznal njenih najlepših vasi, ki se razprostirajo višje po pobočjih Rodice, Črne prsti, Koble in Porezna. Ogledali smo si tri najbolj slikovite in najbolj žive. Na Bači pri Podbrdu sta nas prijazno sprejela Cveto in Olga Zgaga, ki med tednom živita v Novi Gorici, proste dneve pa ustvarjalno preživljata na Bači. Cveto nas je vodil po razstavi Bača skozi čas v bačarski mlekarni in po hišni zbirki v svoji rojstni hiši pri Martinu. Njegova interpretacija združuje ravno pravo kombinacijo podatkov, razlag in zabavnih zgodb, žena Olga pa poskrbi za grlo in želodec. Upamo, da se bo Cveto zdaj, ko je v zaslužnem pokoju, lotil pisanja monografije o Bači pri Podbrdu, ki bo gotovo odlična!

Po kosilu v Podbrdu v nekdanji gostilni pri Armanu smo pot nadaljevali navzdol po Baški grapi, in se še dvakrat vzpeli po strmi cesti, najprej v Stržišče pod Črno prstjo, potem pa v Rut. Stržišče so znane zaradi posebne poljske razdelitve in kozolcev, ki so zaradi pogostih snežnih plazov obrnjeni po strmini navzgor in dobro podprti z obeh strani. Verna slovenska mladina Stržišče pozna kot prostor mladinskih duhovnih vaj, ki jih je uvedel župnik Vinko Kobal, planinci pa kot izhodišče za pot na Črno prst. Rut je bil sedež rihtarije, ki ji je načeloval rihtar, nosilec posvetne in sodne oblasti tega območja. Simbol njegove sodne oblasti je bil meč, ki ga hranijo v Tolminskem muzeju. Rihtar je spore razsojal pod mogočno lipo z obsegom osmih metrov, ki stoji poleg cerkve. Po ustnem izročilu je stara vsaj 600 let, vendar natančne starosti ni mogoče določiti, ker je v sredini votla. V 19. stoletju jo je skupaj s cerkvijo zajel požar in ko je že kazalo, da je povsem mrtva, je iz ožganega debla znova pognala.

Med vožnjo po dolini smo udeležence opozarjali na objekte, za katere skrbi Društvo Baška dediščina (Cvekov skedenj v Podbrdu, Prangarjev mlin z žago v Znojilah, sosednja Jakova kovačija v Kuku, vetrovalna postaja blizu Humarja med Hudajužno in Koritnico), da bi zvečer lažje locirali objekte iz predstavitve delovanja DBD. Preden pa smo se srečali s predstavniki DBD, smo se ustavili na Koritnici, kjer je bil posnet antologijski prizor prvega slovenskega celovečernega igranega zvočnega filma *Na svoji zemlji*, v katerem Stanetova mati pred streljanjem talcev reče: »Sezula se bom, ker grem poslednjič po naši zemlji.« V Baški grapi bomo 12. in 13. septembra 2008 obeležili šestdesetletnico nastanka filma z več prireditvami. Društvo Baška dediščina se je angažiralo s pripravo tematske poti Na svoji zemlji, ki bo dediščino prvega slovenskega zvočnega filma trajno povezala s prostorom, kjer je bil posnet in mu je film pravzaprav utrdil ime. V Baški grapi smo ponosni, da so bile prve besede, izrečene v slovenskem filmu, prav besede partizana Sove: »Stane, glej jo, našo grapo!«, in Stane ganjeno vzklikne: »Baška grapa!«, saj jo vidi po dolgih letih odsotnosti. S prireditvami in tematsko potjo želimo pokazati, da je film *Na svoji zemlji* sestavni del identitete tega prostora.

Za prijeten konec dneva je poskrbelo Društvo Baška dediščina, ki je leta 2007 za svoje delovanje v letu 2006 prejelo Murkovo listino. V gasilskem domu na Grahovem ob Bači nas je najprej pozdravil predsednik Aleš Bizalj, potem pa je Alenka Zgaga s pomočjo fotografij predstavila delovanje društva v lanskem letu in napovedala letošnje dogodke.

Za vtise iz prve roke raje vprašajte druge udeležence ekskurzije. Poročilo sem pisala bolj v smislu namigov, kaj je vredno videti v Baški grapi, če se sami podate na pot v te kraje. Končujem s kulinarčno etnološko ponudbo. Najbolj priporočam turistično kmetijo pri Flandru v Zakojci in še ogled rojstne hiše Franceta Bevka. V smeri proti Gorenjski lahko zavijete v Davčo k Šoštariju in si v centru vasi ogledate še zbirko o predelavi lanu. V okrepčevalnici Slap pri Ruscu si lahko privoščite najbolj sveže postrvi ali jedi z žara, pa tudi v gostilni pri Brišarju na Grahovem ob Bači se najde kaj za pod zob.

Predsednica SED na sprejemu pri županu Mestne občine Ljubljana.
Foto: Savo Nedeljko, Ljubljana, 3. 12. 2007

Strokovna ekskurzija po Krakovem in Trnovem.
Foto: Savo Nedeljko, Ljubljana, 4. 12. 2007

ETNOLOGIJA IN REGIJE: LJUBLJANA – MESTO MEDKULTURNEGA DIALOGA

3. in 4. december 2007

Slovensko etnološko društvo je tokratni posvet (tretji v nizu posvetov Etnologija in regije) pripravilo v soorganizaciji z ZRC SAZU in Mestnim muzejem Ljubljana. Delo je potekalo na treh lokacijah – v Prešernovi dvorani SAZU, Atriju ZRC in Mestnem muzeju Ljubljana, končali pa smo ga s strokovno ekskurzijo – potepom – po Krakovem in Trnovem, na katerem smo v praksi spoznali nekatere boleče točke Ljubljane, ki so bile poudarjene v posameznih referatih in delih diskusij. Program prvega dneva posveta smo zaokrožili s sprejemom pri županu MOL, Zoranu Jankoviču, na katerem smo se srečali tudi z načelnikom Oddelka za kulturo pri MOL, dr. Urošem Grilcem.

Na dvodnevem posvetu je bilo predstavljenih 32 referatov (med njimi štirje iz mestnih ustanov, ki v Ljubljani s svojimi programi soustvarjajo medkulturni dialog), ki so bili umeščeni v štiri programske sklope. V prvem smo dobili vpogled v raziskave na področju urbane etnologije in antropologije, ki so bile izvedene v preteklih desetletjih oz. potekajo še danes, osvetljene so bile raziskave meščanstva ter položaj Ljubljane znotraj SEM ter vloga etnologije znotraj osrednje mestne muzejske ustanove.

V drugem sklopu, ki smo ga poimenovali Identiteta, smo obravnavali Ljubljano tudi z vidika drugih znanstvenih disciplin – arhitekture, arheologije, zgodovine, umetnostne zgodovine, pedagogike ter seveda etnologije in kulturne antropologije.

V sklopu o filmski podobi Ljubljane smo se seznanili s filmsko produkcijo na temo mesta posveta, še zlasti s kolažem najstarejših posnetkov ter z novejšimi prizadevanji na področju etnografskega filma.

Zadnji sklop pa je prinesel različne poglede na Ljubljano kot

prestonico in njene možnosti, da bi že v preteklosti postala medkulturno središče, ter današnje stanje na tem področju. Dotaknili smo se problema priseljencev in različnih programov za azilante ter odnosov mesta in njegovih prebivalcev do migrantov.

V razpravah je bilo poudarjeno vprašanje moči in nemoči historične usmeritve stroke: ob sodobnih problemih, ki jih zaznamuje transnacionalnost, se pojavljajo nove potrebe po raziskavah urbanih prostorov z vso njihovo kulturno kompleksnostjo. S tem pa so se odprla vprašanja, ki jih bo v prihodnje moralo reševati tudi etnološko oziroma antropološko raziskovalno delo. Zelo izrazito je bila poudarjena potreba po takojšnjem odgovornem interdisciplinarnem delu in etični drži raziskovalcev, v nadaljevanju pa izražena pobuda, da bi Slovensko etnološko društvo lahko postalo formalni okvir, znotraj katerega bi se izraziteje posvečali pripravi celovitih interdisciplinarnih raziskav in skrbeli tudi za močnejšo promocijo in prodornost dobljenih rezultatov.

S posvetom smo v Slovenskem etnološkem društvu vstopili v leto medkulturnega dialoga in deloma odgovorili na vprašanje, ali je Ljubljana mesto, kjer se srečujemo z medkulturnostjo, ki je prisotna tudi v predstavljenih programih kulturnih ustanov. V letu 2008 načrtujemo izid zbornika, ki bo s poglavljenimi prispevki gotovo prinesel odgovore na nekatere posamezne dileme, izpostavljene na posvetu.

* Helena Rožman, prof. zgod. in univ. dipl. etnol., višja kustodinja, Galerija Božidar Jakac, 8311 Kostanjevica na Krki, Grajska 45. E-naslov: helena.rozman@guest.arnes.si

RAZPIS ZA PODELITEV MURKOVE NAGRADE, MURKOVEGA PRIZNANJA IN MURKOVE LISTINE ZA DOSEŽKE V ETNOLOGIJI NA SLOVENSKEM ZA LETO 2007

Na podlagi dopolnjenega Pravilnika o podeljevanju Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine (objavljenega na spletni strani SED), Slovensko etnološko društvo objavlja razpis za podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine.

Prosimo, da pri predlogih upoštevate 3. člen Pravilnika, ki določa dosežke, za katere se podeljujejo Murkova nagrada, Murkovo priznanje in Murkova listina:

za podelitev Murkove nagrade:

izjemni etnološki znanstveni in raziskovalni dosežki posameznikov, skupin ali ustanove
znanstveni ali strokovni dosežki, zaokroženi v življenjskem delu posameznikov

za podelitev Murkovega priznanja:

znanstveni in strokovni dosežki na področju etnološke vede na Slovenskem
(ali o Sloveniji) v letu 2007

za podelitev Murkove listine:

kontinuirane dejavnosti, večletna prizadevanja ali enkratni dosežki, ki bogatijo, ohranjajo in popularizirajo etnološko znanje

Skladno z 8. členom Pravilnika lahko kandidatke in kandidate za nagrado, priznanje in listino predlagajo članice in člani SED, družbene organizacije, ustanove in posamezniki iz Republike Slovenije in tujine, lahko pa tudi Komisija oziroma njeni člani.

Predloge s priloženimi podatki o kandidatkah in kandidatih z vsebinsko in bibliografsko utemeljitvijo bo pregledala in ocenila Komisija za Murkova priznanja in na svečanosti v mesecu novembru podelila eno Murkovo nagrado, eno ali več Murkovih priznanj in eno Murkovo listino.

Prosimo, da podpisane predloge pošljete **do 20. septembra 2008** na naslov:

Slovensko etnološko društvo

Komisija za Murkova priznanja
Metelkova 2
1000 Ljubljana

experiencing diversity and mutuality

10th biennial EASA conference Ljubljana, 26 - 29 August 2008

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo
Filozofska fakulteta
Univerza v Ljubljani

Vas

v sodelovanju z **Evropsko zvezo socialnih antropologov**

med 26. in 29. avgustom 2008 vabi na

10. mednarodno bienalno konferenco EASA

IZKUŠNJA RAZNOLIČNOSTI IN VZAJEMNOSTI (EXPERIENCING DIVERSITY AND MUTUALITY)

Bienalne konference Evropske zveze socialnih antropologov sodijo med največja evropska in svetovna antropološka znanstvena srečanja. Takšna bo tudi jubilejna 10. konferenca »Izkušnja raznoličnosti in vzajemnosti«, ki bo potekala v Ljubljani in na kateri pričakujemo udeležbo približno 900 znanstvenic in znanstvenikov s področja socialne/kulturne antropologije, etnologije in sorodnih strok. Glavni namen konference je spodbuditi premislek o javnem obravnavanju raznoličnosti in medkulturne komunikacije ter hkratnega pomanjkanja razprav o podcenjenih vidikih vzajemnosti, ki vključuje tudi postkolonialno, postimperialno, postsocialistično in postrasno problematiko. Antropologi in antropologinje doslej niso smatrali in smatrale vzajemnosti kot pomembnega koncepta za razumevanje raznoličnosti. Konferenca bo opozorila na potrebo po preučevanju različnih etnografskih primerov vzajemnosti, še posebej vzajemnega izposojanja praks in verovanj, na primer v procesih verskega in kulturnega sinkretizma, kreolizacije ali akulturacije, kolonializma ali sodobnih kulturnih tokov, ter tudi vzajemnega zaupanja in priznavanja.

Z uvodnim predavanjem o kulturni raznoličnosti bo konferenco odprl vabljeni gost prof. Philippe Descola, sledila bo počastitev stoletnice rojstva prof. Clauda Lévi-Straussa. Na konferenci bodo izvedena še tri plenarna zasedanja (v Slovenski filharmoniji), dve okrogli mizi, več kot 120 tematsko usmerjenih vzporednih delavnic (na Filozofski fakulteti), ki bodo izhajale iz glavnih tem konference, sestanki posameznih mrež in drugih delovnih skupin Ease, nekaj praktičnih delavnic, posterske predstavitve mlajših udeležencev konference in spremljevalni program. Programski odbor konference je predlagal tudi nekaj vabljenih delavnic, s katerimi spodbuja nove usmeritve, pomembne za nadaljnji razvoj socialne/kulturne antropologije in etnologije v Evropi. Predkonferenčni program se bo sicer pričel že 22. avgusta 2008 z izvedbo 15. Mediteranske etnološke poletne šole (MESS) in srečanjem študentov. **V torek 26. avgusta 2008** bo v dopoldanskem času potekala registracija udeležencev, ob 16.00 pa bo v Slovenski filharmoniji uradni začetek konference. Slavnostna otvoritev se bo nadaljevala ob 20.00 na Ljubljanskem gradu, kjer bodo spregovorili gostitelji in posebni gostje (dr. Andreja Kocijančič, rektorica Univerze v Ljubljani, dr. Janez Potočnik, evropski komisar za znanost in raziskave, Mojca Kucler Dolinar, ministrica za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo RS, Zoran Janković, župan Mestne občine Ljubljana), nakar bo potekal slavnostni sprejem s pogostitvijo pri županu mesta Zoranu Jankoviću.

Od srede 27. avgusta do petka 29. avgusta 2008 bodo v dopoldanskem času vzporedno potekale tematske delavnice, v popoldanskem času plenarna zasedanja, sledile pa bodo okrogle mize in srečanja delovnih teles Ease. Ob večerih pripravljamo tudi bogat dodatni program. Konferenco bomo zaključili v petek 29. avgusta ob 20.00 s slavnostnim banketom z večerjo na ploščadi pred Slovenskim etnografskim muzejem.

Celoten konferenčni program s seznamom vseh delavnic in predstavitev je dostopen na spletni strani (<http://www.easa2008.eu>).

Vse zainteresirane vljudno vabimo, da se udeležite konference, ki predstavlja pomemben mejnik v razvoju slovenske etnologije in socialne/kulturne antropologije. Na konferenci lahko predstavite svoje delo, pestrega konferenčnega programa pa se lahko udeležite tudi vsi tisti, ki niste včlanjeni v Evropsko zvezo socialnih antropologov. S plačilom dnevne kotizacije pridobite prost dnevni vstop na plenarna predavanja in delavnice, konferenčni material ter okrepčila med odmori.

Druge informacije so dostopne preko spletne strani (<http://www.easa2008.eu>) ter elektronske pošte ([easa2008@ff.uni-lj.si](mailto: easa2008@ff.uni-lj.si)).

NAVODILA ZA PISANJE, OBLIKOVANJE IN ODDAJO PRISPEVKOV

Glasnik SED je strokovno-znanstvena revija, ki objavlja izvirne znanstvene, strokovne in poljudne prispevke s področja etnologije, kulturne antropologije in sorodnih ved ter prispevke ljubiteljev etnološke vede. Uredništvo prosi vse avtorje, da pri pisanju, oblikovanju in oddaji svojih prispevkov upoštevajo naslednja navodila:

Besedila v elektronski obliki pošiljajte na naslov glavne urednice: irena.destovnik@siol.net, tipkopise pa na naslov Uredništva *Glasnika SED*, Slovensko etnološko društvo, Metelkova 2, 1000 Ljubljana.

Znanstveni in strokovni prispevki za rubriko Razglabljanja naj bodo dolgi eno avtorsko polo, poročila naj ne presegajo polovice avtorske pole, knjižna poročila in ocene razstav ali filmov pa ne treh strani. Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil Word, z običajnim (enojnim) razmikom vrstic, v naboru znakov Times New Roman in v velikosti 12 pik.

Znanstveni in strokovni prispevki naj vsebujejo **izvleček** (od pet do deset vrstic) in **povzetek** vsebine (cca pol strani) ter **ključne besede**. Na koncu prispevka pripišite svoje podatke (ime, priimek, izobrazba, strokovni oz. znanstveni naziv oz. poklic, službeni ali domači ter e-naslov).

Prispevki v rubriki Razglabljanja so razvrščeni po veljavni Tipologiji dokumentov / del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS, objavljeni na spletni strani, (<http://home.izum.si/COBISS/bibliografije/Tipologija-21.11.2002.pdf>); tipologija se določi na podlagi predlogov avtorja, recenzenta in uredništva. Vse prispevke anonimno recenzirajo uredniški odbor in zunanji recenzenti; recenzije se hranijo v arhivu SED.

Fotografij, skic in risb v elektronski obliki – skeniranih v formatu JPG v ločljivosti vsaj 300 dpi – ne vstavite med besedilo, temveč jih pošljite ločeno; vsako od naštetih prilog opremite z naslednjimi podatki: naslov, avtor, kraj in datum nastanka oz. s podatki o njenem lastništvu. Za objavo kakršnegakoli gradiva iz drugih knjig in revij priložite pisno dovoljenje založnika.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prispevki so načeloma objavljeni v slovenskem jeziku. Za lektoriranje in prevode povzetkov in izvlečkov v angleški jezik poskrbi uredništvo.

NAVODILO ZA NAVAJANJE REFERENC MED BESEDILOM:

(Priimek leto izida: stran)

Primer: (Hailbrainer 2003: 41)

NAVODILO ZA NAVAJANJE REFERENC V OPOMBAH:

Samostojne publikacije:

Ime Priimek, *Naslov* (Kraj izida: Založba, leto izida; Zbirka; št.), strani.
Primer: Heimo Halbrainer, *Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici* (Potrna: Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, 2003; Znanstvena zbirka Pavlove hiše; knjiga 2b), 94–95.

Periodične publikacije:

Ime Priimek, *Naslov*. *Ime publikacije* let./ št. (leto izida), strani.
Primer: Polona Bajda, *Rasna neenakost v Južni Afriki: Odnosi med belci in črnci na slovenski farmi v Namibiji*. *Glasnik SED* let. 44/1 (2004), 40–46.

Zborniki:

Ime Priimek, *Naslov*. V: Ime Priimek (ur.), *Naslov* (Kraj izida: Založba, leto izida; Zbirka; št.), strani.
Primer: Martina Piko-Rustia, Uvodne misli. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstrta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji* (Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2003; Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 35), 69–73.

Filmografija:

Naslov, leto izdelave, avtor, format, trajanje.
Primer: Leto oračev, 2006, Naško Križnar, DVD, 38 min.

Arhivski viri:

Ime arhiva, ime in signatura arhivskega fonda, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta. Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Primer: Arhiv Republike Slovenije, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 43, pg. 1332 (Pismo 3. 8. 1788).

Elektronski viri:

Naslov članka, naslov spletne strani, datum.

Primer: Vabilo na posvet Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev, <http://www.sed-drustvo.si>, 7. 12. 2004.

NAVODILO ZA PISANJE SEZNAMA VIROV IN LITERATURE:

Na koncu prispevka v poglavju Viri in literatura po abecednem vrstnem redu napišite vse uporabljene vire in literaturo.

Samostojne publikacije:

PRIIMEK, Ime: *Naslov*. Kraj izida: Založba, leto izida (Naslov zbirke; št.), strani.

Primer: HALBRAINER, Heimo: *Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici*. Potrna: Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, 2003 (Znanstvena zbirka Pavlove hiše; knjiga 2b), 94–95.

Periodične publikacije:

PRIIMEK, Ime: *Naslov*. *Ime publikacije* let./št., leto izida, strani.

Primer: BAJDA, Polona: *Rasna neenakost v Južni Afriki: Odnosi med belci in črnci na slovenski farmi v Namibiji*. *Glasnik SED* let. 44/1, 2004, 40–46.

Zborniki:

PRIIMEK, Ime: *Naslov*. V: Ime Priimek (ur.), *Naslov*. Kraj izida: Založba, leto izida (Zbirka; št.), strani.

Primer: PIKO-RUSTIA, Martina: Uvodne misli. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstrta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2003 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 35), 69–73.

Filmografija:

NASLOV. Producent, leto izdelave. Kraj(i) snemanja, leto snemanja. Scenarij; strokovno vodstvo; snemalec; montaža; glasba; komentar; režija. Format, trajanje, tip enote.

Primer: LETO ORAČEV. Avdiovizualni laboratorij ZRC SAZU, 2006. Veliki in Mali Okič, Gruškovje, Videm pri Ptujju, Ljubljana in razni drugi kraji, 2005. Scenarij in strokovno vodstvo: Naško Križnar in Beno Vidovič; snemalci: Naško Križnar, Miha Peče, Marijan Vidovič, Sašo Kuharič, Drago Kokolj; asistent: Sašo Kuharič; montaža: Miha Peče; režija: Naško Križnar. Mini DVD, 38 min., etnografski film.

Arhivski viri:

Ime in signatura arhivskega fonda, Ime arhiva, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta. Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Primer: AS 730 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Gospostvo Dol, fasc. 43, pg. 1332.

Elektronski viri:

Naslov spletne strani, datum.

Primer: <http://www.sed-drustvo.si>, 7. 12. 2004.

Več avtorjev ločite z vejicami, dva povežite s slovenskim *in*, pri več kot treh pa seznam končajte z *idr*. Tuje kraje izdaj, kadar je to mogoče, poslovenite, npr.: Wien – Dunaj, Klagenfurt – Celovec ipd.

Uredništvo ima pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo uredniškemu programu in navodilom, ne objavi.

PRAVILNIK O PODELJEVANJU MURKOVE NAGRADE, MURKOVEGA PRIZNANJA IN MURKOVE LISTINE ZA POSEBNE DOSEŽKE V ETNOLOGIJI NA SLOVENSKEM¹

1. člen

Slovensko etnološko društvo (SED) podeljuje za posebne dosežke na področju etnologije Murkovo nagrado, Murkovo priznanje in Murkovo listino. Nagrado (prej priznanje) je Društvo v počastitev 125-letnice rojstva Matije Murka ustanovilo leta 1986, priznanja (prej listino) leta 1994, listino ob nagradi in priznanju pa leta 2004.

2. člen

Murkovo nagrado, Murkovo priznanje in Murkovo listino podeljuje SED posameznicam in posameznikom in ustanovam, ki s svojim delom prispevajo k uveljavljanju slovenskih etnoloških spoznanj in spoznanj tujih etnologij o Sloveniji. Zato Murkovo nagrado in Murkovo priznanje lahko prejmejo domači in tuji strokovnjaki s področja etnologije, Murkovo listino pa domači in tuji posamezniki in posameznice, ki na tem področju delujejo ljubiteljsko, oziroma posamezne strokovne in ljubiteljske ustanove in društva, ki pomembno bogatijo etnološko znanje, ga ohranjajo in popularizirajo.

3. člen

Med posebne dosežke v etnologiji na Slovenskem, za katere se podeljujejo Murkova nagrada, priznanje in lista štejejo: izjemni etnološki znanstveni in raziskovalni dosežki posameznikov, skupin ali ustanove (velja za podelitev Murkove nagrade); znanstveni in strokovni dosežki, zaokroženi v življenjskem delu posameznikov (velja za podelitev Murkove nagrade); znanstveni in strokovni dosežki na področju etnološke vede na Slovenskem (ali o Sloveniji) v preteklem letu (velja za podelitev Murkovih priznanj); kontinuirane dejavnosti, večletna prizadevanja ali enkratni dosežki, ki bogatijo, ohranjajo in popularizirajo etnološko znanje (velja za podelitev Murkove listine).

4. člen

Murkovo nagrado sestavljata plaketa z diplomom in spominsko darilo ali denarna nagrada. Murkovo priznanje in Murkovo listino sestavljata svečana diploma in spominsko darilo ali denarna nagrada. Denarna nagrada se podeli, če so zanjo zagotovljena sredstva.

5. člen

Vsako leto se podeli ena Murkova nagrada, eno ali več Murkovih priznanj in ena Murkova listino.

6. člen

Izvršni odbor SED imenuje Komisijo za podeljevanje Murkove nagrade, priznanj in listine, ki jo sestavljajo: predsednik(ca) komisije in tri(je) člani(ce). Komisija je imenovana za štiri leta.

7. člen

Razpis za Murkovo nagrado, Murkova priznanja in Murkovo listino Komisija objavi v *Glasniku SED*, na spletnih straneh *SED* in v enem od osrednjih slovenskih dnevnikov. V razpisu so navedena merila za podelitev nagrade, priznanja in listine, sestavine, ki jih mora vsebovati predlog za podelitev, možni predlagatelji, rok in naslov, na katerega se pošljejo predlogi.

8. člen

Kandidatke in kandidate za nagrado, priznanje in listino lahko predlagajo članice in člani SED, družbene organizacije, ustanove in posamezniki iz Republike Slovenije in tujine, lahko pa tudi Komisija oziroma njeni člani.

9. člen

Predlog za podelitev nagrade, priznanj in listine mora poleg podatkov o kandidatih vsebovati tudi vsebinsko (in bibliografsko) utemeljitev. Predlogi morajo biti podpisani, anonimni predlogi ne bodo upoštevani. Predlog je treba poslati s priporočeno pošiljko na naslov SED, s pripisom Komisija za podeljevanje Murkovih priznanj, do dneva, ki je določen v razpisu. Predloge Komisija odpre in obravnava na svoji seji.

10. člen

Komisija med predlogi z javnim ali s tajnim glasovanjem izbere prejemnico oziroma prejemnika Murkove nagrade, enega ali več prejemnikov Murkovih priznanj in Murkove listine. Pisno utemeljeno strokovno odločitev o izboru in svoj predlog sporoči Izvršnemu odboru SED.

11. člen

Murkova nagrada, Murkova priznanja in Murkova listino se ne podelijo, če Komisija ne prejme predlogov, razen če ne poda svojega, ali pri pregledu prispelih predlogov ugotovi, da ne ustrezajo razpisnim merilom ali če so predlogi pomanjkljivo pripravljene. Komisija lahko predlaga le podelitev nagrade ali le priznanj(a), ne pa tudi samo listino.

12. člen

Član Komisije ne more dobiti nagrade ali priznanja.

13. člen

Murkova nagrada, Murkovo priznanje in Murkova listino se podelijo na posebni svečanosti. Podeljujeta ju predsednik(ca) Komisije in predsednik(ca) SED.

14. člen

Pravilnik o podeljevanju Murkove nagrade in Murkovih priznanj začne veljati z dnem, ko je sprejet z večino glasov na občnem zboru SED. Po sprejetju mora biti objavljen v *Glasniku SED*.

¹ Pravilnik je bil sprejet 20. aprila 2004 na občnem zboru SED v Idriji; 11. člen dopolnjen 14. februarja 2008 na občnem zboru SED v Brežicah.